LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

Nuoširdžiai dėkojame šio numerio rėmėjams:
p. Joan G. Brazauskas iš Londono,
Seimo narei p. Zitai Šličytei,
p. Povilui Vaičekauskui ir
p. Pilypui Naručiui iš Čikagos,
p. Peter Iron Jokubkai,
Čikagos Krikščionių demokratų skyriaus pirmininkui

Viršelyje: Lietuvos Žaliosios rinktinės vadas ir organizatorius kapitonas Izdorius Pucevičius-Radvila

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA
ISTORIJOS SEKCIJA

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

8

KAUNAS, 1993

947.45.083

UDK 947.45(084)
LA-148

Redakcinė kolegija:

Balys GAJAUSKAS, Česlovas KIŠONAS, Algis KAŠĖTA,
Antanas KLIUNKA, Antanas LUKŠA, Gintaras ŠIDLAUSKAS,
Gintaras VAIČIŪNAS, Vidas GRIGORAITIS

Viršelį apipavidalino Alvydas LADYGA

Reprodukcijos R. ŽILIO

1 | Klaipėdos m. CB Skaitytojų aptarnavimo skyrius

1-15360 sk

© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga

LIETUVOS ŽALIOJI RINKTINĖ

1991 m. pavasarį Aukštelkų km. (Radviliškio raj.) buvo rastas bidonas su partizanų dokumentais. Iki šių dienų jį išsaugojo ūkininkas Petras Devenis. Apie 1950 m. dokumentus saugojimui atnešė partizanas L. Čalutka — Nemunėlis. Pradžioje bidonas buvo užverstas akmenų krūvoje, vėliau — užkastas žemėje.

Surastas „archyvas" — 1948 m. Lietuvos Žaliosios Rinktinės archyvinių dokumentų rinkinys. Jame 495 dokumentai. Sąlyginiai juos galima suskirstyti į 2 grupes: 1) rinktinės vadovybės siunčiamų ir gaunamų raštų dėl rinktinės vidaus tvarkos nuorašai: pareigūnų skyrimas, struktūrų pasikeitimas, finansinė—ūkinė veikla, partizanų įskaitos kortelės ir kt.; 2) partizanų laiškai, laikraščiai, sovietinės spaudos iškarpos, karikatūros, poezijos rinkinėliai ir pan.

Lietuvos Žaliosios rinktinės Virpšos grupės partizanai

Visų dokumentų fizinis stovis patenkinamas — nors jie buvo sudrėkę, apie 90% teksto yra įskaitoma. Daugiau nukentėjo rankraščiai, rašyti rašalu — jie susilieję ir jų perskaityti neįmanoma. Šis dokumentų rinkinys yra saugomas Lietuvos Politinių kalinių ir tremtinių sąj. archyve.

Aštuntame LKA numeryje skaitytojui pateikiame 17 atrinktų dokumentų. Šie dokumentai turėtų paryškinti svarbiausius rinktinės gyvavimo momentus. Tačiau iš pradžių šiek tiek Lietuvos Žaliosios Rinktinės įsikūrimo ir formavimosi istorijos.

Žalioji rinktinė susikūrė 1945 m. pavasarį. Ji sujungė Baisogalos, Radviliškio, Pakruojo, Smilgių ir Šeduvos apylinkėse spontaniškai susidariusias partizanų grupes (pagal V. Vaitiekūno pasakojimą — red. past.). Rinktinės, kaip karinės organizacijos užuomazga buvo 1944 m. vasarą Šeduvoje įvykęs „Tėvynės gelbėjimo komiteto“ posėdis. Greičiausiai tai buvo LAF'o padalinys, tačiau dalyvavo ir LLA atstovas (Laurinaitis), t. p. Nacionalistų partijos narys (I. Pucevičius). Matyt, artėjant antrajai sovietų okupacijai nebe tokiais svarbiais pasidarė partiniai ginčai ir nesutarimai, ypač provincijoje.

Minėtas posėdis vyko gydytojo Puodžiuko darbo kabinete, dalyvaujant jau minėtiems I. Pucevičiui, Laurinaičiui, t. p. Šeduvos klebonui prelatui M. Karosui, Šeduvos kooperatyvo vyr. buhalteriui P. Pranskiečiui, Kurklių girininkui, Vitkui ir V. Vaitiekūnui (pagal pastarojo pasakojimą — red. pats.). Šiame posėdyje nutarta organizuoti pasipriešinimą. Buvo aišku, kad vengdami tarnybos sovietinėje armijoje, vyrai rinksis į miškus, ginkluosis. Norint išvengti ekscesų, kurie neišvengiamai vyksta nesant kontrolės, reikėjo kurti karinę organizaciją. Vadovauti buvo paskirtas kpt. I. Pucevičius — vienintelis esantis karininkas ir todėl tinkamiausias toms pareigoms.

Lietuvos Žaliosios rinktinės partizanai: 1-oje eilėje iš kairės Mickus-Zubrys, Buivis-Karvelis; 2-oje eilėje sėdi iš kairės Česnakavičius-Pavasaris, Mančianskas-Valstietis; 3-oje eilėje stovi iš kairės: Laužikas-Briedis, Mingėla-Kęstutis, Mickus-Riešutas, Brazauskas-Vairas, Brazauskas-Žaibas

Žaliosios rinktinės partizanai 1-oje eilėje iš kairės: Plechavičius, Mingėla-Kęstutis, vidurinis nežinomas; 2-oje eilėje stovi Razgaitis-Saulėka, P. Gulbinas-Darius

Pradiniame etape rinktinės centru buvo Radvilonių ir Liaudiškių miškai. Jau 1945 m. balandžio mėn. rinktinės branduolį sudarė apie 100 neblogai ginkluotų vyrų. Sunku pasakyti, kokiu būdu I. Pucevičiui—Radvilai pavyko susisiekti su šiaurryčiuose veikusiu ltn. Petraičio daliniu, bet būtent su juo buvo planuojama susijungti, pritraukiant visus susiformavusius būrius nuo Radviliškio iki Panevėžio. Tuo tikslu 1945 m. rugpjūčio 25 d. pagrindinis Žaliosios rinktinės dalinys, vadovaujamas Radvilos, turėjo pereiti į Pušaloto miškus ir ten toliau turėjo vykti organizacinis darbas. Keliaujant netikėtai pateko į pasalą ir žuvo rinktinės vadas kpt. Izidorius Pucevičius—Radvila. Neaišku, ar tai buvo atsitiktinumas, ar išdavystė, tačiau žuvo gabus, partizanų gerbiamas vadas ir tai iš esmės pakeitė situaciją. Rinktinė subyrėjo į kuopas (10—15 vyrų būrys buvo laikomas kuopa). 1947 m. pradžioje vienos iš stipriausių kuopų vadas Margis (Vilkas) rašte Kęstučio apygardos vadovybei rašo, kad 1945 m. pab. — 1946 m. susikūrė Balsio, Valo, Kerpės, Marijošiaus kuopos, o vėliau susiformavo Varno ir Margio kuopos. 1946 m. Varno kuopa buvo sutriuškinta (birželio mėn. žuvo vadas), 1946 m. spalį žuvo Balsys, vėliau Kerpė su dalimi vyrų. Marijošiaus kuopa paprasčiausiai išsivaikščiojo. Liko tik Margio ir Valo kuopos. Margio kuopos vadas Vilkas bandė užmegzti ryšius su Žaliosios rinktinės teritorijoje veikiančiais būriais ir atkurti junginį.[1]

Šiuo metu (1946—47 m.), stiprėjant aplinkiniams daliniams, apygardoms, Žaliosios rinktinės būriai negalėjo ilgai likti savarankiškais. Kaip jau matėme, Margio kuopa vedė derybas su Kęstučio apygarda, o kita — Valo — su Algimanto apygarda.

Apie Žaliosios rinktinės (arba to, kas iš jos buvo likę) skilimą pasakoja skaitytojui pateikiama p. Visvaldo parašyta „Žaliosios rinktinės istorija“. Joje fiksuojama, kad 1947 m. balandžio mėn. branduolio (Margio) kuopa prisijungė prie Prisikėlimo (toliau — PA) apygardos (tai netikslu — PA buvo įkurta 1948 m. pavasarį. Iš tikrųjų Margio kuopa 1948 m. pačioje

Žaliosios rinktinės partizanai: iš kairės Pleckavičius, J. Skačkauskas-Strausas, J. Kumpis-Cvirka

pradžioje buvo prijungta prie Kęstučio ap. — red. past.), o 25-oji kuopa — Valo — prie Algimanto apygardos. Abi kuopos įėjo į apygardas rinktinių teisėmis, išsaugodamos pavadinimą — Žalioji rinktinė.

Istorijos autorius teigia, kad rinktinė, įsijungusi į PA, buvo sutriuškinta ir sunyko. Tai rodo, kad kurį laiką tarp jų nebuvo jokių ryšių. T. p. istorijoje visiškai neminimas rinktinių susijungimas, apie kurį autorius negalėjo nežinoti. Matyt, ir sujungus rinktines, dalis partizanų liko Algimanto apygardoje ir vartojo Žaliosios rinktinės pavadinimą jau neoficialiai (bendras karinis junginys buvo oficialiai pavadintas Lietuvos Žaliąja Rinktine).

Vis dėlto, be p. Visvaldo rašinio Žaliosios rinktinės istorija būtų nepilna. Publikuodami visą p. Visvaldo istorijos tekstą, užpildome tuos rinktinės gyvavimo momentus, kurie liks nepaliesti šiame straipsnyje.

Taigi, kaip rašo Visvaldas, 1947 m. balandžio mėn. branduolio (Margio) kuopa prisijungė prie PA. Iš tikrųjų, 1947 m. — 1948 m. pradžioje vyko susirašinėjimas per Vytauto Didžiojo (Šiaulių) rinktinę, kuriame KA vadovybė su ŽR laikina vadovybe aptarinėjo galimą prisijungimą. 1947 m. balandžio mėn. kuopos vadas Vilkas rašo KA vadovybei, kad iki mėnesio pabaigos galbūt pavyks suformuoti rinktinę ir tada bus galimas pastovus ryšys.[2] Matyt, 1948 m. pradžioje į KA Žalioji rinktinė buvo įjungta laikinai — jau balandžio mėn. iš Kęstučio apygardos išskirtos Kun. Žvelgaičio, Šiaulių, Žaliosios rinktinės, t. p. Vasariečio grupė ir jų pagrindu kuriama Prisikėlimo apygarda.[3]

Pateiktus Žaliosios rinktinės dokumentus galima skirti į 2 dalis: 1—9 dokumentuose atsispindi Žaliosios rinktinės (vakarinės dalies) atsikūrimas — Dokumente Nr. 7 fiksuojami 3 rajonai, įsijungimas į PA sudėtį 1948 m. balandžio 23 d. (apie tai pasakoja Dok. Nr. 8, 9); vadovybės klausimai (vadu išrinktas P. Masilaitis — Virpša, Giria), kitos organizacinės problemos. 10—15 dokumentai — 1948 m. birželio—liepos mėn. vykęs rink-

tinių, priklausiusių Algimanto ap. ir Prisikėlimo ap., susijungimas ir perėjimas PA vadovybės žinion.

Tai paskutiniai kariniai struktūriniai pasikeitimai, vykę Lietuvos Žaliosios rinktinės teritorijoje, o t. p. intensyviausias rinktinės istorijos etapas.

Kaip ir kiti vienetai, LŽR neišvengė išdavysčių. 1948 m. liepos mėn. į rinktinę įsijungė Radviliškio OS narys J. Rudžionis — Čemberlenas, Alksnis, Virginijus. 1948 m. pabaigoje jis tapo rinktinės štabo viršininku. Partizanų informacijoje rašoma, kad dėl jo išdavysčių žuvo rinktinės vadas Virgilijus (Virpša), žvalgybos skyriaus virš. Granitas su 5 partizanais (buvo išduotas bunkeris) ir daug eilinių partizanų. 1949 m. kovo 14 d. Čemberlenas su savo grupe — Kelmu, Klevu, Aru, Šernu, Matrosu — nužudė 4 partizanus. 1949 m. balandžio 11 d. PA KLT nuteisė Čemberleną mirties bausme (už akių).[4] Nuo tokių smūgių rinktinė praktiškai jau nebeatsigavo. Dar kurį laiką veikė vad. Virpšos grupė (Šeduvos—Rozalimo ap.). 1951 m. buvo paimti bene paskutiniai partizanai — Razgaitis—Sauleika, Rimaitis—Garnys, Širšė. Visi jie buvo sušaudyti.

Parengė Dalia KUODYTĖ

SALTINIAI

1. LLA Margio kuopos vado pranešimas KA vadui. // VSK arch. F. 3. B. 41180. T. 3. L. 86.
2. 1947.III.23 Vilko raštas KA vadui. // VSK arch. F. 3. B. 41180. T. 3. L. 87.
3. J. Žemaičio tardymo protokolas. // VVOA. F. 3377. A. 55. B. 204. L. 62.
4. Informacija. // VSK arch. F. 3. B. 47726. T. 5. L. 129—30.

Dokumentas Nr. 1.

N. Organizacinio skyriaus
p. Viršininkui

Raportas

Pranešu Tamstai, apie susidariusią padėtį, X. rajone.

Žuvus Ž. R. Vadui Kap. Radvilai, vadovavimą perėmė leit. Petraitis. Pastarajam žuvus ir nesant aukštesnio laipsnio vadovavimą perėmiau aš. /kap. Radvilai vadovaujant, ėjau ypatingo būrio vado pareigas/.

Jau anksčiau turėta per didelį dalinį, buvo pradėta skirstyti į mažesnius, labiau judresnius dalinius. Pradėjo kap. Radvila, tęsė leit. Petraitis, užbaigiau aš. Nuolat palaikydamas ryšį, tarp man priklausančių dalinėlių.

Per savo ryšininkus buvau davęs įsakymą, kad prisitaikintų prie vietos sąlygų ir rinktų atatinkamas žinias, kurios man buvo reikalingos, esant įvairiems, netikėtiems atsitikimams. Pagrindan ėmiau ypatingą ir karo stovį Lietuvoje ir savo rajone. Ypač rinkau šias žinias: rikiuotės, /rikiuotės skyriaus rėmuose/, ginklavimą, ūkio, /ūkio skyriaus rėmuose/, ir II-rą skyrių liečiančias žinias /šiek tiek pritaikydamas vokiečių 1[e] skyriaus žinias/.

Atklydus vienam ryšininkui iš Šimonių girios ir ieškant Valo ar Gorkio, nurodžiau. Dabartiniu metu teko išgirsti, kad atatinkamas asmuo, yra paskirtas mano rajono vadu. Asmeniškai nieko prieš neturiu. Rikiuotėje esančių narių tarpe gaunas skaldymasis.

Esantiems nesutikimams pašalinti /mano nuomonė/ reikėtų paskirti vadovaujantįjį asmenį /karininką/ iš kitur, kuris sugebėtų visas esančias rikiuotėje jėgas suburti.

Vadovavimą vietą pasirinktų patsai,— rajone, o gal ir kitur. Vadovavimo ryšininką, -us galėtų pasirinkti arba atsigabent. Vado vietai esant kitur,— jo parėdymas iki atatinkamo taško, kurį jis nurodytų.

Rajoną, nurodau asmeniai.

Esamus davinius, pagal parėdymą, perduosiu.

Laukiu skubaus Tamstos įsakymo — nurodymų.

Partz. puskar. Strausas
L. e. ŽR Vado pareigas
Partz. j. puskar. Snabas
L. e. ŽR Vado adjutantas

Dokumentas Nr. 2.

N. štabo organizacinio skyriaus
p. Viršininkui

Raportas

Į Tamstos raštą Nr. 10 1947 m. rugpjūčio mėn. 11 d. suteikiu kai kurias reikalaujamas žinias.

Lietuvos Žaliosios Rinktinės ribas nurodau asmeniai. Rinktinės įsikūrimo ir formavimosi. Atatinkamas dalinio periodas apsiribojo jo veikimo ribose, karts nuo karto, palaikant ryšius su kaimynais, Rinktinei nepriklausančiais. 1947 m. balandžio mėn.—gegužės mėn. kaimyninių partizanų nesantaika dalinėliuose privertė griebtis priemonių, kad išvengus netikėtų įvykių. Birželio pabaigoje susitikau su vienu asmeniu, kuri prižadėjo nuvežti ir perduoti mano raportą Nr. 18, rašytą 1947 m. VI.14 d. Rašyto raporto nuorašą siunčiu.

Birželio mėn. pabaigoje per tą patį asmenį gavau žinią, kad esame priskirti prie Algimanto apygardos. Rinktinės vadu yra paskirtas Daujotas. Rikiuotėje esančių kovotojų tarpe gavosi dar didesnis bruzdėjimas — nepasitikėjimas, skaldymasis. Susilaikiau iki atatinkamo parėdymo. Algimanto apygardai priklausyti nepatogu.

Reikalaujamas žvalgybos ir kontržvalgybos žinias savo veikimo rajone, pristatysiu /išskyrus neapdirbtąjį žemės plotą, bei išardytus ūkius, nes tos žinios II-me slaptame skyriuje nebuvo renkamos. Minėtas žinias surinksiu ir pristatysiu.

Lietuvos Žaliosios Rinktinės štabo ribose turimas žinias prisiųsime. Dabartiniu metu veikia šie skyriai, su savo paskirtimi: rikiuotės /rikiuotės skyriaus rėmuose/, II-as skyrius /slaptas/. Veikia šie poskyriai: mobilizacijos, žvalgybos ir kontržvalgybos, asmeninės sudėties ir ginklavimosi.

Skyrių atatinkamas žinias pristatysiu. Kai kurias žinias perduodu asmeniai.

Priedas: raportas, propagandos skyriaus viršininko raportas.

Einąs LŽR Vado pareigas
Pusk. STRAUSAS
Laikinai einąs LŽR štabo v-ko...
part. VIRPŠA

Dokumentas Nr. 3.

1948 metų kovo mėn. 15 d., dalyvavusį at.....
.....
.....
.....steigimo reikalų pasitarimo

...d

...

...

...

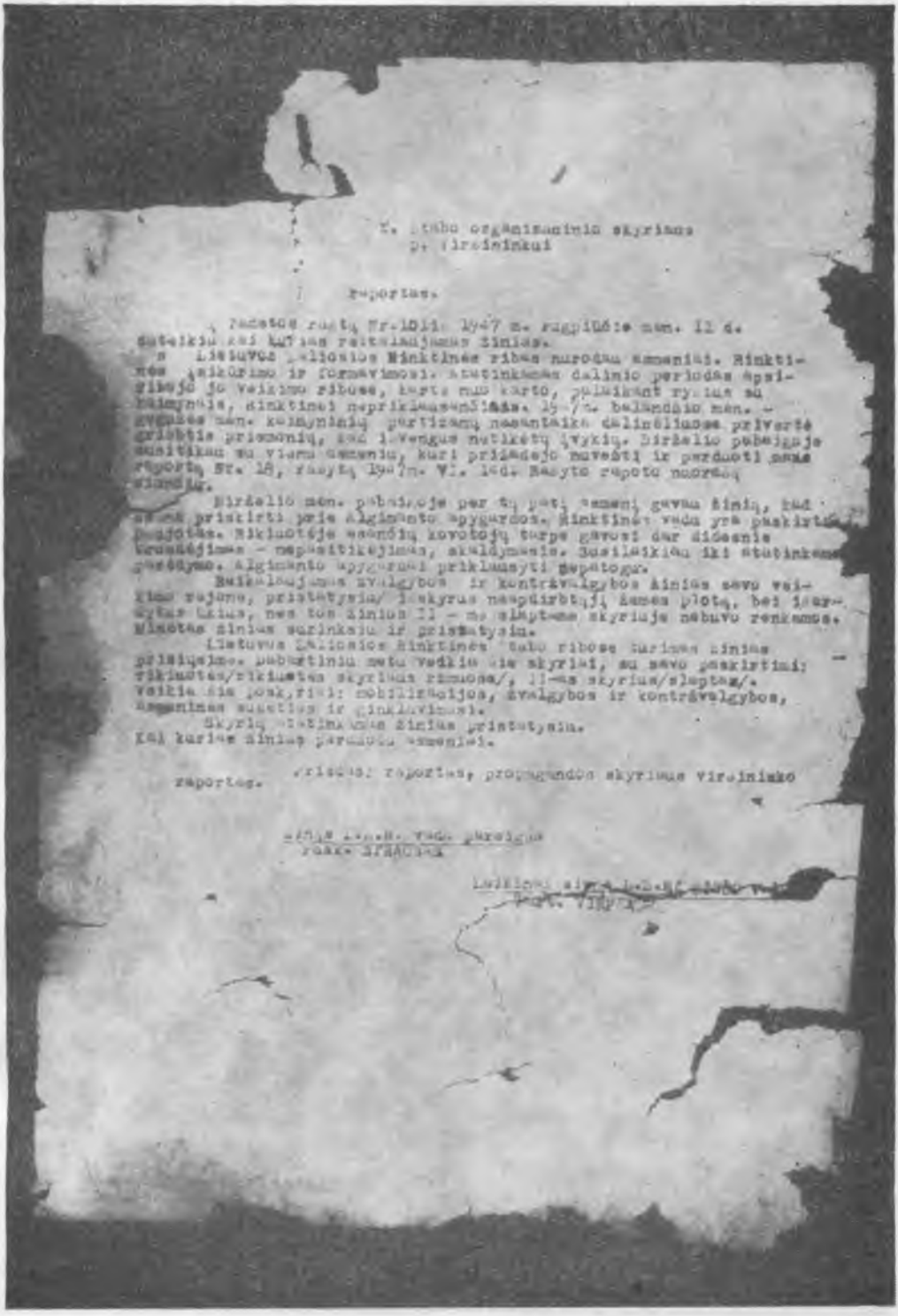

...s. štabo organizacinio skyriaus
...o virsininkui

Raportas.

...remiantis rastu Nr.1011 1947 m. rugpjūčio mėn. 12 d. ...tabelkiu kai kuriais reikšmingesniais klausimais.

...Lietuvos gyventojų Klinktinės ribose nurodau kenenimai. Klinktinės ...sikūrimo ir formavimosi. Atskirkime dalinio periodas apsiribojęs jo veiklos ribose, kartu nuo karto, palaikant ryšius su kaimynais, klinktinei nepriklausančiais. 1945 m. balandžio mėn. - gyventojų kenenimų partizanų nesantaika dalinėliuose privertė griebtis priemonių, kad išvengus nutikrėtų įvykių. Birželio pabaigoje susitikau su visais kenenių, kuri priklauso nuvežti ir perduoti mano raporto Nr. 18, rašyto 1945 m. VI. 14d. Rašyto raporto nuorašą siunčiu.

Birželio mėn. pabaigoje per tą patį kenenį gavau žinių, kad ...nas pristirti prie Algimanto apygardos. Klinktinės veda yra paskirtas ...jotas. Nikuotėje kenenių kovotojų turpe gavosi dar didesnis ...nesėjimas - nepasitikėjimas, skaldymasis. Susilaikiau iki atstinkamo ...sėdymo. Algimanto apygardai priklausyti gyventojų.

Besikalbėjimas su žvalgybos ir kontržvalgybos žinios savo veiklos rajone, pristatymu/ ...skyrius neapdirbtąją šemės plotą, bei ...rytas tikus, nes tos žinios II - mo skyriuje nebuvo renkamos. Kitetas žinias surinkau ir pristatysiu.

Lietuvos Laisvosios Klinktinės štabo ribose turimas žinias ...siųsiu. Pabaigtinių metu vedžiu tik skyriai, su savo pasiskirstimi: ...rikmetės/rikmetės skyriaus rimuona/, II-mo skyriaus/slaptas/. ...veikia šie poskyriai: mobilizacijos, žvalgybos ir kontržvalgybos, ...nenimas susetimo ir ginklavimosi.

Skyrių atstinkamas žinias pristatysiu.
Kai kurias žinias perdaviau kenenių.

...riedas: raportas, propagandos skyriaus virsininko raportas.

...štabo L.L.K.A. vyr. pareigūnas
...rokas ŽYGAITIS

...Lietuvos ...
...Vilkas

Protokolas

Pastaba: V. DAUMANTAS dėl techniškų kliūčių į pasitarimą negalėjo būti iškviestas. ..V atstovas .....11 sl. įgaliotas atstovas .....

Pasitarimui pirmininkauti išrenkamas .....NAS, sekretorium VA..NAS.

Pirmininkaujantis nušviečia Apg. kūri....., nurodydamas tai iššaukusias ..... Pasitarime dalyvaujantieji iškaltomis .....
.....
klausimų svarstymo.

Svarstyta	Nutarta
1. Apg veiklos nuostatų klausimas 2. Apg vadovybės sudėties ir jos rinkimo klausimas. ..... vadovybės techniško veikimo klausimas.	1. Priimti laikinai ..... KĘSTUČIO Apg ..... nuostatus. 2. Kandidatu į kuriamos ApgV pareigas .... siūlo KRIVĮ ..... išrenkamas ApgV ..... 3. Apg vadovavimo ploto išplėtimo klausimas atidėtas svarstyti ateityje. Materialinė parama vadovybės veiklai,— nario mokestis Apg lieka tas pats, koks buvo mokėtas K vadovybei.

Pasirašė: Mažrimas, Naras, Krivis, Svajūnas, Puntukas ir Vijoklis

... tikras: GŠV

Dokumentas Nr. 4.

48.IV.1... Įsakymas apygardai

Nr. 1.

..... 1948 m. balandžio 1 d.

Bendroji dalis

1.

Remiantis K vadovybės nutarimu, ... ir SAV nutarus, įsakymu nuo š. m. kovo mėn. 31 d. ..... ir KŠV su visu jo žinioje esančiu ..... išskirta iš K sudėties ir iš jų sudaryta apygarda.

Pastaba: K vadovybės 1948 m. vasario mėn. ..... posėdžio protokolo nuorašas, K, SA ir .... vadovybių atstovų 1948 m. kovo mėn. 15 d. ..... protokolas ir ĮSAKYMAS ..... mėn. 31 d.

2.

..... ApgV esu išrinktas aš, ApgŠV išrinktas ..... i v i s.

Pastaba: K, SA ir IU vadovybių atstovų ..... 1948 m. kovo mėn. 15 d. pasitarimo protokolas.

3.

LAISVĖS KOVOS BROLIAI

Mūsų laisvės kovos sąjūdis, nežiūrint okupantų naudojamų jėgos, klastos ir smurto priemonių jam palaužti, kad galėtų niekieno nekliudomi įvykdyti mūsų tautos gyvybingų jėgų sunaikinimą, krašto nuskurdinimą ir kolonizaciją, nežiūrint sudėtų brangių aukų, auga, stiprėja ir plečiasi.

Nueitas kovos kelias, kovoje patirti sunkumai ir darytos klaidos mus daug ko išmokė, kova su dešimteriopai skaitlingesniu priešu ir reikalas pasitikėti savo jėgomis mus užgrūdino.

Visa tai mums duoda tvirtą pagrindą galutiniam laimėjimui atsiekti.

Tik turime nepamiršti, kad kaip laivas, plaukiant artyn kranto turi būti dar stropiau valdomas, kad nesudužtų į povandenines uolas, taip ir laisvės kovoje atsiekti laimėjimai turi būti nepaliaujamai stiprinami ir plėtojami dar daugiau apgalvotu, dar apdairesniu ir kruopštesniu veikimu.

Vieningi visame kame, drausmingi, pasišventę ir ištvermingi pareigose, darbuose ir žygiuose ryžtingi, akylūs ir drąsūs, bet kartu ir ..... veiksmuose, kupini meilės savo tėvynei ir ištikimybės savo tautos bei savo krašto sargyboje, pilni paniekos bailiams ir šiaudadūšiams, teisingi, bet rūstūs priešams, negailestingi išdavikams turime kad ir iš lėto, bet tvirtai nepalaužiamai žengti užsibrėžtos kovos keliu, kad išpildytume pareigą Tėvynei, savo darbais pateisintume išsilaisvinimo kovoje ..... aukas bei laisvės kovos sąjūdin dedamas viltis ir padėtume tvirtus pagrindus mūsų laisvai, nepriklausomai, demokratiniais pagrindais tvarkomai valstybei atkurti.

Kovodami dėl savo tautos laisvės ir nepriklausomybės mes kartu kovojame ir dėl viso kultūringojo pasaulio likimo. Mums atitenka sunkus, bet didingas, gražus ir garbingas uždavinys. Tegul Aukščiausiojo palaima lydi mūsų žingsnius ir mūsų darbus.

4.

Sudarytoji apygarda pavadinama PRISIKĖLIMO APYGARDA /sutrumpintai PA/.

5.

PRISIKĖLIMO APYGARDĄ vadinti slapyvardžiu G.....AS /sutrumpintai G/.

6.

... bus duotas kitoks parodymas, G galioja ..... išleisti nuostatai, taisyklės, instrukciniai nurodymai.

7.

..... galioje G visi iki šios dienos išleisti įsakymai K ir KV bei KŠ pareigūnų įsa..... nurodymai atskiruose raštuose, kiek..... esmingi tolimesnei G veiklai ir kiek..... pakeičiami vėlesniais G ar aukštesniais vadovybės įsakymais.

/Parašas/
GV

Įsakymo nuorašus /išrašus/ gauna:

	Vykdyti	Žinoti
.....	2 1	1
Iš viso	1	3

Išrašas tikras:

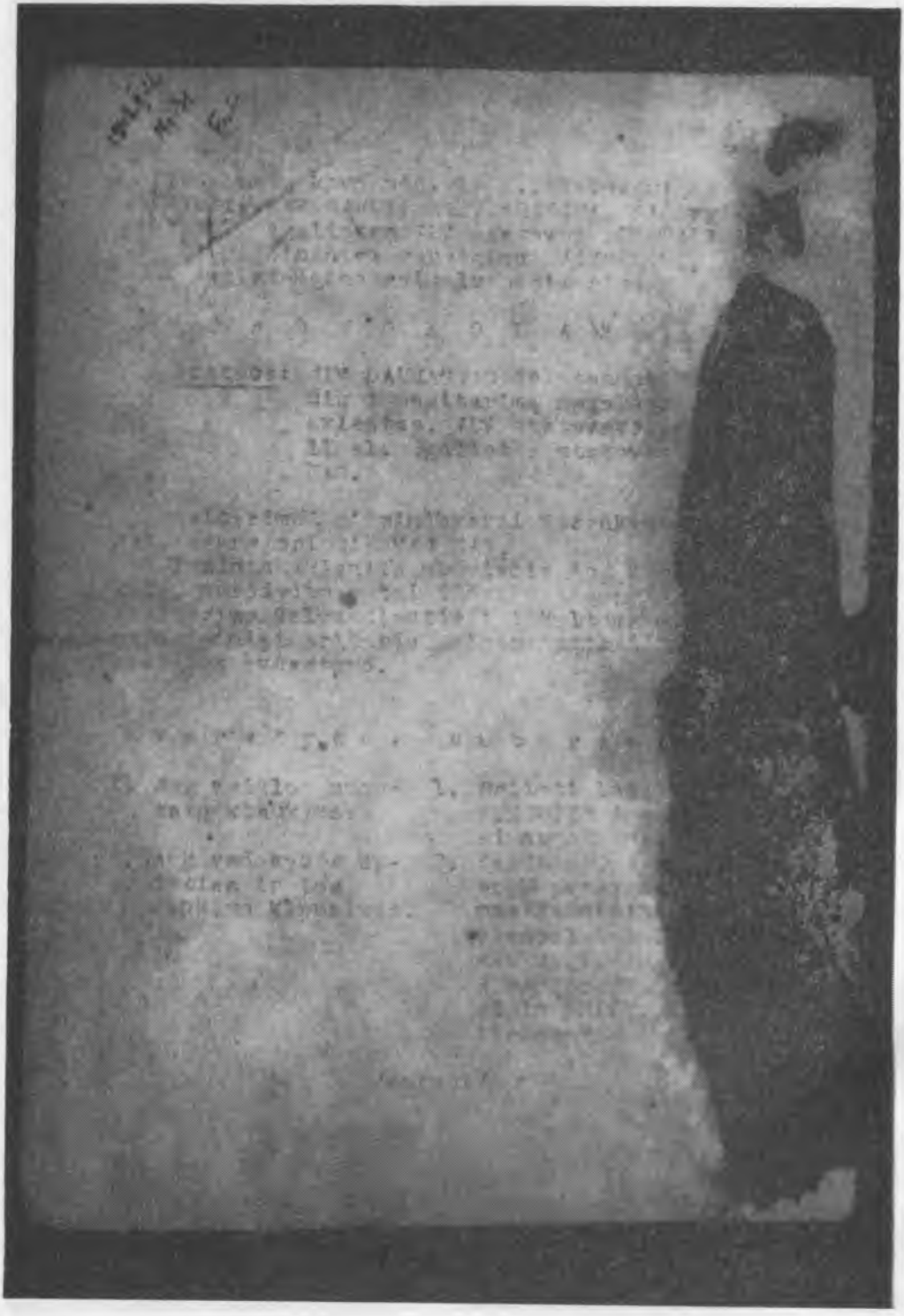

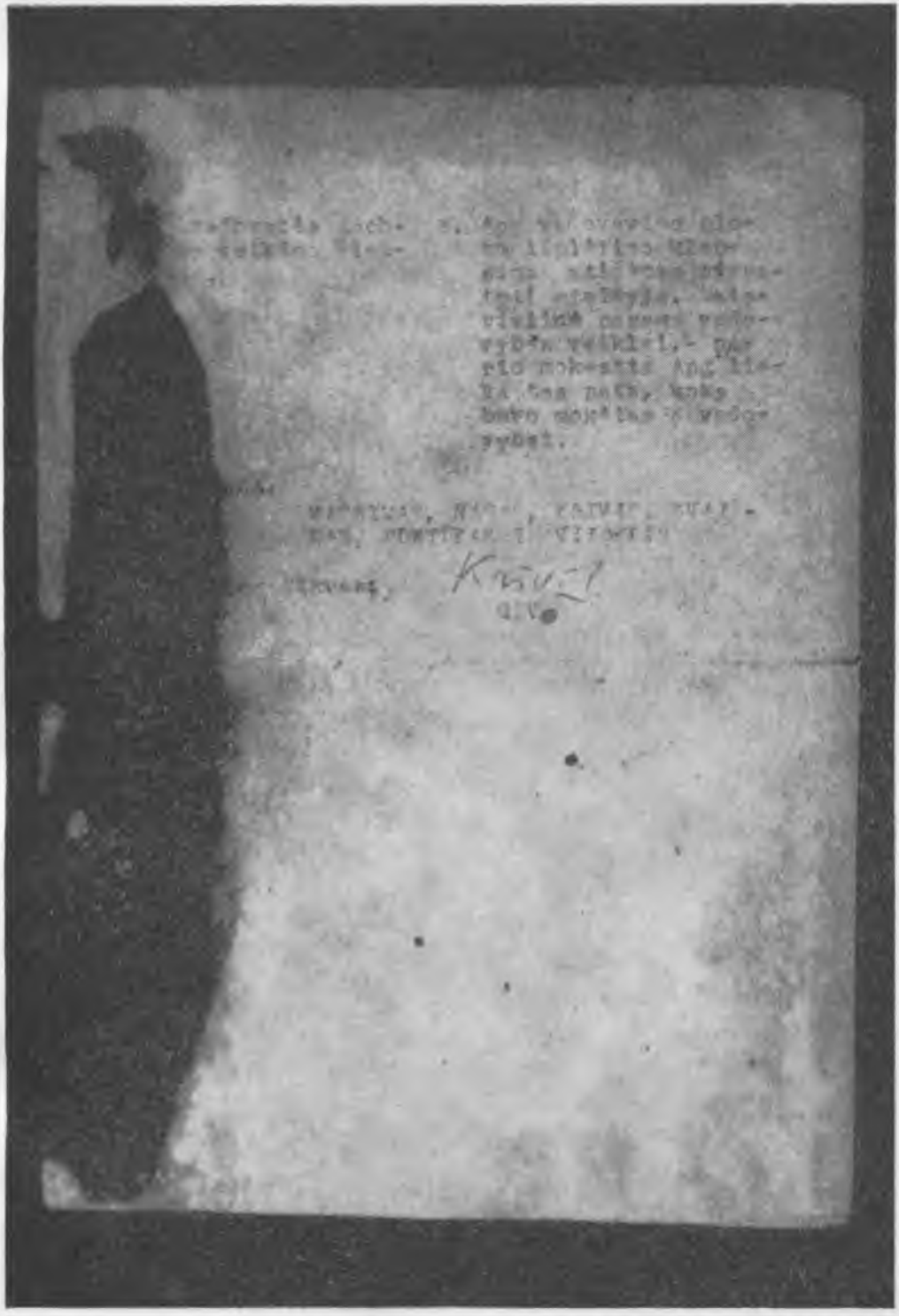

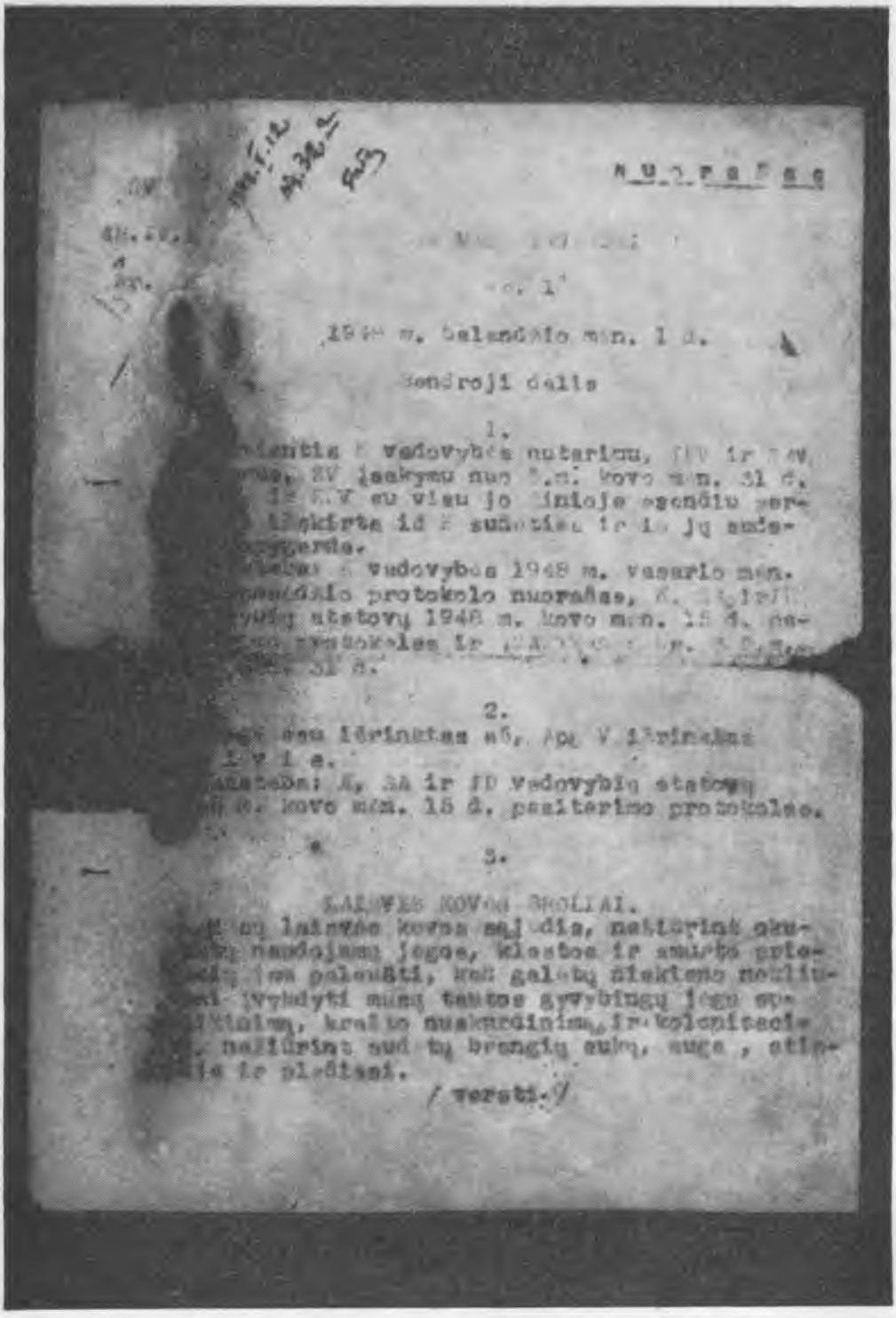

N u r a š a s

1948 m. balandžio mėn. 1 d.

Bendroji dalis

1.

[illegible] vadovybės nutarimu, [illegible] ir [illegible] AV [illegible], AV įsakymu nuo 5.m. kovo mėn. 31 d. [illegible] ir A.V su visu jo [illegible] apskrities [illegible] likvidavimo ir jų sudarymo.

[illegible] vadovybės 1948 m. vasario mėn. [illegible] protokolo nuorašas, [illegible] vyr. štabo štatovų 1948 m. kovo mėn. 15 d. [illegible] protokolas ir [illegible] p. 5 d. [illegible] 31 d.

2.

[illegible] esu išrinktas aš, [illegible] V išrinktas [illegible] v i e.

[illegible]tebo: A, 3A ir JD vadovybių štatovų [illegible] d. kovo mėn. 15 d. posėdžio protokolas.

3.

LAISVĖS KOVOS REIKALAI.

[illegible] ar laisvės kovos eigą dia, nešdinti okupantų naudojamą jėgos, klastos ir smurto priemonių jam palengvinti, kad galėtų siekiamo nepriklausomybės atkūrimo. Tik vykdyti mūsų tautos gyvybingų jėgų organizavimą, kraštą nuskurdinimą ir kolonizacijos [illegible] nešdinti sudėtingų aukų, auga , stiprėja ir plečiasi.

/ vertė /

Kovoje [illegible] kovoje patirti sun[illegible]
mai ir dorybės. Visados mus daug ka [illegible]ko-
va su dešimtmečiais skaitlingesniu priešu [illegible]
reikalus pasitikėti savo jėgomis mus užgrūdi-
no.

Visa tai mums davė tvirtą pagrindą ga[illegible]
niam laimėjimui atsiekti.

Tik turime nepamiršti, kad kelp laimės, [illegible]
kiant artyn vis tobulesni bei stropiau ve[illegible]
mas, kad nesudėtų, į ovandeninės uoles, [illegible]
ir laimėjon kovoje atsiekti laimėjimai tur[illegible]
nepaliaujamai stiprinami ir plėtojami dar[illegible]
giau apgalvotu, dar apdairesniu ir krup[illegible]
niu veikimu.

Vieningi visame kame, drąsingi, pas[illegible]
ir iškvertingi pareigose, darbuose ir [illegible]
ryžtingi, akylus ir drąsūs, bet kartu i[illegible]
gus veiksmuose, kupini meilės savo tėvyn[illegible]
įsitikinimų savo tautos bei savo kraš[illegible]
bės, pilni pasiaukos bei[illegible]ame ir šiandie[illegible]
vieningi, bet ryžtus priešams, negailest[illegible]
drąsūs turime kad ir iš lėto, bet tvirtu[illegible]
nepalaužiamai žengti užsibrėžtos kovos ke[illegible]
kad išpildytume pareigą Tėvynei, savo dar[illegible]
pateisintume tautos išsilaisvinimo kovoje [illegible]
tas sukne bei laisvės kovos eigoj din dedamas[illegible]
tis ir padėtume tvirtus pagrindus [illegible]lau laisv[illegible]
nepriklausomai, demokratiniais pagrindais [illegible]
komai valstybei atkurti.

Kovodami dėl savo tautos laisvės ir nepriklau-
somybės mes kartu kovojame ir dėl viso kulturingo-
jo pasaulio likimo. Mums atitenka sunkus, bet
didingas, gražus ir garbingas uždavinys. To
Aukščiausiojo palaima lydi mūsų žinganius ir
mūsų darbus.

4.

Suderybėji apygarda pavadinama PRISIKĖLIMO
APYGARDA /sutrumpintai PA/.

3.

...IKALINO APYSKAITA vadinti slaptaverčiu
... /sutrumpintai G/.

6.

...ius duotas kitoks paryškinimas, G galioja
... išleisti nuostatai, taisyklės, instruk-
... nurodymai.

7.

...galioje G visi šiki šios dienos lei-
...ymai X ir ZV bei KŽ pareigūnų įsa-
...nurodymai atskiruose reštuose, kiek
...ingi tolimesnei G veiklai ir kiek
...šiems valstiečiams - G ar aukštes-
...ios įsakymais.

/Parašas/

...o nuorašus /išrašus/ gavau:

	Vykdyti	Info
		1
...ir VIV po 1	G	
	1	
...Šyvi-sao	3	1

...ikrasi

1-C/15360 sk

1 Klaipėdos m. CB Skaitytojų aptarnavimo skyrius

Dokumentas Nr. 5.

GV
48.IV.10
Nr.

LŽRV

/Nuorašas KV/

Ryšium su tuo, kad, sudarius PRISIKĖLIMO APYGARDĄ, KV man perdavė Tamstos raportą Nr. 45 dėl LŽR įjungimo į apg sudėtį ir nukreipė į mane Tamstos susirašinėjimą tuo reikalu, turiu pareikšti sekančiai:

1. PA vadovybė imasi iniciatyvos LŽR įjungimo į PA klausimo išnagrinėjimui ir yra pasirengusi svarstyti bei atitinkamai išspręsti LŽR vadovybės prašymą tuo reikalu, kuris būtų parašytas pagal Kv š. m. sausio mėn. 25 d. raštą Nr. 25 sl nustatytus reikalavimus arba jame bent minimaliai būtų:

a/ nurodymas LŽR sudėtyje esančių P, OSN ir NR skaičius,

b/ pranešama apie dabartiniu metu LŽR veiklos apimamą plotą /nurodant skaičių pilnai apimamų valsčių bei nepilnai apimamų valsčių seniūnijų, jų neišvardinant/,

c/ pranešama kuo /personalu, priemonėmis bei kaip kitaip/ LŽR vadovybė galėtų duoti proporcingą savo pajėgumui įnašą PA vadovybei sustiprinti ir kokią materialinę paramą galėtų suteikti LŽR PA vadovybei mėnesinio nario mokesčio pavidale, kuris turėtų būti mokamas nuo LŽR įjungimo į apg sudėtį,

d/ prašymas pasirašytas visų arba bent daugumos LŽR vadovybės narių.

2. Tamstų R veiklai su PA užsibrėžtos veiklos kryptimi suderinti, organizacinei struktūrai koordinuoti ir kitokiems organizacinės veiklos klausimams aptarti numatau netolimoje ateityje organizuoti asmenišką susitikimą su Tamsta ir su kitais LŽR vadovybės nariais. Tikslų susitikimo laiką, vietą ir kitas sąlygas nurodysiu per savo įgaliotinį. Prašau Tamstą iš anksto pramatyti ir atitinkamai parengti galimybes susitikimui su svarbesniais daliniais bei su atskirais pareigūnais. Susitikimą bei kitus jį liečiančius dalykus prašau laikyti griežčiausioje paslaptyje.

Sunkioje ir žiaurioje, bet garbingoje kovoje dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės Tamstai, Tamstos bendradarbiams ir visiems kovotojams LŽR linkiu sėkmės, ištvermės ir Aukščiausiojo palaimos.

GV

GŠV

Dokumentas Nr. 6.

....
48.IV.4
Nr.....

Nuorašas

Įsakymas

Nr. 4.

1948 m. balandžio mėn. 4 d.

Organizacinė sritis

1.

SAŠV Krivį, ryšium su jo išrinkimu GŠV, iš SAŠV pareigų atleidžiu.

2.

Savo pirmuoju pavaduotoju skiriu SAV N a r ą, antruoju pavaduotoju — JUV D a g i l į.

3.

... k ą skiriu GŠOrgSkV.

4.

V i j o k l į iš raštvedžio pareigų atleidžiu ir skiriu GŠInSkV ir kartu jam pavedu laikinai eiti GŠOpSkV pareigas.

5.

Laikinai eiti GŠŪkSkV pareigas pavedu GŠV .....

6.

..... steigiu:
a/ Apr. ir Tiek. Posk. ir
b/ San. Posk.

7.

Laikinai eiti GŠŪkSk Apr. ir Tiek. Posk. V pareigas pavedu SIEV K a r p i u i.

8.

N e m ū r ą skiriu GVĮ ir kartu jam pavedu laikinai eiti GŠŪkSk San. Posk. pareigas.

9.

R a d v i l a i t ę skiriu GVĮ.

/—/
GV

Išsiuntinėta š. m. įsakyme Nr. 1 išvardintiems adresatams.
Nuorašas tikras:
48.IV.10

GŠV

Dokumentas Nr. 7.

P r o t o k o l a s Nr. 1

1948 metų balandžio mėnesio 22 d.

Laikinai einančio Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vado įsakymu, Lietuvos Žaliosios Rinktinės pareigūnui, partizanui Agnieškai, buvo pavesta pravesti organizacinį-informacinį pasitarimą-posėdį.

Posėdį-pasitarimą atidariau 22[58] val. N vietoje.

Posėdžiui-pasitarimui sekretoriauti paprašiau Lietuvos Žaliosios Rinktinės štabo pareigūną, partizaną Maurą.

Informaciniame posėdyje-pasitarime dalyvavo:

G vadovybės pareigūnai, Mažrimas ir Puntukas, SA vadovybės pareigūnai, Naras ir Svajūnas, t. e. L.Ž.R. Vado p., partizanas Giria, Lietuvos Žaliosios Rinktinės štabo pareigūnai, partizanai, Mauras, Agnieška, Žaibas ir Zubrys (ūkio skyriui atstovauti buvo pavesta partizanui Agnieškai). „Saulės“ rajono vadas, partizanas Valstietis, „Alkos“ rajono vadas Aras, „Trispalvės“ rajono vadas Šaka. „Trispalvės“ rajono GS nariams: Žirneliui, Mirgai, Rugegėlei ir L.Ž.R. štabo sanitarinės dalies vedėjui OSN Ramunėlei.

1. Rajonų organizaciniai klausimai:

a) „Trispalvės“ rajono klausimai
b) „Alkos“ rajono klausimai

c) „Saulės“ rajono klausimai
d) Šeduvos miesto klausimai
e) Organizuotumas.

2. Kaimyninės Kėdainių apskrities ir miesto klausimai

3. II-jo skyriaus klausimai:

a) Žvalgyba,

b) Kontržvalgyba.

4. Ūkio skyriaus klausimai:

a) Finansų klausimas,
b) Rūbų ir apavo klausimas,
c) Sanitarinis klausimas.

5. Spaudos ir švietimo klausimai:

a) Organizacinė spauda,
b) Okupantų spauda.

6. Klausimai bei sumanymai.

„Trispalvės“ rajono vadas, savo informaciniame pranešime pabrėžė, kad pereitų metų ir šių metų pirmaisiais mėnesiais, dėl daugelio nepageidautinų elementų ir neprisiuntimu iš Rinktinės informaciją bei nuostatų, veikla buvo silpnoka. Paskutiniuoju laiku, veikla pagyvėjo. Pradėjo augti narių skaičius, kiek tai leidžia saugumas ir legalios gyvenimo sąlygos. Atitinkamas štabo skyrius pradėjo, pagal apylinkes, registruoti nepatikimus asmenis, nurodydamas, atitinkamose skiltyse, jų nusikaltimus mūsų tautai.

Be to „Trispalvės“ rajono vadas pabrėžė ir pareikalavo nedelsiant prisiųsti nuostatus bei instrukcijas. Jų nebuvimas trukdo darbą; ir dar iškėlė klausimą, kad jei veikia kaimyninės Rinktinės OS, tai, jei yra galimybės, būtų informuota „Trispalvės“ rajono vadovybei. Rajono organizacinė veikla, numatyta dar daugiau išplėsti.

N apygardos vadas Mažrimas, ryšium su SAV Naro pareikštu pageidavimu, paprašė šį palikti atviru ir nurodė, kad atskirtų organizacinių vienetų organizuojamų OS pareigūnai bendrautų per savo vadovybes ir esant galimybei, vadovybėms susitarus, užmegztų betarpišką bendradarbiavimą. „Trispalvės“ rajono pervedimo vieno kurio nors org. vieneto organizacinei iniciatyvai ir veiklai, reikalu pasakyta neigiamai, pažadant prie šio klausimo konkretaus išsprendimo prieiti ateityje.

„Trispalvės“ rajono organizacinis klausimas toliau nebebuvo diskutuojamas ir prieita prie kito rajono vado pranešimo.

„Alkos“ rajono vadas Aras padarė sekantį pranešimą:

„Alkos“ rajonas yra organizacinėje stadijoje. Trūksta nuostatų bei instrukcijų. Jų buvo pažadėta prisiųsti, bet iki šio laiko, dar nėra gauta. Rajonas yra suskirstytas į apylinkes. Daugumoje apylinkių ryšiai yra sutvarkyti. Artimiausiu laiku ryšiai bus sutvarkyti su kitomis apylinkėmis. Aras dar pabrėžė, kad dabartiniu metu, jaunuoliais, kurie yra mūsų tautos ateitis, pasitikėti, saugumo sumetimais, yra sunku. Verbuojant OS narius, einama iš lėto, atsargiu žingsniu. Gavus nuostatus bei instrukcijas, manau darbą pagyvinti“.

Nuostatus bei instrukcijas, L.Ž.R.Š. Org. Sk. Viršininkas, prižadėjo prisiųsti.

Tuo „Alkos“ rajono vado klausimas ir baigiamas.

Žodis suteikiamas „Saulės“ rajono vadui Valstiečiui.

„Saulės“ rajono vadas Valstietis, „Saulės“ rajono organizacinius klausimus bei nuveiktą veiklą, prižadėjo prisiųsti, tai yra pateikti L.Ž.R.S. bei raštu.

Organizacinio skyriaus Viršininkas pabrėžė, kad Šeduvos miesto klausimas yra atviras, nors yra keletas asmenų, bet sudaryti vadovaujantį branduolį, dėl tam tikrų priežasčių nėra galima. Buvo ieškota, kiek tai sąlygos leido, asmenų, kurie galėtų vadovaujamą branduolį sudaryti, bet iki šio laiko dar nerasta. Paprašė dalyvaujančių posėdyje-pasitarime pagalbos, kad suteiktų galimybės sukomplektuoti vadovaujantį branduolį arba suteiktų, jei sąlygos leidžia, pažinčių.

Kai kurie dalyviai prižadėjo tuo klausimu savo pagalbą.

e) Organizuotumas.

Organizuotumo klausimu kalbėjo GV Mažrimas.

Kokį vaidmenį vaidina dabar, tai yra partizaninėje veikloje ir OS narių tarpe ir ateityje reikiamu momentu, organizuotumas ir kalbėti netenka. Mes privalome organizuotis, privalome idėjiniai pasiruošti, privalome burti OS narius, nes tai mūsų tautos ateitis. Kova, kurią veda mūsų tauta su žiauriuoju okupantu, yra nelygi, bet mes ją privalome tverti, nes to reikalauja tautos ateitis. Jei ryžomės kovai, ją tęsime iki galo, priešingu atveju, mes nepateisinsime savęs. Laisvė ir nepriklausoma valstybė, mūsų tikslas, mūsų ateitis. Mūsų tikslui pasiekti, yra reikalingas organizuotumas ir beatodairinė, sąmoninga drausmė. Siekim ir skiepinkim tai, baigdamas pabrėžė Mažrimas.

2. Kaimyninės Kėdainių apskrities ir miesto klausimas.

GV Mažrimas, po kai kurių dalyvių išsireiškimų pasakė, kad, kiek tai leidžia sąlygos ir galimybė, daryti žygių Kėdainių apskrities dalyje atkurti ryšius su Povilo Lukšio Rinktinės partizanų ten pairusia veikla. Buvo pirmininkaujančio pasiūlyta, kad, partizanas Mauras, kaipo buvusios rinktinės palikuonis, imtųsi atkurti ją. Minėtas partizanas sutiko tai padaryti, kiek tai sąlygos leis. Mažrimas davė savo principinį sutikimą.

Pirmininkaujantis paprašė visų dalyvių tuo klausimu realios paramos.

II-ro skyriaus klausimais kalbėjo GV Mažrimas.

Žvalgyba ir kontržvalgyba mūsų laisvės kovos sąjūdyje vaidina labai svarbų vaidmenį. Mes privalome taip susitvarkyti, kad priešo žingsniai, jo užmačiai, jo taktiniai bei strateginiai planai mums būtų žinomi. Tai nėra lengva įvykdyti. Tai reikalauja milžiniško atsargumo. Gali pasitaikyti, kad, kai kuriais atsitikimais, pareikalautų aukų, ar tai didesnės sumos lėšų atitinkamą uždavinį vykdant. Tuo atveju, atitinkami pareigūnai, privalo būti budrūs ir gerai apgalvoti, prieš vykdydami uždavinį. Privalome surinkti okupantų visus žiaurumus, visas jo piktybes daromas mūsų tautai, atsargiai, bet garantuotai. Plėskime žvalgybą ir kontržvalgybą, nes to reikalauja mūsų tautos laisvės kovų sąjūdis, baigė Mažrimas.

4. Ūkio skyriaus klausimus Lietuvos Žaliosios Rinktinės, Ūkio skyriaus viršininkui asmeniai sutikus, jo klausimus atstovauti, buvo pavesta — Agnieškai.

Finansų klausimas rinktinei yra itin svarbus. Pagal nustatytus nuostatus, rinktinė privalo mokėti nario mokestį apygardai. Rinktinės štabo sudėčiai apsimokėti nario mokestį, be rajonų ūkinės paramos, nėra įmanoma. Tad prašoma ponų rajonų vadų, kiek galima punktualiau mokėti nario mokestį.

Rajonų vadai, pasisakė, kad dabartiniu metu su lėšomis yra gan sunku, bet padengti rinktinės nario mokesčiui, prisidėsią ir laike savaitės praneš, kiek galėsią mokėti nario mokesčio rinktinei.

Rūbų ir apavo klausimu.

Agnieška paprašė dalyvaujančių, ar negalėsią suteikti tuo klausimu, atitinkamų žinių.

Sanitariniu klausimu.

„Trispalvės" rajono vadas Šaka pabrėžė, kad jis papildys atitinkamus sanitarinius taškus kai kuriais vaistais.

Iškilus klausimą RjV Šakai dėl aukų lapų OS narių tarpe, GV Mažrimo pasisakymu, aukų lapai ateityje OS narių ir rėmėjų tarpe nebebus praktikuojami.

Spaudos ir švietimo klausimą nagrinėjant, buvo pasisakyta, kad organizacinės spaudos „Trispalvės" rajonui reikės bent 15 egzempliorių. „Alkos" rajonui — 10 egzempliorių. „Saulės" rajonui — 15 egzempliorių. Rajonų vadai pasisakė, kad atitinkama okupantų spauda yra renkama. GV Mažrimas paprašė, kad iš OS narių ar negalima būtų gauti P pasiskaityti knygų, nes jų, jei neskaitys, tai bus atsilikę nuo gyvenimo progreso. Nors dalinai tam pašalinti, reikėtų knygų, knygų ir dar kartą knygų. Remkime tuo P narius.

GV Mažrimas iškėlė klausimą, kad Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadovybė, o jos šiandieną yra daugiau nei du priedėliai, išrinktų Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadą. Pirmininkaujantis Agnieška pasakė, kad nėra šiame susirinkime atvykusių kitų kandidatų, bet esant balsų daugumai buvo nutarta, išrinkti Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadą. Agnieška pasiūlė — partizaną Virpšą, Virpša pasiūlė — partizaną Zubrį, Zubris pasiūlė — partizaną Maurą.

Susirinkimas vienbalsiai išrinko Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadą — partizaną Virpšą—Girią.

Susirinkusieji atsistodami ir susikaupdami pagerbė Lietuvos Žaliosios Rinktinės žuvusius partizanus.

Nebeesant klausimų bei pageidavimų posėdis-pasitarimas baigtas tautos Himnu.

Dokumentas Nr. 8.

GV
1948.V.....

išrašas

Įsakymas G.

Nr. 3.

1948 m. balandžio mėn. 26 d.
Organizacinė sritis

1.

LIETUVOS ŽALIĄJĄ RINKTINĘ /LŽR/ iki šio laiko veikusią kaip savistovų organizacinį vienetą, jos vadovybės prašymu, G vadovybei sutikus, nuo š. m. balandžio mėn. 23 d. įjungiu į..... sudėtį.

Pagrindas: 1948 m. balandžio mėn. 23 d. LŽR vadovybės posėdžio nutarimas.

2.

...pavadinti slapyvardžiu VILNIUS /..... VI/.

3.

InSkV Agnieška nuo šios dienos iš pareigų atleidžiu ir skiriu VIŠV.

4.

OrgsKV Svajūną nuo šios dienos iš pareigų atleidžiu ir skiriu SAŠV.

/Pas./ Mažrimas
GV

Šio įsakymo nuorašus bei išrašus gauna:

	žinoti	vykdyti
1. Srv.		
2. SAV, TUV, VIV ir TIOV	1	
3. GŠV	—	
Iš viso	1	

Nuorašas tikras:
1948.V.7 GŠV

Dokumentas Nr. 9.

Protokolas Nr. 2

N. vietoje, 1948-tų metų balandžio mėnesio 23 d. Vl. įsakymu /žodžiu/, susirinko visi VIŠ pareigūnai posėdžiui. Posėdžiui pirmininkavo pats Vl..... Posėdyje dalyvavo: GV Mažrimas, VIŠ pareigūnai: Mauras, Agnieška, Zubris, VlŪskV. atstovavo Agnieška ir Žaibas.

Posėdis prasidėjo 15^{25} val.

Vl Giria paprašė „G“ apygardos vadą — Mažrimą supažindinti su veikiančiais „G“ apygardos laikinais nuostatais.

GV Mažrimas supažindino su laikinai veikiančiais „G“ apygardos nuostatais.

Savo trumpoje kalboje GV Mažrimas pabrėžė, kad po pereitų metų pasikalbėjimo su L.Ž.R. Vadu — Strausu, buvo manyta, kad L.Ž.R. įsijungs į Jungtinės Kęstučio Apygardos ribas. Pralaukta ilgą laiką, bet nebuvo gauta oficialaus rašto, kuriuo remiantis, galima būtų įjungti į minėtos apygardos ribas. Tik šių metų sausio mėnesio pradžioje, buvo gautas L.Ž.R. vado raportas, prašęs įjungti į Jungtinės Kęstučio Apygardos sudėtį. Praėjo gana ilgas laiko tarpas, bet į pasiųstą, minėtos apygardos, vado rašte iškeltus klausimus, L.Ž.R. vadas ir štabo pareigūnai, neatsakė.

Paskutiniuoju laiku, kad darbas vyktų sėkmingiau, yra įkurta „G“ apygarda. Jos laikinus nuostatus Tamstos girdėjote. Jeigu Vl..... ir ponai vadovybės nariai sutinka su „G“ apygardos laikinais nuostatais, tad prašau šiandieną padaryti nutarimą, kuriuo remiantis „G“ apygarda galėtų Vl įjungti į savo sudėtį.

Vl Giria šią mintį-klausimą pastatė balsavimui.

Visi, priešakyje su Vl Giria, pasisakė už tai, kad Vl su savo veikiančia asmenine sudėtim, kariškuoju ir ūkiniu turtu, įsijungtų į „G“ apygardos sudėtį.

Vl Giria ir VIŠ pareigūnai pasižadėjo:

1. „G“ apygardos veikimui sustiprinti, mokėti kas mėnesį po 250 /du šimtus penkiasdešimt/ RM nario mokesčio.

2. Kuo galėdama, Vl rems apygardos darbą, kad jis būtų sėkmingesnis.

Posėdis baigėsi 18^{40} val.

Vl ————
Giria

Dokumentas Nr. 10.

VIV
SV.,
1948.VI.29
Nr. 219

Nuorašas

Raportas

Pranešu Tamstai, kad atskilęs L.Ž.R. dalinys, kuris dabar priklauso Algimanto Ap. ir veikia L. Ž. R. vardu parodė noro susijungti į vieną dalinį ir sudaryti vieną bendrą R.Š. iš abiejų dabar veikiančių atskirose Ap. š.

Algimanto Ap. priklauso L.Ž.R. Veikia šešiuose valsčiuose. Tikras ribas pranešiu vėliau.

Laukiu skubaus Tamstos parėdymo-įsakymo.

Giria
VIV

Dokumentas Nr. 11.

Nuorašas

Protokolas Nr. 6

N., 1948 metų liepos mėnesio 7 dieną 15^{50} val.

Dalyvaujant ViV Giriai, ViŠV Agnieškai, ViVP ir l. e. MobskV p. Žėručiui, ViOrgskV bei ViSPŠvietPropSkV Žagrei, ViII Granitui, VIRiSkV Jupiteriui, ViŪkSkV Marsui, ViŠRB Fricui ir TrRj kar. paruoš. ....., įvyko posėdis-pasitarimas. Posėdyje-pasitarime buvo apsvarstyta ir priimta sekanti darbų tvarka:

1. Rajonų pertvarkymas.
2. P ir OSN apmokymo klausymas.
3. KO rajono perėmimas į Vi sudėtį.
4. Vi laikraštėliui leisti klausymas.
5. SA KLT sprendimo nagrinėjimas.
6. Ryšių sutvarkymui asmens koptavimas S sudėtin.
7. TrRj klausymas.
8. Klausymai bei sumanymai.

Apsvarsčius ir priėjus bendro susitarimo,— nutarta:

1. A/ KaRj, nustatant veikimo plotą apimantį — Baisogalos valsčius ištisai, Šeduvos valsčius iki geležinkelio Radviliškis—Panevėžys pietinė dalis, su veikiančiu vienu P daliniu.

Pastaba: a/ Seniūnijos, kurių centrinis taškas randasi į pietus nuo geležinkelio Radviliškis—Panevėžys,— priklauso KaRj.
b/ Seniūnijos, kurių centrinis taškas randasi į šiaurę nuo geležinkelio Radviliškis—Panevėžys,— priklauso PiRj.

B/ Pi, Va, Eg ir AlRj sujungti į vieną bendrą Rj, pavadintu — PiRj su veikiančiais trimis P daliniais.

C/ Šeduvos miesto Rj klausymas paliktas atviru.

D/ TrRj palikti tuose pačiuose veikimo rėmuose ir stengtis atstatyti skubiai pakrypusią padėtį, imantis tuo reikalu reikalingų žygių.

2. OSN į apmokymo programą neįtraukti saugumo sumetimais. P apmokymui pravesti palikta ViV nuožiūrai, kaip pav. nustatyti apmokymo laiką, vietą, konspektų paruošimas ir t. t.

3. KORj perimti Vi sudėtin, bet dėl susidarysiančio veiklai nepatogumo, prašyti GV savo įsakymo Nr. 4 — to rašto Nr. 21a iš 48.VI.2 dalinai pakeisti.

4. Leisti Vi „PROTĖVIŲ TAKAIS“ savaeigį, dvisavaitinį laikraštėlį.

5. SA KLT nutarimą, dėl datų skirtumo prisiųstuose raštuose, liūdininkų stokos įrodymo ir, šabloniško SA KLT ir nutarimo sudarymo, nevykdyti ir visus tuo reikalu SA prisiųstus Vi raštus persiųsti GV žinion.

6. ViŠ ryšiams tvarkyti bei organizuoti pavesta ViRikskV Jupiteriui.

7. Išaiškinti kaltininkus TrRj ir atstatyti iš pakrypusios jo padėties į normalias veiklai vėžes.

8. ViŪkSkV Marso pageidavimą patenkinti ir tuo reikalu skiriant jo dispozicijon atitinkamą P skaičių.

P Vairui leisti rašyti raportą KaRjV.

Posėdis-pasitarimas baigtas 19^{25} val.

Nuorašas tikras:
ViŠV

Dokumentas Nr. 12.

Protokolas Nr. 6

N., 1948 metų liepos mėnesio 7 dieną 15^{50} val.

Dalyvaujant ViV Giriai, ViVP ir l. e. ViMobSkV p. Žėručiui, ViŠV Agnieškai, ViOrgSvV bei ViSpŠvietProp. Sk. V. Žagrei, ViIIrSkV Granitui, ViRikSkV Jupiteriui, ViŪkSkV Marsui, ViŠRB Fricui ir TrRj kar. paruoš. V. Alksniui, įvyko posėdis-pasitarimas. Posėdyje-pasitarime buvo apsvarstyta ir priimta sekanti darbų tvarka:

1. Rajonų pertvarkymas.
2. P ir OSN apmokymo klausymas.
3. KO rajono perėmimas į Vi sudėtį.
4. Vi laikraštėliui leisti klausymas.
5. SA KLT sprendimų nagrinėjimas.
6. Ryšių sutvarkymui asmens koptavimas štabo sudėtin.
7. TrRj klausymas.
8. Klausymai bei sumanymai.

ViŠV Agnieška savo kalboje pareiškė, kad planingesniam ir veiklesniam darbui išvystyti, kai kuriuos Rj sujungti į vieną Rj, pagal kurį sudarius, gausis pajėgesnis Rj ir veiklesnis savo apimančiame veikimo plote. ViŠV Agnieškos pasiūlymas buvo vieningai priimtas ir padarytas sekantis nutarimas

A/ KaRj, nustatant veikimo plotą apimantį: Baisogalos valsčius ištisai, Seduvos valsčius iki geležinkelio Radviliškis—Panevėžys, pietinė dalis, su veikiančiu vienu P daliniu.

Pastaba: 1. Seniūnijos, kurių centrinis taškas randasi į pietus nuo geležinkelio Radviliškis—Panevėžys, priklauso KaRj.
2. Seniūnijos, kurių centrinis taškas randasi į šiaurę nuo geležinkelio Radviliškis—Panevėžys, priklauso PiRj.

B/ Gi, Va, Eg ir AlRj sujungti į vieną bendrą Rj pavadintu PiRj, su veikiančiais trimis P daliniais.

C/ SedStRj klausymas paliktas atviru ir,

D/ TrRj palikti tuose pačiuose veikimo rėmuose ir stengtis atstatyti skubiai pakrypusią padėtį, imantis tuo reikalu reikalingų žygių.

Bet ViŠV Agnieška kreipėsi į ViV Girią skubiai numatyti ir paskirti atitinkamai RjV, kad nesusitrukdytų Vi štabinė veikla.

Antruoju klausymu, Žagrei ViOrgSkV pasiūlius ir visiems dalyvaujantiems sutikus, kad OSN į apmokymo programą neįtraukti saugumo sumetimais ir tuo tarpu jiems konspektus neruošti. P apmokymui pravesti, paliekama ViV nuožiūrai, kai pav.: nustatyti apmokymo laiką, vietą, konspektų paruošimas ir t. t. Statutais bei kitomis reikalingomis apmokymui medžiagomis, pasirūpina ir ateityje rūpinasi paskirtasis lektorius.

Trečiuoju klausimu, KORj perėmimu į Vi sudėtį, nutarta perimti, priimant dėmesin, dėl susidarysiančio veiklai nepatogumui, prašyti GV savo įsakymo Nr. 4-to rašto Nr. 21a iš 48.VI.2 dalinai pakeisti. Pakeitimo smulkmenas prašomas, pasiųsti šifru.

Ketvirtuoju klausimu svarstant, ViOrgSk Žagrė, ypatingai pažymėjo, kad leidžiant Vi laikraštėlį, tuo pagyvės pats organizacinis darbas ir jis atneš Vi reikalingų, laukiamų rezultatų. Vieningu nutarimu nutarta leisti Vi savaeigį, dvisavaitinį laikraštėlį. Laikraštėliui leisti, medžiagos ir kitų reikmenų sudarymui įsipareigojo rūpintis bendromis jėgomis visi ViŠ pareigūnai ir jame dirbantieji asmenys. Surinkus atitinkamą medžiagą laikraštėliui, skirtas bus jam išleisti atsakingas toms pareigoms atitinkamas pareigūnas.

Penktą punktą nagrinėjant, SA KLT nutarimą, prieita prie išvados ir nutarta, kad dėl datų skirstymo prisiųstuose raštuose, liūdininkų įrodymo stokos, šabloniško KLT ir nutarimo sudarymo,— Vi atsisako SA KLT nutarimą vykdyti ir visus tuo reikalu SA prisiųstus Vi raštus persiųsti GV žinion.

Seštą klausymą nagrinėjant, nutarta, kad Vi ryšiams tvarkyti bei organizuoti pavesta ViRikSkV Jupiteriui.

Septintą klausymą nagrinėjant, TrRj kar. paruoš. V. Alksnis pareiškė, kad dirbant neapgalvotai saugumo atžvilgiu, nesistemingai ir neprisilaikant bendrų taisyklių, TrRj įvyko gan stambūs areštai, per ko nemaža jaunos ir energingos jėgos netekta OSN srityje ir jų pačių likimas — žiaurusis, raudonojo teroro, šaltasis Sibiras bei į kitas vietoves — katorgon. Kaltininkas — su. Neniškaitė, dabartiniu metu deputatė, anksčiau buvusi dvarininko duktė ir Micevičius, dabartiniu metu mokytojas, anksčiau buvusiu smetoninių laikų karininku, abiems dirbantiems MGB naudai, kai kurie OSN buvo suėję į kontaktą veiklai OS praplėsti ir kame buvo atšifruotas veik visas TrRj OSN mazgas, ko pasekoje, 18—20 asmenų likimas atsidūrė žiauriojo kruvinojo valiai, iš kurios maža, bet jau be sveikatos ir jėgų teks išvysti savo brangiąją Tėviškę. Visi kiti likusieji veik nelegalioje padėty, ar kitu būdu gyventų. Dabartiniu bolševikmečio metu, anksčiau virš minėtas Micevičius mokytojavo Kuršėnų gimnazijoje irgi 10 OSN atidavęs savo pranešimu į MGB rankas ir kurių likimas dabartiniu metu dar nežinomas. Alksnis žadėjo smulkiau sužinoti apie virš minėtus du mgbistus ir informuoti Vi II-ro SkV.

Galutinėje išvadoje nutarta vėl TrRj atstatyti iš pakrypusios padėties į normalias veiklai vėžes p. Alksnio pastangomis, ViŠ atitinkamiems bei nusimanantiems pareigūnams padedant.

ViUkSkV Marsas pageidavo, kad efektingesniam jo darbui vystyti, reikalinga 2—3 P asmenų paskirtas jo dispozicijon. Nutarta, pagal galimybes, jo pageidavimą išpildyti, skiriant tuo reikalu jo dispozicijon galimą P skaičių.

LŽR dalyvių parašai:

ALŽRV
ALŽRŠV
ALŽRVAd.
ALŽRII-roSkV
ALŽRIIroSkV
ALŽRRikSkV

Vi dalyvių parašai:

ViV
ViŠV
ViŠVP
ViOrgSkV
ViIIroSkV
ViUkSkV
ViRikSkV
TrRjkar. par. V
ViŠRB
VaRjV
PiRjV

Dokumentas Nr. 13.

VIOrgSkV
N..
1948.VIII.3
Nr. 316

VIV
p. Giriai
/per p. VIŠV/

Raportas

Pranešu Tamstai žemiau išvardintuose pun. dėl kurių toliau „VI“ rinktinėje Org. Sk. V-ko pareigų negalėsiu eiti:

1. Atsiradusių žmonių „VI“ štabo sudėtyje, kurie sąmoningai skleidžia kalbas, kurios žemina mano kainą Org. Sk. V-ko, taip ir partizano autoritetą.

2. Nepatenkinti manimi, atitinkami pareigūnai, ir kritikuojantieji mano darbą, neparodydami noro šitą darbą patobulinti-pagerinti, bet atvirkščiai, jį iškritikuoti.

3. Atsiradusių „VI“ štabo sudėtyje einančių atitinkamas pareigas asmenų, kurie matau, kol aš būsiu, sąmoningai kenks, mano vedamam darbui, jei aš nepasitrauksiu, gali kilti dar didesnių intrigų.

4. Paskutinėse kelionėse, kuriose buvau iškomandiruotas organizaciniais reikalais, mano sveikata labai pablogėjo, kurios atitaisymui reikalinga pastovesnės vietos ir mažesnio vaikščiojimo.

5. Jei mano sveikata bus, bei pasiliks tokiam stovyje kaip ir dabar, aš atsisakau daryti bet kokius žygius, bei didesnių kelionių pasivaikščiojimus.

6. Remdamasis aukščiau išvardintais punktais, prašau neatidėliotinai Tamstos, atleisti mane iš VI Štabo sudėtyje einančių pareigų.

Žagrė
VIOrgSkV

Dokumentas Nr. 14.

Protokolas Nr. 7

N., 1948 metų liepos mėnesio 8 dieną 11^{30} val.

Dalyvaujant Algimanto apygardai, Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadui Daujotui (toliau, Algimanto apygardos, Lietuvos Žaliosios Rinktinė sutrumpintai bus vadinama ALŽR), ALŽR Vado adjutantui Vanagaičiui, ALŽR Štabo Viršininkui Rakšiūnui, ALŽR Žvalgybos bei Kontržvalgybos Viršininkui Šipulskiui, ALŽR Rikiuotės Skyriaus Viršininkui Saugūnui,

ALŽR Ūkio Skyriaus Viršininkui Repšiui iš vienos pusės ir „G“ apygardai priklausantį Lietuvos Žaliosios Rinktinės (toliau „G“ apygardos Lietuvos Žalioji Rinktinė bus vadinama sutrumpintai „Vi“) pareigūnams: ViV Giriai, ViŠV Agnieškai, ViVP Žėručiui, ViOrgSkV Jupiteriui, TrRj kar. paruoš. V. Alksniui, ViŠRB Fricui, VaRjV Jurginui, PiRjV Aitvarui iš antros pusės, įvyko posėdis-pasitarimas, kuris priėjo bendro, vienbalsio susitarimo ir nustatė sekančią darbo tvarką:

1. Abi rinktines, vienodo pavadinimo, veikiančias atskirose apygardose, susijungti į vieną bendrą rinktinę.

2. Rinktinės Vado rinkimas ir Rinktinės Štabo Viršininko pareigoms eiti asmens koptavimas, kad Rinktinės Vadas galėtų pristatyti aukštesnei instancijai, Štabo Viršininko pareigose tvirtinti ir

3. Rinktinės, pačios štabo asmeninės sudėties sudarymas.

ViV Giria, savo įžanginėje kalboje pabrėžė: „Anuo laiku, kada Europoje siautė karas, kada liejosi kraujas, kada visa padorioji žmonija ryžosi kovai prieš žmoniškumą naikinančias idėjas, kovojo prieš dvidešimtojo amžiaus ....., tada čia, veik toj pačioj vietoj, pradėjo kurtis Lietuvos Žalioji Rinktinė. Tuo laiku, kad ir žiauriai sunkiose sąlygose, ji ryžosi kovai prieš okupantus, prieš žiauriai persekiojančius raudonuosius okupantus. Ji praėjo sunkų kelią. Tas kelias pareikalavo daugelio pasiaukavusių tautiečių aukų. Čia, šiandieną, mes vėl susirinkome, kad tie, kurie buvome rinktinės iniciatoriai, suburtume vėl išsisklaidžiusias jėgas į vieną bendrą plotą į Lietuvos Žaliosios Rinktinės ribas, kovai prieš žiaurųjį okupantą už Lietuvos laisvę, Lietuvos kovų sąjūdžio eilėse“.

Visi dalyvavusieji pasitarime-posėdyje vienbalsiai pritarė ir nutarė:

Abi rinktines, dabartiniu metu veikiančias atskirose apygardų ribose, bet vienu ir tuo pačiu pavadinimu, t. y. Lietuvos Žaliosios Rinktinės vardu ir kaipo, iš anksčiau buvusias ir sudariusias vieną ir tą patį branduolį — rinktinę, bet įvykių raidoj — išsiskaidusias,— sujungti į vieną bendrą rinktinę, kuri vadintųsi Lietuvos Žalioji Rinktinė, pagal slapyvardę „Vilnius“ — sutrumpintai „Vi“, išsirinkti Rinktinės Vadą ir sudaryti bendrą rinktinės štabą. Prašyti minėtų apygardų Vadus, kad būtų „Vi“ prijungta prie vienos iš jų apygardos.

ViŠV Agnieška pasiūlė į Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vado postą — Girią, einantį VIV pareigas, o Lietuvos Žaliosios Rinktinės Štabo Viršininko pareigoms eiti — ALŽR Vadą Daujotą. ALŽR Štabo Viršininkas Rakšnys pasiūlė į L.Ž.R. Vado postą — ALŽR Vadą Daujotą, o į LŽR Štabo Viršininko postą — iš Vi štabo sudėties. Susidarius nuomonių skirtumui, galutinėj išvadoj, visiems sutikus, buvo palikta tą reikalą spręsti ViV Giriai ir ALŽR V Daujotui, jiems patiems susitarus.

ViV Giria ir ALŽR V Daujotas nustatė sekančiai:

1. Lietuvos Žaliosios Rinktinės Vadas — Giria ir

2. Lietuvos Žaliosios Rinktinės Štabo Viršininkas — Daujotas.

ViV Girios ir ALŽRRV Daujoto nutarimas buvo priimtas vienbalsiai.

ViV Giria ir ViŠV Daujotas pasitarė ir nustatė sekančią Vi Štabo asmeninę sudėtį:

1. ViRikSkV Agnieška, pavaduotojas Saugūnas.
2. ViII-roSkV Alksnis, pavaduotojas Granitas.
3. ViOrgSkV Vanagaitis, pavaduotojas Rakšnys.
4. ViSpSvPrSkV Žagrė, pavaduotojas Jonaitis.

5. ViŪkSkV Marsas.
   a) SanV Repšys.
   b) GinkV Šipulskis.
6. ViRšV Jupiteris.
7. ViSRB Fricas.

Su ViŠ asmenine sudėtimi visų dalyvavusiųjų buvo sutikta ir priimta. Posėdis-pasitarimas baigtas 15^{48} val.

Dokumentas Nr. 15.

...OpSk
48.3.5
Nr....

Nuorašas

VGP V a d u i

Operacinės veiklos žinios

Nuo 1947 m. 11.1 iki 1948.3.1 K veikimo ploto ribose vyko nuolatiniai susidūrimai su vietinėmis priešo jėgomis. Po susidūrimų tuose rajonuose vyko didesnio masto sutelktinių priešo jėgų siautimai. Kautynių metu su priešu 1947 m. lapkričio ir gruodžio mėnesių bėgyje nukauta 28 ir sužeista apie 20 priešo karių. Savi nuostoliai — 20 nukautų ir apie 8 sužeisti.

Keliose vietose veikė priešo provokaciniai daliniai įvairios sudėties — nuo 20 iki 80.....

Kautynių su priešu metu 1948 m. sausio—vasario mėn. buvo nukauta 18 ir sužeista apie 14 priešo karių. Nukreiptos prieš II.18 d. balsavimą akcijos metu buvo apšaudytos bei išsprogdintos 6 priešo rinkiminės būstinės. Savi nuostoliai per tą patį laikotarpį — 15 nukautų ir 5 sužeisti.

Laikotarpyje 1947.II.1 iki 1948.3.1 Karo Lauko Teismo pasmerkta ir sunaikinta apie 80 priešo šnipų, seklių bei provokatorių.

Paskutiniais mėnesiais priešo veikla padidėjo.

Priedėliai: grupinės partizanų nuotraukos.

/—/
KŠOpSkV
Nuorašas tikras:

Dokumentas Nr. 16.

LAISVĖS VARPAS

Nr. 1.4

1948 m. balandis

Jungtinės Kęstučio Apygardos Organas

Tarptautinės padėties apžvalga

Nei vienas iš praeities karų neprasidėjo taip stropiai ir vispusiškai parengiant visuomenes, kaip žada prasidėti 3-asis pasaulinis karas. Kaip kitados tokiais atvejais pirmąją vietą užimdavo grynai karinis pasirengimas, taip dabar lygiagrečiai su tuo visais galimais mostais, keliais ir bandymais tyrinėjama žmonių nuotaika, moralinis pasirengimas, dvasinis gajumas bei silpnosios pusės. Ištisus trejus metus su gandro atsargumu vaikščiota aplink gyvatę ir stebėta visi jos judesiai, laukiant tinkamo momento, kada ji pasuks savo sprandą taip, kad galėtų būti sučiupta be vilties išsinerti. Šis momentas jau yra atėjęs. Nuodingasis gyvis padarė stambią klaidą Čekoslovakijoje. Jis šį kraštą, tiesa, prarijo visiškai taip pat, kaip ir kitus, tačiau tiek menkai užsimaskavęs ir, galima sakyti, viso

pasaulio prožektorių šviesoje, kad ir flagranti tapo pagautas nusikaltimo vietoje. Čekų aferos vertė glūdi ne tame, kad tai dešimtoji rusų auka, bet tame, kad ji daugiau nei visi ligšiol buvę įvykiai paveikė viešąją pasaulio nuomonę, įkaitindami ją iki kraštutinumo.

Kai prieš dvejus metus Čerčilis pasakė Fultone /JAV/ savo garsiąją kalbą, išpranašavusią vėliau sekusius įvykius, tai tuomet didžioji JAV spaudos dalis greičiau buvo priešinga Čerčilio teigimams ar bent nerodė didesnio priešingumo rusams. Kai lygiai prieš metus prez. Trumenas išdėstė savo doktriną, tai ji susilaukė vis dar nemažo pasipriešinimo ar bent kritikos. Šiemet matome jau visišką nuotaikų pasikeitimą. Kovo 17 d. Trumeno kalba Amerikos kongrese eina žymiai toliau, ji žymiai konkretesnė už kadaise pasakytąją Čerčilio kalbą ir vis dėlto ji anglosaksų visuomenių randama dar neužtektinai griežta tempo ir priemonių požiūriu. Štai labai trumpa Trumeno kalbos santrauka:

Pasaulis pergyvena be galo kritišką laikotarpį. Komunizmo, t. y. Sov. S-gos agresijos pavojus priartėjo betarpiškai prie Amerikos. Baigėsi karas, bet nėra taikos ir jokių vilčių ją sukurti. Visur trukdo Sov. S-ga. Sutartys nevykdomos, laužomos, apeinamos. SNO piktnaudojama. Sov. S-gos agentai sugriovė nepriklausomybę ir atėmė laisvę visai eilei Rytų ir Centro Europos tautų. Sov. S-ga vartoja įvairiausius metodus, siekdama to paties tikslo: pagrobti dar likusias laisvas tautas. Maršalo atstatymo akcijos sabotavimas turi tą patį tikslą. Bet po 3-jų metų bergždžių pastangų susitarti visos laisvos valstybės tai pastebėjo ir galop įsitikino, jog atėjo laikas veikti greit ir ryžtingai. Bolševikų pavojui atremti dabar sparčiai jungiamasi kariškai, politiškai bei ūkiškai. Amerika yra pasiryžusi Europos ir kitų tautų pastangas paremti ne vien ūkiškai, bet ir kariškai. Trumenas pareikalavo: 1/ kuo skubiausiai priimti Maršalo planą, 2/ tuojau įveikti visuotinę karo prievolę ir 3/ neatidėliojant pašaukti karo tarnybon reikalingą kiekį atsarginių. Baigdamas Trumenas pabrėžė: „Reikia drąsiai pažvelgti į akis rūsčiai dabartinei tikrovei. Būklė yra tokia, kad vienybės reikalingumas yra būtinas. Partiniai reikalai dabar blanksta prieš padėties rimtumą."

Dokumentas Nr. 17

PRISIKĖLIMO UGNIS

Prisikėlimo apygardos organas
1948.VII.1 Nr. 3

Tarptautinės padėties apžvalga

Kova dėl Berlyno vis stiprėja. Rusai norėdami išstumti iš Berlyno vakarų sąjungininkus, daro jiems įvairius trukdymus bei suvaržymus transporto, pašto ir kitose srityse. Tačiau sąjungininkai, nežiūrėdami rusų daromo spaudimo, yra pasiryžę iš Berlyno nesitraukti. Tik karu, pareiškė VI.24 JAV gen. Klėjus, gali mus rusai iš Berlyno išvaryti ir mes į kiekvieną Rusijos jėgos aktą žiūrėsime kaip į karo veiksmus. Berlynas, sako vak. sąjungininkai, remdamiesi Jaltos sutartimi, yra tarptautinis miestas 4-ių didžiųjų valstybių valdžioje ir mes jame neesame jokie įnamiai. Tačiau, vykstant nesutarimams, 4-ių sąjungininkų Berlyno valdžia — Tarpsąjunginė Komendantūra liko paraližuota, o paskutinėmis dienomis net mirties agonijoje. Gen. Sokolovskis VI.24 pareiškė, kad vėl JAV gen. Haulio sauvališko pasišalinimo iš paskutinio posėdžio laikąs, kad Tarpsąjunginė Komendantūra faktiškai nebeegzistuojanti. Sąjungininkų bendradarbiavimui nutrūkus, iš buvusios Vokietijos jau

baigia susidaryti dvi valstybės — rytų ir vakarų, o iš Berlyno — du miestai — rytinis ir vakarinis. Įsitęsėjus Londono 6-ių konferencijos nutarimams, prasidėjo skubus vakarų Vokietijos valstybės organizavimas. Rusai gi jau rytinę Vokietiją seniai pavertė savo provincija.

Valiutos reforma yra formalus Berlyno ir Vokietijos padalinimas bei sąjungininkų bendradarbiavimo galas. Vakarai sąjungininkų VI.20 nutarimu, visose trijose zonose, išskyrus Berlyną, įvesta nauja valiuta. Gen. Sokolovskis dėl to pareiškė ....., prikišdamas vak. sąjungininkams, kad jų žingsnis ....., padarytas savavališkai už Kontrolinės Tarybos ..... galutinai suskaidąs Vokietiją. Tačiau, pareiškė jis, aš džiaugiuosi ir sveikinu, kad ši reforma neliečia Berlyno, kuris yra ..... rusiškos zonos dalis.

Vak. sąjungininkai Sokolovskio priekaištus atmetė, visą kaltę suversdami Rusijai; taip pat nesutinka su jo teigimu, kad rusai į Berlyną turi didesnių teisių. Pagaliau dar kartą pasiūlė Sokolovskiui tartis dėl naujosios valiutos išplėtimo į visas 4-ias zonas arba vieningos valiutos įvedimą Berlyno mieste.

Rusai pasiūlymą tartis priėmė. Tačiau susitarti nei dėl pirmo, nei dėl antro pasiūlymo nepavyko. Tada rusai paskelbė, kad nuo VI.24 jų zonoje, įskaitant visą Berlyno miestą, įvedama nauja valiuta. Grasindami baudomis, uždraudė gyventojams priiminėti vak. zonų pinigus. Taip pat pagrasino vak. sąjungininkams, jei jie bandytų Berlyne savo sektoriuose įvesti atskirą valiutą, imsis prieš juos ekonominių ir politinių sankcijų. JAV, Anglijos ir Prancūzijos komendantai, nepaisydami rusų grasinimų, iš savo pusės paskelbė tokį komunikatą: nepasisekus su rusais susitarti dėl vieningos valiutos įvedimo, vakariniuose Berlyno sektoriuose įvedama vakarinių Vokietijos zonų valiuta.

V i s v a l d a s

L L K S Žaliosios Rinktinės istorija 1944—1951

I.

Lietuvos laisvės kovotojams organizuojantis į vienetus, susikūrė ir Zalioji rinktinė. Rinktinė, kaipo stambesnis organizacinis vienetas, atliko daug įvairių darbų, ypač organizacijos reikalu, pravedė daug kautynių ir turėjo įvairių įvykių. Žaliosios rinktinės nuveiktieji darbai, organizavimasis bei įvykiai ir sukūrė jos i s t o r i j ą.

Kadangi Žaliosios rinktinės įkūrėjas ir pirmieji jos vadai yra žuvę, o taip pat yra nemažai žuvusių ir štabo pareigūnų, tai daug dokumentų, iš kurių būtų galima gauti daugiau medžiagos, parašyti šią istoriją, pateko priešui į rankas arba dingo be žinios.

Šiai Žaliosios rinktinės istorijai parašyti pasinaudosiu dokumentais iš Žaliosios rinktinės archyvo, taip pat kai kuriais savo prisiminimais ir iš buvusio Žaliosios rinktinės štabo pareigūno Brolio R i m v y d o /Jonaičio/ gautomis žiniomis. Be to, ir iš turimų žinių gal ir ne visi įvykiai būtų reikalingi dėl jų gausumo, o kiti jų ir nepilnai žinomi. Tai čia suminėsiu tik labai gerai žinomus ir iš žinomų charakteringesnius.

Kadangi Žaliosios rinktinė paskutiniuoju laiku yra apėmusi dar didesnius plotus ir prisijungusi nemažus partizanų rajonus, tai apie tose ribose buvusius įvykius negauta žinių ir šioj istorijoj apie juos nebus minėta.

Apie įvykusias kautynes aprašysiu labai sutrauktai, tik pabrėždamas,

kaip rinktinės partizanams teko grumtis su nelygiu sau priešu, kokias jėgas priešas naudojo prieš Žaliosios rinktinės partizanus ir kokie smūgiai buvo suduoti priešui.

Konspiracijos sumetimais vengsiu minėti kai kurias vietoves ir kitus galimus priešui iššifruoti dalykus.

1951.XII.31

II. Žaliosios rinktinės įsikūrimas

1945 m. kovo mėnesio pabaigoje „L" vietovėje buvo sušauktas apylinkės partizanų kovos dalinių s ą s k r y d i s. Sąskrydį organizavo ir jame pirmininkavo kpt. R a d v i l a. Sąskrydžio metu kpt. Radvila pasiūlo suformuoti organizacinį kovos vienetą — rinktinę. Visiems sąskrydžio dalyviams vienbalsiai pritarus, tą pačią dieną buvo suformuota rinktinė, duodant jai pavadinimą Ž A L I O J I, ir nustatyta Žaliosios rinktinės vėliava. Žaliosios rinktinės vadu buvo išrinktas kpt. Radvila.

Šio istorinio įvykio atžymėjimui buvo surašytas protokolas ir visų sąskrydžio dalyvių pasirašytas.

Tų pačių metų balandžio mėn. Žaliosios rinktinės partizanai, viso 20 vyrų, priėmė priesaiką. Ta pačia proga buvo sudarytas Žaliosios rinktinės štabas su šiais skyriais: rikiuotės skyrius — viršininkas ltn. Genys—Patrimpas, informacinio skyriaus viršininkas prt. Šerkšnas—Marijošius, organizacinis skyrius — viršininkas ltn. Perkūnas ir paskirtas rinktinės adjutantas prt. Algis—Balsys.

Suformavus Žaliosios rinktinę ir sudarius veiksmingą vadovybę, buvo imtasi išplėsti Žaliosios rinktinės ribas ir kuo daugiau partizanų įtraukti į organizuotą kovos vienetą. Partizanai suprasdami organizacijos reikšmę, noriai jungėsi. Ir tų pačių metų gegužės mėn. Žaliosios rinktinė turėjo virš 100 partizanų. Rinktinės plotas apėmė 3-jų valsčių ribas.

1945 metų rugpjūčio mėn. Žaliosios rinktinės organizacinis vienetas išskirstomas į tris būrius. Būriams duodami pavadinimai: 1/ Pilėnų — būrio vadas psk. Maželis—Aras, 2/ „25" — būrio vadas psk. Justinas—Vanagas ir 3/ Žaliosios rinktinės branduolio būrys, kurio vadas vrš. Šlėga.

Išsiskirsčius į būrius, Žaliosios rinktinės veikla suaktyvėjo, o partizanų apsirūpinimas ir pragyvenimas pagerėjo.

1945 metų rugpjūčio mėn. pabaigoje, vykdydamas operacinius veiksmus, užėjęs ant priešo paruoštų pasalų, žuvo Žaliosios rinktinės vadas R A D V I L A. Po vado žuvimo rinktinės partizanai pakriko ir išsiskirstė. Žuvo ir kai kurie kiti rinktinės pareigūnai.

Tų pačių metų rugsėjo mėn. Žaliosios rinktinės vadovavimą perėmė ltn. Petraitis, kuris energingai ėmėsi atstatyti sukrikusią rinktinės padėtį ir surinkti išsiblaškiusius partizanus. Štabą tesudarė informacinis ir organizacinis skyrius. Pilėnų būrio vadu buvo paskirtas prt. Sakalas, 25-tojo — prt. Valas ir Žaliosios rinktinės branduolio — prt. Virpša.

...aptvarkius rinktinę, 1945 m. vasario mėn. 13 d., priešui masiškai valant mišką, žuvo ltn. P e t r a i t i s ir Pilėnų būrio vadas Sakalas.

Po vis besikartojančių nelaimių Žaliosios rinktinės padėtis pablogėjo, bet partizanų dvasia ir pasiryžimas nepuolė. Šį kartą jie jau nebesiskirstė, bet paskiri būriai ėmė veikti savarankiškai bendradarbiaujant vieni su kitais.

1946 metų vasario pabaigoje Pilėnų būrys buvo išformuotas, viena dalis prijungta prie 25 būrio, kita — prie Žaliosios rinktinės branduolio būrio. Žaliosios rinktinės centrinė vadovybė nebesudaryta. Ėmė veikti paskiri du būriai. Būriai suaktyvino veiklą ir organizavimąsi. Per du būrius partizanų skaičius siekė virš 130 vyrų.

1947 metų pavasarį, Žaliosios rinktinės 25-sis būrys sudaro ryšį su J. Kęstučio apygardos vadovybe. Su jais buvo dalintasi informacijomis, raštais ir iš jų buvo gauti sąjūdžio statutai.

J. Kęstučio apygardos vadas Aukštuolis asmeniškai pasiūlė Žaliosios rinktinės būriams prisijungti prie apygardos. Su Aukštuolio pasiūlymu būriai sutiko. Ir tais pačiais metais Žaliosios rinktinės branduolio būrys prisijungia prie Prisikėlimo apygardos, o 25-sis — prie Algimanto apygardos. Žaliosios rinktinės būriai, prisijungę prie apygardų, buvo laikomi rinktinių teisėmis ir abiems paliekami tie patys pavadinimai Ž A L I O J I.

Žaliosios rinktinė, kuri buvo prisijungusi prie Prisikėlimo apygardos, buvo visiškai sunaikinta, nes į rinktinės vadovybės sudėtį įsibrovė išdavikas prt. Cemberlenas. O Žaliosios rinktinė, kuri buvo prisijungusi prie Algimanto apygardos, tvirtai išsilaikė, plėtėsi, organizavosi. Ji yra gyva ir veiksminga iki šių dienų.

Pastaba: Žaliosios rinktinės įsikūrimo protokolas ir kiti dokumentai, o taip pat ir vėliava yra dingę su žuvusiais rinktinės vadovybės pareigūnais.

III. Žaliosios rinktinės tolesnis gyvavimas ir organizavimasis

1947 metų liepos 1 d. Algimanto apygarda išleidžia įsakymą apygardai Nr. 5, kuriuo Žaliosios rinktinė oficialiai įjungta į Algimanto apygardos sudėtį. Tuo pačiu įsakymu, Žaliosios rinktinės vadu paskirtas prt. Daujotas. Tos pačios dienos įsakymu apygardai Nr. 6 sudarytas Žaliosios rinktinės štabas, ir paskirti štabo pareigūnai: štabo viršininku prt. Rakšnys, rikiuotės skyriaus viršininku prt. Bražiūnas ir rinktinės adjutantu prt. Vanagaitis.

Tų pačių metų liepos 7 d. Žaliosios rinktinės įsakymu rinktinei Nr. 11 papildomai paskirti šie rinktinės štabo pareigūnai: žvalgybos skyriaus viršininkas prt. Šipulskis, organizacinio skyriaus viršininkas prt. Jonaitis, ūkio skyriaus viršininkas prt. Saugūnas ir sanitarijos ir apsaugos skyriaus viršininkas prt. Repšys.

D a u j o t u i energingai vadovaujant ir turint veiksmingą rinktinės vadovybę, Žaliosios rinktinė išvystė stiprią organizacinę veiklą. Rinktinės vadovybė darė žygius į pietines apylinkes, lankė paskirai veikiančius partizanų kovos dalinius ir juos organizavo bei jungė prie Žaliosios rinktinės organizuoto vieneto.

Vadovybei darbas sunkus ir pavojingas. Žygiai po nežinomas apylinkes. Bet Daujotas su štabo pareigūnais ryžtingai atliko žygius, rišosi nuo vieno kovos dalinio prie kito, aplankydami plačias apylinkes ir susipažindami su vis daugiau partizanų.

Daujotui vadovaujant buvo suformuoti ir į Žaliosios rinktinę įjungti net keturi organizaciniai vienetai — rajonai. Į Žaliosios rinktinę įjungtiems rajonams buvo duoti šie pavadinimai: Vienybės, Vytauto, Mindaugo ir Užupio. Žaliosios rinktinė tada apėmė septynių valsčių ribas.

1946 metų rugpjūčio mėn. 11 d. Žaliosios rinktinė išleido įsakymą rinktinei Nr. 13, kuriuo paskiriami rajonų vadai: 1/ Vienybės rajono vadu prt. Barisas, 2/ Vytauto rajono vadu prt. Drąsutis, 3/ Mindaugo rajono vadu prt. Briedis ir Užupio rajono vadu prt. Povilaitis. Rajonuose sudaryti štabai ir paskiri štabo pareigūnai.

Organizaciniai vienetai — rajonai, pagal partizanų skaičių, buvo išdalinti į būrius ir paskirti būrių vadai. Visi rinktinės organizaciniai vienetai ir kovos daliniai gavo sąjūdžio statutus, instrukcijas ir kitokius raštus, kuriais vadovaudamiesi derino vieningai veiksmus.

1948 metų gegužės mėn. 15 d. įsakymu Algimanto apygardai Nr. 18, Zaliosios rinktinės vadas Daujotas buvo paskirtas Algimanto apygardos štabo viršininku, bet ėjo ir Žaliosios rinktinės vado pareigas.

Liepsningas organizatorius ir drąsus vadas Daujotas 1949 metų kovo mėn. 18 d. priešo užpultas, įnirtingose kautynėse žuvo.

Jo nuopelnai Žaliosios rinktinei ir visam sąjūdžiui lieka neužmirštamoj atminty.

Žuvus Žaliosios rinktinės vadui Daujotui, rinktinės vadovavimą perėmė štabo viršininkas Rakšnys, kuris 1949 metų gegužės mėn. 15 d., Algimanto apygardos įsakymu apygardai Nr. 15 buvo atleistas iš štabo viršininko pareigų ir paskirtas Žaliosios rinktinės vadu. Tuo pačiu įsakymu buvo sudarytas rinktinės štabas ir paskirti štabo pareigūnai: 1/ štabo viršininku prt. Saugūnas, 2/ Ūkio skyriaus viršininku Vidmantas, 3/ organizacinio skyriaus viršininku prt. Rimvydas, kuris ėjo ir adjutanto pareigas, ir 4/ žvalgybos skyriaus viršininkas prt. Maratonas.

Po Daujoto žuvimo Žaliosios rinktinė nebesusvyravo, nes tuojau buvo perimta vadovauti energingo vado Rakšnio ir, turint stiprų štabą bei rajonų vadus, darbas vyko nenutrūkstamai.

Visoje Lietuvoje sustiprėjus ir suaktyvėjus sąjūdžio organizacijai, radosi daugiau reikalų ir didesnio masto ryšių. Taigi, ir Žaliosios rinktinei padaugėjo darbo ir reikėjo atlikti didesnių žygių. Buvo daromi susitikimai ir sudaromi pastovūs ryšiai su aukštesniąja vadovybe. Dalyvaujama sąskrydžiuose, susirinkimuose ir atliekami įvairūs uždaviniai. Iš aukštesniosios vadovybės papildomai gaunami statutai, instrukcijos ir kitokie sąjūdžio organizacijai reikalingi raštai. Žaliosios rinktinės vadovybė turėjo progos susitikti ir su LLKS Vyriausiosios Vadovybės pareigūnais bei atstovais, kuriems padėjo atlikti žygius ir įvykdyti svarbius uždavinius.

Žaliosios rinktinei sustiprėti ir įgyti organizacinį patyrimą, ypatingai daug padėjo Vyr. Vadovybės narys, Aukštaitijos Vadas Brolis K a l n i e t i s. Jo įnašai Žaliosios rinktinei yra vienas, neturįs sau pavyzdžio. Brolis Kalnietis pražygiuodamas per Žaliosios rinktinę, ar trumpam laikui apsistodamas, visada palikdavo daug žinių, padėdavo išspręsti visus neaiškumus bei nesusipratimus. Jis savo neišsenkamu pasiaukojimu sąjūdžiui ir tėviška meile partizanams, yra pavyzdžiu visiems Žaliosios rinktinės kovotojams.

Žaliosios rinktinė į organizaciją jungė ne vien partizanus, bet organizavo ir legaliai gyvenančius gyventojus. Buvo organizuojami slapukai, iš kurių sudaryti net savistoviai veikiančios grupės.

1949 metų spalio mėn. 20 d. Aukštaitijos Vadas asmeniškai žodžiu įsakė ir pavedė Mindaugo rajono vadui Briedžiui suformuoti slapukų rajoną X..... vietovėje. Mindaugo rajono vadas Briedis gautąjį įsakymą tuojaus įvykdė. Suformavo rajoną ir 1949 m. lapkričio mėn. 1 d. savo įsakymu rajonui Nr. 4 paskyrė rajono vadovybę: rajono vadas slp. Kudirka, štabo viršininkas slp. Maironis, organizacinio skyriaus viršininkas slp. Daukantas ir žvalgybos skyriaus viršininkas Vileišis. Suorganizuotam slp. rajonui davė pavadinimą Aušra.

Aušros rajono vadovybė ir paskiri laisvės kovotojai, Briedžiui vadovaujant ir duodant nurodymus, giliai įsisąmonino pavestą darbą ir su pasiryžimu vykdo, organizuoja X..... laisvės kovotojus. Platina pogrindžio spaudą ir informuoja gyventojus apie pasaulinę politinę padėtį. Taip pat, visokeriopai remia partizanus, aprūpindami tokiais reik-

menimis, kad patys partizanai negali įsigyti. Tokiu būdu X..... tapo organizuotai kovojantis dėl Tėvynės laisvės.

1950 metais Algimanto apygarda buvo išformuota, Žaliosios rinktinė, kaipo veiksmingas organizacinis vienetas, Vyčio apygardos 1950 m. birželio mėn. 26 d. raštu buvo prijungta prie Vyčio apygardos.

1951 metų balandžio mėn. 4 d. Žaliosios rinktinė gavo skaudžiausią smūgį. Išdavimo pasekoje karžygiškai besikaudami žūsta: Žaliosios rinktinės vadas vrš. Rakšnys, Vienybės rajono vadas vrš. Drąsutis ir Vytauto rajono vadas vrš. Borisas. Ši skaudi nelaimė sujaudino Žaliosios rinktinės laisvės kovotojus. Jie buvo ne vien garbingi ir drąsūs vadai, bet buvo visų partizanų ir gyventojų mylimi b r o l i a i. Jų nuopelnai Žaliosios rinktinei ir visam sąjūdžiui palieka amžiais neužmirštami: TEBŪNIE JIEMS LENGVA LIETUVOS ŽEMĖ, KURIĄ JIE APŠLAKSTĖ SAVO KRAUJU!

Po skaudžių nelaimių ir audrų, Žaliosios rinktinė nesusvyravo. Niekieno neskirtas, sveika savo iniciatyva, laikinai rinktinei vadovauti perėmė rinktinės organizacinio skyriaus viršininkas vrš. R i m v y d a s. Jaunas vyras, turintis daug patyrimo organizaciniam darbe, energingai ėmėsi darbo. Atstatė ryšius su visais vienetais ir su aukštesniąja vadovybe, tinkamai sutvarkė visus kitus darbus.

Maždaug tuo pačiu metu, žuvo ir Vyčio apygardos vadas Aras. Priešas pasinaudodamas sąjūdžio nelaime, norėjo išprovokuoti Žaliosios rinktinės laikinąją vadovybę ir susemti partizanus, bet dėka AV ir organizacijos tvirtumo, bolševikų provokacija sudužo, kaip muilo burbulas...

1951 metų gegužės mėn. 27 d. buvo sušauktas sąskrydis. Sąskrydyje dalyvavo l.e.p. Žaliosios rinktinės vadas, Mindaugo rajono vadas ir štabo viršininkas, „B" kovos dalinių atstovas ir kt. Sąskrydžio dalyviai apsvarstė Žaliosios rinktinės padėtį ir šalia kitų nutarimų nusprendė, kad Žaliosios rinktinė yra pajėgi ir gali toliau veiksmingai veikti. Sąskrydžio metu dar buvo nutarta į Žaliosios rinktinės sudėtį įjungti „B" kovos dalinius. Tą pačią dieną Aukštaitijos Vadas savo raštu Nr. 120 Žaliosios rinktinės vadu paskyrė Mindaugo rajono vadą V i s v a l d ą.

Nieko nelaukus, buvo imtasi iš pagrindų performuoti rinktinę. Iš buvusių Vytauto ir Vienybės rajonų suformuota Kęstučio tėvūnija — sutrumpintai KĘ /Vyr. Vdv. įsakymu rajonų pavadinimai pakeisti tėvūnijomis/. Mindaugo tėvūnija — MI, paliekama kaip ir buvo, o iš „B" kovos dalinių suformuota viena tėvūnija, kuri pavadinta Gedimino — GE. Naujai suformuotų tėvūnijų vadais paskirti šie LK-jai: Kęstučio — Maratonas, Gedimino — Nemunas ir Mindaugo — Milotas. Taip pat sudaryta rinktinės visuomeninė dalis /VD/ — viršininku paskirtas Laisvūnas.

Kadangi Gedimino tėvūnija apėmė labai didelį plotą, kas neleistina pagal nustatytą tvarką, tai iš Gedimino tėvūnijos buvo suformuota dar viena tėvūnija, kuri pavadinta Pilėnų. Pilėnų tėvūnijos vadu paskirtas Girietis.

1951 m. lapkričio mėn. 13 d. Mindaugo srities vado raštu Nr. 97, Mindaugo tėvūnija iš Žaliosios rinktinės sudėties buvo išjungta ir prijungta tiesioginėn srities vado žinion.

Slapukų Aušros tėvūnija, kuri veikė Mindaugo rajono vado priklausomybėje, 1951 m. rugsėjo mėn. 1 d. Aukštaitijos vado įsakymu buvo prijungta prie Žaliosios rinktinės, taip pat asmeninėn rinktinės vado Visvaldo žinion. Po šių visų persiformavimų Žaliosios rinktinės apimtin įeina 18 valsč. ir X..... Partizanų skaičius, pagal paskutinę padėtį, yra gana skaitlingas. Tokiu būdu, Žaliosios rinktinė apima didžiausią

plotą, kokį buvo apėmusi iki šiol, ir organizuotumu tampa stiprus ir veiksmingas organizacinis vienetas.

IV. Kai kurių Žaliosios rinktinės ribose buvusių kautynių ir įvykių aprašymas

Žaliosios rinktinės partizanai gindamiesi nuo užpuolikų ir juos naikindami, per visą bolševikinį okupacijos metą, yra pravedę daugybę kautynių, turėję daug susidūrimų ir įvairių įvykių. Bolševikams neleisti įsiskverbti ir šakotis Lietuvos kaimuose ir net miesteliuose, partizanai puolė ir naikino priešus, jų tarnus ir tėvynės išdavikus. Buvo neleidžiama bolševikams apsigyventi kaimuose ir pravesti jų užsibrėžtus Lietuvai sunaikinti planus. Buvo trukdoma sukolchozinti — paversti kolchoziniais vergais Lietuvos kaimiečius.

Kadangi bolševikinė valdžia organizuoja tūkstančius šnipų, partizanai juos be pasigailėjimo naikina. Iš Rusijos į Lietuvą plaukė dešimtys tūkstančių įvairių plėšikų, šnipų, žmogžudžių ir kitokių teroristų, kurie apsigyvendavo Lietuvos kaimuose ir žiauriausiai terorizuodavo gyventojus. Žaliosios rinktinės partizanai vedė prieš juos negailestingą kovą ir ginė lauk nuožmius kolonizatorius.

Tūkstančiai tokių Rusijos plėšikų buvo sunaikinta.

Iš daugybės pravestų kautynių, užpuolimų, pasipriešinimų bei kitokių įvykių, charakteringesnius, šiuo metu žinomus, čia ir aprašysiu:

1944 m. žiemą Žaliosios girios apylinkėse veikė prt. Kulbio Petro vadovaujamas, gerai organizuotas partizanų kovos dalinys. Vieną rytą Jutiškių miško pakraštyje partizanų dalinys užpuolė gaują ginkluotų bolševikinės armijos karių, kurie buvo atsibastę apiplėšti vietos gyventojų. Partizanų daliniui užpuolus kelis kartus stipresnį priešą, priešas atkakliai priešinosi, bet karžygiškai kovė priešą partizanai numargindami sniegą bolševikų lavonais ir krauju. Priešas buvo jau visiškai sumuštas, bet jiems į pagalbą atskubėjo didelis skaičius kariuomenės, kuri kontratakavo partizanus. Nors ir nuvargę kautynėse partizanai, priešo puolimo nepabunga, bet atkakliai ginasi. Tačiau pristigę šovinių suretina ugnį. Priešas, tuo pasinaudojęs, padaro stiprią ataką ir tuo metu nukauna drąsųjį vadą Kulbį Petrą, jo brolį Vytautą ir dar kitus penkis partizanus. Netekę būrio vado ir kitų drąsiųjų kovos draugų, partizanai iš kautynių lauko pasitraukė.

Priešas papykęs už jam padarytus nuostolius, ėmė žudyti apylinkės gyventojus. Tuojau pat iššaudė visą Savickų šeimą, sudegino jų trobesius ir lavonus. Areštavo Mitabynės kaimo gyventoją Jurką ir, jį atvedę prie sudegintos Savicko sodybos, nušovė. Bolševikai pasiautėję prisikrovė kelis vežimus lavonų ir sužeistų savo karių išvažiavo į Panevėžio miestą.

1945 metų vasarą 80 Žaliosios rinktinės partizanų puolė ir užėmė Rozalimo miestelį /Panevėžio apskr./ miestelis partizanų rankose buvo išlaikytas virš keturių valandų, kol vietos bolševikai gavo pastiprinimo keliolika mašinų su rusų kariais. Partizanai miestelyje sunaikino virš 27 istrebitelių ir kitokių mūsų tautos išgamų, su nežymiais nuostoliais pasitraukė.

1945 metų vasarą bolševikų provokatoriui pavyko išprovokuoti Žaliosios girios vieno partizanų būrio ryšininkę, kuri turėjo ryšį su minimo būrio vadu Kelmeliu. Per ryšininkę bolševikams pavyko iššifruoti, kad Žaliosios girioje laikosi nemaži partizanų daliniai. Bolševikai, norėdami partizanus sunaikinti, vienu sykiu į Žaliosios girią metė net virš 12 tūkstančių armiją, kurioje dalyvavo tankeliai ir kavalerija.

1946 metų sausio mėn. 13 d. Ažagų miške /Panevėžio apskr./, septyni partizanai, grįždami į stovyklą susidūrė su stipriu NKVD daliniu. Enkavedistai, pastebėję partizanus, iš automatinių šautuvų atidengė pragarišką ugnį. Po pirmųjų šūvių-serijų, tuojaus krinta mirtinai nukautas partizanas Duoba, o ltn. Petraičiui sužeidžia ranką ir sudaužo jo automatą. Partizanai nepajuda iš vietų, bet kaunasi. Žūsta prt. Šviesa, kuris labai taikliai šaudo į priešą. Ltn. Petraitis kaunasi su pistoletu, bet priešo kulkos pataiko tiesiog į pistoletą ir į ltn. Petraičio krūtinę. Partizanai, netekę trijų kovos brolių pradėjo trauktis, bet po kelių žingsnių krito partizanas Šležas ir prt. Lušys. Lieka tik du, prt. Vilkas — Rakšnys /vėliau buvęs Žaliosios rinktinės vadas/ ir prt. Marcinkus. Besitraukiančią dvejukę priešas užpuolė iš kairiojo šono ir besikaujant prt. Vilką sužeidžia į koją ir sudaužo automatą. Sužeistas prt. Vilkas prisišlieja prie medžio, o du rusai slenka prie jo. Prt. Vilkas, matydamas, kad pabėgti nebegalės, išsitraukė pistoletą, įsikišo į burną ir norėjo nusišauti, bet iš jo pistoleto buvo iškritusi apkaba, ir šūvis neįvyko. Tuo momentu pribėgo rusai, smogė prt. Vilkui su buože į sprandą ir Vilkas apalpo. Belaisvis tuojau buvo nuvežtas į Smilgius, o paskui į Panevėžį. Panevėžyje buvo pradėtas tardyti, bet bolševikas betardant smogė prt. Vilkui tokį smūgį, kad belaisvis krito ir pragulėjo apalpęs visą naktį. Rytojaus dieną, tas pats tardytojas ėmė vėl tardyti. Buvo duoti jam šie klausimai: ar žinai, kur yra Liutkūnai? Ar pažįsti tame kaime pil. X su kuria vokiečių okupacijos laiku dirbai vienoj įstaigoj? Prt. Vilkas prisipažino, kad žinąs Liutkūnų km., ir jei pamatytų pil. X gal ir pažintų. Baigus tardyti rusas įsako sargybiniui, kad paruoštų mašiną. Po kelių minučių mašina buvo paruošta ir apie 18 rusų įsodino prt. Vilką į mašiną ir išvažiavo. Rusai su belaisviu prt. Vilku nuvažiavo į Šeduvą, iš Šeduvos pasiėmė dar 6 NKVD ir nuvažiavo į Liutkūnų km. Mašina sustojo Liutkūnų km. ties vienu namuku. NKVD kapitonas penkiems enkavedistams įsakė nuciti pas pil. X, o belaisvį prt. Vilką kapitonas ir du sargybiniai įsivedė į minėtą namuką. Kiti NKVD pasiliko kieme.

Tą dieną minėtam namuke pas pil. buvo apsistoję keturi partizanai. Partizanai, pastebėję NKVD užlipo ant namuko aukšto.

NKVD kapitonas po vidų pradėjo daryti kratą ir norėjo patikrinti spintą. Kadangi spinta buvo užrakinta, enkavedistas paleido į spintą kelis šūvius. Partizanai, buvę ant namuko aukšto, metė granatas į prieangį, kuriame buvo enkavedistai. Beveik visi buvę prieangyje enkavedistai buvo užmušti. Partizanai tuo momentu šoka nuo aukšto ir ima kautis su NKVD. Kieme buvusieji rusai irgi atidengia ugnį į namą. NKVD kapitonas, bėgdamas pro langą, krito nuo savųjų kulkų, o belaisvio Vilko sargybiniai buvo nukauti per sieną. Belaisvis prt. Vilkas paliko be apsaugos.

Prt. Vilkas suprato, kas įvyko ir, pastebėjęs savuosius, pasijutęs laisvas, tuojau susijungė su savaisiais. Partizanas Vilkas išbėgęs į kiemą pasičiupo ginklą iš nukautojo ruso ir atsišaudydami pasitraukė į mišką. O du kovos broliai išgelbėję draugą iš belaisvės paliko įvykio vietoje nukauti. Bolševikai beveik visi buvo iššaudyti ar tai patys išsišaudė, išskyrus tą penketuką, kuris buvo nuėjęs pas pil. X.

1945 metų birželio mėn. 10 d. Žaliosios girios 26 partizanų būrys suruošė pasalas Pumpėnų miestelio bolševikams, kurie važiavo į Mitkų kaimą agituoti žmonių. Bolševikų gaujoje važiavo irgi 28 ginkluoti vyrai. 17 komunistų buvo vietoje nukauti, o likusieji sužeisti ir palikę ginklus pabėgo.

Po šių kautynių, Pumpėnų miestelio bolševikų gauja buvo taip demoralizuota, kad iki šio laiko neparodo ypatingo aktyvumo, kuri savo barbariškais žiaurumais terorizuodavo ne tik Pumpėnų valsčiaus gyventojus, bet talkininkaudavo ir kaimyninių valsčių gaujoms.

1947 metų rudenį, 17 Žaliosios rinktinės partizanų puolė ir užėmė Vaškų miestelį /Biržų apskr./. Partizanai miestelyje sunaikino pašto aparatūrą, geležinkelio stoties įrengimus ir valsčiaus dokumentus. Taip pat buvo užimta mokesčių inspekcijos įstaiga ir paimta 110000 Rb. Per užpuolimą ir susidūrimus su ginkluotais bolševikais buvo išvesti iš rikiuotės 4 skrebai.

Partizanai planingai pasitraukė į mišką.

1948 metų liepos mėn. Žaliosios girioje, X kvartale buvo apsistojęs 18 partizanų būrys. Partizanų laikymosi apylinkę priešui pavyko iššifruoti. Minėtą dieną, priešas metė virš 3000 kariuomenės 4 kvartalo plotan ir tirštai apsupo partizanus. Pajutus stiprų apsupimą, partizanai neturėjo jokios vilties išsigelbėti. Buvo kelis kartus susidurta su priešu ir susišaudyta. Per susišaudymus buvo nukauti keli rusai.

Partizanams į pagalbą stojo gamta. Pavakary kilo didelė audra ir ėmė lyti lietus. Tuo pasinaudodami partizanai, bolševikų nepastebėti, išslinko iš apsupimo ir pasislėpė. Priešas apsupimą išlaikė net 4 dienas. Nors partizanai iš apsupimo žiedo ir pasitraukė, bet kadangi bolševikai netoliese slankiojo, partizanai turėjo išsilaikyti slėptuvėse 4—5 paras.

Plačios apylinkės gyventojai, matydami gaujas bolševikų ir girdėję šūvius, nebesitikėjo pamatyti gyvus partizanus. Tik po 4—5 parų pamatę gyvus ir sveikus kovotojus iš džiaugsmo verkė.

VSK arch. F. 3. B. P-15792-LI. T. 6. L. 222.

Slapyvardžių-pavardžių rodyklė

Petraitis — Vladas Juozokas iš Pasvalio m.
Radvila — Izidorius Pucevičius (g. 1901 m. gruodžio 22 d. Naujasodžio km. Seduvos v.: žuvo 1945 m. rugpjūčio 25 d. netoli Rozalimo.)
Strausas — Juozas Skačkauskas.
Snabas — ?
Daujotas, Valas — Vytautas Česnakavičius (Smilgių desantininkas, ž. Pakruojo raj. Laipuškių km.).
Margis, Virpša, Gira — Petras Masilaitis (iš Sedūnų km., ž. 1949 m. Raginėnuose.).
Mažrimas — Petras Bartkus (g. 1921 m. Pakapurnio km. Raseinių apskr., ž. 19—49 m. rugpjūčio 13 d.)
Naras — ?
Kryvis — Bronius Liesys (g. 1921 m. Ramygaloje, ž. 1949 m.)
Svajūnas — Vytautas Sniuolis (?)
Puntukas — ? Vijoklis — ?
Dagilis — ?
Karpis — Marcijonas Jagris (g. 1918 m. Joniškėlio v. Mitkūnų km, ž. 1949.XII.07).
Nemūnas — ? Radvilaitė — ?
Agnieška, Žagrė-Leonas Gylys (iš Radviliškio m., ž. 1949 m. kovo mėn.)
Mauras — Bronius Burnys.
Žaibas — (ž. 1948—9 m. prie Noriškių km. Padubysio v)
Zubrys — Mickus.
Valstietis — Mančiauskas (iš Vaidulionių km.)
Aras — Bielskis Petras (g. 1923 m Padubysio v. Pakapės km.)
Saka — Pakarklis (žinoma, kad 1948 m. buvo gyvas).
Žėrutis — ?
Granitas — Pranas Vitkauskas (g 1916 m., žuvo ar buvo suimtas Vanagiškių miške.)
Jupiteris — ? Marsas — ?
Fricas — ?
Alksnis, Čemberlenas — J. Rudžionis.
Vanagaitis — Algirdas Maškauskas (ZR vado Daujoto pavaduotojas.)
Rakšnys, Vilkas — Jonas Januševičius (iš Joniškėlio ap., ž. 1951 m.)
Šipulskis, Maratonas — Antanas Žygas (nuteistas mirties bausme 1953 m.)
Repšys — ? Jurginas — ?
Kalnietis — ltn. J. Kimštas.
Kudirka — ? Maironis — ?
Daukantas — ?
Nemunas — Sulskas Antanas (g. 1917 m. Anykščių raj. Kurklių ar Maškelių km. Žuvo ar buvo suimtas 1949 m lapkričio 12 d. Silo miške.)
Milotas — Stasys Somka (iš Berčiūnų km. Panevėžio raj., ž. 1953 m.)
Laisvūnas — Juozas Skurskis.
Girietis — Steponas Giedrikas (iš Biržų m., ž. 1954 m. rugsėjo mėn.)
Duoba — ? Šviesa — ?
Lušys — ? Marcinkus — ?

Protokolas Nr 1

1944 metų balandžio mėnesio 22 d.

Lenkimai išnaikinę Lietuvos Žaliosios Rinktinės štabo įsakymu, Lietuvos Žaliosios Rinktinės partizanai Aglinėnai, buvo pamitę pirmąjį organizacinį - informacinį pasitarimą - posėdį.

Posėdį - pasitarimą atidarius 22[52] val. N ir - teją.

Posėdžiui pasitarimui sekretoriumi, paprašius Lietuvos Žaliosios Rinktinės Štab. partizanų, partizanų Plauzą.

Informaciniame posėdyje - pasitarime dalyvavo:

Centro valdybos partizanai, Mažrimas iš Pauliukas, SA vadovybės partizanai, Baras iš Srajanas, L.L.Ž.R. Vado p., partizanas Girin, Lietuvos Žaliosios Rinktinės Štabo partizanai, partizanai, Ohuras, Aglinėnas, Žaibas iš Lukys (kiti stovyklai atstovai buvo paversti partizanais Aglinėnais). „Saulės" rajono vadas, partizanas Valstietis, „Nemuno" rajono vadas Miras, „Šilupėnų" rajono vadas Šarūnas, „Šilupėnų" rajono Ūkininkas:

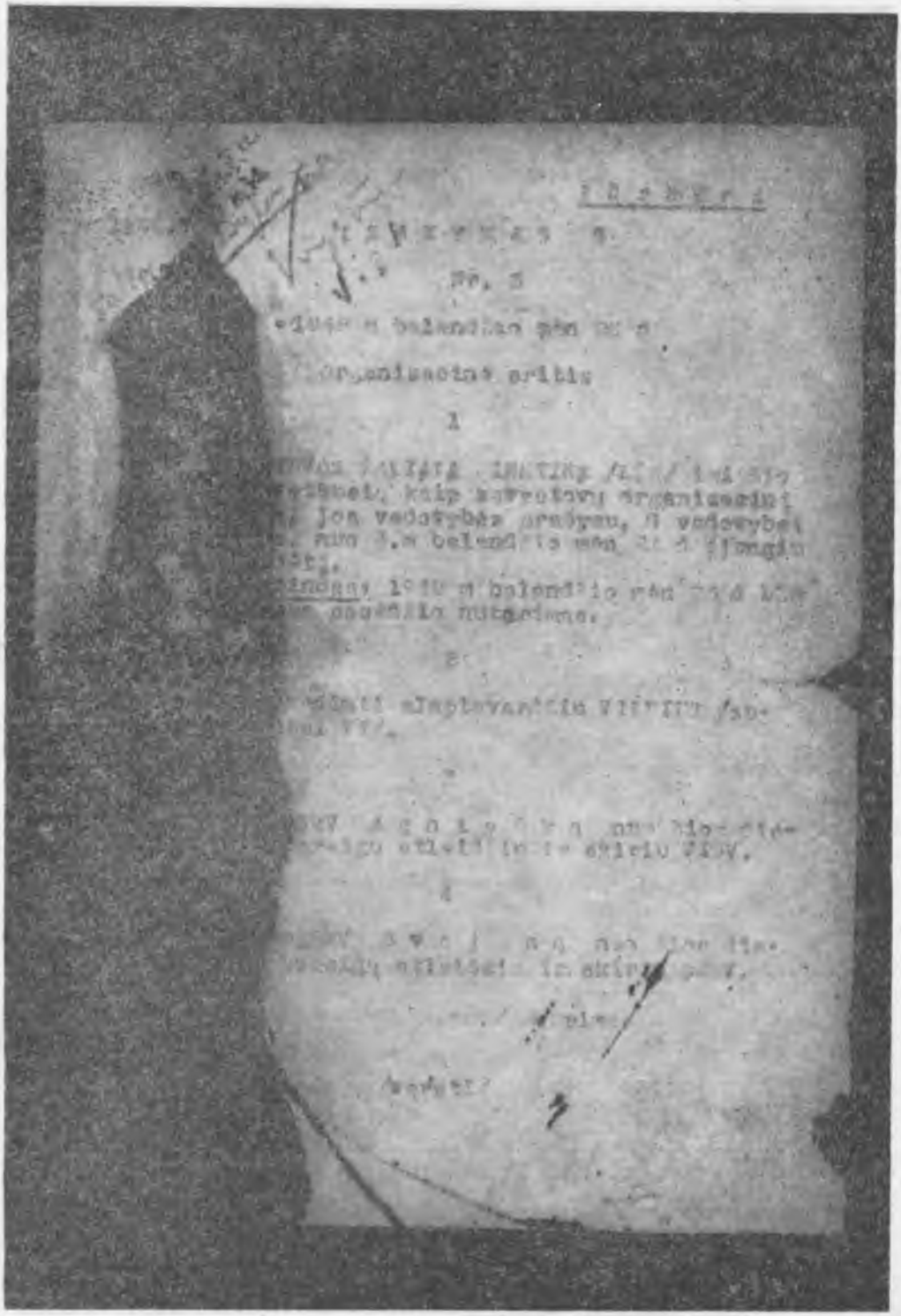

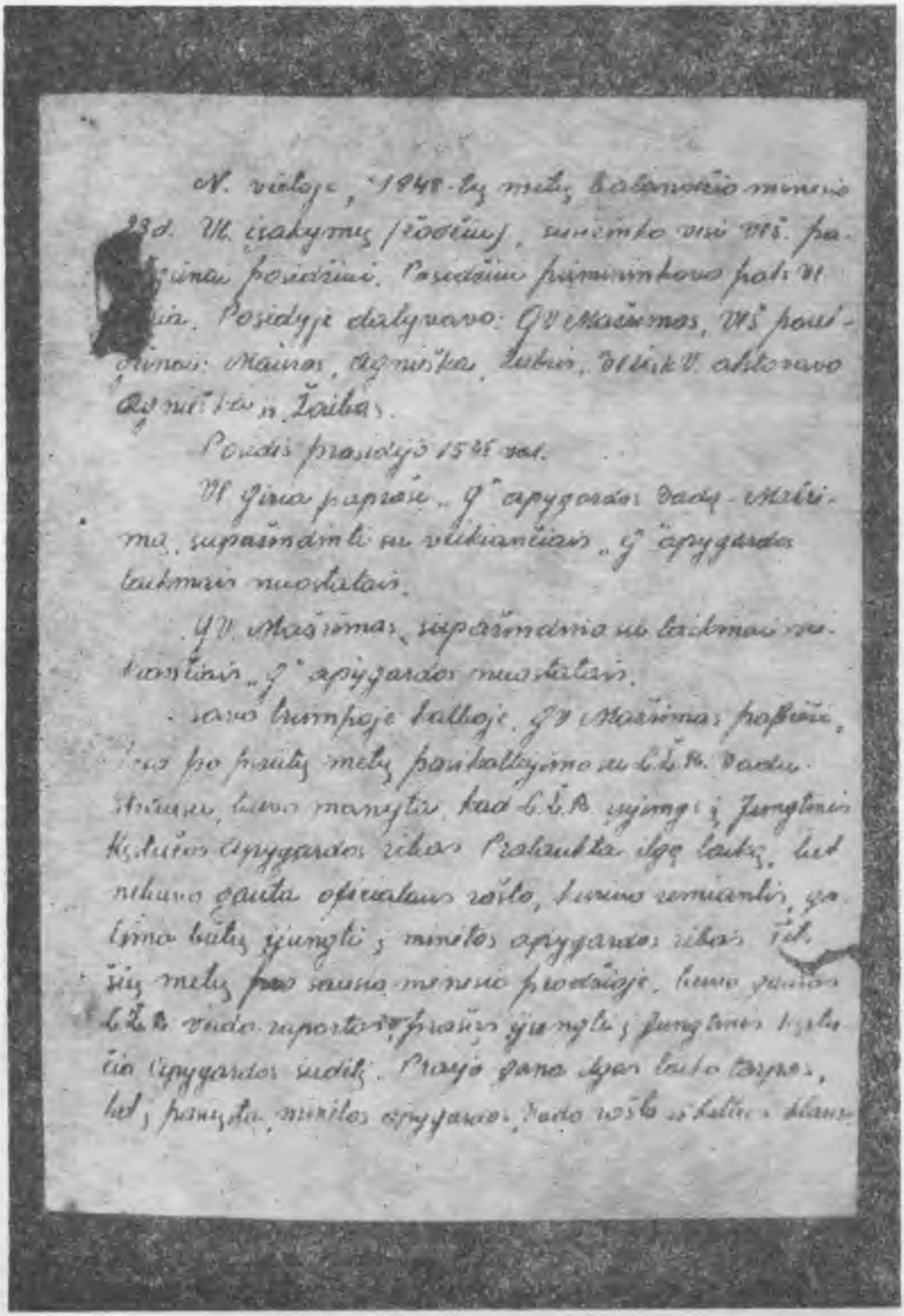

N. vieloje, 1948-ių metų balandžio mėnesio 23 d. VK. įsakymų /įsodinus/, sunaikinto visi VŠ. pa[illegible]jūnų posėdžiai. Posėdžiai įsiminkavo pol: V[illegible]ja. Posėdyje dalyvavo: GV Mašiūnas, VŠ pavaldiniai: Mainas, Agnuška, Lubis, Vilkas V. atstovavo Agnuškos a. Žaiba.

Posėdis prasidėjo 15 45 val.

VŠ Jūra paprašė „Ž" apygardos vadų - Mašiūną, supažindinti su viduriečiais „Ž" apygardos laikmečio nuostatais.

GV Mašiūnas, supažindino su laikmečio nuostatais „Ž" apygardos nuostatais.

- savo trumpoje kalboje, GV Mašiūnas pabrėžė, kad po praėjų metų pasitaikymo su L.L.K. vadovybės, buvo manyta, kad L.L.K. įsijungs į Jungtinės Kęstučio apygardos ribas. Praėjusiu laiku, kol nebuvo galuta oficialaus rašto, buvo remiantis, galima buvo įjungti į mūsų apygardos ribas Tėl. Šių metų pro sausio mėnesio pradėjoje, buvo gautas L.L.K. vadovybės raportas, prašąs įjungti į Jungtinės Kęstučio apygardos sudėtį. Praėjo gana ilgas laiko tarpas, kol į paėmė, mūsų apygardos vadovybė iš kalbėjo dėl

simus, L.Ž.K. vardu ir Šalio paminėjimą, nubaidi.

Posėdžiuose laiko, kad darbas nuėjo sėkmingai, yra išvalta „9" angyrada. Ir [redacted] nori nuvažiuoti Šiaulių gamyklon, jeigu ji [redacted] išpranc vadovybė norės sutikti su „9" angyr[redacted] laikinai nuvažiuoti, tad prašau šiandien, nuvažiuo[redacted] pasitarimus, kuriuos šaukiu „9" angyrada gerbti, VI [redacted] sėkmės.

VI [redacted] Jūsų mok[redacted]. Linkime, praleisti laisvą minutę, prisidėjo su VI [redacted] pasveikti visi kiti, kad VI ne savo veikimu a, nenuilsim, šeimyno[redacted] pas[redacted] užimu kartu, įsijungti į „9" angyrados mok[redacted].

VI [redacted] ir Vis pasveikinau pasiūlydamas:

1. „9" angyrados vadovui nuleipinti, nuvažiuoti kaip nėra, su 250 [redacted] šiuntus pasiimti [redacted] ir sėkmės.

2. Kuo galėsime, VI ims angyrados [redacted], kad [redacted] būtų sėkmingas.

Posėdis [redacted] 10 [redacted] val.

VI [redacted] Jūsų

1. [redacted]
2. [redacted]
3. [redacted]
4. [redacted]
5. [redacted]

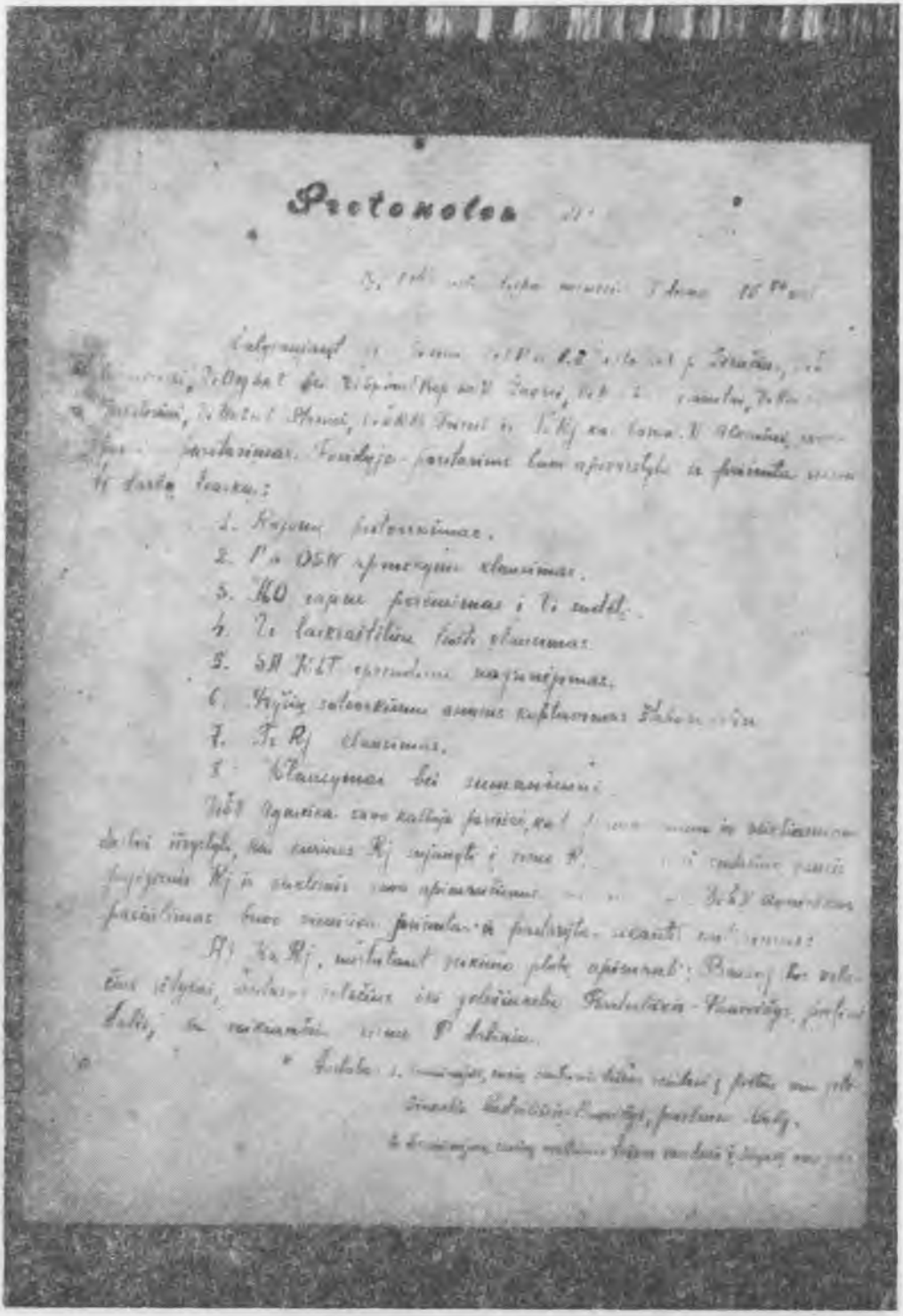

Protokolas

1. Kajetonas Petronaitis.
2. Pas OSK sprendimo klausimas.
3. KO raštų perėmimas iš Vl. rudens.
4. Iš laikraščių lėšų klausimas.
5. SB KLT sprendimo nagrinėjimas.
6. Kylių seleckiečių asmens kultūrinimas Šakiuose.
7. Iš Rj klausimas.
8. Klausymas bei svarstymai.

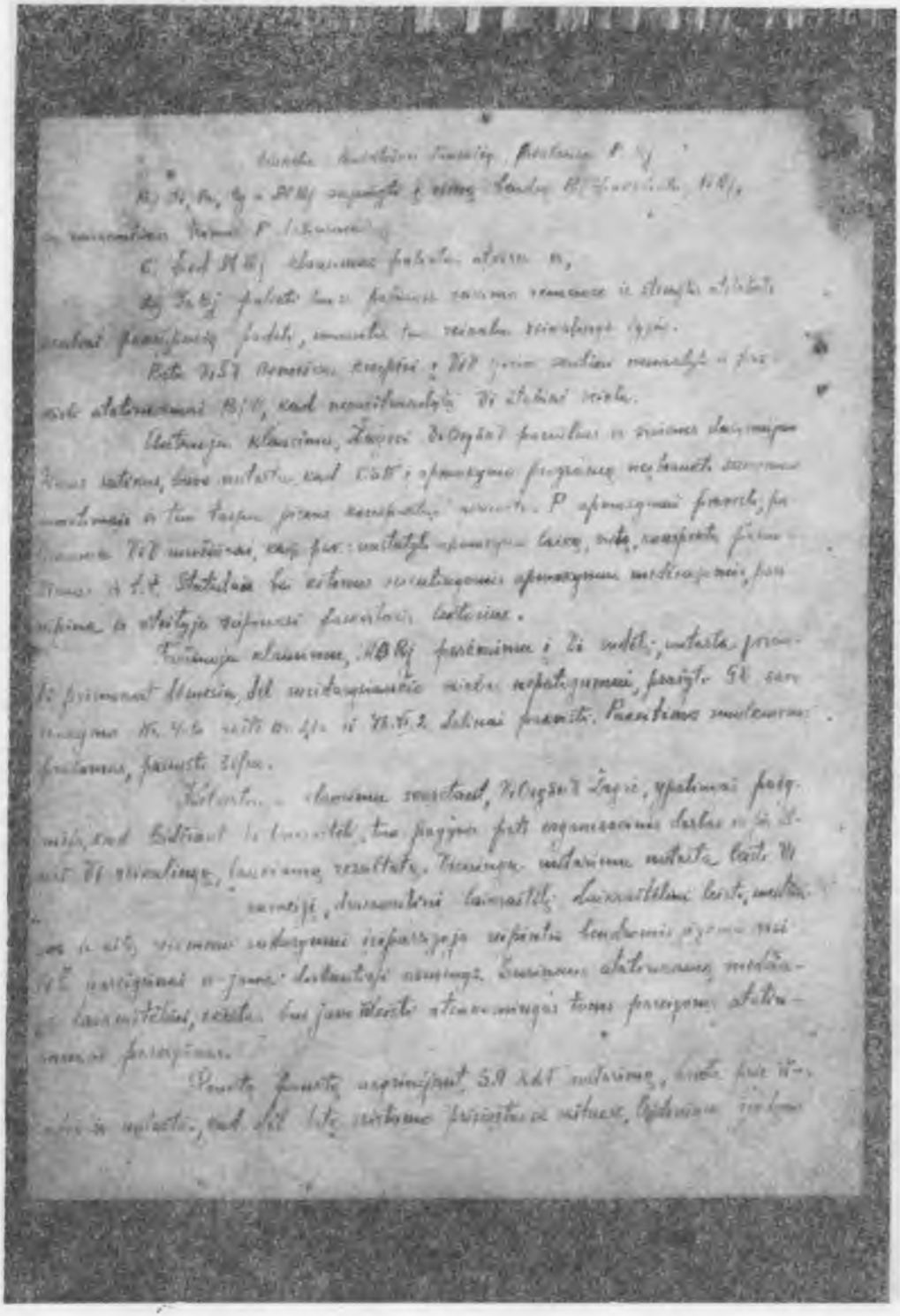

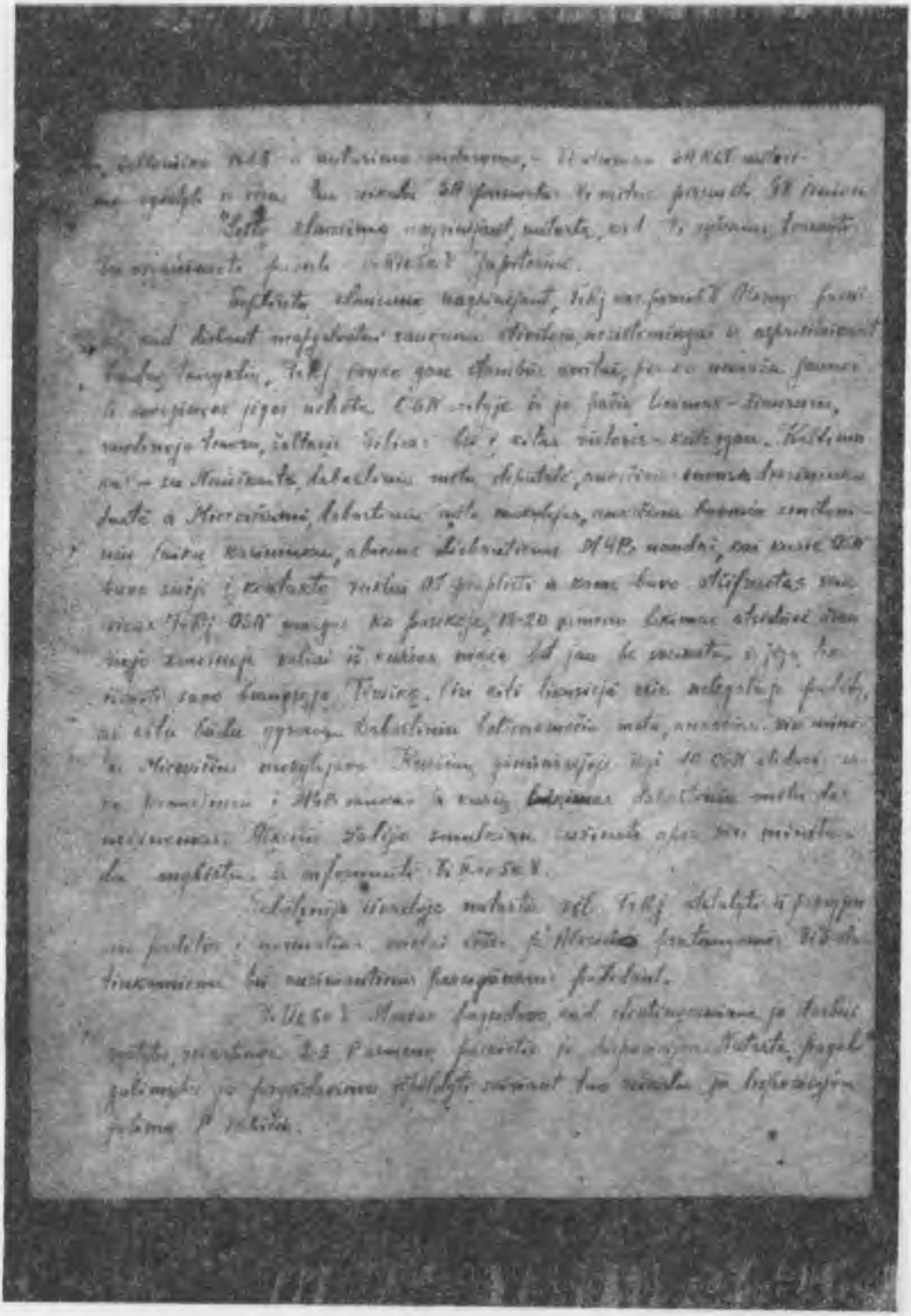

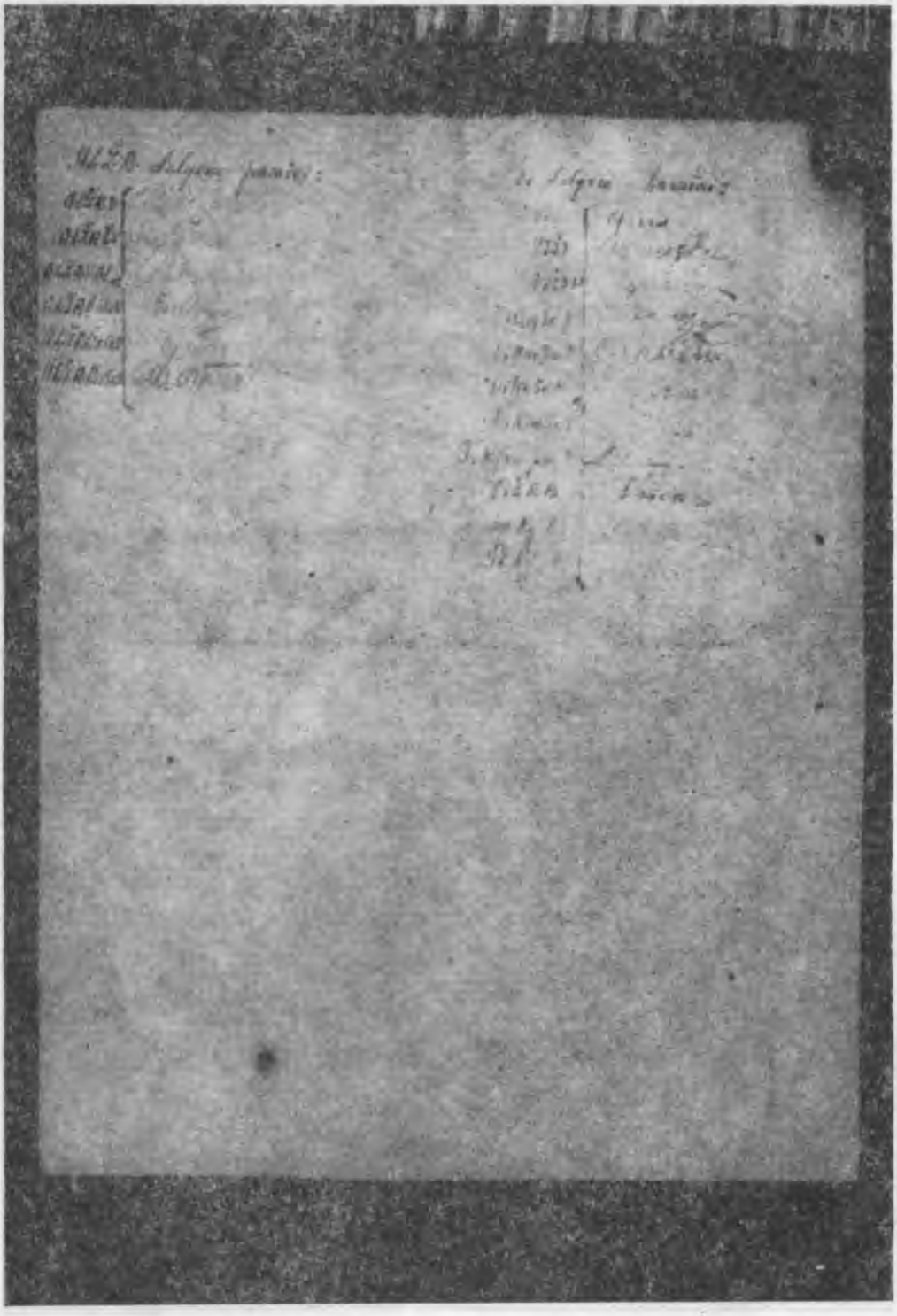

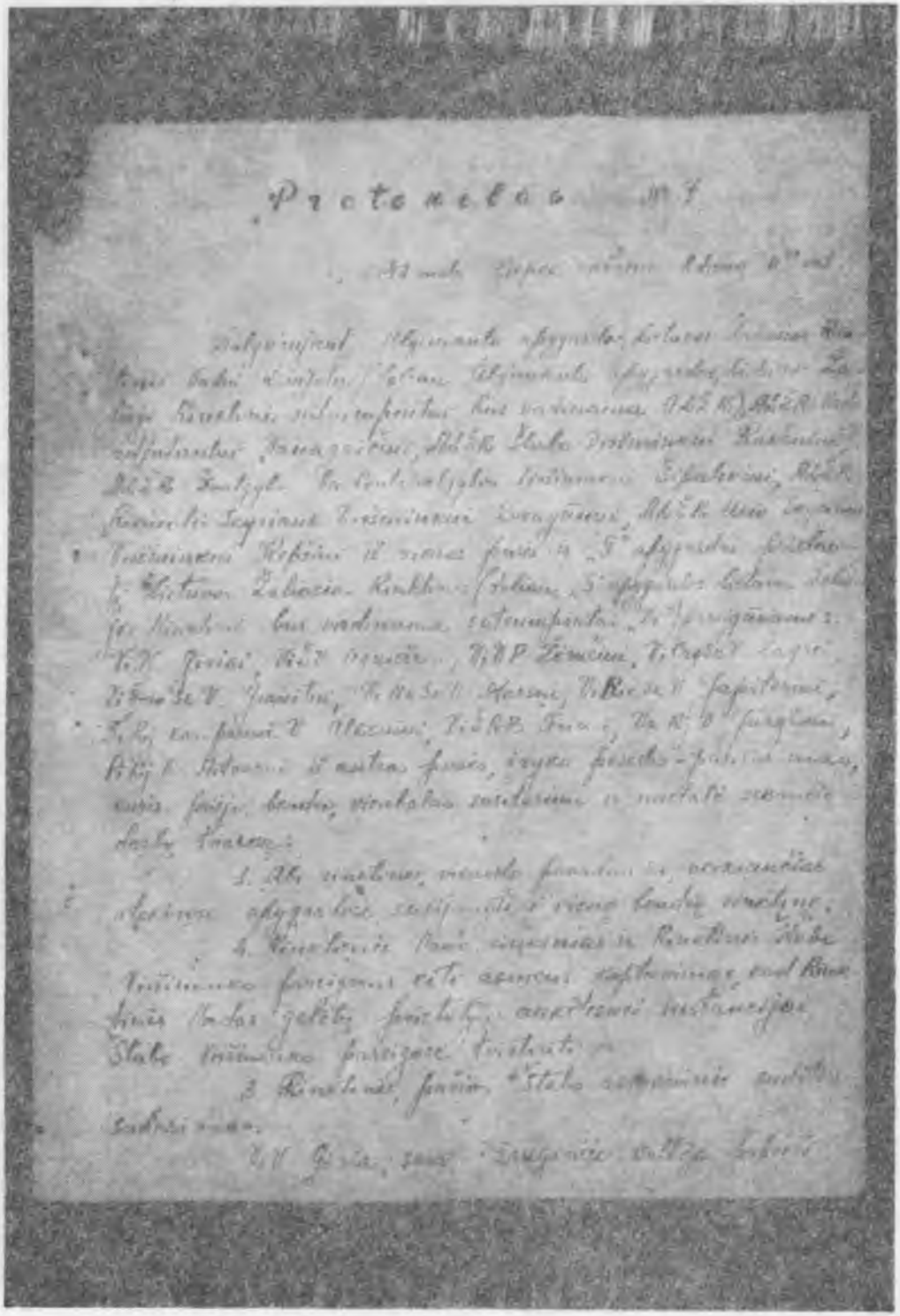

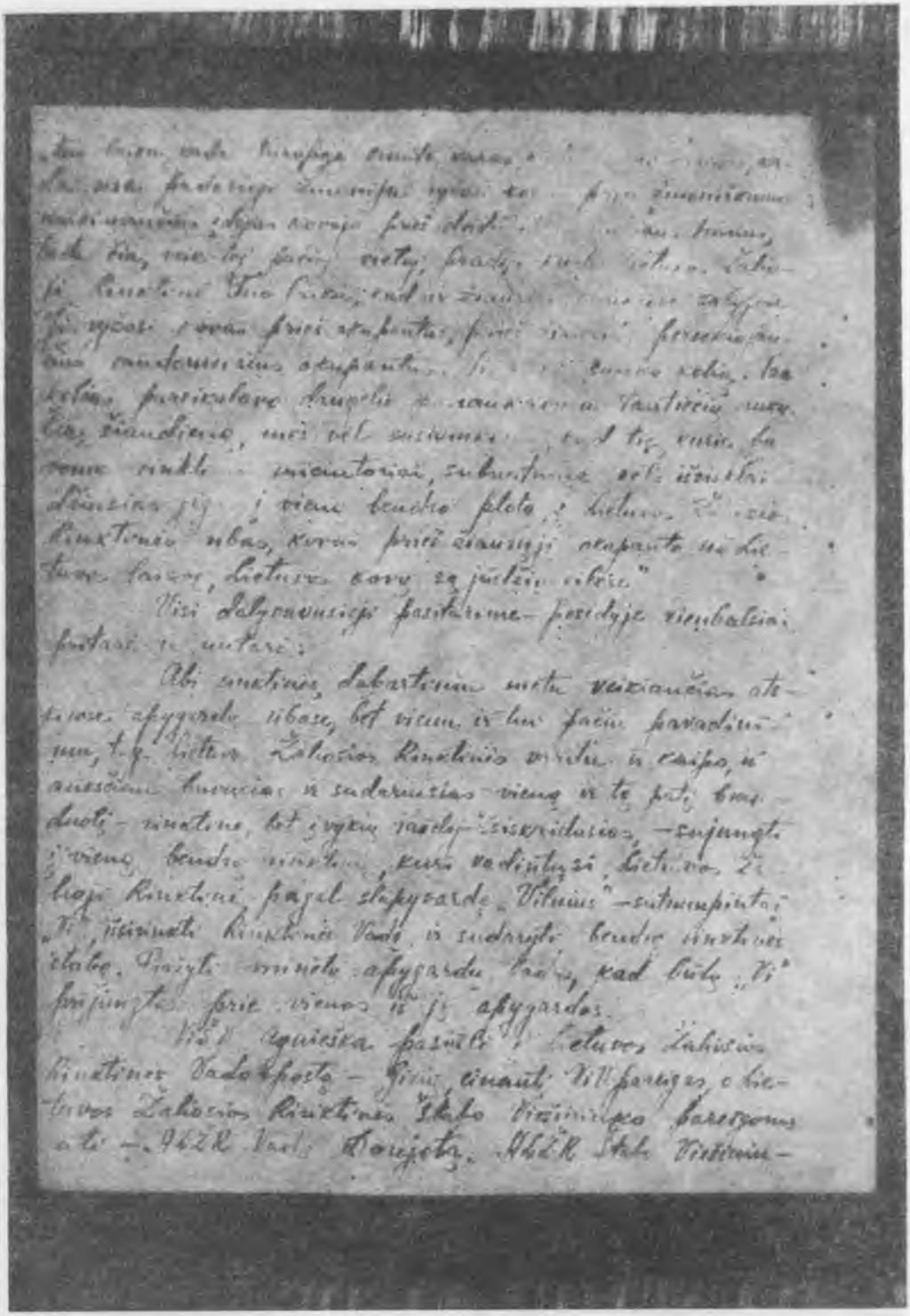

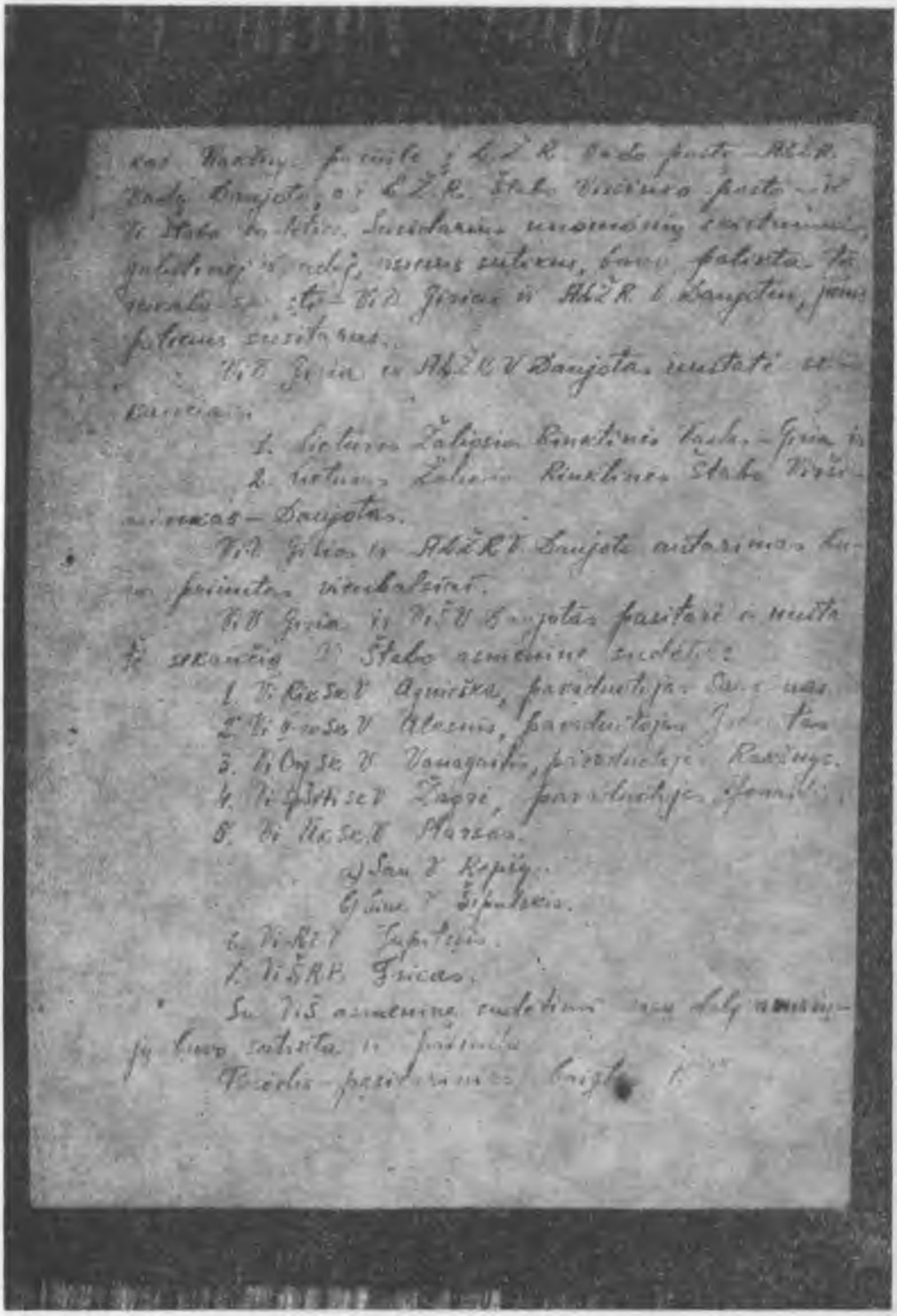

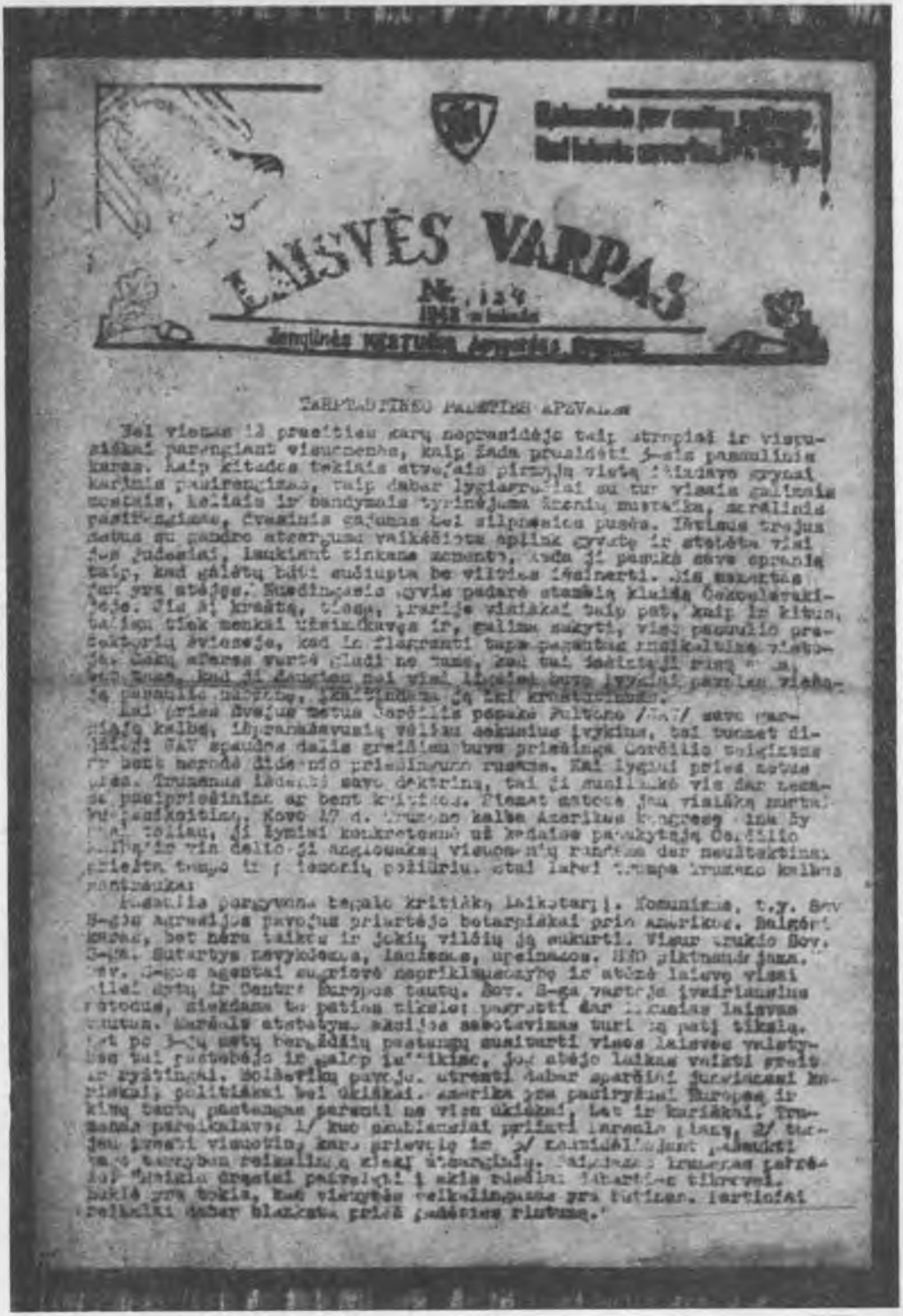

LAISVĖS VARPAS

Nr. 124

1948 m. kovas

Leidinys nepriklausomai Lietuvai remti

TARPTAUTINĖS PADĖTIES APŽVALGA

Nei vienas iš praeities karų neprasidėjo taip staigiai ir visuotiškai parengiant visuomenę, kaip šiuo pasaulinis karas. Kaip žinoma, tokiais atvejais pirmąją vietą užimdavo spygliuotų kardinių painiavos, taip dabar lygiagrečiai su tuo visais galimais metodais, keliais ir bandymais tyrinėjama žmonių nuotaika, skrėliais pasitvirtinimas, čvaniniu gajumas bei silpnumas pusės. Išvilnus trejus metus po pasaulio atsiveriamai vaikščiotą aplink gyvuotą ir stebėta visi šios judesiai, laukiant tinkamo momento, kada ji pamiršo savo sąmonę taip, kad galėtų būti sudiuptą be vilties išsilaisvinti. Jis suvertas jau yra stėpęs. Susidingusio gyvio padarė stambią klaidą Čekoslovakijoje. Jis ėjo kraštą, tiesą, įvarijo visiškai taip pat, kaip ir kitus, tačiau tiek menkai užsimiršavęs ir, galima sakyti, visą pasaulio pretekstą Švietoje, kad ir flagrantį tuos pagautas nusikaltimo vietoje. Čekų atveju vertė žiūrėti ne tiek, kad tai šaltiesiji rimą [illegible] Rusa, kad ji žmogiui nei vieš išgalės buvo įvykusi pavidalu visiškai pasaulio nuotaikų, įkvėpdama jų tiki krosnelėmis.

Kai prieš šventus metus Sąrėšilis pasakė Fultono /JAV/ savo garsiąją kalbą, išgarsėjusią vėliau sekundus įvykius, tai tuomet didžiąją JAV spaudos dalis greičiau buvo priešinga Čerčilio teiginiams ir bent nepridė didesnio priešiškumo rusams. Kai įvyko prieš metus prez. Trumanas išdėstė savo doktriną, tai ji nusilaikė vis dar teigiamai priešininiai ar bent kritiškai. Tiesiat atsirado jau visiškai aiškiai [illegible], Kovo 17 d. Trumano kalbe Amerikos Kongresui jau ir tai tolimu, ji įvyniai konkretesnė už kadaise pasakytąją Čerčilio [illegible] ir vis dėlto ji anglosaksų visuomenių rašytoms dar neužtektinai priešta tuojo ir į temorių požiūrių. Štai kaip Trumano kalbą vertinama:

Kiekvienas pergyvenęs tegalo kritiškai laikytąją. Komunizmas, t.y. Sov S-gos agresijos pavojus priartėjo beveik prie Amerikos. Belgirt karas, bet nėra taikos ir jokių vilčių ją sukurti. Visur kruvio Sov. S-gos. Sutartys nevykdomos, laužomos, ignoruojamos. JAV siekiamų jums. Sov. S-gos agentai su priovė nepriklausomybę ir atėnė laisvę visai [illegible] ir Centrų Europos tautų. Sov. S-ga vartoja įvairiausius metodus, siekdama to paties tikslo: pavergti dar [illegible] laisvas tautas. Marčalo atsitikimas, kaslios sabotavimas turi tą patį tikslą. Tai po 3-jų metų bandžių pastangų sunaikinti visos laisvės valstybės tai pastebėjo ir galop įsitikino, jog atėjo laikas veikti greitai ir ryžtingai. Bolševikų pavyzdį. Atremti dabar sparčiai įsiveržusį komunizmą, politiškai bei ekiškai. Amerika yra pasiryžusi Europą ir kitų tautų pastangas paremti ne vien ekiškai, bet ir kariškai. Trumano pareikalavo: 1/ kuo greičiausiai priimti Marselio planą, 2/ turėjau įvesti visuotiną karo prievolę ir 3/ [illegible] skubiai [illegible] tarybų reikalaujų kiekį užsakymų. Taigi Trumanas [illegible] [illegible] Čerčilio dvasią pasirodyti į akis tiesiai [illegible] tikrovei. Padėtis yra tokia, kad vienybės reikalingumas yra [illegible]. Iš [illegible] reikalai dabar blokuoja prieš [illegible] riaušių.

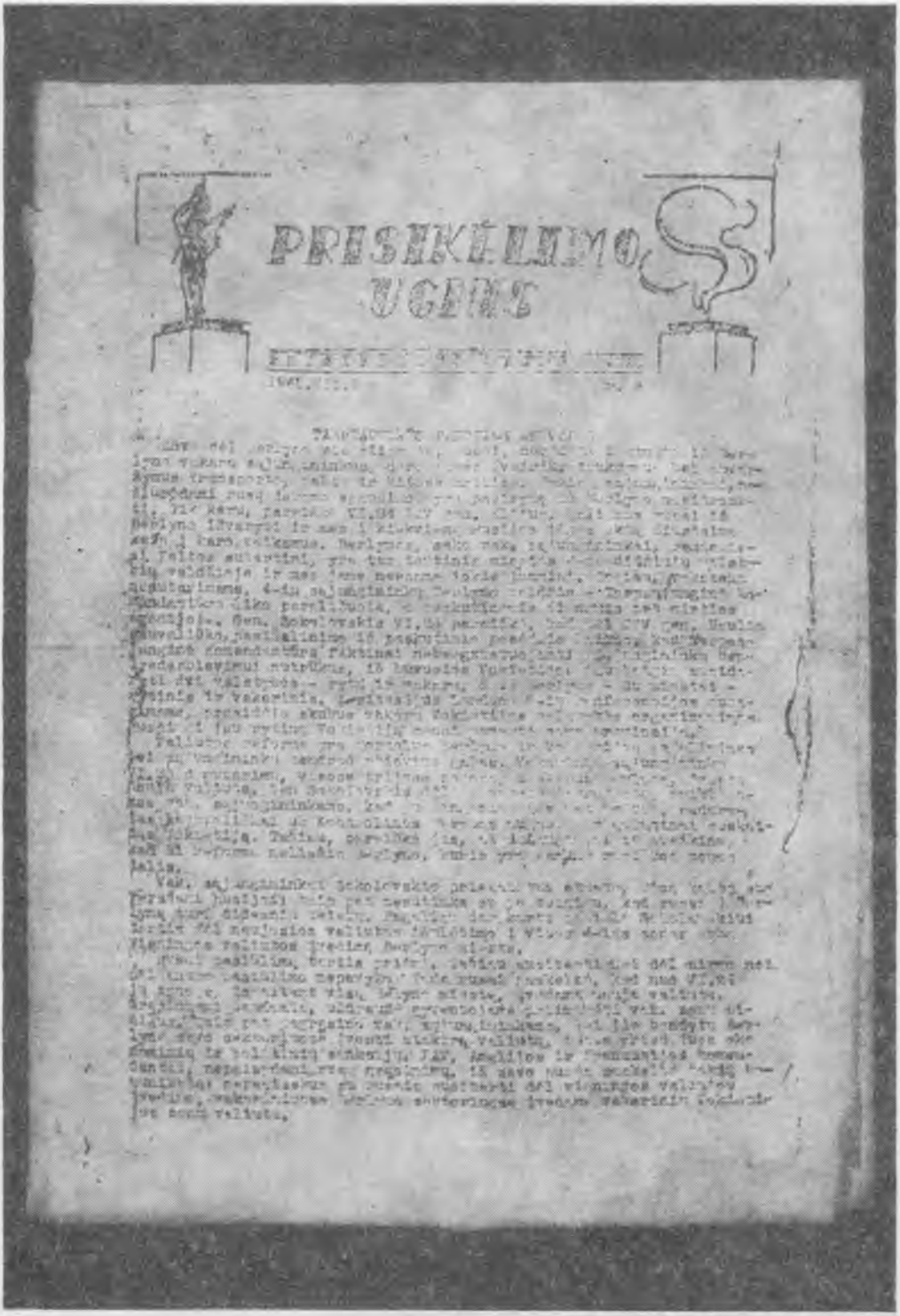
PRISIKĖLIMO
UGNIS

Atiduok Tėvynei, ką priklauso !

Visvaldas

LIKS

ŽALIOSIOS KINKTINĖS

ISTORIJA

1944 - 1951

VYTAUTO DIDŽIOJO RINKTINĖ

Kaipgi įsikūrė Vytauto Didžiojo rinktinė?

Nuo 1944 m. rudens Šiaulių apskrityje, Dukto miške pradėjo slapstytis Lietuvos kariuomenės vyr. puskarininkis Jonas Belogolovas iš Pakapės, Padubysio vls., šaulys Dominykas Kraujalis, taip pat iš Pakapės. 1945 m. pavasarį prie jų prisidėjo nuo mobilizacijos pabėgę Jonas Bislys—Jokis, Aleksandras Aleknavičius—Džio (abu iš Radviliškio) ir kiti. 1945 m. gegužės mėnesį, pasibaigus karui, būrys išaugo. Vasarą Dukto miške jau buvo susirinkę apie 50—60 vyrų. Partizanams vadovavo J. Beloglovas—Algis, Žydrūnas. Jis buvo šalto būdo, principingas, geros orientacijos kovotojas.

1945 m. įvyko keli partizanų susirėmimai su NKVD. Partizanas Antanas Druceika—Simas 1945 m. rugpjūčio mėnesį dienojo namuose, Padubysio valsčiaus Giedrių kaime. Čia jis buvo apsuptas ir nušautas sodybos kieme. Ryšininkė A. Augustytė—Aušra prisimena: „Greit po Simo žuvimo Algio būrys surengė stribams pasalą, po kautynių liko ant kelio vienuolika stribų. Iš jų lavonų ant plento (partizanai.— A. M.) sudėjo Vyties kryžių, ir Džio (A. Aleknavičius — A. M.) pasakė: „Simai, mes atkeršijom už tave".

Formuodami rinktinę, partizanų vadai stengėsi į kovotojų gretas įtraukti vis daugiau patikimų ir energingų vyrų. 1945 m. rugsėjo 24 d. susitikimo su naujais kovotojais metu žuvo išduoti keturi partizanai: S. Levickas—Zigmas, L. Putramentas—Vėjas, V. Goferis ir M. Norkevičius.

Rudeniop, ruošiantis žiemai, dideliam 50—60 vyrų būriui buvo sunku ir pavojinga išgyventi. Todėl J. Beloglovo—Algio vadovaujamas partizanų būrys išsisklaidė į mažesnius būrelius: vienam vadovavo rinktinės vadas J. Beloglovas—Algis, kitam — D. Kraujalis—Liutauras, Nemunas, Šturmas, trečiam — A. Navickas—Vilkas, o Vaikaičių būriui — A. Arbuzas—Eiva (?). Kiekvienas būrys turėjo kovotojus, ryšininkus, rėmėjus, ginklus. Veiklą buvo paskirstęs zonomis[1]. J. Beloglovo—Algio būryje liko patys drausmingiausi ir geriausi vyrai. Dauguma jų sudarė rinktinės štabą: Daktaras, Vytautas Šikšnys—

Vytauto Didžiojo rinktinės vadas V. Beloglovas-Žydrūnas

Vytauto Didžiojo rinktinės štabo narys
J. Jurgutavičius-Rūta

Vytauto Didžiojo rinktinės štabo narys
V. Šikšnys-Vytautas

Vytautas (Algio būryje nuo 1946 m.), Juozas Jurgutavičius—Rūta, Jonas Daukša—Genys[2]. Rinktinės centras buvo Dukto miškas.

Vaikaičių būrį sudarė jauni vyrukai. Jie telkėsi Tyrulių pelkėse. 1946 m. sausio mėnesį, po Trijų Karalių Padubysio valsčiuje, netoli Giedrių kaimo į jų bunkerį buvo įmesta granata. Žuvo visi „vaikaičiai“, išskyrus J. Bislį—Jokį, kuris buvo pasilikęs kaime.

A. Navicko—Vilko būrys veikė Bubių—Kurtuvėnų miškuose. Tai buvo karingas, patyręs daug kautynių ir nuostolių junginys. 1946 m. rudenį į rinktinės centrą — Dukto mišką Vilkas atsivedė naujų kovotojų. 1948 m. vasarą, išduotą Gaubicos, Vilko būrį sutriuškino kautynėse. Sužeistas Vilkas bunkeryje buvo areštuotas, teisiamas, kalėjo Karagandoje. Apie 1990 m. mirė Garliavoje.

D. Kraujalio—Liutauro, Nemuno, Šturmo būrys veikė Padubysio, Tytuvėnų, Kelmės valsčiuose. D. Kraujalis buvo energingas, karšto būdo, sunkiai paklūstantis vyresnybei partizanas. Jį persekiojo ryšininkų ir rėmėjų areštai, jo būryje dažnai keitėsi kovotojai. Nemunas vengdavo siųsti laiškų bei mokesčių rinktinei. Apie tai 1946 m. laiške Jungtinei Kęstučio apygardai rašė J. Beloglovas—Žydrūnas. Jis prašė apygardos štabo D. Kraujalį—Nemuną įspėti arba pervesti tiesioginiam apygardos pavaldumui[3]. D. Kraujalis partizanus mokė rikiuotės. Jo būrys patyrė nemažai kautynių: 1946 m. sausio (?) mėn. būrys pateko į pasalą Balčių sodyboje, Padubysio valsčiaus Širvu-

čių kaime. 1946 m. rugsėjo 24 (?) d. Kelmės valsčiaus Gečaičių kaime įvyko kautynės; iš būrio vyrų liko gyvi tik D. Kraujalis ir A. Sauka—Žinovas. 1948 m. sausio mėn. D. Kraujalio—Šturmo ir A. Pumpučio—Galijoto būriai susirėmė su NKVD Šiaulėnų valsčiaus Sulinkų kaime. D. Kraujalis, jo žmona Eleonora ir būrio nariai buvo apsupti Kelmės valsčiaus Degučių kaime 1948 m. vasario 16 (?) d. Dauguma buvo nužudyti. Gyvi liko tik partizanai A. Jaras—Jaunutis, B. Juškienė—Žilvitis ir V. Sinkus—Sakalas.

Alberto Pumpučio—Galijoto būrys pradėjo formuotis 1944 metais. 1945 m. vasarą jis bazavosi Tyrulių pelkėse. Būryje buvo 7—8 partizanai, daugiausia iš Mankiškių, Liutkiškių ir kitų Radviliškio valsčiaus kaimų. A. Pumpučio—Galijoto būrys taip pat priklausė Vytauto Didžiojo rinktinei. Tai sužinome iš J. Beloglovo—Žydrūno raporto Jungtinei Kęstučio apygardai 1947 m. Vasario 16-osios proga[4].

1946 m., kai buvo vienijamas Lietuvos partizaninis judėjimas, Vytauto Didžiojo rinktinė palaikė ryšius su Jungtine Kęstučio apygarda. J. Beloglovo—Žydrūno laiškuose bei raportuose apygardos štabui kalbama apie gautus dokumentus, antspaudus, literatūrą, prašoma patarimų[5]. Per J. Beloglovą—Žydrūną buvo palaikomi ryšiai tarp Jungtinės Kęstučio apygardos štabo ir Joniškio bei Žaliosios Rinktinių[6]. Pastarosios rinktinės buvo kviečiamos prisijungti prie apygardos. 1947 m. pradžioje J. Beloglovas—Žydrūnas ataskaitose rašė apie rinktinės būrių kovotojus, ryšininkų tinklą, ginklų skaičių[7].

Spaudą rinktinė gaudavo iš Kęstučio apygardos. Daugiausia atkeliaudavo laikraštėlis „Laisvės Varpas“. Jis buvo siunčiamas į Joniškio ir Žaliąją rinktines. Šiauliuose, Šilų gatvėje, pas batsiuvį Petravičių ir Padubysio valsčiaus Einoraičių kaime, Vaisių gatvėje, pas Skinderienę buvo ryšių punktai.

1947 metais vasario 16 d. rinktinę ištiko nesėkmė. Dukto miške įvykusiose kautynėse žuvo J. Beloglovas—Algis, štabo nariai — V. Šikšnys—Vytautas, J. Jurgutavičius—Rūta, J. Daukša—Genys, partizanas S. Jurgutavičius—Aidas. A. Tamošaitis—Beržas po keleto dienų buvo nukankintas. Likęs gyvas S. Sebastijonas—Bedalis pateko priešui. Nuteistas, mirė 1979 m. Mažeikiuose[8].

Po Algio ir jo būrio žūties rinktinei vadovavo legaliai gyvenęs Radviliškio valsčiaus Šniūraičių kaime Jonas Puslys—Gailius. 1947 m. gegužės mėn. iš Joniškio rinktinės į Vytauto Didžiojo (vėliau rinktinė buvo vadinama Atžalyno, Šiaulių) perkeliamas Stasys Raziulis—Mažylis. Jis paskiriamas rinktinės vadu. Tuo laikotarpiu štabo organizacinio skyriaus viršininkas buvo V. Šniuolis—Svajūnas, informacijos skyriaus viršininkas — L. Grigonis—Žvainys. 1948 metais, įkūrus Prisikėlimo apygardą, Dukto miškuose buvo dislokuotas šios apygardos štabas[9]. Vėliau Šiaulių rinktinės štabo kai kurie nariai buvo paskirti į Prisikėlimo apygardos ir vyresniąją partizaninio judėjimo vadovybę. 1948 m. rugsėjo mėn. J. Žemaitis—Vytautas susitiko su Šiaulių rinktinės vadu S. Raziuliu—Mažyliu; buvo nutarta išformuoti Šiaulių rinktinę, o Raziulį—Mažylį pasiųsti į Jūros srities štabą[10].

Tuo metu pagrindiniai Vytauto Didžiojo rinktinės būriai — J. Beloglovo—Algio, D. Kraujalio—Šturmo, A. Navicko—Vilko — jau buvo likviduoti. Ilgiausiai likęs A. Pumpučio—Galijoto būrys vėliau, matyt, buvo prijungtas prie Žaliosios rinktinės.

Klampiam klampiam Tyrulio raiste
Senojo Dukto prieglobsty
Gyveno būrys partizanų
Su nuostabia drąsa širdy.

Tai vyrai buvo neištižę,
Visur visad jie pasiryžę,
Nors reiktų belst
Į pragaro duris.

Veidai jų rūstūs ir nuo vėjo,
O rankos kietos kaip akmuo,
Bet jei pakliūva komunistas,
Tai tuoj susiriečia kaip šuo.

Kovojo jie už savo kraštą,
Už savo kalbą,
Savo raštą,
Už brolius, seseris, tėvus.

O, mergužėle mylimoji,
Tu būk rami, tu būk linksma,
Jau greitai mūsų tėviškėlė
Nuo priešo bus išlaisvinta.

Nenorim karo nei vergijos,
Tik trokštame ramios taikos,
Bet jei mumis kas užkabina
Ginklu atsakom visados.

Šį maršą sukūrė VD rinktinės partizanas Jonas Bislys—Jokis iš Radviliškio (žuvo 1946 m. po Joninių susitinkant su Vilko būriu prie Pakapės). Tekstą užrašė P. Tamošaitis—Regina.

Dėkoju Vytauto Didžiojo rinktinės ryšininkams P. Tamošaičiui—Reginai, Fredui, partizanų giminėms Jonaitienei, G. Rūtienei ir visiems kitiems už suteiktą informaciją.

Parengė Aurelija MALINAUSKAITĖ

NUORODOS

1. LTSR VSK arch. F. 3. B. 41180. T. 4. L. 164.
2. VVOA. F. 3377. A. 55. B. 204. L. 70.
3. LTSR VSK arch. F. 3. B. 41180. T. 4. L. 164.
4. Ten pat. L. 162.
5. Ten pat. L. 164.
6. Ten pat. L. 80, 82, 167.
7. Ten pat. L. 159, 160.
8. P. Tamošaitis. Padubysio partizanai. Tremtinys. 1992. Nr. 4.
9. Laisvės kovų archyvas. 1992. Nr. 3—4. P. 52.
10. VVOA. F. 3377. A. 55. B. 204. L. 70.

KGB IR CENTRINĖS VADOVYBĖS KŪRIMOSI PRADINIS ETAPAS

Kokį poveikį centrinės karinės ir politinės vadovybės kūrimosi pradiniam etapui (iki 1947 m. sausio mėn.) darė KGB — šiuo rašiniu bus bandoma ieškoti atsakymo į šį klausimą. Kad toks poveikis buvo, liudija 1946 m. liepos mėn. LTSR KGB II-e skyriuje užvesta agentūrinė-operatyvinė byla „Vakarai“ (Zapad). Taigi, kokiomis sąlygomis atsirado ši byla, kaip KGB pavyko įsiskverbti į kuriamą centrinę vadovybę, tiesiogiai veikti asmenis ir procesus?

1946 m. rudenį į Lietuvą atvyko J. Deksnys ir Brunius (žr. Dok. Nr. 2). Jau tada jie pateko į KGB akiratį. Matyt, jie atvyko savo iniciatyva, atstovaudami VLIKui oponuojančius sluoksnius ir asmenis (tai rodo J. Deksnio PRO MEMORIA išreikštos mintys VLIKo atžvilgiu — žr. Dok. Nr. 4). Šio pirmojo atvykimo metu, vyko susitikimai su PLP vadais, miestų rezistencijos atstovais. Įdomu tai, kad J. Deks-

nys brėžė ribą tarp kaimo — ginkluotosios rezistencijos ir miesto — pasyvios, intelektualiosios rezistencijos. Pirmenybę jis aiškiai teikė pastarajai. Konsultacijų metu J. Deksnys iškėlė pasyvaus pasipriešinimo — kaip perspektyvesnės kovos formą — idėją. Vėliau, kaip matysime, šia idėja savo tikslams pasinaudojo KGB.

1945—46 m. centrinės vadovybės idėja buvo subrandinta visuose pasipriešinimo lygmenyse. Skrajūno — J. Lukšos pranešime, padarytame 1948 m. kovo mėn. 20—21 d. posėdyje, taip apibūdinamos sąlygos, kuriomis kūrėsi vadovybė: „...Miestuose būrėsi pogrindžio organizacijos, kaip LIT, LPS ir kt. ar bandėsi atsikurti senosios. LLK, LLA, LF ir kt. tapo bolševikų likviduotos, likę jų nariai gyvi ar neareštuoti dažniausiai pasitraukė į provincijose veikiančius partizanų dalinius. Taip ne mechanišku būdu, bet kaip išdava ilgų ir sunkių laisvės kovų, gimė BDPS, ilgalaikiui įgavęs galutines ir konkrečias organizacines formas, subordinuodamas savyje ne tik ginkluoto pasipriešinimo jėgas, bet ir miestų rezistencijų atgimusias laisvės kovos pajėgas. BDSP steigimo aktas, pasirašytas 1946 m. birželio 10 d. buvo tik pirmasis ženklas minėto sąjūdžio, kurio pradžia nusitęsia kelerius metus atgal ir kurio augimas bei plėtojimasis net nėra nustojęs nei dabar".[1] Taigi, vadovybės kūrimo proceso pradžioje buvo ieškoma palankiausių sąlygų tiek ginkluotoms formuotėms, tiek miestų rezistencijos atstovams ir, esant bendriems tikslams, tai atrodė įmanoma.

Šiame kontekste KGB parodė lankstumą ir, 1946 m. pavasarį likviduoto Vienybės Komiteto (kitur — Lietuvos Tautinės Tarybos) vardu pakišusi J. Deksniui savo agentą Ąžuolą, Noreiką (J. Markulį-Erelį), išnaudojo situaciją savo naudai.

1946 m. birželio mėn. vykusiame suvažiavime, kuriame buvo įkurtas BDPS, KGB jau turėjo savo atstovą, kuris vėliau faktiškai paėmė į savo rankas politinės ir karinės vadovybės gijas (tai įvyko tada, kai išvykdamas į Vakarus J. Deksnys paliko Erelį taip ir nesukurto VLAKo pirmininku).

Rugpjūčio mėn. 12 d. buvo įkurtas VGPŠ. Įkūrimo Deklaracijoje rašoma, kad „VGPŠ yra BDPS žinioje, nes BDPS vadovauja krašto kovoms ir nurodo kelius, susirišusi su užsienio delegatūra. Kova pervedama į griežtus konspiratyvinius rėmus. Kardinalinis dalykas — išsaugoti tautiečius krašto atstatymui."[2] Tokia centralizacijos forma, kai partizanų formuotės išreiškia visišką paklusnumą politinei vadovybei, šiuo metu reiškė galutinę KGB pergalę. Nors VGPŠ deklaravo vienijanti visas ginkluotųjų partizanų pajėgas, bet, matyt, taip nebuvo. Tokį centralizacijos variantą daugelis partizanų vadų vertino rezervuotai. Pvz., J. Kęstučio apygardos vadas J. Kasperavičius-Visvydas buvo paruošęs laišką 1947 m. sausio mėn. įvyksiančio suvažiavimo dalyviams, kuriame teigė, kad „...pogrindžio vadovybė turi būti sudaryta iš ginkluotų partizanų, esančių nelegalioje padėtyje. Legalioje padėtyje esantieji pogrindžio veikėjai gali pogrindžio vadovybei padėti, bet negali į jos sudėtį įeiti."[3]

BDPS ir VGPŠ deklaruojamas perėjimas į konspiratyvų veikimą vadovaujant centrui. Realizuojant šį planą partizanų vadams turėjo būti padirbti dokumentai (žr. Dok. Nr. 5) ir juos panaudoti jiems to nežinant (taip 1946 m. rugsėjį buvo panaudoti J. Lukša ir A. Zaskevičius — žr. Dok. Nr. 2).

Matyt, agentūrinės bylos „Vakarai" pradžia rodo, kad 1946 m. liepos mėn. jau buvo užtikrintas KGB įsiskverbimas į vadovybę ir galimas plataus masto agentūrinis darbas. (Tiesiog pavyzdiniu galima pavadinti Didžiosios Kovos apygardos triuškinimą). Šiame kontekste paaiškėja, kodėl

nebuvo areštuoti į Vilnių atvykę partizanų vadai, kodėl buvo leidžiama veikti J. Deksniui. Pasinaudojus pastaruoju, buvo tikimasi perimti ryšio kanalus su vakarais, skaldyti ten veikiančius centrus. Šio žmogaus veiklai įvertinti reikalingas atskiras darbas, tačiau reikia pažymėti, kad nuo 1946 m. vasaros iki 1949 m. KGB veikė jį, panaudodama jam to nežinant. Pavyzdžiui, pokalbiai su J. Markuliu formavo jo nuostatas, įnešė KGB naudingų niuansų. Be to, jo pasyvaus-konspiracinio pasipriešinimo idėja tapo savotišku „Trojos arkliu". Žinoma, jam darė įspūdį J. Markulio asmeninės savybės, intelektas, iškalba (sako, mokėjęs pakalbėti) ir jau 1946 m. buvo visiškai pastarojo įtakoje (žr. Dok. Nr. 2).

Iš pasakyto galima daryti išvadą, kad 1945—46 m. (iki 1947 m. sausio mėn.) KGB panaudojo rezistencijos siekį suvienyti kovojančias krašto pajėgas savo tikslams. Žinoma, VLAK, BDPS, VGPŠ įkūrimas buvo inicijuojamas ir vykdytas pasipriešinimo jėgų, tačiau 1946 m. vasarą „iniciatyvą" pilnai perėmė KGB agentūra.

Šį teiginį patvirtina ir tas faktas, kad KGB archyve esančioje pažymoje, kurioje minimos nacionalistinės organizacijos (tame tarpe LLA, VLIK, LIT ir kt.), BDPS ir VGPŠ įkūrimas įvardijamas tik nuo 1947 m. sausio mėn. (vadovaujant Žvejui). Matyt, iki to laiko KGB pozicijos buvo tokios tvirtos, kad nebuvo reikalo minėti sukurtų struktūrų.[4]

Šias mintis iliustruoja 6 dokumentai, pateikiami skaitytojui. 2 iš jų — agentūrinės bylos „„Vakarai" rezultatų santraukos. Jie ypač vertingi todėl, kad šios agentūrinės bylos buv. VSK archyve nėra. Tiesiogiai su šia byla susijęs ag. Ąžuolo (J. Markulio) agentūrinis pranešimas. Manau, kad vertingas iliustratyvine prasme Dok. Nr. 6. Tai agentūrinės bylos „Priboj" pažyma. Ji datuota 1951 m. balandžio mėn. Matyt, yra tam tikras ryšys tarp ag. bylų „Vakarai" ir „Priboj" (beje, visos šios pažymos — agentūrinėje J. Deksnio byloje). Ji įdomi tuo, kad čia kalbama apie „banditų" veiklos nutraukimą, įsiskverbimą į vadovaujančius organus, štabus, jų tarpusavio pjudymą. Ir čia, kaip ir 1946 m., pagrindinis KGB agentūros ginklas — ginkluotos kovos perorganizavimas į pasyvią rezistenciją. Tą idėją kaip bazinę, t. p. skleidė KGB 1948 m. gruodžio 31 d. įkurto BDPS nariai (LKA, Nr. 5).

Minėtoje pažymoje atsispindi KGB taktikos pasikeitimas — nepavykus tiesiogiai veikti per vyr. vadovybę, įtakojant kitus partizanų junginius, bandoma infiltruoti agentus tiesiogiai į smulkesnių vienetų štabus, perimant ryšių sistemas ir tokiu būdu palaipsniui naikinant juos.

Ši „kovos taktika" pasitvirtino. Tai rodo paskutinio — 1951—53 m. laikotarpio ciniškiausios išdavystės.

4-asis dokumentas — J. Deksnio PRO MEMORIA, parašyta grįžus į Vakarus 1946 m. Joje atsispindi įspūdžiai, patirti Lietuvoje. Lyginant su kitais pateiktais dokumentais, galima stebėti, kiek jis buvo veikiamas, o kiek jo originalias mintis KGB panaudojo savo tikslams.

Dalia KUODYTĖ

ŠALTINIAI

1. Medžiaga pokario rezistencijos istorijai. Skrajūno pranešimas. // Akiračiai. — 1990 — Nr. 7(221).
2. Lietuvos BDPS Atstovų suvažiavimo, įvykusio 1946 m. rugpj. 12 d. Deklaracijos protokolo ištraukos. // VVOA. F. 3377. A. 55. B. 219. L. 3.
3. Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto. // VVOA. F. 3377. A. 55. B. 219. L. 5—24 /kopija/.
4. Pažyma apie lietuvių nacionalistų pogrindžio centrus // VSK arch. F. 3. B. 56/45. L. 1—4.

Dokumentas Nr. 1.

Maskva, gen. leit. dr. Fedotovui

Pagal Jūsų atsiųstą agentūrinį planą „Vakarai“ (Zapad) mūsų agentūra parengė ir rugpjūčio 12 d. pravedė apygardų vadų suvažiavimą. Jame, be mūsų agentų Ąžuolo, Jonyno, Kibirkšties, dalyvavo Didžiosios Kovos, Tauro, Žemaitijos, Aukštaitijos, Panevėžio, Vilniaus krašto apygardų atstovai.

Apygardų atstovus iš miškų iškvietė mūsų agentūra, veikusi „Vienybės komiteto“ vardu. Šiame pasitarime dalyvavo ir Vakarų atstovas — emisaras Alfonsas, kuris pristatė mūsų agentą Ąžuolą kaip BDPS vadovą.

Alfonsas ir mūsų ag. Ąžuolas pasitarime pasisakė už būtinybę pakeisti kovos taktiką, nutraukti banditinę-teroristinę veiklą, išvesti iš miškų gaujų dalyvius, pervesti juos į pogrindines formuotes, kurios veiktų karui prasidėjus.

Pasitarime nutarta sukurti vieningą nacpogrindžio vadovybę, kuriai paklustų visos apygardos ir organizacijos ir kuri nutrauktų banditizmą ir teroristinę veiklą, parengti naujų dalyvių išvedimo į legalią ir pusiau legalią padėtį planą ir jį vykdyti.

Į štabą pateko mūsų agentai Ąžuolas, Gediminas, Jonynas. Agentas Kibirkštis paskirtas vadovauti ryšių skyriui.

Vykdydami suvažiavimo nutarimus, mes ruošiame direktyvas dėl kovos taktikos pakeitimo ir dalyvių pervedimo į legalią padėtį.

Į šį pasitarimą mūsų agentai pakvietė DKA vadą Žaliąjį Velnią, kuris tą dieną atvykti negalėjo. Jis atvyko į Vilnių kitą dieną (rugpjūčio 13 d.) ir tada jo štabo viršininkas Genelis, dalyvavęs pasitarime, pateikė detalią informaciją apie pasitarimo rezultatus.

Susitikimo su sukurto komiteto vadovybe dingstimi Žaliasis Velnias buvo pristatytas į mūsų butą ir ten areštuotas. Kiti apygardų vadai, tarp jų ir DKA: štabo viršininkas Genelis bei dalinių vadai Vytenis ir Svajūnas išvyko į dislokacijos vietas ir laukia nurodymų realizuojant pasitarimo direktyvas. Iš agentūros gauti duomenys, kad visi pasitarimo dalyviai sėkmingai sugrįžo ir nieko neįtaria.

Žaliasis Velnias sutiko mums padėti likviduoti apygardą ir duoda parodymus. Tokias pačias priemones vykdysime ir kitose apygardose.

Pasitarimo dalyvis Alfonsas rugpjūčio 19 d. išvyksta, lydimas mūsų operatyvinio darbuotojo, kuris turi sužinoti ryšių punktus Lenkijoje.

1946.VIII.17.

LTSR MGB Ministras
gen.-mjr. Jefimovas

/Vertimas iš rusų kalbos/
VSK archyvas. O. b. f. B. 5582. T. 3. L. 16—17.

Dokumentas Nr. 2.

PAŽYMA

apie agentūrinį planą „Vakarai“.

Agentūrinis planas „Vakarai“, skirtas išaiškintiems lietuvių emigrantų nacionalistinio centro emisarams ir karinių gaujų Lietuvoje vadovams, pradėtas š. m. (1946 m.) liepos mėn. Lietuvos TSR MGB 2-ojo skyriaus.

1945 ir 1946 m. m. Lietuvos TSR MGB išaiškino ir likvidavo keletą komitetų ir štabų, bandžiusių suvienyti karines formuotes ir nacionalistines organizacijas Lietuvoje.

Tarp jų buvo: „Vyriausias LLA štabas“, „Vyriausias Lietuvos partizanų sąjungos štabas“, „Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas“, „Tautos Išlaisvinimo Taryba“ ir kt. Šie štabai, siekdami pagalbos iš užsienio reakcinių sluoksnių (pirmiausia iš anglų ir amerikiečių), stengėsi užmegzti ryšius su lietuvių emigraciniais centrais, esančiais Vokietijos ir Švedijos anglų—amerikiečių okupacinėse zonose.

Savo ruožtu lietuvių emigracinės nacionalistinės organizacijos mėgina užmegzti ryšius su antitarybinėmis organizacijomis Lietuvoje.

Atsižvelgdami į tai, mes nutarėme perimti ryšio kanalus, infiltruoti savo agentūrą tiek į Lietuvos nacionalistinių formuočių štabus, tiek į užsienyje veikančius centrus, kad galėtume suskaldyti ir likviduoti ginkluotas gaujas.

Šiam tikslui mes panaudojome 1946 m. balandžio mėn. likviduotą „Lietuvos Tautinę Tarybą“ ir per vieną patikrintą agentą ėmėme vaizduoti jos atkūrimą iš „Tarybos“ likučių. Gegužės mėn. užmezgėme ryšį su stambia formuote — Didžiosios Kovos apygarda, vadovaujama Žaliojo Velnio, kuris pripažino šį „komitetą“ vadovaujančiu organu.

Su Žaliojo Velnio ryšininkų pagalba mums pavyko užmegzti ryšį su Tauro ir A apygardų štabais.

Gegužės pabaigoje per DKA štabo ryšininkus mūsų „komiteto“ atstovas buvo pakviestas į Pietų ir Rytų Lietuvos gaujų vadų pasitarimą. Į šį pasitarimą atstovauti „komitetą“ mes pasiuntėme ag. Ąžuolą, kurį ryšininkai palydėjo į Tauro apygardos štabą, dislokuotą miške, 30 km nuo Kauno.

Šiame pasitarime agentas susitiko su Tauro apygardos vadu Mykolu-Jonu (užmuštas liepos mėn.), Geležinio Vilko rinktinės vadu Žiedu ir kt.

Pasitarime buvo svarstomi partizanų kovos taktikos klausimai, t. p. vieningo vadovaujančio centro sukūrimo galimybė.

Agentas Ąžuolas, kaip „komiteto“ atstovas, įrodinėjo būtinumą nutraukti ginkluotą kovą ir pakeisti taktiką (pereiti į pogrindines formuotes), kadangi iki karo tarp TSRS ir anglosaksų tas veda tik prie beprasmio lietuvių tautos naikinimo. Karinės formuotės turi paklusti vyr. štabui ir „komitetui“ (t. y. mūsų agentūrai). Šios mūsų agento mintys daugelio delegatų buvo pripažintos logiškomis, bet tokios taktikos įpiršti jam nepavyko, kadangi iš susitikimo dalyvių agentas sužinojo, kad 1945 m. rudenį į Lietuvą nelegaliai buvo atvykę Lietuvos emigracijos atstovai ir davė nurodymus plėsti antitarybinę-nacionalistinę veiklą ir ginkluotą kovą...

Apie VLIKo veiklą, remdamasis užsienio emisarų žiniomis, Mykolas-Jonas kalbėjo: „...Lietuviai Vakaruose daro viską, kad išlaisvintų Lietuvą. ...VLIKas stengsis permesti į Lietuvą daugiau kariškių, kad šie organizuotų kovą su bolševikais... Partizaninę kovą jie laiko ir laikys šventa Lietuvos išvadavime.“

Tokios žinios pakėlė nacionalistų dvasią, įkvėpė pasitikėjimo.

Birželio 6 d. (1946 m.) Tauro apygardos ryšininkai vėl perdavė mūsų „komitetui“ kvietimą jų štabe susitikti su atvykusiais iš užsienio „žurnalistais“. Ten vėl buvo pasiųstas ag. Ąžuolas. Grįžęs iš štabo agentas pranešė, kad vienos rinktinės, vadovaujamos Vyties ir Žaliūko, ribose susitiko su nelegaliai į Lietuvą atvykusiais VLIKo atstovais. Atvykusieji prisistatė agentui kaip Alfonsas ir Andrius.

Alfonsas ir Andrius suorganizavo pasitarimą su karinių formuočių vadovais, kuriame išdėstė užduotis ir priėmė nutarimą įkurti nacionalistinio pogrindžio vadovaujančius organus.

Anot jų, jie atvyko į Lietuvą VLIKo pavedimu, vykdydami nutarimą permesti antitarybinės kovos centrą iš užsienio į Lietuvą, čia įkurti „Lietuvos Atstatymo Komitetą“ (VLAK), o VLIKą paversti VLAKo delegatūra užsienyje.“... Užsienyje buvo nutarta:

1. Kovoti reikia Tėvynėje,
2. Kovai turi vadovauti žmonės, esantys Lietuvoje,
3. Politinę reikšmę turi ir išeivija, bet tik kaip pagalbinė jėga.“

Sudarant vadovavimo centrą pasitarime buvo priimta rezoliucija apie tai, kad visos Lietuvos veikiančios ir kovojančios organizacijos sudaro „Vyriausiąjį Lietuvos Atstatymo Komitetą“. ...Šis Komitetas — aukščiausias politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei veiklai Lietuvoje, t. p. lietuvių tautos atstovas užsienyje, veikiantis per delegatūrą... Lietuvoje turime suvienyti visas demokratines jėgas kovai su Tarybų valdžia, o baze tam turi būti visa kovojanti šalis“.

VLAKas per kuriamą Lietuvoje rezidentūrą, į kurią įeina BDPS (pogrindžio atstovai) ir Generalinio Karinio štabo (iš karinių formuočių atstovų), vadovaus pogrindžiui ir karinėms formuotėms.

Taip pat buvo nutarta, kad kol bus formuojamas VLAKas, jo funkcijas vykdys mūsų „komitetas“, VLAKo pirmininku išrinktas Ąžuolas.

Deklaracijoje buvo nurodyta, kad: „Užsienio delegatūra yra įgaliota atstovauti Lietuvą taikos konferencijoje ir JTO. Ji koordinuoja emigrantų veiklą ir dirba su diplomatinėmis misijomis. Delegatūra rūpinasi kovotojais, esančiais užsienyje.

Delegatūra palaiko ryšį ir padeda Lietuvos partizanams pinigais, drabužiais, ginklais, medikamentais ir kt.

Delegatūra kartu su VLAKu ir pogrindžiu visomis jėgomis kovos už laisvos Lietuvos atkūrimą.“

Į užsienio delegatūrą įėjo žinomi emigracijoje profesoriai: kun. Krupavičius (pirmininkas), prof. Brazaitis, daktaras Podolskis, Kaminskas, Žemaitis, Meškis, Valiukas.

Pasitarime Alfonsas pasakojo, kad anglų—amerikiečių okupuotoje Vokietijos zonoje veikia šios nacionalistinės organizacijos: Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga, Lietuvių Frontas, Nepriklausoma Lietuva-Atžalynas, Krikščionių-demokratų sąjunga, socialdemokratai, liaudininkų sąjunga, Lietuvos Partizanų Sąjunga. Šių organizacijų atstovai ir sudarė VLIKą, vyriausią lietuvių nacionalistų vadovaujantį organą, kuris šiuo metu yra anglų ir amerikiečių uždraustas.

Alfonsas taip pat pareiškė, kad karas tarp TSRS ir anglosaksų turi kilti po pusantrų—dvejų metų. Todėl Lietuvos pogrindis turi ruoštis šiam karui, kad organizuotai stotų kovon prieš Tarybų valdžią.

Šiame pasitarime ag. Ąžuolas išdėstė „komiteto“ nuomonę, kad reikia nedelsiant nutraukti ginkluotą kovą, banditizmą, pervesti karinių formuočių narius į pogrindžio organizacijas, kurios turėtų stoti į ginkluotą kovą tik prasidėjus karui.

Su šia nuomone sutiko apygardų atstovai ir emisarai iš Vakarų.

Pirmoje liepos pusėje ag. Ąžuolas vėl nuvyko susitikti su Vakarų emisarais Alfonsu ir Andriumi. Iš pokalbių su Alfonsu agentas nustatė, kad Andrius išvyko į Alytaus apskritį, kur buvo nelegaliai išvežęs savo žmoną, gyvenusią Kaune, norėdamas išsiųsti ją per Lenkiją į anglų okupuotą zoną Vokietijoje. Andrius buvo įpareigotas organizuoti ryšius tarp Lietuvos nacionalistinio centro ir užsienio delegatūros. Jo išvykimas susijęs su šios užduoties vykdymu.

Kalbėdamas apie ryšį tarp užsienio ir Lietuvos Alfonsas pranešė, kad jie jau ėmėsi priemonių — montuoja radiostotį, kuri bus vienąme iš apygardų štabų.

Laikotarpiuose tarp mūsų agento ir Alfonso susitikimų pastarasis komplektavo VLAKo Generalinį Karinį štabą.

Ąžuolo ir Alfonso susitikimo metu į štabą buvo paskirti:

Gen. štabo viršininku — buv. Lietuvos kariuomenės pulkininkas Kazimieraitis, Pietų Lietuvos partizanų vadas (žuvo po to, kai buvo paskirtas į tas pareigas);

Štabo viršininko pavaduotoju (taip pat štabo ekspertu kariniams reikalams) — buv. Lietuvos kariuomenės kapitonas Gužaitis, vienas iš aktyvių pogrindžio veikėjų ir karinės formuotės vadas;

II-ro skyriaus (žvalgybos) viršininku — Algimantas Zaskevičius, g. 1917, buv. Vilniaus Universiteto asistentas, buv. leitenantas, buv. generolo sūnus, centrinio LLA štabo narys ir Vytenio apygardos (Šiauliai) vadas;

Štabo nariu — Zigmas Drunga, g. 1902 m., bv. Lietuvos kariuomenės majoras, Tauro apygardos vadas (užmuštas liepos pabaigoje operacijos metu);

Štabo nariu — Vilius Gavėnas, 25 m., vidurinis išsilavinimas, pogr. slapyvardė Žaliukas (?), Tauro apygardos vado pavaduotojas ir apygardos št. žvalgybos skyriaus viršininkas.

Vėliau į šį štabą turėjo būti įvesti Aukštaitijos, Vilnijos ir Šiaurės Lietuvos apygardų atstovai.

Aiškindamas Generalinio karinio štabo užduotis Alfonsas kalbėjo, kad štabas turės vadovauti partizaninėms ir sukilėlių formuotėms, ruoštis būsimam karui.

II-as skyrius turi dirbti žvalgybinį darbą, rinkti karinę, ekonominę ir politinę informaciją. „... II-as karinio štabo skyrius turi užsiimti karine žvalgyba, kadangi ateityje (karo pradžioje) gali būti išmestas oro ir jūros desantas Vakarų Lietuvoje. Šie desantai turėtų atgabenti ginklus, maisto produktus ir aprangą. Žvalgyti teks kelius, tiltus, geležinkelius, Klaipėdos uostą, pajūrį, užnugarį. Šių žinių reikalauja Vakarai."

Į žvalgybinį darbą Alfonsas planuoja įtraukti ir kitus pogrindžio narius, t. p. mūsų agentą Ąžuolą.

Jau dabar Alfonsas prašė Ąžuolą pateikti jam raštišką informaciją apie Lietuvos ekonominę ir politinę padėtį ir ateityje tokią informaciją rinkti...

Alfonsas t. p. išsakė nuomonę, kad VLAKo filialai turi būti įkurti Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Kretingoje, Panevėžyje, Palangoje ir Zarasuose.

Aptardamas nacionalistinės veiklos pobūdį, Alfonsas kalbėjo, kad ginkluotos kovos tęsti neverta, kadangi padėtis ir laikas tam netinkami: reikia taupyti jėgas ir ruoštis rimtai kovai ateityje, t. y. kai prasidės karas tarp TSRS ir Anglijos. Alfonso manymu, dabar būtina taip veikti, kad būtų užmigdytas MGB budrumas; parodant, kad „partizanai" sutriuškinti ir Tarybų valdžia Lietuvoje įsitvirtino. Tas sudarys galimybę tolesniam darbui.

Jis taip pat pareiškė, kad politinį vadovavimą turi perimti BDPS, kuris ateityje leis laikraštį „Kova".

BDPS privalės palaikyti ryšius su užsienio delegatūra ir ją veikti kaip VLAKui pavaldus organas. BDPS palaikys tiesioginius ryšius su VGPŠ II-ru skyriumi ir koordinuos žvalgybinį darbą renkant reikalingas žinias.

Alfonsas ypač pabrėžė konspiracijos būtinumą pogrindžio darbe, bū-

tent: neskleisti gandų apie jų atvykimą į Lietuvą, laikyti paslaptyje VLAKo Gen. karinio štabo sukūrimą, jo personalinę sudėtį.

Pagal mūsų planą maršrutinis agentas Ąžuolas pasiūlė Alfonsui atvykti į Vilnių ir čia pabūti iki išvykimo į Vakarus. Šį pasiūlymą Alfonsas priėmė ir liepos 29 d. su agento jam atvežtais dokumentais atvyko į Vilnių ir apsistojo Ąžuolo bute.

Alfonsas, būdamas Vilniuje, papasakojo agentui, kad jis turi tiesioginį ryšį su anglų žvalgyba ir kad jo veikla Lietuvoje sutampa su lietuvių emigracinio centro, kurio pavedimu turi užmegzti ryšius su Lietuvos pogrindžiu, sukurti vieningą vadovybę ir pavesti jai pertvarkyti nacionalistinių formuočių taktiką, uždavinius. Tai reiškia, kad turi keistis kovos formos, nutrauktas banditizmas, teroras, maksimaliai išsaugant jėgas būsimajam karui, kuo daugiau ginkluotų gaujų dalyvių, ypač vadų pervedant į legalią ar pusiau legalią padėtį.

Alfonsas išsakė agentui pageidavimą, kad Vilniuje būtų suorganizuotas nelegalus pogrindžio vadų pasitarimas, kuriame jis galėtų (kaip užsienio delegatūros atstovas) pasisakyti apie naują pogrindžio taktiką, išdėstyti numatomą struktūrą ir pristatyti agentą nacionalistinio pogrindžio vyriausiojo vad. organo vadovu (VLAKo pirmininku ir BDPS vadovu).

Mums leidus, agentas palaikė šią Alfonso idėją ir jie susitarė rugpjūčio 12 d. sušaukti tokį pasitarimą. Jį paruošė mūsų agentūra. Pasitarimas įvyko vieno agento bute. Butas buvo atitinkamai paruoštas.

Į pasitarimą agentai iš apygardų iškvietė Didžiosios Kovos, Tauro, Žemaitijos, Aukštaitijos, Panevėžio, Vilnijos partizanų vadus.

Be mūsų agento Ąžuolo, Jonyno, Kibirkšties pasitarime dalyvavo DKA štabo viršininkas Genelis, šio štabo apsaugos vadas Vytenis, Žemaitijos atstovas Lokys, Aukštaitijos — Ožka.

Pavėlavę į pasitarimą atvyko Tauro apygardos ir PL atstovas Vytis, Panevėžio — Pakaruoklis, DKA — Skokas. Juos supažindino su pasitarimo dalyviais ir priimtais nutarimais.

Alfonso ir Ąžuolo pasiūlymu pasitarime buvo priimtas nutarimas sukurti vieningą vadovybę, kuriai paklustų visos apygardos ir nacionalistinės organizacijos, t. p. nutraukti banditizmą ir teroristinę veiklą, pervesti gaujų dalyvius į legalią ar pusiau legalią padėtį.

Į vadovaujantį štabą infiltruoti mūsų agentai Ąžuolas, Gediminas, Jonynas. Pagal pasitarime priimtus sprendimus mūsų agentūra turi paruošti BDPS vardu specialią direktyvą dėl ginkluotos kovos nutraukimo ir ginkluotų gaujų perorganizavimo į konspiracines organizacijas, pervedant dalyvius į legalią ir pusiau legalią padėtį.

Į šį suvažiavimą per agentus buvo pakviestas DKA vadas Žaliasis Velnias, kuris sutiko atvykti į Vilnių, bet tą dieną neatvyko. Į Vilnių jis atvyko rugpjūčio 13 d., ir tada pasitarime dalyvavęs jo štabo viršininkas Genelis informavo jį apie priimtus nutarimus. Susitikimo su naujojo „komiteto“ vadovais pretekstu Žaliasis Velnias buvo pristatytas į specialiai paruoštą butą ir areštuotas. Po to Žaliasis Velnias davė parodymus ir sutiko vykdyti mūsų užduotis likviduojant apygardą.

Tokios pat priemonės numatytos ir kitose apygardose.

Pasitarime dalyvavęs Alfonsas rugpjūčio 20 d. išvyksta į užsienį, lydimas mūsų agento. Jo išvykimas kruopščiai paruoštas. Lenkijoje agentas turi gauti duomenis apie ryšio punktus ir slaptažodžius, o t. p. atvežti į Lietuvą pogrindžio paštą, kuris bus atgabentas iš Švedijos per Dancigą.

Prieš išvykstant Alfonsas perdavė Ąžuolui radioryšio šifrus ir kodus bei radiosiųstuvą, atvežtą iš Kauno...

Alfonso išvykimą iš Lietuvos organizavo VLAKas, su kuriuo ateityje bus palaikomas ryšys.

1946 m. rugpjūčio 20 d.

LTSR MGB Ministras
gen. ltn. Efimovas.
LTSR MGB II-ro sk. viršininkas
papulk. Počkaj.

/Versta iš rusų kalbos/
VSK arch. O. b. f. B. 5582. T. 3. L. 18—28.

Vilnius

Dokumentas Nr. 3.

PAŽYMA

apie J. Deksnio bylą.

Deksnys Jonas, Jono, 39 m., g. Obeliuose, Rokiškio a., lietuvis, išsilavinimas aukštasis, žurnalistas, gyvena Vak. Vokietijoje. Pogr. slap. Alfonsas, Hektoras, Prapuolenis.

1940—1941 m., atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, Deksnys aktyviai dirbo antitarybinį darbą tarp studentų. Vokiečių okupacijos metais įstojo į nacionalistinę Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą — LLKS. Kaip šios organizacijos atstovas įėjo į vadovaujančio centro VLIKo, kuris vienijo pagrindines buržuazines-nacionalistines partijas ir organizacijas, sudėtį, vadovavo šiame komitete propagandai ir redagavo laikraštį „Laisvės Kovotojas".

1944 m. J. Deksnį areštavo vokiečiai ir išsiuntė į Vokietiją, į konslagerį.

1945 m. lapkričio mėn. J. Deksnys kartu su VLIKo nariu inžinieriumi Bruniumi (suimtas 1946 m.) nelegaliai perėjo Lietuvos TSR sieną ir susisiekė su taip vadinamos A. apygardos vadu pulkininku J. Vitkumi-Kazimieraičiu (ž. 1946 m.) Deksnys ir Brunius pasisiūlė Vitkui organizuoti nacionalistinių gaujų vyr. vadovybės sudarymą Lietuvos TSR, o taip pat susitarė dėl ryšio.

Pagal šiuos susitarimus Vitkus-Kazimieraitis 1946 m. balandžio mėn. sudarė taip vad. Pietų Lietuvos Partizanų štabą (PLP), sujungusį Tauro ir Dainavos apygardas.

1946 m. gegužės mėn. Deksnys vėl nelegaliai atvyko į Lietuvos TSR. Kartu su juo atvyko VLIKo narys Stankevičius-Andrius. Šį kartą jie susisiekė su Tauro apygardos vadu Z. Drunga-Mykolu Jonu (užmuštas 1946 m. liepos mėn.) 1946 m. birželio mėn. Deksnys ir Drunga sušaukė partizanų vadų pasitarimą, į kurį pakvietė nacionalistinio pogrindžio atstovus iš Vilniaus. Į pasitarimą buvo pasiųstas mūsų agentas Ąžuolas (Noreika), atstovavęs šiame pasitarime legendinį „Vienybės Komitetą". Pasitarime Deksnys kalbėjo apie tarptautinę padėtį, apie lietuvių emigrantų gyvenimą ir apie užsienio valstybių vyriausybių ir karinių vadovų požiūrį į juos. Jis papasakojo, kad JAV ir kitos valstybės ruošiasi karui prieš TSRS. „Kad karas bus — nėra jokios abejonės. Šiandien jis dar negali prasidėti, nes tam reikia pasiruošti. Reikia perorganizuoti armiją, paruošti amuniciją, kadangi kova bus žūtbūtinė. TSRS bus užpulta iš

visų pusių. Į šią kovą kviečia ir popiežius, ir visos Europos tautos. Tai bus kryžiaus žygis...“ (pagal ag. Ąžuolo pranešimą 1946.VI.23).

Deksnys informavo, kad Vak. Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt. Vak. Europos šalyse gyvena apie 200 tūkst. lietuvių emigrantų, susibūrusių į įvairias nacionalistines organizacijas: LLKS, Lietuvių Frontą, Nepriklausomą Lietuvą ir kt. Jų atstovai sudarė Vyriausią Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą. Deksnys pareiškė, kad jie su Stanevičiumi atvyko į Lietuvą todėl, kad „didžiojo šeimininko“ (turima galvoje Anglija) nurodymu lietuvių nacionalistinės veiklos centras turi būti perkeltas į Lietuvos teritoriją. Tokiu centru turi tapti „Vyriausias Lietuvos Atstatymo Komitetas“. Lietuvos teritorijoje VLAKas turi sudaryti Bendrą Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdį iš pogrindžio organizacijų atstovų ir VGPŠ (Vyriausiąjį Ginkluotųjų Pajėgų Štabą) iš ginkluotų formuočių atstovų. Per šiuos organus jis turi vadovauti nacionalistinei veiklai Lietuvos TSR. Užsienio lietuvių nacionalistų veiklai turi vadovauti taip vadinama VLAKo Užsienio Delegatūra, į kurią bus reorganizuotas VLIKas.

Kaip pareiškė Deksnys, į Užsienio Delegatūrą numatyti šie asmenys:

1. kun. Krupavičius (buv. VLIKo pirmininkas) — Delegatūros pirmininkas,
2. dr. Kaminskas-Kairys,
3. prof. Žemaitis-Žakevičius,
4. dr. Bieliukas (buv. VLIKo pirmininkas),
5. dr. Podolskis,
6. prof. Brazaitis-Ambrazevičius,
7. Deksnys,
8. Stanevičius,
9. dr. Vokietaitis.

Delegatūros uždaviniai: palaikyti ryšį su kap. šalyse likusiais buržuazinės Lietuvos pasiuntiniais (Anglijoje — Balutis, JAV — Žakevičius, Italijoje — Lozoraitis ir kt.), perdavinėti užsienio valstybėms — pirmiausiai JAV ir Anglijai — žinias apie politinį ir ekonominį Lietuvos TSR gyvenimą, apie Lietuvos nacionalistinį pogrindį, teikti jam materialinę pagalbą ginklais, pinigais, rūbais, medikamentais.

Kaip pareiškė Deksnys pasitarime, užsienio nacionalistai palaiko ryšius su anglais ir amerikiečiais: „Su kuo reikia (anglų žvalgyba — pagal ag. pasakojimą), mes palaikome ryšį. Šis ryšis turi būti slaptas. Tai ne fantazijos, o realybė. Tai rodo, kad mes būsime nepriklausomi... Mes galime tikėtis pagalbos tiek ginklais, tiek pinigais...“

Norėdamas kaip nors suskaldyti veikiančias gaujas, ag. Ąžuolas pasitarime įrodinėjo, kad jeigu greitu laiku karas neprasidės, lietuvių nacionalistai turi nutraukti ginkluotą kovą su tarybų valdžia ir pereiti į pasyvų pogrindį, kad galėtų sukaupti jėgas karo atveju. Deksnys, Stanevičius ir dalis susirinkusiųjų pritarė agento mintims.

Deksnio pasiūlymu buvo nutarta iki visiško VLAKo suformavimo jo funkcijas pavesti vykdyti Vienybės Komitetui. Agentas Ąžuolas buvo išrinktas VLAKo (BDPS) pirmininku.

1946 m. liepos mėn. 27 d. Ąžuolą vėl siuntėme į Tauro apygardą, kur jis susitiko su Deksniu. Pokalbyje buvo aptartos kandidatūros į vyr. partizanų štabą: buv. Lietuvos kariuomenės kapitonas Gužaitis, buv. Lietuvos kariuomenės leitenantas Zaskevičius (suimtas), Drunga (žuvo), Kazimieraitis (žuvo). Deksnys instruktavo agentą dėl taktikos, kurios turi laikytis VLAK-BDPS. Jis sakė, kad pakeitus taktiką bus užmigdytas MGB

budrumas ir tuomet bus galima organizuoti pogrindį karo pradžiai. Kaip organizacinio darbo sudėtinę dalį, jis siūlė leisti pogrindinį BDPS laikraštį „Kova“.

Deksnys pasiūlė agentui pačiam ir per VGPŠ II-ą skyrių organizuoti žvalgybinį darbą — išžvalgyti kelius ir geležinkelius, tiltus, uostus ir Baltijos pajūrį, t. p. siųsti žinias apie ekonominį, politinį ir kultūrinį Lietuvos TSR gyvenimą. ...

Deksnys pasakojo, kad anglai jam prieš išvykstant įteikė žinių perdavimo šifrą. T. p. pasakojo, jog tarptautinė padėtis tokia, kad karo greitai nebus, kad kapitalistinių šalių vyriausybės nori sudaryti palankią savo šalių visuomeninę nuomonę ir tik tada pradėti karą. Jis pateikė agentui Emeri-Reverso knygos „Taikos anatomija“ tezes, kur autorius įrodinėja nacionalinių valstybių suvereniteto siaurinimo būtinumą kuriant pasaulinę valstybę, JAV suteikiant vadovaujamą vaidmenį joje.

1946 m. rugpjūčio mėn. buvo įvykdyta kombinacija, po kurios Deksnys buvo perkeltas į Vilnių ir panaudojamas, jam to nežinant, gaujų skaldymui. 1946 m. rugpjūčio 12 d. Vilniuje jis sukvietė antrą gaujų vadų susirinkimą, kuriame dalyvavo DK ir Tauro apygardų atstovai. Šiame pasitarime Deksnys išplėtojo mūsų ag. Ąžuolo pakištą mintį dėl banditų pervedimo į pasyvų pogrindį, t. y. banditinės teroristinės veiklos nutraukimo.

Vilniuje Deksnys, kalbėdamas su ag. Ąžuolu, smulkiai informavo jį apie lietuvių emigrantų veiklą, apie tarptautinę padėtį, apie anglų ir amerikiečių požiūrį į Lietuvos problemą. Jis papasakojo, kad anglų, amerikiečių ir prancūzų valdžios atstovai Vokietijos okupuotose zonose globoja emigrantus iš Pabaltijo, kad Hamburge, Tiubingene, Miunchene ir kt. miestuose veikia nacionalistinės grupuotės, kuriose aktyviai reiškiasi studentija, ypač tas ryšku Hamburge, kur yra lietuvių, latvių ir estų emigrantams skirtas universitetas. Deksnys pranešė, kad dalis emigrantų gyvena Švedijoje. Ten gyvena vienas ryškesnių VLIKo veikėjų — Vokietaitis, Užsienio Delegatūros Informacinio centro vadovas. Vokietaitis kontroliuoja visus emigrantų ir Lietuvos nacionalistų ryšius. Taip pat jis palaiko ryšius su Anglijos pasiuntinybe Švedijoje, vadovauja emigraciniams centrams Lenkijoje, Švedijoje, turi trumpabangę perdavimo-priėmimo stotį.

Deksnys papasakojo agentui, kad nacionalistai JAV susibūrė į „Lietuvių Fronto“ organizaciją (BALF), kuriai vadovauja kun. Končius-Končevičius, prof. Pakštas ir buv. Lietuvos kariuomenės pulkininkas Grinius. Ši organizacija, be nacionalistinės propogandos, teikia materialinę pagalbą nacionalistinėms organizacijoms ir emigrantams Europoje.

Anot ag. Ąžuolo, išėjęs iš Vokietijos konclagerio, Deksnys kurį laiką dirbo pas vieną anglų pulkininką. 1945 m., grįždamas iš pirmos nelegalios kelionės į Lietuvos TSR, Deksnys to pulkininko vardu kreipėsi į anglų karo atašė Lenkijoje ir gavo iš jo amerikonišką pasą, su kuriuo iš Čekoslovakijos grįžo į Vak. Vokietiją. Prieš antrą kelionę Deksnys susisiekė su anglų žvalgybos karininkais ir užsienio reikalų ministerijos atstovais, po to vyko į Olandiją, kur tarėsi su kažkokiu anglų pulkininku ir buv. Lietuvos pasiuntiniu Londone Balučiu. Deksnys su jais susitarė, kad anglai palaikys Lietuvos nacionalistų kovą prieš TSRS, bet už tą pagalbą jie reikalauja karinės, ekonominės ir politinės informacijos apie Pabaltijo respublikas, svarbiausia — apie Klaipėdos, Liepojos ir Rygos uostus.

Anglai įteikė Deksniui 40 tūkst. žodžių šifrą, perkeltą ant mikrofotojuostos. Šis šifras gali būti panaudotas tik karo atveju, vykdant desan-

tines ir pan. operacijas. Šį šifrą Deksnys perdavė saugoti Tauro apygardos vienos rinktinės vadui A. Varkalai-Žaliukui.

Be to, anglai apmokė Deksnį supaprastinto šifro, su kuriuo galima palaikyti ryšį tarp emigrantų ir Lietuvos TSR veikiančio pogrindžio. Šio šifro Deksnys išmokė ag. Ąžuolą ir per savo brolį Juozą Deksnį, gyvenantį Kaune (areštuotas nusižudė), perdavė trumpabangę radiostotį. Deksnys pavedė ag. Ąžuolui palaikyti ryšį su Vokietaičiu (Švedija).

Tuo pat metu agentas susitarė su Deksniu dėl ryšio per Lenkijos ryšininkus. Deksnys pranešė agentui ryšių punktus ir ryšininkus Lenkijoje:

1. Zosia Dombrovskaja, Gdynė, Šlionsko g. 42. Slaptažodis — ot vuika Anžeja. Tai laiškų ir siuntinių perdavimo punktas.

2. Elžbieta Javorska, Marcinkovskio g. 11—8. Slaptažodis — Žalia rupūžė, ats. Tyli rasa. Čia ryšininkas gali apsistoti ilgesniam laikui.

Deksnys rekomendavo agentui ieškoti jūros ryšio galimybių, panaudojant žvejus, ir pasakė, kad blogiausiu atveju bus palaikomas oro ryšys, išmetant parašiutininkus. Taip pat Deksnys pranešė agentui, kad Kaune turi grupę žmonių, su kuriais palaikąs ryšį per savo brolį Juozą. Jis išvardijo keletą tos grupės narių: buv. Kauno universiteto prorektorių Br. Barzdžiuką ir inž. Kontrimą, pagaminusį radiosiųstuvą. 1946 m. rugpjūčio pabaigoje Deksnys pagal gerai mūsų paruoštą kombinaciją kaip lenkas repatriantas, lydimas mūsų agento Antano, taip vad. „Vilniaus Komiteto“ ryšininko, buvo išsiųstas į Lenkiją. Tokiu būdu tikėjomės perimti ryšių tarp emigrantų ir nacpogrindžio Lietuvoje kanalus, išaiškinti ryšio punktus Lenkijoje ir Švedijoje, infiltruoti mūsų agentūrą į vadovaujančius nacionalistinio pogrindžio centrus ir tokiu būdu skaldyti ir naikinti nacionalistines gaujas.

Šiam perėjimui Lietuvos TSR KGB B skyrius pagamino Deksniui evakuacinę kortelę Nr. 6803 ir įvažiavimo į Lenkiją vizą Nr. 117224 V. F. Matuzanovičiaus vardu.

Perėję sieną Deksnys ir Antanas pasuko į Gdynę pas Z. Dombrovską, dirbusią pardavėja duonos parduotuvėje. ...

Iš Dombrovskos Deksnys sužinojo, kad jo palydovas (emisaras Andrius) Stanevičius, lydimas ginkluotų banditų, atvyko į Lenkiją ir 1946 m. rugpjūčio mėn. kartu su savo žmona garlaiviu išvyko į Švediją. Taip pat jis paėmė pas Dombrovską buvusį paštą. Po to Deksnys su Antanu nuvyko pas lietuvių nacionalistų rezidentą Lenkijoje M. Pečeliūną, gyvenantį Punske (35 km. nuo Gdynės), dirbusį ūkvedžiu vienuolyno ligoninėje. Pečeliūnas perdavė Deksniui laišką nuo Starkaus. Kaip išaiškino Antanas, Starkus — lietuvių emigrantas, dirba su Deksniu ir Vokietaičiu, gyvena Stokholme, dirba Švedijos Raudonajame Kryžiuje. Būdamas Lenkijoje, Antanas iššniukštinėjo lietuvių nacionalistų ryšių sistemą.

Informacinio centro Švedijoje atstovai Vokietaitis ir Starkus per jūrininkus — garlaivio, kursuojančio tarp Malmės ir Gdynės, kapitoną ir jūrininką vardu Albinas,— palaiko nuolatinį ryšį su Švedijos misijos Gdynėje pastoriumi. Šis pastorius ir yra tranzitinis punktas tarp Vokietaičio— Starkaus ir Pečeliūno. Be to Pečeliūnas palaiko tiesioginį ryšį su Anglijos misija Gdanske ir Anglijos pasiuntinybe Varšuvoje.

Paštą Lietuvos nacionalistams Pečeliūnas siunčia per Dombrovskąją ar tiesiogiai Šlapaitienei, kuri su vyru gyvena Varšuvoje. Šlapaitienė veža paštą savo dukrai Natalijai Briliūtei į Punską, kuri toliau perduoda savo pusbroliui Pijui, gyvenančiam prie Lietuvos—Lenkijos sienos. Pijus palaiko ryšį su Tauro apygardos būrio vadu Aukštaičiu, jam ir perduoda iš Briliūtės gautą paštą. Šiuo kanalu t. p. persiunčiami ir žmonės — bū-

tent tuo keliu 1946 m. gegužės mėn. į Lietuvą atvyko Deksnys ir Stanevičius. Kaip Antanas nustatė iš Deksnio ir Pečeliūno pokalbių, prieš pereinant sieną jie keletą savaičių gyveno Bydgošče pas rašytoją Javorską. Deksnys buvo pažįstamas su jos broliu, anglų armijos majoru. Pagal jo rekomendacijas jie buvo apsistoję pas kitą brolį — inž. Javorskį, gyvenusį Varšuvoje ir dirbusį geležinkelio direktoriaus pavaduotoju. Javorska palaiko ryšius su Pečeliūnu ir Dombrovska. Be Deksnio ir Stanevičiaus, pas ją buvo apsistoję ir kiti nacionalistai — Mackevičius, Yla, Kiseliauskas ir kt.

Iš Deksnio ir Pečeliūno pokalbių Antanas sužinojo, kad 1946 m. rugpj. 30 d. jie lankėsi pas Švedijos misijos pastorių Gdynėje, kuris pažadėjo po kelių mėnesių persiųsti Deksnį į Švediją. Po to jie aplankė anglų misiją Gdanske. Deksnį priėmė tos misijos vadovas.

Viename iš pokalbių Deksnys papasakojo Pečeliūnui ir Antanui, kad gyvendamas Vak. Vokietijoje jis reguliariai susitikinėjo su anglų žvalgybos pulkininku Hamburge arba Liubeke.

Antanas nustatė tokius Deksnio ryšius:

1. Prof. Kamantauskas. Gyvena Vakarų Vokietijoje, Tiubingene, dalyvavo Deksnio derybose su anglais. Jo duktė Danutė Kamantauskaitė — Deksnio nuotaka.

2. buv. generolas Plechavičius. Gyvena Tiubingene. Kartu su juo Deksnys ieškojo ryšio su anglais.

3. Rima Bizauskaitė, gyv. Liubeke. Deksnio draugė.

4. Švedų laikraščio „Stoholm tindičen" redaktorius Kuras (ar Korė). Senas Deksnio pažįstamas, per kurį buvo planuojama publikuoti šmeižikišką informaciją apie TSRS.

Prieš Antano išvykimą į Lietuvos TSR, Deksnys pakartojo jam reikalingą žvalgybinių žinių sąrašą: suimtųjų sąrašai, jų transportavimo nuotraukos, nelegalūs laikraščiai ir lapeliai, dokumentų pavyzdžiai (tarybinės armijos karininkų, MVD-MGB bendradarbių pažymėjimai) ir kt.

1946 m. gruodžio mėn. ag. Ąžuolas kelionės į Tauro apygardos štabą metu gavo iš Žvejo pirmąjį Vokietaičio paketą. Laiške Vokietaitis rašo, kad būtina stiprinti ryšius tarp emigrantų ir Lietuvos TSR veikiančio pogrindžio ir koordinuoti jų veiklą, praneša, kad jis imas priemonių radioryšio sutvarkymui. Kita paketo dalis — straipsnių iškarpos iš lietuviškų laikraščių, leidžiamų Europoje, JAV, Pietų Amerikoje. Visi straipsniai — antitarybinio, šmeižikiško pobūdžio. Kai kuriuose aprašoma užsienio lietuvių organizacijų veikla. 1947 m. vasario mėn. mūsų bendradarbis Antanas vėl išvyko į Lenkiją pas Pečeliūną toliau aiškintis ryšių kanalų. Pastarasis pranešė apie tai Vokietaičiui ir Deksniui į Stokholmą.

Pečeliūnas pasakojo Antanui, kas 1946 m. spalio mėn. Deksnys, padedant Švedijos misijai Gdynėje, išvyko į Stokholmą. Pečeliūnas taip pat pranešė Antanui, kad jam jau seniai paruošti 3 paketai — siuntos iš Informacinio centro.

Iš pokalbių su Pečeliūnu Antanas nustatė keletą naujų asmenų, susijusių su lietuvių pogrindžiu Lenkijoje:

1. Kun. Vencius. Gyvena Varšuvoje. Pečeliūno žodžiais, Vencius nors ir bailokas, bet padeda pogrindininkams.

2. Z. Dombrovskos sesuo, gyv. Gdynėje, Šlionsko g. 42, 3-e aukšte.

3. Z. Dombrovskos sesers vyras Janekas. Abu žino apie Pečeliūno pogrindinę veiklą. Jų bute Pečeliūnas Antanui skaitė Deksnio laiškus.

4. N. Briliūtės sesuo Marijana. Gyvena Varšuvoje. 1946 m. gegužės mėn. organizavo Deksnio ir Stanevičiaus kelionę į Lietuvos TSR per N. Briliūtę ir jos brolį Pijų.

Norėdamas išsiaiškinti kitus nacionalistinius centrus, turinčius ryšį su emisarais be mūsų agentūros žinios, Antanas pasakė Pečeliūnui, kad Kaune neva veikia kažkoks kitas centras, kuris trukdąs dirbti „Vilniaus Komitetui" ir paklausė, ar Pečeliūnas nežinąs apie jį.

Pečeliūnas atsakė, kad centrą Kaune, matyt, įkūrė Andrius (Stanevičius, kuris, būdamas Lietuvoje 1946 m. birželio—liepos mėn., sudarė Kaune kitą komitetą, dirbantį lygiagrečiai su „Vilniaus Komitetu".

Ryšys su šiuo komitetu palaikomas per Tauro apygardą Pijaus—Briliutės—Šlapaitienės—Dombrovskos—Pečeliūno kanalu.

Laukdamas atsakymo iš Vokietaičio ir Deksnio, Antanas keletą dienų gyveno Pečeliūno bute ir, pastarajam išėjus, padarė kratą. Jos metu radęs keletą laiškų ir raštelių su adresais.

Rastame laikraštyje „Dzennik Baltycki" 1946.XI.16, 5-e puslapyje mėlynu pieštuku buvo pabrauktas Britanijos konsulo pranešimas apie tai, kad nuo 1946.XI.18 jis reziduos Vžešče (Gdansko priemiestyje), Upchagenos g. I, tel. 420—59.

Prieš išvykdamas 1947 m. vasario 13 d. Pečeliūnas Antanui įteikė Deksnio 5-ąją siuntą. Laiške Deksnys formuluoja 12 žvalgybinio pobūdžio klausimų: apie kariuomenės, dislokuotos Vilniuje, rūšis ir skaitlingumą, apie kortelių sistemą, apie maisto produktų kainas, apie areštus ir trėmimus, gyventojų nuotaikas, banditų veiklą ir nuotaikas ir kt. Pečeliūnas perskaitė Antanui jam skirto laiško ištraukas. Šiame laiške pranešama, kad Deksnys su Vokietaičiu ir Stanevičiumi vyksta į Vakarų Vokietiją — reikia sutelkti ten gyvenančius lietuvius kovai prieš Tarybų Sąjungą.

4-ių Antano pristatytų paketų turinys:

1. Valterio-Vokietaičio laiškas, kuriuo ag. Ąžuolui (Norcikai) pranešama, kad 1946 m. rugpjūčio mėn. gauta siunta perduota pasiuntiniams Vašingtone ir Londone, o t. p. Amerikos laikraščio „Čikago Daily Tribiun" korespondentui, kuris, remdamasis gauta informacija išspausdino seriją antitarybinių straipsnių. Pridėta keletas tų straipsnių iškarpų.

2. JAV Valstybės departamento dokumentas, pasirašytas Birnso, kad JAV nepripažįsta Tarybų valdžios Estijoje teisėtumo.

3. Dokumento kopija, kurioje JAV valstybės Departamento informacinio skyriaus viršininkas Valteris Valkenšau atsako kap. Petersonui, kad JAV nepripažįsta Pabaltijo respublikų prijungimo prie Tarybų Sąjungos ir pripažįsta buržuazinių Lietuvos, Latvijos ir Estijos respublikų pasiuntinius.

4. 25 šmeižikiškų antitarybinių straipsnių iškarpos apie Pabaltijo sąjungines respublikas iš anglų, amerikiečių spaudos, t. p. JAV ir Vak. Vokietijos emigrantų spaudos.

3-oji siunta (1946.IX.29)

1. Švedijos spaudos apžvalga.

2. Ištraukos iš JAV pasiuntinybės Stokholme spaudos apžvalgos.

3. Akademinio jaunimo draugijos „Šviesa" prancūziškojo skyriaus steigimo aktas.

4. 10 straipsnių iš užsienio laikraščių iškarpų.

4-oji siunta (1946.X.29)

1. Valterio laiškas, kuriuo pranešama, kad Stokholme sukurtas VLAKo Informacinis Centras (vad. Deksnio), kuris išsiuntinėjo Lietuvos buržuazinės vyriausybės ministrams laiškus su informacija apie VLAKo sukū-

rimą ir apie padėtį Lietuvos TSR. Be to, Valteris praneša, kad įvyko pirmasis pasitarimas, kuriame buvo pradėta formuoti Užsienio Delegatūra ir artimiausiu laiku šis darbas bus baigtas.

Valteris prašo „Vilniaus Komitetą" pateikti faktų antitarybinei propogandai ir dalį jų perduoti nedelsiant.

2. VLAKo Informacinio Centro laiško ministrams kopija.
3. Ministro Šaulio atsakymo Informaciniam Centrui kopija.
4. VLAKo kreipimasis į JTO plenumą.
5. 13 iškarpų iš užsienio laikraščių ir žurnalų.

5-oji siunta.

1. Buv. Lietuvos vyriausybės pasiuntinio Lozoraičio laiškas VLAKo Informaciniam centrui, kuriame jis pritaria užsienio delegatūros sudarymui.

2. Užsienio delegatūros VLAKo pranešimas apie 1947.I.17 įvykusį steigiamąjį susirinkimą. Šiame susirinkime dalyvavo: Deksnys, Stanevičius, Vokietaitis, adv. Bieliukas, prof. Žemaitis-Žakevičius, prof. Kaminskas-Kairys, prof. Brazaitis-Ambrazevičius, kun. Krupavičius.

Po Deksnio ir Krupavičiaus pranešimų apie keliones į Lietuvą ir VLAKo sudarymą kai kurie dalyviai sutiko pripažinti VLAKą aukščiausiu lietuvių nacionalistų vadovaujančiu organu ir tapti Užsienio Delegatūros nariais. Šiame susirinkime buvo įsteigta Užsienio Delegatūra, į kurią įėjo Deksnys, Stanevičius, Vokietaitis, Bieliukas ir Žemaitis, buvo patvirtinti VLAKo Informacinio Centro Stokholme vadovais. Užsienio delegatūros nariai nutarė palaikyti ryšį su buv. Lietuvos burž. vyriausybės pasiuntiniais per jų šefą Lozoraitį, su VLIKo Vykdomąja Taryba, t. p. keistis su jais informacija.

3. Deksnio laiškas ag. Ąžuolui. Tame laiške jis praneša, kad Informacinis Centras ir Užsienio Delegatūra stengiasi suvienyti nacionalistinius elementus užsienyje ir žada artimiausiu laiku suteikti materialinę paramą.

4. Užsienio Delegatūros parengtas tarptautinės padėties vertinimas.

5. Šifruotas laiškas ag. Ąžuolui (pasiųsta iššifravimui į TSRS MGB 6-ąją valdybą).

6. Latvijos LCP laiškas.

7. Latvijos seimo, įvykusio Londone 1946 m. rugsėjo mėn., darbo ataskaitos vertimas.

8. 10 iškarpų iš užsienio laikraščių ir žurnalų (dalis dokumentų — fotokopijos ir vertimai).

Be to, Pečeliūnas perdavė Antanui tris miniatiūrinius rotatorius su vaškuočių, popieriaus ir dažų komplektu, t. p. instrukciją, kaip juo naudotis (anglų k.) Deksnys per Pečeliūną-Antaną perdavė VLAKui materialinę paramą — 210 dolerių.

Pagal Deksnio rekomendaciją ag. Ąžuolas 1946 m. rugsėjo mėn. iškvietė į Vilnių ir panaudojo jiems to nežinant (v temnuju) byloje „Vakarai" gaujų dalyvius: J. Lukšą-Vytį, Kazimierą, Skirmantą, A. Zaskevičių-Tautvaišą. 1947 m. sausio mėn. Lukša ir Zaskevičius, sužinoję apie Alfonso brolio areštą Kaune, iš tarė ag. Ąžuolą bendradarbiavimu su mumis ir iš Vilniaus pasitraukė į Tauro apygardą.

Kaip mes vėliau nustatėme, 1947 m. balandžio mėn. Lukša nelegaliai išvyko į Lenkiją, ten susitiko su Deksniu ir pasidalijo savo įtarimais dėl ag. Ąžuolo. 1947 m. gegužės mėn. Antanas buvo trečią kartą pasiųstas į Lenkiją pas Pečeliūną paimti pašto. Pečeliunas, paėmęs iš Antano „komiteto" paštą, pareiškė kad jis nuo pogrindinės veiklos atsisakė, ryšio

punktas, kuriam jis vadovavo, uždarytas, todėl nepriims nieko iš „komiteto“.

Rugpjūčio mėn. Tauro apygardos štabo ryšininkė Albina Celešiūtė-Jaunamartė papasakojo ag. Noreikai (Ąžuolui), kad Deksnys palaiko ryšį su Tauro apygardos štabu ir rengiasi liepos mėn. atvykti į Lietuvos TSR. Deksnio nurodymu Tauro apygardos štabas sudarė naują komitetą ir imasi priemonių suvienyti visas ginkluotas formuotes ir nacionalistines organizacijas Lietuvos TSR.

1947 m. lapkr., Vilnius.

Lietuvos TSR MGB 2-II valdybos
viršininko pavaduotojas plk. Počkaj.

/Versta iš rusų k./
VSK arch. O. b. f. B. 5582. T. 3. L. 38—53.

Dokumentas Nr. 4.

PRO MEMORIA

Lietuvių tautos išsilaisvinimo pastangos

I. ISTORINIS ĮVADAS.

1. Pirmoji bolševikų okupacija ir valstybinio suverenumo sužlugdymas.

1940 m. birželio 14 d. Kremlius užbaigė savo ilgų metų bėgyje planuotą ir organizuotą Lietuvos pavergimą. Raud. Armijos kolonos ir pėstininkų bei NKVD-istų pulkai atnešė Lietuvos Respublikos panaikinimą ir sekusią intensyvią krašto politinio, ūkinio, kultūrinio ir moralinio gyvenimo niveliaciją.

Pabrėžtina, kad Maskva, naikindama visa, kas buvo sukurta lietuviško, pasališku apsukrumu išnaudojo mūsų laisvojo gyvenimo politinius, socialinius bei kultūrinius trūkumus bei klaidas.

Besitempią sovietų—vokiečių santykiai pranašavo karo galimumus ir gaivino lietuvio viltis išsilaisvinti iš bolševikų priespaudos ir atstatyti savo nepriklausomą valstybę. Šių vilčių ir nuotaikų išdavoje gimė Lietuvių Aktyvistų Frontas ir karo pradžioje 1941 m. birželio 23 d. jo paskelbtoji Laikinoji Lietuvos Vyriausybė. Čia netenka diskutuoti, kiek realių galimumų galėjo turėti viltys iš vokiečių malonės gauti pripažinimą Lietuvos nepriklausomybei, tačiau lieka nenuginčijamas faktas, kad Laikinosios Vyriausybės paskelbimas ir trumpas jos egzistavimas turėjo milžiniškos reikšmės tolimesnėse lietuvių pastangose išsilaisvinti iš besikeičiančių okupantų.

Greitai paaiškėjo vokiečių tikrieji siekimai, pasireiškę valstybinio suverenumo siekiančių veiksnių likvidavimu (Laikinosios Vyriausybės panaikinimas, Lietuvių Aktyvistų Fronto ir vėliau Lietuvių Nacionalistų Partijos uždarymas) bei ūkinio alinimo ir plėšimo juridinėmis ir praktiškojo veiksmo priemonėmis, galutinai išsklaidė tam tikroje tautos dalyje pirmojo karo fazėje dar buvusias vokiečiams simpatijas ir iliuzijas. Besąlyginiai kolaboruoti su nacionalistais likę, pastatė savo už tautos interesų ir siekimų ribų.

Visoje lietuvių tautoje reiškėsi vieningas nusistatymas pilnutiniam laisvės siekimui. Ši bendroji nuotaika greitu laiku pasireiškė aktyviu rezistenciniu veikimu. Pasirodė pirmieji nelegalūs spaudos leidiniai, vėliau suvaidinę milžinišką vaidmenį tautos siekimų stiprinimo ir okupanto užmačių sugriovimo srityje. Okupanto reikalavimams ir spaudimui didėjant, rezistencinis tautos veikimas tolydžio stiprėjo. Kilo klausimas apjungti tautą jos slaptai sudarytoje politinėje vadovybėje, kuri nustatytų veikimų

taktiką, ateities galimumus etc. Tokiu būdu jau 1942 metais buvo sudarytas iš kai kurių partijų Vyriausias Lietuvių Komitetas. 1943 metų vasarą prie jo prisijungė Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga. 1943 metų vasarą Vyriausias Lietuvių Komitetas kartu su Laisvės Kovotojų Sąjunga pasiuntė į Švediją savo atstovą, kurio uždavinys buvo kartu su Įgaliotais Lietuvos Ministeriais ir kitais lietuvių tautos politiniais veiksniais dirbti už Lietuvos ribų krašto išlaisvinimo reikalui. 1943 metų rudenį Vyriausiam Lietuvių Komitetui pasiekus susitarimo su katalikiškosiomis grupėmis sudarytas bendras Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas 1944 metų vasario 16 d. proklamuodamas Lietuvių Tautai ir visam pasauliui Lietuvos atstatymo principus ir pasiskelbdamas aukščiausiu politiniu tautos organu.

VLIKo deklaracijoj buvo pasakyta, kad jis tęs lietuvių tautos išlaisvinimo kovą ir vadovaus jai iki nepriklausomybės atstatymo ir laisvu rinkimų būdu išrinkto seimo.

Tačiau 1944 m. artėjanti antru kartu prie Lietuvos sienų kruvinoji bolševikų banga, sudariusi klaikų baimės psichozą lietuvių tautoje, įnešė tokią dezorientaciją ir /.../ stengėsi greičiau apleisti kraštą ir individualiai gelbėti savo gyvybę. To psichozo neišvengė ir jau keletą mėnesių prieš tai Gestapo apardytas VLIKas ir jame apjungtos organizacijos. 1944 m. bolševikams į Lietuvą įsibrovus neliko jokio organo, galinčio vadovauti ar bent nurodyti tautai šiose sunkiose sąlygose veikimo kelius. Didžiausia tautos dalis likusi krašte karštligiškai blaškėsi stengdamasi susiorientuoti naujame, kančias ir baisumus neišvengiamai nešančiame gyvenime.

1. Okupantų veiksniai ir pasipriešinimo pradžia.

Apie antrosios bolševikinės okupacijos veiksnius, metodus ir priemones buvo paskelbta pasaulio lietuviams 1945 metų rudenį Jono Gudelio /Alfonso Hektoro/, atlikusio kelionę iš Vakarų Vokietijos į Lietuvą ir atgal.

Kaip jau buvo minėta, tauta, likusi be vadovaujančių jai organų, stengėsi susiorientuoti naujose gyvenimo sąlygose. Jau 1944 m. vasarą (rugpjūčio mėn.) daugiausia Lietuvos Laisvės Armijos, kuri buvo vienintelė vokiečių laikais veikusių organizacijų palikusi krašte išleisdama įsakymą, draudžiantį savo nariams apleisti tėvynę, iniciatyva, bendradarbiaujant su Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos, Lietuvių Fronto ir kitų organizacijų bei partijų likučiais, prasidėjo aktyvus tautos pasipriešinimas okupantui. Jis įgavo ginkluoto aktyvaus partizaninio veikimo formas.

2. Partizaninio veikimo priežastys ir organizacija.

Kalbant apie partizaninį veikimą iššaukusias priežastis, suminėtini šie faktai:

a) Bendras lietuvių tautos laisvės siekimo ir antibolševikinis nusiteikimas,

b) prasidėjusi mobilizacija į Raudonąją Armiją vertė daugelį vyrų ieškoti išsigelbėjimo ginkluotoje organizacijoje,

c) Kariniai-politinės padėties vertinimas; 1) tikint, kad vokiečiams pavyks bolševikus atstumti greitu laiku iš Pabaltijo ir 2) kad vokiečiams greitai kapituliavus ir sudarius separatinę taiką su anglosaksais, seks skubus pastarųjų atsiskaitymas su bolševikais,

d) Bolševikinio teroro — masinių deportacijų, žudymų, špionažo ir agentų tinklo išplėtimo baimė, kam buvo ryžtasi priešintis ginklu.

Šios priežastys ir iššaukė spontanišką partizanų judėjimą, apėmusį visą kraštą. Jau 1944 m. rudenį partizanų skaičius sudarė apie 30 000 gerai ginkluotų vyrų. Partizanai veikė be centralizuotos vadovybės, būriais, rinktinėmis (apytikriai vienos apskrities ribose) ir apygardomis. 1945 m. pradžioje daugumoje sričių centralizuotas vadovavimas jau buvo įvykdytas. Bolševikams prisiuntus po vokiečių kapituliacijos apie 50 000 NKVD kariuomenės ir pradėjus iš vietos chuliganiškojo elemento sudarinėti „istrebitelių" dalinius, prasidėjo sunkesnės veikimo sąlygos, pareikalavusios nemaža aukų. Istrebiteliai praktiškai buvo sunaikinti, arba išbėgiojo pas partizanus. NKVD slaptų agentų tinklo, ypač kaimuose, išplėtimo išvengta. Bolševikinė administracija iki 1945 m. pavasario tefunkcionavo tik didesniuose centruose. Eventualus bandymas atlikti masines deportacijas grėsė visuotiniu krašto ginkluotu sukilimu. Ukinis lietuvių plėšimas iš rusų kariuomenės, NKVD ir miestų bolševikų pusės buvo ginklu sustabdymas. Tauta įgavo disciplinuotos, savyje susikaupusios ir pasiryžusios kompaktiškos masės pobūdį.

Netenka slėpti to fakto, kad be čia paminėtų teigiamų ir neginčytinų nuopelnų iš partizanų pusės, jų veikime buvo daug klaidų, kurios atnešė nemaža bereikalingų aukų pirmiausia patiems partizanams.

Kaip jau buvo minėta ir partizanų ir visos tautos sluoksniuose vyravo per didelis optimizmas vertinant tarptautinę padėtį, kas konsekventiškai aktyvino partizanų veikimą, kas reikalavo kruvinų aukų. 1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje įvykdavo mūšių, kuriuose iš lietuvių pusės dalyvaudavo net po 400—500 vyrų, o iš rusų net po 3—4 000 NKVD-istų.

3. Politinės rezistencijos raida.

Kartu su partizanų judėjimo pradžia, daugumoje Lietuvos miestuose tuo pačiu metu reiškėsi politinė rezistencija, besistengdama apsijungti politinėje vadovybėje ir sudaryti ryšius su partizanais, kad visos tautos pasipriešinimas būtų politiškai ir militariškai planingas, logiškas ir realus. Šias pastangas labai sunkino NKVD masinis siautėjimas bei teroras ir faktas, kad VLIKui palikus kraštą be nurodymų ir ryšių trūko organizuotų ir organizatyvinių jėgų. Prie to prisidėjo dar neturėjimas jokių ryšių su užsieniu, su ten esančiais lietuviškos veiklos centrais ir iš viso tinkamos informacijos trūkumas. Tačiau jau 1944 m. pabaigoje buvo sumegzti kontaktai tarp vokiečių laikais veikusių asmenų. Kaune likusio VLIKo nario J. K., Polit. K-jos pirm. T. P. ir kai kurių Vilniuje gyvenančių intelektualinių rezistencijos veikėjų, bendradarbiaujant su L.L.K.S-ga (naujai persiformavusia) bei Liet. Fronto dalyvavusiais asmenimis buvo užmegzti tarpusavio ryšiai. Ryšių buvo ieškoma taip pat ir su partizanais ir užsieniu, t. p. pastangomis buvo paruoštas ir pasiųstas į Varšuvą, J.A.V. ir Didž. Britanijos vyriausybėms memorandumas apie padėtį Lietuvoje. 1945 m. rudenį buvo areštuoti J. Z. ir kiti žymesnieji to politinio centro veikėjai ir tuo būdu sutrukdytas pradėtas darbas. Tarp Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose esančių politinių intelektualinių jėgų buvo užmegzti kontaktai veikimui koordinuoti, bet dėl nežmoniškų sunkumų, sąlygų tai nebuvo lengvai pasiektina. Plačiu mastu pravesti krašte vieningą mintį trukdė ir esantis nuomonių skirtumas su kaimuose veikiančiais partizanais, kurie vis dar laikėsi aktyvios kovos ir miestų ignoravimo taktikos, išeidami iš optimistiško padėties vertinimo ir neklausydami miestų inteligentijos patarimų veikti labiau konspiratyviniu, pasyvios kovos metodu.

4. Pirmasis užsienio rezistencijos jėgų kontaktas su kraštu.

1945 m. rudenį iš Vakarų Vokietijos į Lietuvą atvyko buv. VLIKo narys Jonas Gudelis (Alfonsas Hektoras). Jis pirmiausia susirišo su mies-

tų rezistencijos organizacijomis. Pasikeitus abipusiškai informacijomis, Pietų Lietuvos partizanų vadovybės pastangomis buvo pasiųstas vėl atgal į Vakarus. Šis pirmasis apsilankymas krašte atnešė puikias žinias į kraštą apie lietuvių veikimą užsieny ir bendrąją pasaulio politinę padėtį, įnešant realesnio ir blaivesnio galvojimo, ypač partizanų tarpe. Miške su partizanų vadais buvo aptartas reikalas keisti veikimo taktiką ir sueiti į glaudesnius kontaktus su miestų rezistencija bei stengtis sudaryti bendrą vadovybę.

5. Vienijosi ir centralizacijos mėginimai. Politinio rezistencijos organo klausimas.

1945—46 metų žiemą ir ankstyvą pavasarį toliau vyko koordinacijos pastangos. Pietų Lietuvos ir aukštaičių partizanai suėjo į tarpusavio glaudesnius ryšius su Kaune bei Vilniuje veikiančia politine rezistencija. 1946 m. balandžio mėn. įvyko pirma platesnė partizanų sričių vadų konferencija. Pietų Lietuvos vadas gen. št. plk. V. pranešė apie Vokietijoj veikiantį VLIKą (pasinaudodamas J. G. atvežtomis informacijomis ir patarė sudaryti Vyriausia partizanų štabą ir Politinę vadovybę, tačiau vyriausiuoju organu skaitant Vokietijoj veikiantį VLIKą. Iškilo nuomonių skirtumas, pasireiškęs dėl VLIKo pozicijos. Daugumos nuomone, VLIKas neturįs juridiško ir moralinio pagrindo, o taip pat ir praktišku galimumu vadovauti Lietuvių Tautai. Buvo nutarta tą klausimą palikti atviru ir tik sudarius V. P. Š-bui, politinė krašto vadovybė tuo klausimu galutinai pasisakyti. Taip pat nutarta eiti visų ginkluotos ir politinės rezistencijos pajėgų apjungimo į vieną demokratinę pasipriešinimo organizaciją keliu.

/.../ būta taip pat taktinių klaidų. Taip pvz.; Komiteto narių skaičius siekė 80 asmenų. Toks platus ir per mažai konspiruotas veikimas greitai pareikalavo aukų — 1946 m. balandžio mėn. buvo areštuota apie 15 Komiteto narių, jų tarpe vienas aktyviausių jo narių, pasivadinęs gen. Vėtra (buv. Stutthofo koncentracijos stovyklos kalinys). Šis smūgis buvo įspėjimu ir paskubinimu greičiau pereiti prie visiškai griežto konspiratyvaus veikimo į politinės vadovybės centro apribavimo nedidelio skaičiaus gerai informuotų, politiniam, intelektualiniam ir praktiškam veikime patyrimą turinčių asmenų masteliu.

Tuo būdu gegužės pradžioje įvyko Vienybės Komiteto pertvarkymas ir jo veikimo taktikos pakeitimas griežto konspiratyvumo kryptimi. Kartu Komitetas darė aktyvesnių žygių sueiti su partizanais. Jau gegužės viduryje Komitetas perėmė Aukštaičių, Vilnijos ir Pietų Lietuvos partizanų politinį vadovavimą. „Vienybė" (vasaros metu pakeista į „Kova"). Centrinis Komiteto egzekutyvas dabar susidėjo iš 7—8 asmenų.

6. Antrasis užsienio rezistencijos jėgų kontaktas su kraštu. Krašto rezistencijos veiksnių jungimas ir koordinavimas.

Tikslu sueiti kontaktan su Lietuvos rezistencijos veiksniais krašte ir sudaryti pastovų ryšį su kraštu š. m. gegužės 2 d. L.L.K. S-gos sekretoriato iniciatyva, susitarus su vadovaujančiais socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų asmenimis ir VLIKo įgaliotiniu Švedijoj dr. Algirdu Vokietaičiu, pritariant įgaliotam ministeriui Londone B. K. Balučiui, iš Vakarų Vokietijos į Lietuvą išvyko Vytautas Stanevičius (Andrius Meškis) ir jau pernai Lietuvoje lankęsis Jonas Deksnys (Jonas Gudelis, Alfonsas Hektoras).

Šių metų gegužės 21 d. peržengę Lietuvos sieną, jiedu tuojaus susirišo su Pietų Lietuvos partizanų vadovybe, kurios pastangomis birželio mėn. pradžioje buvo sušaukta miške Vienybės Komiteto, partizanų vadų ir pol. rezistencijos atstovų konferencija. Konferencijos metu įvyko politi-

nės ir karinės rezistencijos sujungimas į vieną organizaciją — Bendrojo Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdį. (Šiuo vardu vadinosi Aukštaičių partizanai). Vienybės Komitetą atstovavę Juozas Erelis ir Alfonsas Hektoras (pakviestas į Komitetą tuojau jam atvykus į kraštą) suvažiavimui pasiūlė K-to deklaraciją, pagal kurią Vienybės Komitetas performuojamas į Vyriausią Lietuvos Atstatymo Komitetą kaip aukščiausią lietuvių tautos politinį organą. Kartu deklaracijoj buvo išdėstyti pagrindiniai Lietuvos nepriklausomybei atstatyti nuostatai. Konferencija Komiteto pasiūlymą vienbalsiai priėmė. Konferencijoj buvo nutarta sudaryti Vyriausią Partizanų štabą, jo viršininku kviečiant Pietų Lietuvos partizanų vadą gen. št. plk. Kazimieraitį (V) ir skyrių viršininkais atstovus iš kitų apygardų karininkų tarpo. Visos rezistencijos karinės organizacijos sudarė bendrą centrinį politinės rezistencijos Komitetą, kuris dirba su kariniu štabu. Visos organizacijos subordinuojamos VLAKui.

Konferencijos metu buvo sutarta užsienyje sudaryti Vyriausio Lietuvos Atstatymo Komiteto Delegatūrą į kurią pakviesti Lietuvos politiniame gyvenime ir antivokiškame veikime aktyviai dalyvavę asmenys. Tuo tikslu su specialiu įgaliojimu buvo siunčiamas į Vakarus atgal Andrius Meškis (V § St.), kuriam buvo pavesta pasiekus užsienį perduoti Lietuvos rezistenciją remiantiems veiksniams visas reikalingas informacijas bei paaiškinimus.

7. VLAKo veikla

VLAKo įgaliotas Andrius Meškis iš Lietuvos išvyko birželio 17 d. Tuo metu krašte prasidėjo aktyvus konferencijoj priimtų nutarimų realizavimas.

(...) 1946 m. birželio mėn. prasidėjusios milžiniško masto NKVD (dabar vadinasi MVD — Ministerstvo Vnutrennich Del) partizanų naikinimo operacijos (jos aprašytos VLAKo Spaudos ir Informacijos Biuro pranešime Nr. 2) liepos mėnesį įgavo didžiulį mastą visame krašte. Tie bolševikų veiksmai labai trukdė naujo persiorganizavimo ir centralizacijos darbą.

Naujoji partizanų taktika pasirodė sėkminga ir aukų, palyginus su kitais metais, buvo kelis kartus mažiau. Visdėlto ši vasara pareikalavo kelių šimtų partizanų gyvybių, jų tarpe ir naujai išrinkto vyr. partizano vado pulk. Kazimieraičio (gen. št. plk. V.), „Senio“ (gen. P.) ir Vid. ir gen. št. kpt. G. Rugpjūčio 14—17 d. sušaukta plačiausia iki šiol buvusi konferencija, dalyvaujant VLAKo, viso krašto partizanų įgaliotiniams ir BDPS atstovams. Konferencijos metu buvo detaliai svarstyti Lietuvos išlaisvinimo reikalai, atsižvelgiant į tarptautinę ir vidaus padėtį. Konferencijoj buvo vienbalsiai pritarta birželio mėnesyje paskelbtai VLAKo deklaracijai ir BDPS sudarymui. Ten pat buvo galutinai sudarytas Vyriausias viso krašto partizanų Stabas iš 5 asmenų. Partizanų Stabas pilnai subordinuotas VLAKui. Konferencijos metu buvo nutarta VLAKo narį Alfonsą Hektorą pasiųsti į Vakarus, kad jis ten organizuotų Informacijos Centrą ir bendradarbiaudamas su VLAKo užsienio Delegatūra, įgaliotais Lietuvos Ministeriais ir kitais Lietuvos nepriklausomybės siekiančiais veiksniais užsieny, padėtų vieningam Lietuvos politinių ir kitų veiksnių koordinuotam darbui krašte ir užsieny sudaryti. Alfonsui Hektorui buvo pavesta paaiškinti atitinkamiems asmenims ir institucijoms krašto padėtį, nusistatymus, nuotaikas ir ateities veikimo kelius.

Š. m. rugpjūčio mėn. pabaigoje Alfonsas Hektoras išvyko į užsienį.

III. LIETUVOS REZISTENCIJOS VEIKSNIŲ PAŽIŪRA Į UŽSIENĮ IR JO VAIDMENĮ. PERSPEKTYVOS ATEIČIAI.

Žiauriausią priespaudą ir sunkią kovą nesančių lietuvių krašte, 100 000 tremtinių Sibiro taigoje ir visame Vakarų pasaulyje išsklaidytų tautiečių viltys ir lūkesčiai yra — Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atstatymas. Kad šie lūkesčiai taptų sistematingu ir realiu politiniu veikimu ir siekimu, o ne sentimentaliu aimanavimu, reikalinga vieningas, darnus, koordinuotas, veikimas. Kraštui gerai žinomos pastangos Lietuvos išlaisvinimo centrą perkelti į užsienį, kaip lygiai žinoma tų bandymų klaidos, nepasisekimai ir Lietuvos nuotaikos ir aspiracijos. Kritiškai peržvelgus visus praeities išsilaisvinimo kelius, dabartinę padėtį ir įvertinant ateities galimumus, buvo prieita prie vienintelio šioje padėtyje tikslaus sprendimo: Lietuvių Tautos kamienas su didžiausia tautos gyvųjų jėgų mase, gyvena sunkiausios kovos ir ištvermės laikotarpį, neabejotinai yra lemiančiu veiksniu visos tautos ateičiai, todėl Lietuvoje veikiančioji politinė vadovybė, kuri yra remiama visos lietuvių tautos krašte ir tremtinių (su jais palaikomas ryšys) turi būti skaitoma aukščiausiu Lietuvos politiniu organu. Toks klausimo pastatymas atatinka visuotinį tautos nusiteikimą, kuris yra griežtai priešingas pastangoms iš kraštą apleidusių politinių veiksnių pusės diriguoti jo dabarčiai ir ateičiai primetant savo veikimo metodus ir siekimus. Krašte puikiai suprantama padėtis, kad vokiečių okupacijos metu pasiskelbusi vyr. politine vadovybe-VLIK-bolševikams artėjant be nurodymų palikusi tautą, bet dėl laisvo, rizikos nereikalaujančio veikimo sąlygoms susidarius susiorganizavusi Vakarų Europoje, nebeturi jokio juridinio, o juo labiau moralinio pagrindo ir kartu praktiško galimumo atstovauti visai lietuvių tautai ir jai vadovauti. Tokia teisė priklauso tik kraštui, kur kartu su tremtiniais Sibire, gyvena nemažiau 95% Laisvoje Lietuvos žemėje norinčių gyventi žmonių, ta teisė yra apmokėta ir ateityje neišvengiamai bus apmokama užsienyje sunkiai įsivaizduojamomis moralinių ir fizinių kančių aukomis ir brangiausiu tautos krauju.

Žiūrint iš pratiškojo veikimo tikslingumo ir reikalo savaime aišku, kad tautos vadovybė (...)

Užsienyje susidaręs VLIKas per ištisus du metus neparodė jokių pastangų susirišti su tautos dauguma, kuriai jis iliuzioniškai manė vadovaująs, tuo tarpu kai atskirų asmenų pasiryžimu ir pasiaukojimu darytas pastangas ne tik kad neparodė noro paremti, bet tam tikra prasme net stengėsi trukdyti. Pav., kai pernai metais iš Lietuvos grįžo buv. VLIKo nariai J. D. ir J. V., tai jų pranešimai apie padėtį Lietuvoje ne tik kad nebuvo išnaudoti propogandinėje ir politinėje akcijoje, bet tapo dar didesniu klikinių rietenų akstinu, o asmenys, tas žinias atvežusieji buvo stengiamasi apšmeižti. Visą VLIKo veikimo krašto atžvilgiu beprasmiškumą pavaizduoja ir tas faktas, kad kai kurie VLIKo nariai šių metų pavasarį suėjo į labai glaudžius santykius su NKVD agentu **Kvaraciejum,** pasiųstu įkandin išvykusių 1945 m. rudenį J. D. ir J. V. Jis, pasinaudodamas atskirų rašytojų naivumu, turėjo uždavinį išaiškinti veikimą užsienyje ir grįžus į Lietuvą per užsieny nurodytų žmonių kontaktus, sueiti su Lietuvos pogrindžio organizacijomis, kad jos vėliau būtų likviduotos. Tik rezistencijos patyrimo ir atsargumo dėka buvo išvengta didžiausios ilgų kovos metų provokacijos. Visas reikalas baigėsi tuo, kad „Pravda“ tepaskelbė Vakarų Vokietijoj iš Kvaraciejaus viešnagės VLIKe gautas kai kurias detales, o asmenys, Lietuvoje pakliuvę ant NKVD agento meškerės, atsidūrė nuolatiniame sunaikinimo pavojuje.

Nuomonės pražūtingumą, kad nėra reikalinga centrinė tautos vadovybė, parodo ilgesnis antrosios bolševikų okupacijos periodas, kainavęs tokių kruvinų aukų, kurių dalis butų buvusi išvengta esant vieningai, realiai politinei valiai. Dabartinės Lietuvos gyvenimo sąlygos yra tiek sudėtingos politiniu, socialiniu, ūkiniu ir psichologiniu požiūriu, kad atskiriems lokaliniams centrams, neturintiems informacijos apie visas vidaus gyvenimo sritis, bendrąją sovietų politinę kryptį ir realios pažiūros į tarptautinę situaciją, neįmanoma suvokti savo kasdieninio veikimo kelius. Visa lietuvių tauta, be mažo procento išdavikų, gyvena laisvės siekimo mintimis ir troškimais. Krašte nereikalinga jokia propoganda tautos kovos entuziazmui bei neapykantai bolševikams sukelti: laisvės troškimas yra gyvas visuose gyventojų sluoksniuose, o brutaliausi bolševikų veiksmai perdaug akivaizdūs. Politinei krašto vadovybei tenka uždavinys suderinti politinės ir ginkluotos rezistencijos veikimą, įtaigoti ir įvairiomis priemonėmis — spauda, ryšiais, asmenimis etc. kad nebūtų apleistos legalaus veikimo sritys, k. a. švietimas, ūkis, administracija. Čia būtų galima ištisais puslapiais rašyti apie metodus ir formas, kurių tenka griebtis stengiantis neleisti palaužti psichologiškai tautos laisvės siekimo troškimui ir politiniam idealizmui duoti politiškai realią kryptį, kartu veikti švietimo, kultūros ir ūkinio gyvenimo sritis, stengiantis jas išlaikyti galimai lietuviškų interesų ribose ir neužleisti besibraunančių rusų pozicijų. Jeigu paminėti tą faktą, kad Vilniaus ir Kauno universitetuose dar šiandien dėstoma kalba yra lietuvių, jeigu juose tik keli profesoriai tėra rusai, Lietuvos ūkis dar egzistuoja, sovietinė administracija dar teikia kai kurių galimumų, tai visa tai tenka užskaityti tik valingam sistematingam rezistencijos veikimui. Noris suprasti rezistenciją tik partizanų veikimu, nepajėgs įvertinti milžiniškų sunkumų ir pasiaukojimo antžmogiškomis sąlygomis gelbėti visas gyvenimo sritis kritiškai vertinant dabartį ir visai atviromis akimis žiūrint į ateitį, pareikalausiančią dar daug aukų. Jeigu užsienyje, ramesnėse gyvenimo sąlygose esantieji pajėgs vaizduotėje save perkelti į Lietuvos sąlygas, pajus mirtimi ir siaubu gresiančią kiekvieną minutę, tai supras, kad savanoriškas stojimas į tautos interesų saugojimo tarnybą, tegali plaukti iš visiško pasiaukojimo ir pilnutinio idealizmo. Dar daugiau, tokiose politiniai, ūkiniai ir psichologiškai komplikuotose sąlygose, kurių baisumas ir sudėtingumas prašoka stipriausios vaizduotės galimumus, išmokstama ne tik pasišventimo ir pasiaukojimo, bet ir realaus galvojimo, taip reikalingo šiandien, kai beatodairinis ir visokios destrukcijos patyrimą turintis priešas išnaudoja kiekvieną klaidingą ėjimą ir mažiausią silpnumą. Kai lemiančius tautos ateičiai ir dabarčiai sprendimus tenka daryti miškų glūdumoje, ginklų apsaugoje ir nuolatinio priešo puolimo grėsmėje, kai pilną atsakomybės planavimo ir Lietuvos interesų saugojimo darbą tenka dirbti su paruošta susisprogdinimui granata, arba paslėpta ciano kalio nuodų piliule (...) kokių politiniai klikinių įtakų ir nepagrįstų ateities spekuliacijų. Tokiomis sąlygomis tarpusavio santykiuose parodomas toks tolerantiškumas ir tikslingas bet kurių geros valios ir sveiko proto vertinimas, kokio mūsų tautoje, turbūt, nebuvo niekuomet pasiekta. Priespaudoje ir terore sunkiausia fizinės ir moralinės egzistencijos kovą vesdami, pilnai suprasdami milžinišką reikšmę tokiomis sąlygomis gyvenančios istoriniame pasaulyje tautos dalies, bendroje išsilaisvinimo kovoje, norėtų, kad ir ten bent dalimi atsispindėtų tokie pat veikimo metodai ir geros valios bei tarpusavio tolerancijos dvasia.

Jeigu kas užsieny nenorėtų suprasti krašte padarytų sprendimų ir veiksmų, liečiančių visos tautos ateitį ir dabartį, tikslo, ir parodytų nors mažiausių pastangų asmeniniam ar grupiniam dominavimui, tai įrodytų jo politinės orientacijos silpnumą ir realaus, blaivaus politinio galvojimo stoką ir nesupratimą prieš kokį milžinišką pavojų stovi tauta šiuo lemiančiu momentu: būti ar nebūti?

Visi asmeniniai siekimai, partiniai apskaičiavimai ir kalkuliacijos ateičiai yra pražūtingi ir beprasmiški šios dienos sąlygomis. Viena — jie trukdo sukaupti jėgų tikslingam ir organizuotam veikimui, antra — neturi jokios politiškos vertės, nes ateities Laisvos Lietuvos gyvenimo šeimininku bus pati tauta, o ne paskiri tautos vadais pasišokę ar grupelėmis susispietę ir tarpusavio intrigas bei nepasitikėjimą skleidžiantieji ateities Lietuvos visuomeninį gyvenimą numatę eliminuoti, kalkuliatoriai. Tautoje suprantama ir organiškai juntama ateities pasaulio politinė ir psichologinė dvasia, kurios laimėjimas tebus ir mūsų vargų ir priespaudos pabaiga. Tas supratimas ir praktiški tolerantiškumo ir visokeriopos tarpusavės pagalbos pasireiškimai yra geriausias laidas, kad sunkus valstybės atstatymo darbas bus tiek pat sėkmingas, kaip ir ši antgamtinio sunkumo egzistencinė kova.

Kalbant apie lietuvių politines vadovybes ir jai vadovaujamus tautos praktiškus veikimo tikslus ir uždavinius reikia pasakyti, kad svarbiausiu siekimu yra jėgų taupymas fiziniu, moraliniu ir ūkiniu požiūriu. Blaiviai žiūrint į padėtį, neturima iliuzijų dėl tarptautinės padėties, kurios vystymasis nedaug nuo mūsų gali priklausyti. Žiūrint iš Lietuvos aspekto į bendrąją sovietų politiką, maža tėra vilčių, kad Lietuvos problema mūsų trokštama prasme būtų išspręsta diplomatinėmis ir juridinėmis priemonėmis. Nenorime per daug pasitikėti, kad mums palankios didžiosios jėgos tik mūsų klausimo dėliai ryžtųsi didesnės rizikos reikalaujančių diplomatinių ir konsekventiškai karinių priemonių. Pasaulinės politikos vingius, nulemiančius mūsų ateitį, norime suprasti kaip kompleksišką politinių, ekonominių ir psichologinių faktorių vientisą vyksmą. Šiame vyksme mūsų problema sudaro savo dalį. Reali mūsų veikimo ir darbų sritis — tautos fizinių, moralinių ir ūkinių jėgų tausojimas krašte ir užsieny, darnus ir koordinuotas veikimas keliant politines ir viešosios pasaulio opinijos plotmėje juridinę Lietuvos problemą bei atidengiant kraštui daromas skriaudas ir okupanto brutalius veiksmus. Krašte puikiai suprantamas Maskvos priklausomumas nuo pasaulinės opinijos, todėl Lietuvoje jų padarytų teroro aukų atidengimas pasauliui netiesiogiai saisto bolševikų naikinamuosius veiksmus. Tai buvo pastebėta šių metų periode, kai sudarius ryšius su užsieniu buvo pradėta propogandinė akcija viduryje ir užsienyje, kuri tolydžio sumažino bolševikų beatodairiškumą. Šiems ryšiams sugriauti MGB ir MVD ministeriai Lietuvoje, generolai Efimov ir Bartašiūnas yra paskyrę šimtatūkstantines sumas. Lietuvoje buvo pagrasinta rezistencijos atsišaukimuose suregistruoti ir pasauliui paskelbti kiekvieną nužudyto lavono išniekinimą, kiekvieną išplėštų ir sudegintų sodybų atsitikimą, kiekvieną brutalų deportavimą, vykstantį kas mėnesį po 2 — 3 000 žmonių, kiekvieną klaikių fizinių tortiurų kartojimą kalėjimuose. Šis grasinimas savo padarė ir vasarai įpusėjus, o ypač jai baigiantis, jau nebuvo deginamos partizanų šeimų sodybos, nebuvo žudomi ir išmetami į gatves partizanų ir jų artimųjų lavonai. Politinės vadovybės specialiais informacijos kanalais buvo gauta žinių iš Maskvos, kad ten svarstomas klausimas taktikos lietuvių atžvilgiu (...) terorą ir nebevartoti represijų prieš partizanus ar laisvės judėjime dalyvaujančių ar-

timuosius. Sunku pasakyti, kiek ateitis patvirtins bolševikų veiksmų sušvelnėjimus. Galima laukti sudėtingesnių provokacijos metodų, tam yra ruošiamasi. Viena tegalima drąsiai teigti, kad lietuvių tautos skausmų ir bolševikų teroro kėlimas ne tik kad yra akis duriančios teisybės reikalas, bet ir konkretus tautos kraujo tausojimo darbas. Užsienyje esantys veiksniai turi išnaudoti visus tam tikslui galimumus ir sukaupti savo energiją. Kraštas padėjęs didžiausias pastangas tokia brangia kaina pasiektą kontaktą su laisvuoju pasauliu ateityje palaikyti, kad patiekus visas reikalingas informacijas. Šiuo reikalu VLAKo Užsienio Delegatura, p. p. Įgalioti Ministeriai ir lietuviškos akcijos veiksniai, prašomi kuo glaudžiausio tarpusavio akcijos ir bendradarbiavimo su mūsų pasiųstu į užsienį Alfonsu Hektoru, pažįstančiu Lietuvos padėtį, bei kitais tam tikslui įgaliotais asmenimis.

Čia tenka atkreipti dėmesį, kad Lietuvos aneksijos nepripažinimas iš J.A.V., Didž. Britanijos ir kitų kraštų pusės yra neįkainuojamų veiksnių, padedančių išlaikyti realią viltį krašte ir neduoda pasireikšti desperacijos reiškiniams. Kartu šis faktas, krašte atatinkamai išnaudojamas, saisto daugiau ar mažiau kolaboruojančių su priešu asmenų veiksmus ir yra svarbiausia realia preventyvine priemone sulaikyti asmeninių interesų siekiančių asmenų pražūtingam tautai veikimui. Šios juridinės gijos nors laikinas perkirtimas, Maskvai atidarytų plačiausias galimybes fizinio ir moralinio tautos dvasios palaužimui.

Čia turime atkreipti visų suinteresuotų dėmesį, kad Lietuvoje veikiančių jėgų tikslai, metodai, apimtis etc. negali būti jokių viešų diskusijų, reklamos ar svarstymų objektu. Bolševikinės žvalgybos rodoma didelių pastangų Lietuvos centrus ir planus išaiškinti ne tik tiesioginiai krašte, bet ir per užsieny esančius agentus. Šis pranešimas yra įteikiamas atskiriems asmenims, kurių tautinio ir politinio jausmo atsakingumui pilnai pasitikima. Tačiau gerai žinomas faktas, kad kai kurie asmenys ar tai nepažįstantieji dabartinės krašto padėties, ar tai siekdami beprasmiškų klikinių rietenų keliu išvystyti politinį aktyvumą, į savo veikimo orbitą bando įtraukti ir krašto politinės padėties vertinimą, kuris vienokiu ar kitokiu būdu sunkina jau ir taip nežmoniškai sunkią krašto būklę ir apskritai trukdo išlaisvinimo darbo darnumą. Krašte neturima mažiausio noro trukdyti emigracijoj esančių tautiečių politiškai ideologinių skirtumų ir pasaulėžiūrinių judėjimų pasireiškimui, bet kas liečia konkretų krašto išlaisvinimo darbą, reikalaujantį rizikos, konspiracijos ir kraujo aukos, kraštas tariasi turįs moralinės teisės griežtai pasakyti, kad bet koks bandymas tai trukdyti, šmeižti, diskredituoti, tegalima bus vertinti, kaip išdavikiškas pastangas ir veiksmus. Sąmoningesni turi įspėti nesiorientuojančius, o blogos valios turintieji pastatyti už lietuviškosios visuomenės ir viešų aspiracijos ribų.

Čia išdėstytas istorinės padėties vystymasis krašte ir kai kurie nusistatymai dėl bendrojo veikimo metodų ir gairių, toli gražu negali būti skaitoma Lietuvos vidaus pilnu politiniu vaizdu. Ypatingos gyvenimo ir darbo sąlygos, kuriose teko šias krašte pavestas pareikšti mintis realizuoti popieriuje, atsiliepė į stiliaus ir formos trūkumus. Tikime, kad visus šiuos trūkumus gerbiamieji mūsų tautos vyrai pilnai supras ir atleis, kaip neišvengiamą, sunkaus nervingo gyvenimo sąlygų ir laiko trūkumo pasėką. Asmeninė konsultacija, be abejonės, būtų pati naudingiausia, kad perduoti krašto vargus, troškimus ir nusistatymus. Būtų sveikintina, kad šia kryptimi būtų daroma visuotinių pastangų. Tuo tarpu tenka pasitenkinti raštišku keliu pasidalinti ateities veikimo mintimis.

Baigiant tenka didelė garbė pranešti kovojančios ir kenčiančios tautos širdingus sveikinimus ir gilią padėką Vakarų pasaulyje išsklaidytiems ir tuo pačiu troškimu, viltimis ir siekimais gyvenantiems broliams ir sesėms Lietuviams, o kartu išreikšti viltį ir tikėjimą, kad bendras koordinuotas veikimas baigsis visų laimėjimu — Nepriklausomos Lietuvos Atstatymu.

Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto
pavestas

Stockholmas, 1946 m. spalio mėn. 16 d.
(Autoriaus kalba netaisyta — red. pat.)
VSK arch. O. A. B. 5582. T. 3. (nenumeruota).

Dokumentas Nr. 5.

Lietuvos TSR Valstybės saugumo komitetas

II-as skyrius

Agentūrinis pranešimas
(pagal ag. planą „Vakarai")

Agentas Ąžuolas
1946 m. lapkr. 29 d.

Priėmė: skyriaus virš.
papulk. Počkaj

Gerbiamas drauge. Prašau Jūsų:

1. Rasa, nežiūrint nieko, šiandien vakare važiuos Klaipėdos traukiniu iki Radviliškio, paskui persės į Tauragės ir vyks į Kęstučio ap. rajoną. Ten tariasi dėl Erelio atvykimo vietos ir laiko. Data XII.15—18. Grįžta atgal. Paskui vyksta į Šiaulius pas pulk. Paberžį ir perduoda laišką. Tai bus apie XII.3—4 d. Po to grįžta į Vilnių.

2. Rytoj ar poryt Šalna važiuoja į Vytauto apygardą.

3. Erelis ir Kazimieras ten važiuoja XII.15—22 d.

4. Aš, Erelis, ir Kazimieras į Tauro apygardą vyksime šiomis dienomis susitikti su Žveju pagal Žaliuko pranešimą.

5. Tauras iš PLP atvyksta į Vilnių. Jis — paskutinis PLP mohikanas. Ryšys yra.

6. Į Dainavą pasiųstas ryšininkas Daulys su laišku.

7. Į Vyties apygardą laiškas pasiųstas per Jus.

8. DKR (Didžiosios Kovos rinktinė-red. past.) nepakankamai surišta su VGPS. Ten Genelis vaikšto apie Žąslius, kursto aktyvesnius mokytojus.

9. BDPS turi įsakymu įkurti „Karo Tarybą". „Karo Taryba" sudaryta:
   1) iš pirmininko — BDPS pirmininkas,
   2) pavaduotojo — GP vadas,
   3) narių: I-VGPS viršininkas,
      2 — VGPS skyrių viršininkai,
      3 — visų Lietuvos GP apygardų vadai ar jų įgaliotiniai.
      Po vieną žmogų iš kiekvienos apygardos.

10. VGPS viršininkas vykdo ir Ginkluotųjų Pajėgų vado pareigas. VGPS įsakymai pasirašinėjami taip: „VGPS viršininkas ir e. GP vado p."

11. Visa tai reikės patvirtinti įsakymu.

12. Būtina išanalizuoti Gedimino štabo veiklą. Ypač sudėtį. Įtariame, kad dalyvauja pulk. Burokas. Štabas — Kaune. Su Geležinio Vilko rinktine ryšys ateina neaiškiu kanalu, ilgu, keistu keliu. Žaliukas laiko tai NKVD provokacija. Tegul.

13. Žaliukas prašo VU studento — chemiko dokumentų. Studento pavardė tokia, kokia iš ţikrųjų, sąraše. Reikia: asmens liudijimo, studento knygelės, karinio bilieto. Pavardė — nesvarbu kokia.

14. Mažyčiui — pasas ir karinis bilietas.
15. Šiuo metu trūksta kelių karinių bilietų:
1) ne karo prievolininkų,
2) karo prievolininkų.

Jų nebuvo su pasais, kuriuos iš Jūsų gavau. Kodėl?

16. Vakar kalbėjomės su pulk. Vyčiu, Šalna ir Kazimieru nuo 13 iki 17 val. Visiškai susitarėme. Visi geros nuotaikos. VGPŠ dar laikomas kūdikiu, kuriam dar reikia BDPS globos. Kai viskas bus suderinta, VGPŠ pats imsis vadovavimo. VGPŠ perduoda BDPS po 2 egz. visų įsakymų ir dokumentų, iš kurių: vienas dedamas į archyvą, kitas — Delegatūrai. Nutarėme „senių" nekviesti: plk. Mačioko, Buroko, Vidugirio. Dirbti su jaunimu.

Tikisi iki gruodžio 24 d. baigti VGPŠ koordinaciją su PLP, Kęstučio, Vytauto, Vyčio apygardomis, DKR. Tikimės per KA rasti kelią į Mažeikius. Pamažu pereisime į konspiracinę, pasyvią rezistenciją. Tiktai kantrybės.

Noras gauti dokumentus didėja su kiekviena diena. Reikia tam ruoštis. Psichologinę dirvą tam ruošiu visur.

Nežiūrint, kad aš įsiutęs kaip pantera, reiškiu Jums širdingos draugystės ir atsidavimo jausmus.

1946.XII.29

Jusų „Ąžuolas"

PAŽYMA

Šį laišką Ąžuolas perdavė per „ryšininkę Sakalauskaitę", kuri nešė jam bilietus Rasos kelionėms.

Tikra:

viršininkas papulk. Počkaj.

/versta iš rusų k./
VSK a. Op. b. f. B. 4685. T. I. D. I. L. 48—49.

Dokumentas Nr. 6.

TSRS MGB II vyr. valdybos viršininkui pulkininkui drg. Šubniakovui.

Maskva.

PAŽYMA

(Agentūrinė byla „Priboj")

Kovo 28 ir 29 d. Vilniuje buvo suorganizuotas ag. Petrausko susitikimas su nacionalistinio pogrindžio dalyviais Teisučiu ir Švedriu. Susitikimai vyko su kiekvienu objektu atskirai ag. Chrapenkos bute, kuriame įrengta operatyvinė technika.

Ag. Petrauskui buvo duota užduotis gauti kuo smulkesnę informaciją apie pogrindžio ryšius, aptarti galimybes paveikti banditų veiklą, priverčiant nutraukti terorą ir diversijas.

Pasitikėdamas ag. Petrausku, Teisutis aktyviai vykdė mūsų padiktuotą planą, siekė užmegzti ryšius su Žemaičiu, jau susisiekė su jo atstovais.

Kovo 28 d. (1951 m.) susitikime su Petrausku Teisutis papasakojo, kad į jo laišką per savo žmogų Petrą atsakė, kad galima tartis, bet galvoja, jog jo vadovaujamas LLKS Prezidiumas ir mūsų įkurtas „BDPS" turi veikti lygiagrečiai. Žemaitis manąs, kad tik gerai išsiaiškinus kontaktų galimybę, galima bus spręsti apie bendradarbiavimą. Šiuo tikslu pirmoje balandžio dekadoje Teisučiui bus organizuotas susitikimas su 2

LLKS nariais. Apie šio susitikimo rezultatus Teisutis praneš per ag. Liepsną.

Teisučio darbas užmezgant ryšius su Tauro ir Dainavos apygardų vadais buvo nutrauktas, nes kelių operatyvinių operacijų metu buvo sunaikinti jo ryšių kanalai. Jis tikisi užmegzti ryšius su šių gaujų likučiais po to, kai baigs dirbti su LLKS nariais.

Tuo pat metu Teisutis dirba pakreipdamas mūsų naudai Panevėžio raj. veikiančias gaujas, o t. p. Krėvės gaują, veikiančią Baltarusijos pasienio miškuose.

Be to, panaudodamas savo ryšius su katalikais, Teisutis stengiasi susitikti su vyskupu Paltaroku. Tokiu būdu būtų užmegztas ryšis tarp nacpogrindžio ir dvasininkijos, suvienytos pajėgos kovai už „Lietuvos laisvę".

Kovo 29 d. Švedrys susitikime papasakojo, kad jis net nesistengė užmegzti ryšių su pogrindžiu ir bandomis, nenorėdamas trukdyti Teisučiui, bet ėmėsi „teorinių problemų", „būsimoj" Lietuvoj sprendimo.

Matant banditų įtarumą mūsų peršamos naujos taktikos atžvilgiu, teko atsisakyti bandymų atvirai veikti gaujų vadus. Dabar bandoma suartinti gaujų vadus su mūsų agentūra kompromisų keliu, t. y. ieškant „vieningos kovos" būdų ir taip pamažu likviduojant ginkluotas gaujas.

Šiame kontekste ag. Petrauskas susitikimuose paskatino Teisutį ir Švedrį aktyviau ieškoti kontaktų su gaujomis, aiškinant, kad nauja taktika šiuo metu — būtinybė, norint išsaugoti pogrindžio jėgas.

Petrauskas pasiūlė Teisučiui ir Švendriui tvirtinti turimus ryšius, ieškoti naujų ryšių su gaujų vadovais, įtikinėjant juos, kad būtina derinti veiksmus, įrodinėjant „pasyvios taktikos" privalumus.

Teisutis ir Švedrys suprato ir pritarė Petrausko mintims ir pažadėjo dirbti ta linkme.

Nuo Teisučio ir Švedrio darbo rezultatų priklausys jų susitikimai su ag. Petrausku.

Kontroliuojant ag. Petrauską per ... ir ag. Chrapenko, jo darbe nepastebėta jokių nenumatytų veiksmų. Išorinę apsaugą vykdė žvalgyba.

Lietuvos TSR Valstybės Saugumo
Ministras gen.-maj. Kapralov.

1951 m. balandis.

Vilnius

/Versta iš rusų k./
VSK arch. O. p. f. B 5582. T. 3. L. 54—56.

Vladas VYŠNIŪNAS—AUŠRELĖ

ATSAKINGA UŽDUOTIS

/Ištrauka iš atsiminimų knygos/

Vieną 1945 m. spalio pabaigos dieną, Žaliosios Rinktinės vadas leit. Petraitis gavo žinią, jog neišlaikiusi kankinimų ryšininkė išdavė enkavedistams slėptuvę, esančią miško pakraštyje netoli Leliūnų kaimo. Joje slapstėsi ir spausdino pogrindinę spaudą du buvę studentai. Trims partizanams — Knarui, Gorkiui ir Aušrelei buvo duota užduotis nusigauti iki slėptuvės ir evakuoti spaustuvę.

Rinktinė tąsyk stovyklavo šiaurinėje Šimonių girios dalyje. Iki slėptuvės buvo ne mažiau 15 km. Persikelti per Šventosios upę buvo galima tik iš Svėdaso ežero atvežta ir paslėpta valtimi, nes visas kitas, tų metų vasarą, enkavedistai sukapojo į šipulius, daugiau negu 20 km. ruože.

Deja, valties surasti nepavyko. Po liūčių pakilęs upės vanduo nunešė ją pasroviui, už 8 km. esančios užtvankos link. Partizanai pasileido krantu, tikėdamiesi surasti valtį, užkliuvusią už apsemtų krūmų. Užduotį reikėjo atlikti iki aušros, bet kokia kaina...

Mes skubėjome, lyg patrakę, nerimastingai žvilgčiodami į dangų, kuriame nebuvo nei vieno debesėlio. Mėnulio pilnatis jau buvo išlindusi iš už Ramuldavos miško ir sparčiai kopė vis aukštyn ir aukštyn. Iš patirties žinojome, jog kai jis pasieks zenitą, pasidarys taip šviesu, kad bus galima skaityti knygą. Tada prasmukti nepastebėtiems pro enkavedistų pasalas praktiškai būtų nebeįmanoma. Reikėjo skubėti, kol dar buvo prieblanda. Šventosios slėnyje viešpatavo vėsi, nepaprastai tyli rudens naktis. Nuo greito ėjimo prakaitas čiurkšlėmis liejosi per veidą, o marškiniai buvo prilipę prie nugaros. Mus vijo žinojimas, kad laiku nespėjus nusigauti iki vienišo medžio su kamiene įpjautu kryžiaus ženklu, netoli Leliūnų kaimo, įvyks kruvina tragedija. Mes privalėjome užkirsti jai kelią.

Netikėtai krūmai pasibaigė ir priekyje išvydome į Šventąją įtekančio upelio žiotis. Netoliese matėsi kokių dvidešimt metrų ilgumo lieptas, nutiestas ant aukštų, lyg gandro kojų. Mūsų žemėlapyje jokio upelio nebuvo, o tai reiškė, kad nuėjome per toli ir patekome į tą upės ruožą, prie kurio prisiartinti neturėjome teisės. Leitenantas Petraitis net keletą kartų įspėjo, jog čia kiekviename žingsnyje budi enkavedistų sargybos postas arba pasala.

Lyg įbesti sustojome prie paskutinio krūmo ir įsmeigėme akis į priekį, nors smulkmenų, kad ir gerokai prašviesėjusioje prieblandoje, įžiūrėti dar buvo neįmanoma. Visą laiką dešinėje mus lydėjęs miško siluetas dabar sukosi į kairę, užbėgdamas mums už akių. Buvo panašu į tai, jog priėjome upės vingį. Knaras tyliai paklausė:

— Iš kur atsirado šitas upelis?

— Velniai jį žino! — burbtelėjo Gorkis.— Iki šios dienos tarp Mikierių ir Sedeikių, išskyrus Pelyšą, neįtekėjo nei vienas intakas. Nieko nesuprantu. Iki Pelyšos dar ne mažiau

poros kilometrų... Negaliu patikėti savo akimis!

Tačiau tai, ką matėme priekyje nebuvo miražas. Mėnulio šviesoje tyvuliavo nemažo upelio žiotys, už kurių švietė vėjo ir lietaus išlygintas pliažo smėlis. Kairėje blizgėjo plačiai ištvinusi Šventoji, dešinėje juodavo į viršų kylančio miško siluetas. Kurį laiką stovėjome už krūmo ir tylėjome. Mes klausėmės spengiančios tylos ir svarstėme, ką daryti toliau. Po keliolikos sekundžių Gorkis ryžtingai sušnibždėjo:

— Po vieną pereisime per lieptą ir žygiuosime tolyn. Kitokios išeities nėra. O gal yra kitokių pasiūlymų?

Deja, nei aš, nei Knaras nieko geresnio negalėjome sugalvoti. Pastarasis tik sumurmėjo:

— Ideali vietelė enkavedistų pasalai!

Tai buvo akivaizdi teisybė. Už pliažo juodavo tamsi siena, tikriausiai krūmai, kuriuose pasalos pastebėti būtų neįmanoma net pačiame vidurdienyje. Niekas nepastebėtas negalėjo pereiti per aukštai iškeltą siaurutį lieptą ir akinančiai lygų, nei mažytės priedangos neturintį smėlio pliažą. Net pelė nebūtų išdrįsusi pasirodyti jame, įtardama netoliese tykojant katiną. Šiurpas ėmė pagalvojus, jog tik už keliasdešimt metrų gali tykoti kulkosvaidžiais ir automatais ginkluota enkavedistų pasala. Ji, tikriausiai, leistų mums pereiti per lieptą, o paskui suvarpytų kulkomis, vos tik atsidurtume mėnulio apšviestame pliaže.

— Aš eisiu pirmas,— sušnibždėjo Gorkis.— Perėjęs lieptą, pasuksiu prie upės ir atsigulsiu netoli vandens. Po to, mano pramintu taku eis Aušrelė. Žinoma, jei į mane nepradės šaudyti. Ištikus bėdai, Knaras pridengs mus savo kulkosvaidžio ugnimi. Jei viskas gerai eisis, jis taip pat pereis per lieptą ir prisijungs prie mūsų.

Gorkis ryžtingai išėjo iš už krūmo ir neskubėdamas pasuko liepto link. Niekas nešaudė. Po vieną laimingai persikėlėme per upelį ir sugulėme prie pat Šventosios. Aplinkui tebeviešpatavo spengianti tyla. Jaučiau, kad nuo milžiniškos įtampos ėmė smilkti ausų būgneliai, o kūnas prisipildė kažkokių mikroskopinių bukų adatėlių. Gulėjome ir tyrinėjome priekyje juoduojančią sieną, iki kurios, persikėlus per intaką, atstumas gerokai sumažėjo. Mirtis buvo čia pat, mes jos nematėme, bet jautėme. Tai buvo ne paprasta baimė, o nuojauta, kuri atsiranda pas kiekvieną partizaną maždaug po pusmečio pavojais perpildyto gyvenimo miške ir nuolatinių susidūrimų su kur kas skaitlingesniais, geriau ginkluotais ir specialiai apmokytais NKVD daliniais. Po tam tikro laiko, kiekvienas partizanas įgauna sugebėjimą pajusti netoliese užsimaskavusį priešą.

Kitu atveju mes būtume pakeitę maršrutą, deja, šį sykį to padaryti buvo negalima. Mes privalėjome eiti pirmyn, tik pirmyn, susirasti valtį, net jei upės srovė būtų ją nunešusi prie pat užtvankos ir bet kokia kaina persikelti per plačiai ištvinusią Šventąją. Kitaip užduotis liks neįvykdyta, žus šventą darbą dirbantys vyrai, o mus visą likusį gyvenimą kankins sąžinė. Mes privalėjome prasiskverbti per šviečiančių kulkų spiečius, per pačią mirtį. Privalėjome, nors buvo aišku, jog jei priekyje esančiuose krūmuose iš tikrųjų tyko pasala, išlikti gyviems neįmanoma. Tiesa, tą naktį, kai žuvo kapitonas Radvila, kartu su juo ėjusiam Šerkšnui pasisekė. Bet tai pasiseka nebent vienam iš tūkstančio. Kapitonas krito vietoje, o Šerkšnas atsišaudydamas tolo nuo vienos pasalos iki kitos, paskui pataikė dar ant trečios, aplinkui zvimbė mirtį nešančių kulkų spiečiai, tačiau nei viena nepataikė! Jam pavyko išeiti iš mirties net nesužeistam! Tiesa, ten buvo dviejų vieškelių sankryža su pagrioviais augančiais krūmais ir rugių gubomis nusagstytas laukas, o mes dabar privalėjome eiti tik per akinančiai lygų pliažą. Net trauktis nebuvo kur.

Atėjęs prie Gorkio, atsiguliau šalia ir įsmeigiau į priekyje juoduojančią sieną. Po keliolikos sekundžių, savo fenomenalaus regėjimo dėka, pradėjau skirti praskydusioje prieblandoje boluojančio masyvo kontūrus. Vos neaiktelėjau iš netikėtumo; kai suvokiau, jog priekyje juoduoja ne krūmai, ne miško pakraštys, o upę užtvėrusios užtvankos tąsa!!! Aiškiai matėsi tolyn nusitęsiantis pylimas, apaugęs paskirais krūmokšniais. Nuo šito vaizdo nejučiomis išsiveržė atodūsis:

— O, Viešpatie!

Gorkis tai suprato savaip.

— Nepraskysk! — tyliai burbtelėjo jis.— Visi sunkumai dar priekyje!

— Apsieisim be moralų! — sušnibždėjau įsižeidęs.— O gal tu nematai, kas ten už pliažo?

— Krūmai.

— Ne krūmai, o užtvankos pylimas,— pasakiau kaip galima ramiau.

— Kokios užtvankos?

— Tos pačios, kurios abiejuose galuose dieną naktį budi stipri sargyba ir prie kurios leitenantas Petraitis uždraudė prisiartinti arčiau kilometro.

Gorkis įtempė akis.

— Patikėčiau, jei nežinočiau, jog iki Sedeikių nėra jokios užtvankos. Nėra ir negali būti. Neįžiūriu smulkmenų, bet atrodo, jog esame prie staigaus Šventosios posūkio.

— O ant smėlio ištrauktą valtį ar matai?

Gorkis tuoj pat atkreipė dėmesį į pailgą, juoduojantį daiktą, gulintį prie pat vandens ir beveik susiliejantį su užtvankos pylimo siluetu. Jis kurį laiką tyrinėjo pakėlęs galvą, paskui prisidėjo prie akių žiūronus. Tuo metu prie mūsų priėjo Knaras ir atsigulė šalia. Vyrai pasakojo, kad jo ausys nei kiek neblogesnės už katės ir tai buvo tiesa. Knaras tuoj pat išgirdo tylų šniokštimą, į kurį mes kažkodėl neatkreipėme dėmesio.

— Kaip manote, iš kur šitas ošimas? Vėjo tai nėra.

Kitoje užtvankos pusėje krintantis vanduo priminė miško ošimą, prie kurio mes buvome taip pripratę, jog nebegirdėdavome jo. Aš pasakiau:

— Mes esame prie užtvankos.

— Negali būti! — paprieštaravo Knaras.— Iki jos dar pora kilometrų, jei ne daugiau!

— Aušrelė sako tiesą,— patvirtino Gorkis.— Beskubėdami nepastebėjome kilometrų. Tik nesuprantu, kodėl sargyba leido pereiti lieptą ir kodėl nešaudo dabar?

— Ji žiūri ir laukia, ką mes darysime toliau,— niūriai pasakė Knaras.— Jei pabandytume eiti per lieptą atgal, nukirstų lyg dalgiu. Mes pakliuvome į maišą.

— Atgal mes neisime! — ryžtingai tarė Gorkis.

— O ką darysime?

— Pabandysime atsivaryti valtį ir kelsimės per upę.

Knaras nusijuokė:

— Nejaugi tu manai, kad sargyba leis mums tai padaryti? Ar tu pagalvoji, kad iš panosės pavogti valtį būtų daugiau negu įžūlumas?

— Reikia rizikuoti,— tarė Gorkis.— Kitaip užduotis liks neįvykdyta. Jei sargyba užkabins mus, staigiu puolimu pamėginsime prasiveržti per pylimą. Aš su Aušrele eisiu prie valties, o tu gulėk prie kulkosvaidžio ir laikyk pirštą ant gaiduko. Atidenk ugnį tą pačią sekundę, kai tik sargyba pradės šaudyti!

Taip pasakęs, jis atsikėlė ir stačias nuėjo pirmyn. Aš įkišau į karabino vamzdį šeštąjį šovinį, atsargiai uždariau spyną ir pasekiau juo. Taip paruoštas mano ginklas galėjo atsakyti šūviu tą pačią sekundės dalelę, kai tik prireiktų. Pakaktų tik spustelėti gaiduką. Deja, tai buvo menka paguoda. Pavienė kulka nenutildys priešo ugnies. Karabinas naudingas tik atviroje vietoje ir tik dieną. Puolant krūmuose pasislėpusią priešo pasalą, išlikti gyvam yra vilties tik tada, kai puolime dalyvauja keliolika vyrų ir nenutrūkstama automatinių ginklų ugnimi dengia vienas kitą. Tačiau pasirinkimo nebuvo: reikėjo

eiti pirmyn, nors tai buvo tikra beprotybė.

Žingsnis po žingsnio artėjome prie pylimo, kiekvieną akimirką tikėdamiesi kurtinančios šūvių kakofonijos. Paskutiniu metu enkavedistai atidengdavo ugnį net nepareikalavę sustoti. Mūsų laimei šį kartą niekas nesudrumstė nakties tylos.

Tik stebuklu buvo galima paaiškinti tą faktą, jog užtvankos gale buvusi sargyba /dėl jos buvimo nekilo jokių abejonių/ neužkabino mūsų. Gorkis ir aš laimingai pasiekėme valtį ir be vargo nustūmėme ją nuo smėlio į vandenį. Po to, dešinėje rankoje laikydamas šaudymui paruoštą automatą, kairiąja ranka Gorkis įsitvėrė valties priekyje pririšto virvagalio ir atbulas ėmė tempti ją tolyn nuo užtvankos. Aš atsilenkiau prie karabino pritvirtintą durtuvą, įbedžiau jį į valties galą ir ėmiau stumti, negalėdamas atsikratyti bjauraus jausmo, jog čekistams pradėjus šaudyti, kulkos ims smigti į nugarą. Nespėsiu net atsisukti. Apmaudas gėlė nuo minties, jog kai lavoną nuveš į Anykščius, išrengs ir paguldys turgavietėje, praeiviai pagalvos, kad mane nušovė bebėgantį. Man buvo tik 23 metai ir aš, kaip visi tokio amžiaus jaunuoliai, buvau pasiryžęs mirti tik kulkų suvarpyta krūtine. Laimei, sekundės tiksėjo ausyse, mes tolome nuo užtvankos, o šūvių vis nepasigirdo. Tai buvo daugiau negu keista, nes pamanyti negalėjome, kad sargyba mūsų nemato. Naktis tapo tokia šviesi, jog galima buvo skaityti knygą...

Kai pasiekėme vietą, kur prie kulkosvaidžio gulėjo Knaras, šis paklausė:

— Nesuprantu, kodėl sargyba leido jums pavogti valtį?

— Ir aš nesuprantu, — atsakė Gorkis.— Ko gero sargybiniai užmigo. O gal užtvankos jau niekas nebesaugo? Mūsų žinios juk vakarykštės...

Kad taip nėra, įsitikinome tą pačią akimirką. Antrame upės krante, prie pat užtvankos plykstelėjo degtuko liepsna. Iš jos judesio matėsi, jog kažkas ne tik pats užsirūkė, bet ir pridegė suktines dar trims rūkoriams. Gorkis paliepė Knarui su kulkosvaidžiu įsitaisyti valties priekyje, o pats sėdo prie irklų. Aš nustūmiau ją toliau nuo kranto ir įšokau pas draugus. Gorkis užgulė ant irklų ir mes pradėjome tolti nuo kranto. Prie užtvankos budinti sargyba ir dabar nepradėjo šaudyti.

— Čekistai pasitiks mus aname krante,— pasakiau Gorkiui.— Jie nutarė suimti mus gyvus.

Tačiau šis nieko neatsakė, tik dar stipriau užgulė irklus. Artėjant prie upės vidurio, pastebėjau, jog srovė pastebimai neša mūsų valtį artyn prie užtvankos. Kai apie tai pasakiau Gorkiui, šis tarė su pertrūkiais:

— Matau pats, bet nieko negaliu padaryti. Bijau, kad pritrūksiu jėgų. Kuris iš jūsų esate irklavęs valtį?

Knaras prisipažino, jog niekada nelaikė irklų rankose, o aš buvau plaukiojęs tik baidarėmis. Be abejo, tai buvo visiškai kas kita. Gorkis nieko nepasakė, tik šniokšdamas tęsė savo darbą. Ties upės viduriu aš apsigręžiau ir nukreipiau karabino vamzdį ten, kur prieš dešimt minučių buvome pastebėję degtuko liepsnelę. Mes yrėmės į priekį, puikiai suprasdami, kad mažytė vilties kibirkštėlė išlikti gyviems vėl užgeso. Valtis visą laiką artėjo prie užtvankos, kur mūsų laukė mirtis. Kad tuo abejoti negalima, netrukus įsitikinome dar kartą. Toje pačioje vietoje, kur ir anksčiau, vėl plykstelėjo degtuko liepsna.

Kažkurį momentą žvilgterėjau į gilų, juodą Šventosios vandenį ir pašiurpau nuo minties, jog mes net pasipriešinti deramai nesugebėsime. Kulkosvaidžių serijos suvarpys mus per keletą sekundžių. Bjauru, bet taip, matyt, ir atsitiks, tik nežinia ar greitai. Žvilgterėjau į draugus, bet jų veiduose nepastebėjau nei šešėlio panikos arba susirūpinimo. Jie buvo ramūs, tarsi šiaip sau išplaukę pa-

siirstyti tylią mėnesienos naktį. Pagalvojau, jog jų nervų skaidulos sudarytos iš kažkokios medžiagos, tvirtesnės už nerūdyjantį plieną. O gal iš išorės ir aš pats atrodžiau panašiai? Tik kas dėjosi tuo metu viduje, deja, neįmanoma papasakoti. Tai buvo ne baimė, o kažkas kita. Kiekviename atome jaučiau nuosėdas nuo pliaže į kūną prasiskverbusio mirties alsavimo. Norėjosi tik vieno: kad kuo greičiau įvyktų tai, kas turi įvykti.

Apmaudu tapo pagalvojus, jog aš niekada netapsiu tokiu šaltu bebaimiu kovotoju, kaip Gorkis arba Knaras. Pavojingose situacijose aš visada vengdavau bereikalingos rizikos, jei tik pasitaikydavo kad ir sunkesnis, bet saugesnis variantas. Mano draugai darė atvirkščiai. Matyt, aš užgimiau ne kareiviu. Tiesa, partizano gyvenimas kur kas sunkesnis: tai nuolatinė kova be poilsio ir „vaikščiojimas skustuvo ašmenimis". Laimingai sugrįžus iš labai pavojingos užduoties, draugai pasakodavo apie stebėtinus atsitiktinumus, o jų veidai šviesdavo. Aš gi tylėdavau, nes jausdavau ne džiaugsmą, o tik keistą liūdesį. Aš vykdžiau savo pareigą tylėdamas, sukandęs dantis, nesiskųsdamas, tačiau visą laiką manydamas, kad ji yra per sunki taikų gyvenimą mylinčiam žmogui.

Tiesa, vieną kartą iškrėčiau siurprizą, kuriuo visi stebėjosi. Buvo taip. Viename kaime tūlas ūkininkas padovanojo mums mėsai malti mašinėlę, kurią parnešti į stovyklą buvo patikėta man. Aš gi, vienoje troboje pasidėjau ją ant lango, užsikalbėjau su šeimininko dukterimi ir išeidamas užmiršau pasiimti. Prisiminiau tik sugrįžęs į mišką. Savaime aišku, Bosas už tai manęs nepagyrė, nes tą patį rytą buvo pažadėjęs vyrams pietums iškepti kotletų. Tiesa, vyrai nekaltino manęs. Tačiau, buvo bjauriau: visi, lyg susitarę, ateidavo po vieną, pasiūlydavo užrūkyti ir imdavo girti tą merginą, kurios troboje palikau mėsai malti mašinėlę. Pakalbėdavo, o nueidami pasakydavo:

— Niekas nepergyvena dėl tų kotletų! Ir tu nepergyvenk. Tavo vietoje būčiau palikęs ne tik mašinėlę, bet ir galvą!

Dvi dienas kenčiau tas subtilias „paguodas". Vakare žūt būt pasiryžau ištaisyti savo aplaidumo pasekmes, nors visiems buvo pranešta, kad po mūsų apsilankymo kaime apsigyveno enkavedistai ir ėmė ruošti pasalas. Rytą savanoriškai pasisiūliau žvalgybon šito kaimo pusėje, išsirinkau gerą vietelę stebėjimui ir įkalbėjau skyriaus vadą leisti joje pabūti iki sutemstant. Pragulėjau miško pakraštyje, dirbtiniame krūme visą pusdienį, tačiau sužinojau, ko man reikėjo. Pastebėjau, kad trijų daržinių šeimininkai neįprastu laiku ėjo į jas su doklais ant pečių. Šitose sodybose šunys įtartinai tylėjo, nors kitose, išlindę iš būdos, linksmai bėgdavo paskui savo šeimininką, kol pasibaigdavo per kiemą ištempta viela, prie kurios buvo pritvirtinta grandinė. O visiškai sutemus pamačiau iš daržinių išlendančius kareivius. Koks šimtas vyrų pasuko į vieną kaimo galą, kitas šimtas — į kitą ir sugulė pagal vieškelį. Trečiasis, kiek skaitlingesnis būrys išsidėstė vasarojaus lauke išilgai kaimo, nuo miško pusės. Keletas kareivių, tikriausiai, karininkų, išėjo iš trobos, netoli mokyklos.

Ir dabar negaliu atsistebėti ta kvailyste, kuri tada šovė man į galvą. Aš pasiryžau nueiti į pačiame kaimo viduryje stovinčią trobą ir pasiimti aplaidžiai paliktą mėsai malti mašinėlę! Man rodėsi, jog tai padaryti nėra sudėtinga, nes kitoje kaimo pusėje pasalų neturėjo būti. Ant sąsiuvinio lapo nusibraižiau situacijos planą, pasižymėjau pasalas ir geresnes trobas, kuriose galėjo būti apsistoję karininkai. Savaime aišku, jog prie jų reikėjo tikėtis sargybinių. Kitą dieną, tuoj po vėliavos nuleidimo ceremonijos, niekam neprasitaręs, palikau stovyklą ir nuėjau kaimo link. Miško pakraštyje sulaukęs tamsos, padariau didelį lanką ir laimingai

perėjau per vieškelį. Po to, laikydamasis pagarbaus atstumo nuo tykojančių pasalų, priėjau prie kaimo iš priešingos pusės.

Naktis pasitaikė permaininga. Suplėšyti debesys kartas nuo karto prasiskirdavo ir mėnulio pjautuvas apšviesdavo prieblandoje skendinčius laukus. Tada aš sustodavau ir palaukdavau, kol dangaus šviesulys vėl pasislėps už debesų. Stovėdavau, lyg stulpas, ir akylai stebėdavau aplinką. Tokiu būdu laimingai pasiekiau man reikalingos sodybos daržą, kurio pakraščiu tiesėsi supuvusios tvoros liekanos. Iš jos tebuvo likusi vien vidutinio žmogaus ūgio stulpų eilė. Už daržo ramiai snaudė gyvenamasis namas. Žmonės, matyt, jau miegojo, nes visuose languose viešpatavo tamsa. Tiesa, galėjo būti ir kitaip, nes tais neramiais pokario metais, užsidegę žiburį, dauguma gyventojų tuoj pat sandariai užsidangstydavo langus.

Judėjau sraigės žingsneliais, nes mano nelaimei, artinantis prie trobos, debesys visiškai praskydo. Galima buvo tik pasidžiaugti tuo, jog priešpilnio mėnulio šviesa nebuvo tokia ryški, kaip pilnaties. Tačiau prisiėjo judėti lėčiau už vėžlį, pėda už pėdos, nuolat sustojant ir pastovint keliolika sekundžių, pasistūmus į priekį vos keliolika centimetrų. Taip elgiausi todėl, jog buvau gerai išstudijavęs nakties sąlygų ypatumus partizaninėje kovoje. Bandymais buvau nustatęs atstumą, iš kokio šviečiant mėnuliui normali žmogaus akis pajėgia atskirti paprastą stulpą nuo stovinčio kario. Gerai žinojau ir tą reikšmingą smulkmeną, kad nuo įtempto žiūrėjimo prieblandoje į vieną daiktą, pastarasis pradeda svyruoti ir užtenka vos keliolika sekundžių ramiai pastovėti, kad sargybinis nusiramintų. Be to, visiškai pasitikėjau savo fenomenaliu regėjimu ir buvau tikras, kad savo priešus pastebėsiu anksčiau negu jie mane. Ėjau prie tikslo ramus, toks ramus, tarsi visa tai, kas dėjosi aplinkui, būtų buvęs tik vaikų žaidimas. Tiesa, pasalos gulėjo palyginti tolokai, net už šimto metrų, tačiau tai nereiškė, jog galima jaustis visiškai saugiai. Pro pat trobą, į kurią slinkau, ėjo kelias, kuriame kiekvieną momentą galėjo pasirodyti rusų kareivis. Absoliučiai nenutuokiau, kokioje troboje yra įsikūręs baudėjų štabas ir kaip organizuota sargyba kaime.

Galimas dalykas, jog užtrukau ištisą valandą, kol pagaliau pasiekiau man rūpimos trobos duris. Prigludęs prie sienos, kurį laiką įtemptai klausiausi, ir tik įsitikinęs kad viduje visiška tyla, pirštu pabeldžiau į lango stiklą. Į to paties lango, kurį aną sykį man nurodė šeimininko duktė. Išeinant aš truputėlį atsilikau nuo draugų ir ji man parodė, kur ir kaip pasibelsti, jei ko nors prireiktų. Ši tauri mergina su ašaromis akyse prašė mūsų priimti ją į aktyviosios rezistencijos gretas. Pasak jos, kovoti su okupantais esanti kiekvieno doro lietuvio pareiga. Kas to nedaro, to gyvenimas tampąs beprasmis.

Beldimą teko pakartoti dar porą kartų. Tik po to priemenėje pasigirdo tylūs žingsniai ir prislopintas moteriškas balsas:

— Kas čia?

— Tai aš, Aušrelė! Tas pats, kuris prieš tris dienas su dviem draugais buvo apsilankęs pas jus... Ar atsimenate?

— Atsimenu, tik negaliu patikėti!

Pro mažytį, rombo pavidalo langelį į mane žvelgė kažkieno akys. Po kiek laiko durys prasivėrė ir už jų pasirodė į chalatą susisupusi mergina. Ji išgąstingai sušnibždėjo:

— Viešpatie! Kaip jūs čia atėjote? Kaime pilna rusų kareivių!

Nespėjus ką nors atsakyti, ji sugriebė mane už rankos ir įtraukė į priemenę. Po to, ji vėl prilipo prie langelio ir keletą minučių neatsitraukė nuo jo. Abu tylėjome.

— Atrodo, jog lauke nėra nei gyvos dvasios! — pagaliau ištarė, lengviau atsidususi.— Einam į kambarį.

— Taip ir padarysime, tik pirma

leiskite ir man šiek tiek pasižvalgyti.

Gal porą minučių stebėjau lauką, ypač tarpus tarp didelių medžių abipus vieškelio, praeinančio vos dešimt metrų nuo namo galo. Įsitikinau, jog pavojaus nėra, po to, patikrinau ar gerai užstumtas skląstis ir tariau manęs laukiančiai merginai:

— Dabar aš visiškai atsiduodu Jūsų valiai. Apgailestauju, kad šituo naktiniu vizitu Jus gerokai išgąsdinau. Galite būti rami, nes manęs niekas nepastebėjo. Aš gerai žinau, kad jūsų kaimą yra okupavę enkavedistai. Dienomis jie miega trijose daržinėse, o naktimis išeina į pasalas tykoti partizanų. Šią naktį po šimtą žmonių budi įsitaisę prie vieškelio kaimo galuose, o trečiasis būrys guli už šimto metrų nuo mūsų ir stebi mišką. Kai žinai, kur yra priešas, visada galima jo pasisaugoti. Ar jūsų namuose nėra svetimų žmonių?

— Nėra.

Ji įvedė mane į seklyčią su aklinai uždangstytais langais. Prieblandoje spingsėjo prie lovos ant sienos kabanti žibalinė lempa su prisuktu knatu. Mergina norėjo padidinti šviesą, bet aš paprašiau to nedaryti, sakydamas:

— Tebūnie taip. Nenoriu, kad šviesa atbukintų prie tamsos pripratusias akis.

Ji parodė man kėdę, o pati atsisėdo į kitą, prispaudusi rankas prie krūtinės.

— Širdis dar neatsigauna nuo išgąsčio, — pasakė ji. — Nemanykite, kad aš bijau tik dėl savęs. Apie tai aš dar nespėjau pagalvoti. Mane sukaustė siaubas pamanius, koks pavojus grėsė jums. Kaime uždrausta vaikščioti naktimis. Rusai mums įsakė sutemus neiškišti nosies iš namų, nes šausią į kiekvieną be įspėjimo. Lauke taip šviesu! Viskas matosi, kaip ant delno!

Aš šypsojausi. Žvelgiau į tokį mielą sunerimusios merginos veidą ramus, tarsi bebaimis vesterno herojus. Netrukus ji aprimo, žvilgterėjo į savo apdarą ir sumišusi tarė:

— Atleiskite, kad priimu svečią tik su chalatu. Buvau jau besnaudžianti, kai išgirdau beldimą į stiklą. Gerai, kad dar nebuvau užmigusi. Šį kartą nebepykstu ant savęs už įprotį naktimis skaityti knygas... Bet jūs, tikriausiai, esate išalkęs? Aš tuoj ką nors paruošiu.

Mergina pakilo ir žengė žingsnį durų link, bet aš ją sulaikiau, sugriebęs už rankos:

— Labai ačiū, bet aš sotus. Be to, turiu labai mažai laiko. Atėjau ne pasivaišinti, o tik atsisveikinti. Netrukus ketiname palikti jūsų kraštą, gal būt, visam laikui...

Aš nutilau, nebesumodamas kaip pateisinti savo rizikingą apsilankymą. Mergina žvelgė į mane nustebusiu žvilgsniu, matyt, laukdama išsamesnio paaiškinimo. Bet aš sumišęs tylėjau, širdyje jausdamas augantį nepasitenkinimą savo „žygdarbiu“. Tik dabar suvokiau, į kokį pavojų pastačiau šituos gerus žmones savo neapgalvotu ir nepateisinamu vizitu.

— Ir jūs rizikavote tik todėl, kad nepaliktumėte šito krašto neatsisveikinęs su manimi? — paklausė ji ir sudejavo: — O, Viešpatie!

— Iš esmės taip. Nors buvo dar kelios priežastys...

Ji žvelgė į mane su klausimu akyse, o aš sumišęs ėmiau improvizuoti:

— Turiu prisipažinti, kad tik dabar pradedu suvokti, kaip vėjavaikiškai pasielgiau ateidamas čia. Dėl savęs buvau tikras, kad viskas pasibaigs laimingai. Deja, nepagalvojau į kokį pavojų statau Jus. Atleiskite man už tai, jei galite.

— Atleisiu, jei kitą sykį taip neberizikuosite! — pasakė ji ir pridūrė patylėjusi: — Kiekvienas partizanas privalo saugoti savo gyvybę ir elgtis labai išmintingai.

Aš tik kaltai palingavau galvą.

— Mes taip ir stengiamės daryti. Deja, kartais ateina nenumaldomas noras pasišaipyti iš pavojų, pasielgti nestandartiškai. Taip atsitiko ir šį sykį. Man rodėsi, kad aš būtinai turiu pasimatyti su Jumis...

— Kodėl?

— Nerandu tinkamų žodžių, kaip atsakyti į šį klausimą. Tiesiog jaučiau vidinį įsakymą, kuriam nesugebėjau pasipriešinti. Leiskite man atsakyti į Jūsų klausimą kitą kartą, o dabar galvokite, jog atėjau atsiprašyti už lapsusą, kuris man išsprūdo anąsyk, prieš tris dienas...

Ji truktelėjo pečiais ir tarė:

— Nepamenu jokio lapsuso. Atvirkščiai — aš buvau sužavėta jūsų nuostatomis ir žiniomis apie antikos autorių palikimą. Aš klausiausi jūsų su pavydu.

Iš gėdos norėjosi prasmegti žemėn. Apie garsiuosius antikos vyrus teturėjau labai paviršutinišką supratimą, jei neskaityti to fakto, kad atmintinai žinojau keletą šimtų lotyniškų sentencijų, niekam nereikalingų gyvenant miške. Sužinojęs iš šeimininko, kad jo duktė yra baigusi tris filologijos fakulteto kursus, panūdau pasirodyti, jog ir aš ne iš kelmo spirtas... Bekalbant su ja, ėmiau švaistytis lotyniškomis sentencijomis, be kurių puikiausiai buvo galima apsieiti. Baisiausia buvo, jog paminėjęs pokalbiui prireikusį „perliuką“, klaidingai nurodžiau jo autorių. Mano supratimu, tai buvo nedovanotina.

— Tąsyk aš netyčia sumelavau sakydamas, kad „inter dominum et servum nulla amititia* posakio autorius yra Ciceronas,— pasakiau jai dabar.— Iš tikrųjų šį aforizmą suformulavo Kvintas Kurcijus Rufas.

Mergina nusijuokė:

— O, Viešpatie! Argi taip svarbu šiuo metu, kas pasakė šitą teisybę?

Man beliko taip pat nusijuokti. Pirmose minutėse viešpatavusi įtampa pamažu išsisklaidė ir mes kokį 10 minučių šauniai pasikalbėjome, visiškai užmiršę prie kaimo pasalose gulinčius enkavedistus. Tik pokalbio pabaigoje prabėgomis užsiminiau apie aplaidžiai užmirštą mėsai malti mašinėlę. Mergina tuoj pat priėjo prie komodos ir iš stalčiaus ištraukė šį daikčiuką, pastūmusį nepateisinamam vizitui.

Kai pakilau eiti, mergina sugriebė mano ranką ir ryžtingai tarė:

— Aš neišleisiu Jūsų iš čia, kol iš kaimo neišsidangins rusai! Tą laiką galėsite pagyventi salkoje. Ten yra nedidelis kambarys su visiškai nepastebimomis durelėmis į akliną palėpę, kurioje galima pasislėpti kratos atveju. Jums pasisekė ateiti čia nepastebėtam, bet tai dar nereiškia, kad taip pat laimingai pasiseks ir išeiti iš kaimo.

Aš ryžtingai papurčiau galvą ir pasakiau:

— Deja, privalau eiti nežiūrint to, jog Jūsų pasiūlymas yra panašus į svajonę. Pusė metų praėjo, kai nesu gulėjęs lovoje arba mėgavęsis kambario šiluma ilgiau negu pusvalandį. Kai Lietuva vėl taps laisva, būtinai Jus aplankysiu ir pasisvečiuosiu ilgiau. Dabar negaliu, nors jaučiu didesnę pagundą už tą, kurią privalėjo jausti Kristus, dykumoje užneštas ant kalno ir matydamas šio pasaulio turtus bei malonumus.

Mergina liūdnai šyptelėjo.

— Aš gi nesu Piktoji dvasia... Ir turtų nežadu.

Sutrikęs tuoj pat atsiprašiau už neapgalvotą palyginimą ir išėjau į prieangį. Tyliai atstūmiau medinį skląstį ir, pravėręs duris, keletą minučių stebėjau vieškelį. Lauke viešpatavo tyla. Medžiai stovėjo net nešlamėdami, įmigę giliu miegu, o sunykusios tvoros stulpai buvo panašūs į vaiduoklių procesiją. Mėnulio pjautuvas, bekeliaudamas dangaus skliautu, užkliuvo už prie vieškelio augančių medžių viršūnių ir pakibo. Žvaigždžių netemdė nei vienas debesėlis, tačiau prieblanda jau buvo gerokai sutirštėjusi. Aš ryžtingai pasilenkiau prie šalia stovinčios merginos ir tyliai pašnibždėjau jai į ausį atsisveikinimo žodžius, kurių neišdrįsau pasakyti kambaryje. Netikėtai ji prigludo prie manęs, abiem rankom apkabino kaklą ir pabučiavo į lūpas.

---

* Tarp pono ir vergo nėra jokios draugystės (lot.).

Keliolika sekundžių stovėjau netekęs žado, apsvaigęs nuo virpančio merginos kūno. Širdyje pajutau begalinę gėlą, pirmą kartą taip skaudžiai suvokęs, koks nuostabus galėtų būti žmonių gyvenimas, jei pasaulyje nebūtų prievartos... Jei nebūtų galingų plėšikų ir niekingų kolaborantų! Viešpatie, ar gali būti kas nors brangesnio už ramų gyvenimą tarp dorų žmonių, kūrybą ir meilę?

Deja, partizanas privalo viso to atsižadėti. Jis turi kovoti su žmoniškumą praradusiu Neteisybės milžinu, nugalėti beribį troškimą gyventi, kasdien be atilsio vykdyti sunkią karo pareigą ir žūti pačioje jaunystėje, kad išliktų gyva tautos sąmonė! Kad galėtų gyventi kiti! Mes buvome panašūs į kamikadzes. Tik japonų lakūnams buvo lengviau: jie nuskrisdavo iki taikinio, pikiruodavo ir iš karto žūdavo. Mes gi prieš mirtį privalėjome ištisus mėnesius ir metus klampoti sunkiai praeinamais miškais ir pelkėmis, rudenį miegoti ant drėgnos žemės, o žiemą ant sniego, kęsti begalinį nuovargį ir šaltį ir dieną naktį saugotis priešo paspęstos mirties. Mes buvome pasmerkti jai, bet mūsų pareiga buvo kuo ilgiau nežūti! Mes privalėjome kuo ilgiau būti krislais demokratinių pasaulio tautų sąžinės akyse! Viešpatie, iš kur mums imti tiek jėgų?

Ne kartą šitokios mintys prislėgdavo, lyg liūčių pritvinkęs debesynas. Šį kartą jo vietoje sušvito saulė! Keliolikos minučių užtrukęs vizitas pašalino ilgais mėnesiais susikaupusį nuovargį ir aš vėl pasijutau pilnas jėgų! Švelniai atstūmiau netoliese tykojančio mirtino pavojaus sujaudintą merginą ir tyliai sušnibždėjau:

— Iki pa-si-ma-ty-mo!

Mergina nubraukė ašarą ir kūkčiodama pasakė:

— Aš melsiuos, kad Jums laimingai pavyktų išeiti iš kaimo. Melsiuos ne tik šiąnakt, bet ir rytoj, ir poryt. Melsiuos kiekvieną dieną, kad Dievas saugotų jus nuo priešo kulkos ir ligos.

Ir viena, ir kita dažniausiai mums reiškė mirtį. Atgal grįžau be nuotykių, tuo pačiu keliu ir tokiais pat vėžlio žingsneliais. Žvalgybos būrio vadas jau buvo išsiuntinėjęs savo vyrus į pamiškes. Aš jam detaliai papasakojau apie padėtį kaime, žemėlapyje nurodžiau rusų kareivių pasalų vietas ir daržines, kuriose jie praleidžia dieną. Mėsai malti mašinėlę nunešiau į ūkio dalies palapinę ir padėjau tebeknarkiančio Boso panosėje. Po to pamiegojau iki vėliavos pakėlimo ceremonijos.

Kaip ir reikėjo laukti, po pusryčių mane išsikvietė leitenantas Petraitis. Jis nebarė, o tik paprašė parodyti žemėlapyje visa tai, ką buvau sakęs žvalgybos būrio viršininkui. Po to, ramiai tarė:

— Už vertingas žinias reiškiu padėką...

Aš buvau jau prasižiojęs sakyti „Tėvynės labui!“, bet nespėjau. Mane sustabdė sekantys vado žodžiai:

— O už apsilankymą kaime, tiksliau už savavališkai įvykdytą rizikingą kvailystę, sukėlusią pavojų žmonėms, šį kartą skiriu tris paras be eilės tarnybos virtuvėje! Kitą kartą už panašius fokusus perduosiu karo lauko teismui! Aišku?

— Aišku, tamsta vade! Trys paros be eilės tarnybos virtuvėje!

— Galite eiti!

Tris paras skutau bulves, nešiojau vandenį, tampiau iš miško sausuolius, pjausčiau juos skersiniu pjūklu, o po to skaldžiau kirviu. Plušau sąžiningai, širdies gilumoje nei kiek nesigailėdamas įvykdytos kvailystės. Atvirkščiai, ja džiaugiausi. Buvo malonu, kad nei vienas Rinktinės partizanas mano akivaizdoje neužsiminė apie šį įvykį. Visi elgėsi taip, lyg nieko nebūtų atsitikę, tik nuo tos dienos jie pradėjo žiūrėti į mane kitokiomis akimis. Iki tol aš kankinamai jaučiau jų geranorišką atlaidumą mano poetiškai prigimčiai, dažnai nesiderinančiai su rūsčiu partizano gyvenimu. Tokiai vyrų nuostatai pradžią davė a.a. kapitonas

Radvila, kuris, nesant ypatingo reikalo, vengė siųsti mane į labai pavojingas užduotis. Jis mane saugojo visų pirma kaip literatą, labai reikalingą mūsų šventoje kovoje prieš bolševikų melą ir demagogiją, tačiau, matyt, ne visi vyrai tai suprato. Kai kurie manė, kad kariuomenėje netarnavusiam ir parako mažai uosčiusiam jaunuoliui dar reikia augti... Po tą naktį įvykdytos kvailystės tapau pilnaverčiu kovotoju.

Rinktinėje buvo daug nepaprastai drąsių vyrų. Tik geležinė drausmė sulaikydavo juos nuo neprotingos rizikos. Galimas dalykas, jog visus mus stipriai veikė vienoda, be moralinio ir fizinio poilsio partizaniška buitis, atskirta nuo šeimos, nuo buvusių draugų ir pažįstamų, nuo įprastų darbų, pomėgių ir malonumų. Po pusmečio asketiško gyvenimo miške, į širdį įsimesdavo kažkoks kirminas ir imdavo alinti sielą. Gal todėl daugelis vyrų veržėsi į pavojus. Ko gero, kažkas panašaus buvo atsitikę ir su manimi.

Bet anas nuotykis buvo niekai prieš tai, ką darėme dabar. Tada po kojomis jaučiau žemę ir buvo šansas išsigelbėti. Dabar jo nebuvo. Užtvankos gale augančiuose krūmuose rūkė partizanų tykojantys rusų kareiviai, o mes plaukėme tiesiai prie jų! Man rodėsi, jog užtvanka artėja žymiai greičiau negu krantas. Knaras kažką burbuliavo po nosimi, nukreipęs kulkosvaidį į krūmuose užsimaskavusį priešą, o aš tylėjau atlenkęs karabino saugiklį. Gorkis irklavo iš visų jėgų. Jo šniokštimas nustelbė anapus užtvankos krintančio vandens ošimą. Keista buvo, kad sargybiniai nerūpestingai teberūkė, ir elgėsi taip, tarsi, dar nebūtų pastebėję mūsų valties! Valandėlę švystelėjo raminanti mintis, jog visas jų dėmesys yra nukreiptas į krūmokšniais nusagstytą lauką, o ne į upę. Tačiau patikėti tuo buvo neįmanoma. Nebent visi sargybiniai būtų buvę vienakiai...

Krantas buvo visiškai netoli, sargybiniai privalėjo girdėti irklų keliamą triukšmą ir mes kiekvieną sekundę laukėme atomazgos. Tačiau niekas mūsų neužkabino nei šūviu, nei riksmu. Tai buvo stebuklas, nesuprantamas, nepaaiškinamas! Tik kai įsibėgėjusios valties priekis užčiuožė ant pakrantės smėlio, visiškai netoli pasigirdo balsas:

— Nu i kak? Ar prisimylėjote?

Paskutinį klausimo žodį išverčiau į lietuvių kalbą labai sušvelninęs. Nedrįsau pakartoti jo rusiškai.

— Prisimylėjome! — pakartojo Gorkis rusiškai.

Krūmuose pasigirdo juokas. Tai bent siurprizas! Vietoj kurtinančios kulkosvaidžio serijos arba įsakymo pakelti aukštyn rankas, mus pasitiko draugiškas, nieko blogo nežadantis klausimas!!! Tai buvo virš fantazijos ir aš pagalvojau, kad sargybiniai tik pajuokavo, norėdami, kad mes prarastume budrumą. Atomazga įvyks tuo momentu, kai mes išlipsime ant kranto. Tokioje mėnesienoje galima pažaisti katę su pele... Kad nesušlapti kojų, traukiant lavonus iš vandens!

Mūsų laimei, valtis įsirėžė į krantą ties ta vieta, kur vos už kelių žingsnių juodavo keletas krūmokšnių. Gorkis tyliai sušnibždėjo Knarui:

— Eik už artimiausio krūmo ir ten palauk mūsų. Tik neskubėk!

Po to, jis įsitvėrė už virvagalio, o aš įsikibau į valties šoną. Reikėjo ištraukti laivelį ant smėlio, nuimti irklus ir paguldyti juos ant dugno. Visa tai reikėjo atlikti be galo ramiai, nesijaudinant, tarsi netoliese pasaloje gulintys kareiviai būtų buvę geriausi draugai. Visa tai buvo dar vienas nervų išbandymas. Už keleto žingsnių buvo išsigelbėjimas, norėjosi kuo greičiau nutolti nuo sargybinių, kurie kiekvieną akimirką galėjo atsikvošėti arba pamėginti įvelti mus į kokį nors pokalbį. Laimei, jie to nedarė, tarsi, žinodami, jog rusiškai mes temokame vos keletą frazių.

Širdis atlėgo tik tada, kai atsidūrėme už krūmų ir ten nesutikome nei

vieno ruso kareivio. Mes paspartinome žingsnį Romuldavos miško link, kuris juodavo už gero kilometro. Ėjome tylėdami, nepaisant didžiulio noro pasidalinti kokiais nors spėliojimais apie nuostabų atsitikimą, pasitaikiusį šviesią spalio mėnesio naktį...

Tik keletą dienų prieš apleidžiant Šimonių girią, sužinojome, kokiu būdu mums pavyko nekliudomai pavogti valtį ir persiirti per ištvinusią Šventąją, prie pat užtvankos ties Sedeikiais. Namo šeimininkas, pas kurį buvo apsigyvenę du aukšti rusų karininkai, buvo neįprasto reginio liudininku. Pasalai vadovavęs majoras išsikvietė prie užtvankos budėjusios sargybos viršininką, koliojo jį ir keikėsi tokiais žodžiais, kokių doras ūkininkas dar nebuvo girdėjęs savo gyvenime. Tiesa, taip ir liko neaišku, kodėl užtvankos sargyba neužkabino mūsų, einančių per lieptą? Matyt, nepastebėjo. Tačiau, jeigu būtume bandę apeiti postus, būtume patekę tiesiai ant pasalos prie vieškelio. O pavogti valtį ir persikelti per Šventąją mums padėjo nuostabus atsitiktinumas. Prieš valandą ar dvi iki mums pasirodant, iš antrojo Šventosios kranto šita valtimi buvo persikėlę trys rusų kareiviai ir, kadangi mes vilkėjome tokiomis pat uniformomis, užtvankos sargyba paskaitė mus atgal grįžtančiais saviškiais. Matyt, psichologinis faktorius buvo toks stiprus, jog niekas neatkreipė dėmesio į detales... Prisimindamas šį įvykį, Gorkis visada tvirtindavo, jog tai buvo paties Viešpaties Dievo suorganizuotas stebuklas.

Šito nuostabaus atsitiktinumo dėka mes įvykdėme užduotį. Buvo išgelbėta spaustuvė, o trys vietiniai partizanai išvengė neabejotinos mirties.

RAUDONOJI ŠMĖKLA

Siandien privalome pasakyti viską, ką taip ilgai slėpėme patys nuo savęs ir nuo savo vaikų. Būta ir tokių įvykių, apie kuriuos net puse lūpų bijojome prasitarti, nors širdis virte virė iš skausmo ir neapykantos mūsų pačių melui ir tylėjimui. Tačiau kitaip negalėjome — gyvenome amžinos baimės šešėlyje, už kiekvieną tiesos žodį jautėme Sibiro šaltį. O papasakoti yra apie ką — oi yra!

Jau seniai Grinkiškio apylinkėse sklinda legendos apie baisųjį Rapolą — Grinkiškio stribų vadą. Dar vaikystėje girdėjau tas legendas apie nežmonišką žiaurumą Grinkiškio apylinkės kaimų gyventojų atžvilgiu. Daug žmonių jis nukankino tardydamas, daug visai nekaltų sušaudė. Vien tik žodį Rapolui ištarus, šiurpas per nugarą perbėgdavo. Rapolas — tai Grinkiškio baubas, šmėkla, ne vienam prisisapnuodavusi košmarais. Tai negyjančios žaizdos, nežinomi kapai, Sibire išbarstyti nekaltų žmonių kaulai. Tai kraujo tvaikas balose bei miškelių pakraščiuose ar galulaukėse be kapo žymės. Tai žmonių dejonės Grinkiškio dvaro rūsiuose. Nėra nė vieno vyresnio amžiaus žmogaus Grinkiškio apylinkėse, kuris nežinotų to vardo — Rapolas. Kadangi niekas nesiėmė atskleisti tos legendomis apipintos asmenybės, nutariau tai padaryti aš. Siekdamas autentiškumo, vaikščiojau pas senus Grinkiškio, Pašušvio, Baisogalos apylinkių kaimų gyventojus, užrašinėjau jų atsiminimus. Vieni bijojo plačiau apie tai kalbėti, kiti, prisiminę savo nuoskaudas, atverdavo širdį. Ir kuo daugiau žmonių dalinosi savo prisiminimais, tuo baisesnis darėsi Rapolo

portretas. Kartais net pykau ant savęs, kad ėmiausi to siaubą keliančio, nereikalingo darbo. Tačiau norėjau, kad būtų žinomos ne tik legendos, bet ir šventa tiesa. Pačius svarbiausius prisiminimus ir šiurpiausius atsitikimus užrašiau žodis žodin pagal pasakotojo kalbą. Stengiausi nepraleisti nei vieno žodžio. Kai kurie šių prisiminimų autoriai, šių baisių įvykių liudytojai jau yra mirę. Kiti dar tebegyvena ir jų pasakojimai yra nevienodi, net prieštaringi, tačiau nuoširdūs ir teisingi. Baisu yra prisiminti tą šiurpų pokario laikotarpį. Juk ne vien tik Rapolas buvo toks „pasiutėlis". Buvo ir daugiau tokių sadistų, kurių pavardę ištarus, žmogus pašiurpdavo. Kas pasakys, kiek nekalto kraujo ir ašarų praliejo stribai? Tačiau šį kartą apie Rapolą.

Dėl žinomų priežasčių nei mirusių, nei gyvų pasakotojų pavardės nebus skelbiamos.

Vl. PABIKAUSKAS

J. G. (miręs) Grinkiškio apylinkės Rudžių kaimo gyventojas

Grinkiškyje, pačiame miestelio centre dar prieš karą buvo garsi karčema, po karo į užkandinę perkrikštyta. Aš eidavau ten pasėdėti, alaus išgerti, su gerais pažįstamais susitikti. Kartą per Sekmines nutariau nueiti į bažnyčią, bet, sakau, užsuksiu pirma į užkandinę, gal šimtą gramų... Tik staiga matau — Rapolas iš užkandinės išsvyruoja, jau patempęs kaip reikiant.

— Na,— kreipėsi jis į mane,— palauk! Ar nori uždirbti ir šimtą gramų išgerti?

— Nežinau, kad aš... — užsikirto man kalba (norėjau pasakyti, kad į atlaidus išsiruošiau).

— Na, na nesispyriok, einam! — Pakaustyti odiniai batai baisiai girgždėjo. Priėjęs prie bufeto, sušuko:

— Stakan vodki, živa!

Bematant man buvo paduota stiklinė degtinės ir silkė ant lėkštutės. Išgirdau piktą įsakantį Rapolo balsą:

— Davai, nešk!

Aš bijojau ir žinojau, kad priešintis nevalia, bet nujaučiau, kad čia kažkas netaip. Išgėriau man įpiltą degtinę ir, net nespėjęs atsikvošėti išgirdau:

— O dabar į dvarą marš! Aš lauksiu, nevėluok!

Pats, išėjęs iš užkandinės, šoko ant arklio ir zovada — į dvarą. Užkandinė buvo pilna žmonių, miestelyje taip pat pilna, nes buvo atlaidai.

Taigi nueinu į buvusį Belozaro dvarą, o ten pilna ginkluotų stribų. Baisu pasidarė. Užeinu į vidų, o vienas stribas:

— Tai ko dabar? — taip piktai rėžė.

— Rapolas kvietė,— atsakiau.

— Stok čia,— parodė prie sienos,— ir lauk.

Po kiek laiko pasirodė Rapolas, dvokiantis česnaku.

— A-a-a, tai tu atėjai, einam.

Jis nusivedė mane prie svirno ir parodė krūvą malkų.

— Per dvi dienas suskaldysi, užmokėsiu. O dabar — pradėk.

Štai ko jis iš manęs norėjo. Aš pradėjau darbą ir dirbau tol, kol sutemo. Kitą dieną atėjau dar neišaušus, kad spėčiau. Pietų man nedavė, buvau įsidėjęs savo. Jau nebedaug malkų buvo likę, todėl nutariau užvalgyti. Nespėjau kąsnio nuryti, o Rapolas jau čia.

— Čto, nerabotaješ? — piktai suriaumojo.

— Pietauju,— atsakiau.

— Na, reikia, reikia pažrat, reikia,— ir, pagadindamas orą, šlapinosi ant malkų.

Ot kultūra, pagalvojau. Baigęs skaldyti malkas vėl nuėjau į dvarą pasakyti Rapolui, kad baigiau. Skau-

dėjo rankas ir pūslės delnuose buvo.

— O, bravo bravo! Maladiec mužik, maladiec! Gali eiti namo. O vėliau aš tau užmokėsiu už darbą, vėliau, supranti? Kitą savaitę...

Stribai į mane piktai žvairavo akimis. Aš daugiau nebelaukiau — skubėjau namo į Rudžius. Atlyginimo už darbą taip ir nesulaukiau, praėjo ne viena savaitė. Kartą sekmadienį aš užėjau į užkandinę. Už staliuko sėdėjo Rapolas, plačiai iššergęs kojas, įraudęs. Stalas nukrautas, su juo dar trys, vienas karininko uniforma. Rapolas gražiai kvatojasi. Na, pats laikas, — pagalvojau. Aš nedrąsiai priėjau prie jo ir pasisveikinau. Jis išpūtė iš nuostabos akis.

— Gal užmokėtumėt man už darbą? Malkas tai visas suskaldžiau, o dabar gerai būtų ir šimtą padaryti.

— A, tiesa, tiesa.— Jis išsitraukė storą piniginę ir padavė man dvidešimt penkis.

— Užteks?

— Ačiū, užteks,— atsakiau. Išgėręs šimtą gramų, skubėjau namo. Vos išėjau iš užkandinės, pasivijo Rapolas.

— Į dvarą, živa. Prisistatyk budinčiam — sakyk, Rapolas liepė sulaikyti. Žiūrėk, be fokusų, kitaip nušausiu!

Kai nuėjau į dvarą ir viską pasakiau, nepajutau, kaip atsidūriau sklepe — buvusiame bulvių rūsyje po svirnu. Be maisto pralaikė tris dienas. Po trijų dienų išleido. Rapolas tiesiog rėkė:

— Kaip tu drįsai prie mano viršininkų šitaip pasielgti?! Kontra tu, banditas! Pamokinti tave reikia, sušaudyti vietoj.

Ir į sprandą kelis kartus nuo Rapolo gavau — net žvaigždės iš akių pasipylė. Taip ir gyvenau su baime, kad išveš į Sibirą. Gal tik tas sulaikė, kad įstojau į kolūkį. Kito kelio nebuvo. Tačiau miestelyje nesirodžiau ir stengdavausi su Rapolu nesusidurti. Bijojau vien to vardo.

V. M. (miręs) Rudžių kaimo gyventojas

Kadangi mano sodyba buvo prie pat vieškelio, todėl matydavau kaip pralėkdavo Rapolas su savo būriu. Ne kartą užsukdavo ir į mūsų sodybą. Aš turėdavau jiems arklius pagirdyti. O Rapolas vis klausinėdavo, ar banditų nematei, gal pas ką užeina?

— Kad nevaikšto čia banditai,— atsakydavau.

— Na, na, jūs visi tokie!

Apie jo žiaurumus jau žinojau, todėl nejauku darėsi, kai jis apsilankydavo. Kartą vasaros metu apie pietus į Rudžių kaimą užlėkė būrys stribų ir enkavedistų su Rapolu priekyje. Tuo metu Petkevičių namuose visi valgė pietus. Šaukiamas į armiją buvo jų sūnus. Jis nesislapstė, tačiau pamatęs enkavedistus šoko bėgti — galvojo, kad jo suimti atvyko. Rapolas, pastebėjęs bėgantį, pradėjo šaudyti į jį ir, pakirstas kulkos, Petkevičius krito. Po kiek laiko pas mane kaip pasiutęs atjojo Rapolas.

— Imk kastuvą ir pas Petkevičius — živa! — sustaugė įsiutęs. — Užkasite banditą.

— Ne banditas jis, — bandžiau paprieštarauti, bet pamatęs, kad brauniko kabūrą atsega, nebesiginčijau.

Kai nuvykau į vietą, ten jau radau Justiną Misevičių. Kaip nušovė vidury lauko, taip ir liepė užkasti. Raudančių, alpstančių motinos ir seserų neprileido.

Aš sakau, gal kapo kauburėlį reikia padaryti? Kaip čia dabar, ne taip kaip žmogų... Ar kryželį pastatyti, kad žmonės matytų, jog čia žmogaus kapas.

— Ką,— suriko Rapolas, tarsi žvėris,— banditui kapą?! Lygi vieta turi būti, kad net žymės bandito neliktų. Traktoriai ars tuos laukus, o kažkoks kryželis trukdys.

Vėliau toje vietoje buvo pastatytas kryželis. Niekas jo nevertė. Baisus buvo tas Rapolas.

A. M., Sidabravo gyventoja

Mano vyras buvo partizanas — miško brolis. Vėliau jį užverbavo emgebistai ir jis tapo slaptuoju agentu — išdavė daug partizanų. Pabūgęs kerštо, perėjo į stribus, į Rapolo būrį ir tapo grupės vado Blužo Alekso pavaduotojas. Su Rapolu buvo geri draugai, ypač pasižymėjo žiaurumu, žinojo visus partizanų ryšininkus. Daug suėmė, daug sušaudė, trėmė į Sibirą. Palaužiant rezistenciją, suėmė savo pusbrolį, kurį nuteisė 25 metams. Vėliau tapo kolūkio pirmininku. Pastatė jį Sniečkus. Gavo žinią, kad pusbrolis miręs. Praėjus 30 metų, iš Sibiro grįžo pusbrolis. Tuoj pat jį pradėjo tampyti KGB. Aiškėjo visos jo nedorybės. Buvę rezistentai atpažino kaip išdaviką, išdavusį 1964 m. paskutinį partizanų vadą Prūsaitį—Mūrelį, kurį nuteisė mirti.

1982 m. man pasisakė, esąs baisus žmogus, gal baisesnis net už Rapolą. Sakė, kad sapnuoja nužudytuosius, bijo kerštо ir KGB. 1982 m. savo kambaryje pasikorė ant diržo. Paliko užrašą „Sudie, Rapolai“.

E. B. (miręs), Rudžių kaimo gyventojas

Mano ūkis buvo sudegęs per karą. Besitraukdami vokiečiai nelietė mūsų, o rusai padegė besivydami vokiečius. Padegė ir sodybą, nes jiems nepatiko, kad ši sodyba buvo viena iš gražiausių Rudžių vienkiemiuose.

— Pust gariat kulaki,— šaukė rusai ir enkavedistai.

Nekartą užsukęs Rapolas klausdavo:

— Čto, kulak, nepastroišsia? Kur banditai? Kai į Sibirą išgrusiu — sužinosi!

Mano žmona, pro langą pastebėjusi atjojantį Rapolą, pradėdavo verkti ir žegnotis. Kartą lipo ji kopėčiomis ant tvarto, nes po tvarto stogu, pastogėje buvo sukrautas šienas (daržinė sudegė). Iš kažkur pasirodė Rapolas su savo gauja. Gerai, kad tuo metu jo gaujoje buvo mūsų kaimo gyventojai — stribai — broliai Blužai. Rapolas pradėjo šaudyti į mano žmoną. Žmonelė išsigandusi nukrito nuo kopėčių, klaupėsi ant kelių, kabinosi Rapolui į kojas, bučiavo batus.

— Pasigailėkite, Jėzau Marija, pasigailėkite, aš nekalta, aš karvei šieno lipau ant tvarto!

— Pažiūrėsim, pažiūrėsim, kur banditai,— bumbėjo Rapolas. Stribai išnaršė visą pastogę, tvartą, gryčią, tačiau nieko nerado. Nes miškiniai pas mus į kaimą neužsukdavo. Tada stribas Blužas užtarė mus.

— Pažįstu aš juos, ne banditai jie ir ryšio su banditais neturi.

— Matai,— vėliau man sakė Blužas,— koks aš geras — už tai turėsi man duoti samagono.

Tai toks buvo mano susitikimas su Rapolu. Tada, pokario metu, mes kaip Dievo, jo vardo neminėjome be reikalo.

V. J. (miręs), Nutaičių kaimo gyventojas

Jodamas vieškeliu iš Šeduvos ar Baisogalos Rapolas su savo gauja užsukdavo ir pas mus ir puldavo į pirtį banditų ieškoti. Prikišdavo brauniką prie smilkinio ir rėkdavo:

— Kur banditai? Atrasiu — nušausiu!

— Manai, kad jie tavęs taip ir laukia,— bandžiau pajuokauti.

— Čto skazal! — suriko jis rusiškai. Perbalęs iš pykčio, išsitraukė brauniką ir taip smogė man į dantis,

kad bematant apsipyliau krauju ir netekau poros dantų.

— Aš tau pirtį ledinę iškūrensiu Sibire, bandito gabale,— rėkė Rapolas.

Nuo to laiko aš Rapolo bijodavau kaip pragaro. Pamatęs jojant pro šalį, galvodavau, kad tik neužsuktų, nes vėl puls į pirtelę banditų ieškoti. O pas mane ateidavo išsimaudyti aplinkinių vienkiemių ir kaimų gyventojai. Reikėdavo perspėti, kad pirtis iškūrenta. Virš pirties iškeldavau šluotą ir, ją pamatę, ateidavo išsimaudyti žmonės. Nekartą Rapolas su savo gauja tūnodavo pasaloje, laukdavo, kada ateis banditai. Turbūt galvojo, kad aš banditams ženklą duodu. Nukentėjo nuo Rapolo Nutaičių kaimas, kai ką net į Sibirą ištrėmė.

T., Grinkiškio miestelio gyventoja

Mačiau tą baisųjį Rapolą. Aš niekur nesikišau, buvau pamaldi, lankiau bažnyčią, meldžiausi. Rapolas nekentė bažnyčios ir tikinčiųjų. Jis sakydavo:

— Kaniušniu nado sdelat iš bažnyčios.

Tačiau tam jis buvo bejėgis, ne jo valia, ne nuo jo priklausė. Kartą sekmadienį aš iš Grinkiškio į Pašušvį ėjau į atlaidus, nešiausi su savimi kantičką. Ties Pašušviu link Grinkiškio pamačiau atjojantį Rapolą su savo gauja. Aš pasitraukiau į kelio pakraštį, nes bijojau, kad nesumintų — jojo jie zovada. Prijojęs Rapolas sustabdė arklį.

— Kur eini, boba, ir ką čia nešiesi?

— Atlaidai Pašušvyje, tai ir nešuosi kantičką,— atsakiau.

— Plytą geriau neštumeis — klubą reikia statyti. Ar banditų nematei?

— Nemačiau,— atsakiau.

— Žiūrėk, sužinosiu, kad meluoji, nušausiu.— Ir nujojo su savo gauja. Nenoriu aš to pabaisos daugiau nei prisiminti.

A. S. (miręs), Šeduvos miestelio gyventojas

Kai dar Šeduva buvo rajono centras, aš daug metų dirbau kooperatyve. Vežiodavau visokius veikėjus po rajoną — Romanenką, Širokovą, Lionginą. Rabikauską vežti teko, stribų apsauga prisėsdavo. Turėjau tokią mašiną — palutarką malkomis kurenamą. Nekokia, chlamas būdavo, bet vežioti veikėjus reikėdavo. Įvirsdavo ir Rapolas, girtas kaip maišas. Žiaurus tai buvo žmogus. Aš girdėdavau, kaip jis tardė, nes liepdavo būti netoliese — gal reikės ką nors vežti. Vieną kartą tai belaukiant, mačiau kaip į kabinetą įsivedė apsiverkusią bobą, nevisai jauną — apie keturiasdešimt metų. Aš nežinau, ką Rapolas jai darė, tik išgirdau nežmonišką klyksmą. Po kurio laiko klyksmas nutilo, tik girdėjosi kažkoks bildesys, duslūs smūgiai ar kažkas panašaus. Po kurio laiko Rapolas išėjo baisiai užraudęs, suprakaitavęs.

— Apsivėmė, padla,— pasakė Rapolas ir pats kažkur dingo.

Mačiau, kaip tą moterį paskui vedėsi stribai. Baisu buvo į ją žiūrėti. Ne visi atlaikydavo Rapolo tardymus. Kartą jis ir ant manęs užpuolė:

— Kodėl tu gyvas, a? Važinėji mašina po rajoną ir banditai tavęs nenušauna, pravierim, pravierim!

Po šio pokalbio jis ėmė manęs nekęsti.

— Jeigu tavęs nenušaus banditai, tai nušausiu aš,— gąsdindavo.

Bet kur jis staiga dingo, taip niekas ir nežino. Sako, į kalėjimą pasodino, o ten jį kaliniai atpažino ir užmušė. Visaip kalba, tačiau kas kartą susidūrė su Rapolu, visą gyvenimą nepamirš.

Š., Šeduvos gyventojas

Šeduvos rajone man teko dirbti atsakingose pareigose. Atsimenu visus buvusius veikėjus, net turiu nuotraukų. Reikėjo mums ir garnizonų, nes kas būtų saugojęs nuo miškinių. Visus būtų iššaudę miško broliai. Jie taiklūs buvo, o stribai patys jų bijojo labiau, negu velnias kryžiaus. Pažinojau aš ir Rapolą. Jis man netrukdė. Jei paprašydavau kelių stribų apsaugos, duodavo. Jis vadovavo Grinkiškio garnizonui, bet rajone būdavo. Jis nesiskaitė su niekuo — jei jau ką pačiupinėjo, tas ilgai krauju spjaudė. Jis mėgo peržiūrėti tremiamųjų į Sibirą sąrašus. Ko ten ieškodavo, nežinau, girdėjau, kad kai ką atsirinkdavo. Aš prie stribų ir enkavedistų nesikišau ir reikalo su jais neturėjau. Tačiau Rapolo vengiau, bijojau. Jo akyse buvo kažkokia baisi galia. Jei į ką piktai pažiūrėdavo, žmogus pasimesdavo. Mano nuomone, tai buvo tikras tarybinis enkavedistas, čekistų mokinys, labai mylėjęs Staliną.

Kas su juo atsitiko, aš nežinau. Atrodo, saugumas jį paėmė, girdėjau, prisidirbęs buvo. Daugiau aš apie Rapolą nenoriu kalbėti. Žinai, sunkus metas buvo. Taip sunku buvo atskirti savus nuo svetimų. Todėl galima būtų ir jį pateisinti. Stalinas tada reikalavo griežtumo, o Rapolas buvo tvirtas enkavedistas. Kas tie stribai, palyginus su juo. Kad ir tokie, kaip Gutauninkas Dorolis arba, sakysime, Blužas. Nors jie ir pasižymėję stribokai, tačiau tai ne Rapolas. Jis Tarybų Sąjungoje paminklo nusipelnė. Daugiau manęs neklausinėkit. Buvę stribai daugiau galėtų papasakoti apie Rapolą.

Buvęs stribų vadas D. (Radviliškio raj. Grinkiškio apyl.)

Tu manęs klausi apie Rapolą. Ką aš galiu pasakyti? Aš tarnavau su juo viename garnizone. Tokie laikai buvo, galima būtų ir jį pateisinti. Kiek buvo visokių sabotažninkų: kolūkio arkliai masiškai krito, pašarų trūko, o ir tuos pačius vogė. Arkliai ir karvės ant virvių kabojo. Žinai, kad būtume viską iš anksto numatę, mes prieš tokius kaip Rapolas patys būtume šautuvus atsukę, prieš visą sovietų valdžią. Bet mums melavo, sakė, kolūkių pirmininkai su aukštaisiais mokslais bus, žadėjo sovietinį „rojų“, o ką gavome? Rapolas buvo žiaurus, to neneigiu, bet paklausyk, iš kur toks žiaurumas. Viename kaime mūsų 10 vyrų būrys kartu su Rapolu užsukome į vieno buožės sodybą. Rapolas prievolės lapelius patikrino — viskas tvarkoje. O šeimininkė pasisiūlė pavalgydinti. Pyragaičių visą dubenį pastatė. Žinai, ką mes valgėme? Ogi vietoje maltos mėsos — maltos pelės buvo, iš anksto prigaudytos, ne vienas uodegėlę rado. Tada Rapolas pasiuto — štiku bobą po truputį badė, kol ta prisipažino. Aštuonis šovinius į ją suvarė. Po to nušovė senį ir tris vaikus. Jo įsakymu visus suvertėm į šulinį ir užlyginome. Aš gerai žinau kur, bet nesakysiu. Nežinia, kas dar gali būti. Vaikų tai nereikėjo liesti, jie dar maži buvo — po 8, 9, 11 metų. Vienas vaikas, matyt, peršautas buvo, nes judėjo rankutės ir kojytės. Rapolas tėškė jį šalin ir sukomandavo — užkast!

Pamenu kartą iš Kairėnų kažką atvežė ratuose uždengtą. Mūsų būrį tuoj pakėlė ant kojų. Žinai, ką ratuose pamačiau? Ogi 18 metų komsorgę — visą subjaurotą ir pakaustytą. Pasagos sulenktos ir prikaltos prie padų, uknoliai užlankstyti, o kaktoje išdeginta penkiakampė. Tris die-

nas ieškojome miškinių, bet neradome. Rapolo įsakymu sudeginome eigulio sodybą, liepėme jam su šeima iš tos vietos išsikelti. Į Sibirą tada ištrėmėme septynias šeimas.

A. B. (1985 m. pasikorė Kaune), buvęs Grinkiškio stribas

Būdamas MGB komisaru Raseinių rajone Vosiliškyje, net du kartus buvau susitikęs su partizanų dalinio vadu Beržu. Tada aš jam daviau duomenų, kas yra MGB šnipai. Daviau duomenų apie Algį Pocių. Antrą kartą susitikau su Beržu Buriūnų miške. Su juo buvo dar du partizanai. Susitarėme vienas kitam kelio nepastoti. Rapolas mane įtarė ir jo įtarimas didėjo. Pabūgęs Rapolo kerštо, tapau uolus stribas, užsitarnavau jo pavaduotojo vietą. Supratau, kad esu dviveidis ir išdavikas, tačiau man kito kelio jau nebuvo. Rapolas buvo sadistas profesionalas. Mačiau, kaip tardė 14 metų mergaitę prie degančios sodybos. Išsukinėjo rankų pirštus, išrengė nuogai, liepė visiems stribams iš eilės bučiuoti lytinius organus. Paskui paklausė, gal kas norit, tačiau mūsų tarpe tokių neatsirado. Tada ilgai ją mušė, paskui liepė rankomis paliesti žemę ir į lytinius organus įgrūdo tvoros štakietą. Po to kruviną ir leisgyvę įmetė į ugnį. Kad nesiveistų daugiau banditų išperos,— bumbėjo panosėje ir spjaudėsi — matyt pačiam šlykštu buvo. Jo įsakymu mes sudeginome Petrėčių iš Auksučių, Zakurkų ir Gulbinų sodybas, Mingilų iš Auksučių, Žiogų iš Dirgaičių sodybas. Dalyvavau suimant Mingilaitę ir Zakarkaitę. Ten tai buvo linksma! Per jas perėjo visas garnizonas, išnešė jas be sąmonės ir nuogas gulinčias nušovė. Apie savaitę negyvos gulėjo turgaus aikštėje. Rapolas liepė sekti, kas prie jų prieis, nustatyti pavardes ir gyvenamą vietą. Rapolo visi bijojo — jis gyrėsi matęs Staliną ir net kalbėjęs su juo. Kitą kartą prie butelio daugiau papasakosiu.

L., Grinkiškio gyventoja

Rapolas — tai mano skausmas, šeimos nelaimė, tragedija. Kaip jis kankino mano vyrą! Jei nebūčiau gudri buvusi, būtų ir mane kankinęs. Tačiau kartą ir aš jį nubaudžiau. Karolynės kaime gyveno Prakartienė su dukra. Jos abu sūnūs buvo partizanai. Matyt Rapolas tai nujautė ir tankiai užsukdavo pas Prakartienę jos vaikų gaudyti. Ir taip moteris biednai gyveno, o jie suėsdavo viską, surydavo ir palikdavo moterį alkaną su mergaite. Mes su vyru turėjome vandens malūną, visiems kaimams maldavome. Dar mano vyro nebuvo areštavę. Kartą pas mane atėjo Prakartienė ir sako:

— Žinai, tie stribai viską suėda ir reikalauja, kad kitą kartą gardžiau paruoščiau. O iš kur man mėsos gauti? Gal, Litvinien, gali man padėti? Pas tave malūne daug pelių — reikėtų juos žiurkiena pašerti.

Aš net nustėrau išgirdusi, bet susitvardžiusi sakau, kad pacų reikia jiems prigaudyti.

— Ką tu, kaimyne,— sako Prakartienė,— pacai nuodingi, dar pririjęs pacienos koks stribagalis nusikaduos, tai žinai, kas bus. O pelės mažos, sumalsiu su visais kauliukais ir tegul sau ryja stribai besočiai.

— Ar su visom žarnom ir malsi? — paklausiau.

— Ne, — atsakė Prakartienė, — švariai nutaisysiu.

Ir mes ėmėmės darbo, statėm spąstus ir narvelius, gaudėm ir mušėm peles. Per dvi dienas didžiulę krūvą prigaudėm. Prakartienė pilną dubenį žiurkienos pritaisė, pridėjo prieskonių ir privirė pyragaičių. Kaip tik atvažiavo Rapolas su savo stribais:

— O, kak vkusno!

Susėdę stribai kad kerta žiurkieną, net ausys kruta. Tik štai vienas stribas rado pelės uodegėlę pyragaičių įdare, kitas taip pat, rado ir pats Rapolas. Kad pasiuto vemti stribai, vaikšto apie gryčią, kiša pirštus į burną ir vemia. Ot tai užėdė smakai nelaimingi, tai prisirijo žiurkienos! Bet ir Prakartienę jie kurvavojo! Rapolas ją durtuvu badė, paskui sušaudė vargšę moterį ir į šulinį įmetė. Dukrą, išprievartavę visi iš eilės, sako, gyvą į šulinį įmetė ir šulinį užlygino. Vėliau mes lavonus palaidojome.

S. K. (miręs), Radviliškio raj. Eitvilių km. gyventojas

Po šio įvykio pas mane dienos metu užsuko Rapolas su visa stribų gauja. Aš laikiau kralikus, nes mano mama ne viską galėjo valgyti, skrandžio liga sirgo. O tuo metu kaip tik buvo pamušti kralikai, mama juos troškino. Rapolas, įvirtęs į vidų, dairosi. Mato, ant stalo kralikiena, o ir keptuvėje čirška, kvepia. Rapolas gal ir norėjo užeiti, bet į mėsą žiūri žvairai.

— Čto, koška? — paklausė rusiškai.

Mama atsakė, kad kralikai, o ne koška. Ar jau kraliko nuo katės neatskiriąs.

— Visus jus reikia sušaudyti,— subumbėjo Rapolas, — velnias žino, ką čia kepat. Einam, vyrai,— sukomandavo stribams, — katienos mes nevalgysime.

— Negi katinai katinus ėstų,— sušnabždėjo mama.

Tikriausiai skani ta žiurkiena buvo.

P. K. (buv. aktyvistas, stribas), Radviliškio raj. Kubiliūnų km.

— O, brač, Rapolą gerai, gerai pažįstu. Nors aš tarnavau Baisogalos garnizone, tačiau su Rapolu teko susidurti. Ir ne kartą. Vieną kartą mūsų 10 vyrų būrys Baisogalos apylinkėje Dvarelių ir Nutaičių kaime tikrinome, kaip mužikai prievoles atiduoda. Perėję keletą gryčių, žiūrim, ir Rapolas su savo asais šniukštinėja.

— Na, kaip,— klausia pasisveikinęs Rapolas,— ar daug radote?

— Kad čia viskas tvarkoje, brač,— sakau.

— Durniau,— kiek radote dešrų, kumpių, šnapso?

— Kad mes neimame,— atsakiau.

— Ko jus ten laiko, Baisogaloje? Perkarę, išdžiūvę, vos kačergas bepanešate. Griebti reikia iš mužikų, gerumu jie neduos, kulokų išperos. Visi jie sabotažninkai. Turi, o patys katieną ėda, tfiu! — nusispjovė Rapolas.

— Imkite viską, ką tik norite — aš leidžiu!

Nu, brač, ir prasidėjo! Į vežimus tik krauname dešras, kumpius, vištas. Komodų stalčiai tik tuštėja, iš spintų rūbai skraido. Žiūriu, brač, Rapolas tempia bidoną.

— Ei tu, kareiva, ko stovi? Šnapso radau pas vieną mužiką, o sakė, kad neturi — tai už melavimą per liežuvį trenkiau. Padėk nešti į ratus.

Įkėlėme, brač, bidoną į ratus ir, nusiaubę minėtus kaimus, išvažiavome. Pakely ginčijamės, kur užsukti gerai paūžti. Rapolas sako:

— Žinai, čia netoliese viena merga gyvena. Vyras kariuomenėje, tai užsukam pas ją.

Nuvažiuojam, brač, žiūriu, jauna boba vaikšto po kiemą, bet jau stora, pilvas ant nosies lipa, nėščia, mat. Sumarmėjom visi į gryčią ir prasidėjo balius. Rapolas tą bobą tik ragina, traukia dešras, kumpius. Kieme buvo

išstatyta sargyba. Matau, brač, Rapolas vis už užpakalio tai bobai pagriebia. Boba išsigandusi, pasimetusi, o jis vis kapt ir kapt už užpakalio. Kai gerai įkaušome, Rapolas pradėjo girtis:

— Žinai, mažą vaiką kai trenki galva į akmenį, tai bent balsas — bumpt. Atrodo, kad šovinys sprogo. Jūs netikit? Aš irgi nežinojau, bet sakau, balsas geras,— visi mes kvatojame, įvairius anekdotus tauškiame, o šeimininkė nuo tokių kalbų stovi prie sienos pastėrusi. O Rapolas giriasi toliau:

— Žinai, koks vaikas bobos pilve? Aklas, kaip kačiukas ir glitus, bjaurybė. Suėmėme vieną nėščią partizanų ryšininkę. Ko nedarėme, o ji vis nepasako, kur yra bunkeris. Nusibodo kutavot, tada aš jai pilvą šmaukšt peiliu! Sakau, nepasakysi — benkartą ištrauksiu. Ir ištraukiau tą bjaurybę. Fui, nenoriu nei prisiminti. Užkasėm stiervą dilgynėse.

Šeimininkės jau nebebuvo, ji užlindo už užuolaidos ir pasislėpė virtuvėje. Po kurio laiko girdžiu, brač:

— Kaip tau negėda, aš nėščia, vyrą turiu. Neljsk! Kai pagimdysiu, tada, vėliau.

Tačiau Rapolas nesustojo pusiaukelėje. Pasigirdo kažkoks bildesys. Po kurio laiko grįžo Rapolas, visas įraudęs, brač. Tuojau už užuolaidų galvą kyšt vienas vyrukas ir šaiposi, žvelgdamas į šeimininkę, o toji, brač, girdžiu, verkia. Už stalo traukiame burtus iš degtukų, kas pirmas turės eiti pas bobą, kas antras, o kas trečias ir t. t. O Rapolas giriasi, kad nėščia boba, bet karšta, velnias,— netikėjau. Ir maukia samagoną po pilną stiklinę. Nežinia, kuo tai bobai būtų pasibaigę, nes jau buvo susidariusi dešimtis — gal negyvai ją būtų. Bet į gryčią įbėgo sargybinis ir pasakė, kad partizanai pas Pilipauską į kiemą įslinko. Rapolas kad sušuks:

— Trevoga! Podjom! — Visi pašokę čiupomės už ginklų. Rapolas šaukia šeimininkę:

Ji atėjo, brač, apsiverkusi, galvą nuleidusi, ištaršyta.

— Čia viską tau palieku, viską! Pati žinai, už ką! — ir mes išrūkome partizanų gaudyti.

K. (Pupytė), Grinkiškio apyl. Rudžių kaimo gyventoja

Kaip aš Rapolo nepažinosiu — mano du vaikai gynėjais buvo, dvi dukros aktyvistės, viena partorgė, o žentas Vilniuje CK. Ot, aš padarydavau alų ir gyvatinkos išvarydavau, oi daug stribukų pas mane užeidavo, ot ūždavome, todėl mane Pupyte ir vadindavo. Pasilikdavo po du, po tris stribukus nakvoti. Kiek kartų Rapolas miegojo. Ot vyras buvo, mokėjo ir mergas, ir bobas palinksminti. Ant manęs žodžio niekas nepasakydavo, nes bijojo kaip ugnies. Aš Rapolą mušiau su mazgote. Gerai, kad užėjau laiku — mat, mano 16 metų dukrą jau buvo apžergęs. Ot aš jam daviau su mazgote. O Rapolas nušoko, sagstosi kelnes ir sako:

— Tavo laimė, kad tu mūsų vyrų motina, kitaip su tavimi pasikalbėčiau. Pupyte, nesakyk niekam apie tai. Tavo sūnūs tai pas mane tarnauja, paaukštinsiu juos. Gal,— sako,— tave kas skriaudžia?

— Švėgždos,— sakau,— nepatenkinti vis, kažko burčija.

Po kelių dienų ne tik juos, bet ir gimines ištrėmė. Ir gerai, nereikia liežuvio kišti. Gal nori gyvatinkos ar alučio — įpilsiu uzbonėlį? Tai matai, kokia aš boba, mušiau Rapolą.

V. Č., Radviliškio raj. Grinkiškio miestelio gyventojas

Buvau teistas 25 metams už partizanės Mingilaitės išgydymą po susišaudymo. Jos slapyvardis Tavutė.

Sušaudė 1950 m. vasario 19 d. Lavoną įmetė į mėšlidę.

Mano pažintis su Rapolu išliks visam gyvenimui. Jo dėka gavau 25 m. ir visa mano šeima — žmona ir trys vaikai — buvo ištremti į Igarką. Sibire mirė abi dukros ir žmona. Liko gyvas tik sūnus, nes jis iš Igarkos pabėgo, Leningrade baigė pedagoginį institutą, tapo muzikos mokytoju, vedė taip pat mokytoją, buvusią tremtinę. Iš lagerio grįžau pas jį.

Po karo aš gyvenau Grinkiškyje ir dirbau ambulatorijoje felčeriu. 1949 metų vasarą, vieną naktį į mano duris kažkas pradėjo stipriai belsti. Paklausus, kas, atsakė:

— Litvinas Aleksas, malūninin-kas. Turiu labai silpną ligonį, įleisk.

Atidaręs duris pamačiau, kad Litvinas ne vienas, su juo — dailiai nuaugusi, maždaug 21 metų, labai gražį, juodaplaukė kruvina krūtine. Ji vos vos laikėsi ant kojų, vietoje kvėpavimo girdžiu — gargenimas. Supratau, sužeisti plaučiai. Kai įsileidau į vidų, pažinau, kad tai partizanė Mingilaitė. Išsigandau ir paklausiau, ar niekas nematė jų ateinant. Sako, tu ją sutvarkyk, o aš parsivešiu pas save. Aš pasakiau, kad jos vežti niekur negalima, jos būklė sunki. Kai ji pradėjo nusirenginėti, dar labiau nusigandau — po viena pažastimi pistoletas pakabintas, po kita — granata. Aš sakau, turėsite tuos nusiimti, o ji atsisakė sakydama, kad tik nuo jos lavono bus galima nuimti. Aš nesipriešinau. Paklausiau, kaip viskas buvo. Sužinojau, kad jų namą apsupo apie 40 stribų būrys. Kažkas iš kaimynų išdavė, kad ji yra namuose. Ji atsišaudė vokiškos markės automatu, per langą išsiveržė į lauką ir per dilgėles praslinko į sodą. Ją pridengė brolis. Iš sodo ji pradėjo bėgti. Kaip pašovė — nejuto, tik už kilometro pajuto skausmą krūtinėje, trūko oro. Dviejų kilometrų atstumą iki Litvino šliaužė septynias valandas. Pasiekė jį tik sutemus. Aš jai atlikau operaciją, suleidau vaistus ir pradėjau gydymą. Stribai viso to nesuuodė. Po mėnesio Mingilaitė pasveiko ir grįžo į savo būrį. Išeidama pasakė, kad man bus atlyginta. Aš sakiau, kad tik savo pareigą atlikau.

Praėjus savaitei, gavau iškvietimą į Vosiliškį pas labai sunkų ligonį, kuris neva buvo prie mirties. Sako, jaunas, apie 20 metų. Manęs parsivežti su pora arklių ir vežimu atvažiavo labai keistas valstietis. Aš pagalvojau, kad jis taip dėl ligonio. Pasiėmiau kas reikalinga ir išvažiavau. Kai privažiavome Buriūnų mišką, pasidarė nejauku. Įvažiavus į vidurį miško, ant kelio iššoko keturi ginkluoti partizanai. Įsakė eiti į mišką ir neštis savo daiktus. Priešintis buvo beprasmiška.

Mane nuvedė į aikštelę, kartu vedė ir tą mužiką — triznių prakeiktą, išdaviką. Aikštelėje sėdėjo partizanai, jų tarpe pažinau Mingilaitę. Su ja kartu buvo ir jos vienmetė Zakarkaitė iš Gulbinų — Savutė. Pirmiausiai man buvo parodyti du ligoniai. Vienam reikėjo atlikti staigią operaciją, kitam medicina buvo jau nereikalinga. Viską atlikęs, paprašiau, kad mane išleistų. Tuo tarpu dingo mane vežęs mužikas. Pasirodo, jį rado beviduriuojantį po egle. Atvestas į aikštę, visas drebėjo. Jį norėjo nušauti, tačiau aš sakau, kas mane parveš namo. Prie manęs priėjo Tavutė ir išbučiavo. Sako, vežime rasi dovanų. Ir tikrai — vežime radau du ritinius drobės ir šiaip visokių prekių. Iki vežimo mus palydėjo tie patys keturi partizanai ir vis grasino mužikui. Išvažiavus iš miško, mužikas sustojo ir pradėjo prašyti drobės ir kitų daiktų. Jei ne, sako, važiuoju tiesiai pas Rapolą. Dabar supratau, kas per paukštis mane vežė. Daviau jam ir drobės ritinį, ir kitų daiktų ir pasakiau, kad jei mane parduos, jam ir jo šeimais bus galas. Mužikas tylėjo ir šypsojosi. Kitą rytą, kaip ir reikėjo tikėtis, pas mane įvirto Rapolas su visa stribų gauja. Dievulėliau, kas dėjosi. Išvertė visą namą, surinko vaistus, medicinos įrankius, pinigus, rado ir drobę. Prasidėjo kruvinas

siaubas. Rapolas, uždėjęs ant kaklo kilpą, tampė mano žmoną, mušė, spardė, liepė laižyti dulkes nuo visų stribų kerzinių batų. Mane prirėmė su automatu prie sienos, neleido nei pajudėti. Mano abi dukreles stribai laikė už kojų galva žemyn. Rapolas iš kažkur atsinešė sieros rūgšties, sako, po lašą lašins mergaitėms į lytinius organus. Neišlaikęs aš pasakiau, kad neliestų mano žmonos ir vaikų, nes jie nekalti ir nieko nežino — aš viską prisipažinsiu. Tokiu būdu aš nuėmiau nuo savo šeimos siaubingas kančias. Prasidėjo mano kančios. Mane nuvežė į Belozaro dvaro rūsį, kur buvo įsikūręs garnizonas. Savaitę laiko išbuvau be maisto, kankino įvairiais būdais. Sakiau, kad prievarta mane privertė perrišti miškinius. Tačiau mužikas viską papasakojo. Tada prisipažinau, nuslėpiau tik Mingilaitę.

Mačiau, kaip Rapolas tardė kitus. Tardant vieną moterį, pats Rapolas atvedė vilkinį šunį. Visą kruviną, vos gyvą moterį stribai sulenkė ir užleido ant jos šunį. Tik antžmogis gali taip pasielgti.

Mane išvežė į Vilniaus kalėjimą ir laikė iki teismo apie metus. Sužinojau, kad visą mano šeimą išvežė į Sibirą. Taip pat sužinojau, kad tą mužiką rado pakartą ant telegrafo stulpo nuogą, o ant kūno buvo prisegtas Stalino paveiksliukas ir pakabintas nupjautas jo liežuvis. Naktį buvo padegta mužiko sodyba ir jo visa šeima sudegė. Vasario 3 d. mane iškvietė MGB tardytojas ir pasakė, kad mano laimė, jog jau esu nuteistas, nes dabar jau neužtektų 25 metų. Sužinojau, kad padedant išdavikui, stribai gyvą paėmė Mingilaitę—Tavutę. Kad ji, neišlaikiusi kankinimų, viską pasakiusi. Kad bus teisiami Aleksas Litvinas, Jonas Buivys, vaistininkas Butauskas, teikęs man vaistus, ir kad aš turiu duoti parodymus kaip liudytojas ir todėl nuo etapo esu sulaikomas. Po teismo prie manęs priėjo tas pats MGB tardytojas ir tarė šypsodamasis:

— Blogai, kad šią naktį tave išveš į Rusiją, o tai sutiktum dar vieną savo draugą, patį mylimiausią — Rapolą.

Tada nesupratau. Pasirodo, pareigų viršijimas, pavojinga valstybei veikla, Stalino asmenybės niekinimas. Tyčia jam tai kas nors užtaisė, galvojau. Vis dėlto Dievas yra! Tardytojas man pasiūlė papirosą, o po kelių sekundžių padovanojo ir visą pokelį. Paaiškino, kad veža į Belomor kanalą. Sakė, kad ten gerai šeria ir politinių beveik nėra — tie dvesia kaip musės. Man pasisekė — po 25 metų grįžau gyvas.

A. B. (buv. stribas), Grinkiškis

Po Mingilaitės—Tavutės likvidavimo mane perėmė MGB. Davė uniformą, paaukštino laipsnį (vyr. leitenantas) ir paskyrė Vosiliškio apylinkės ypatinguoju kriminalinių tyrimų komisaru-įgaliotiniu. Baisi buvo tai apylinkė. Čia partizanai visiškai valdė padėtį. Mano susitikimai su partizanų vadu Beržu mane palaikė morališkai, nors pakarti galėjo bet kada. Greitai apylinkėje tapau savas, pradėjo kviesti į įvairias išgertuves. Kaip ir Rapolas, rupūžinką mėgau, žmonių nesmaugiau, galvojau, kad čia ir bus mano šilta vieta visam gyvenimui. Valdžios buvau gerbiamas. Aš žinojau, kad prieš Rapolą yra ruošiama vietinių gyventojų ir partizanų akcija. Jo nužudyti nesiruošė — rengėsi perduoti sovietų valdžios organams teisti. Tą tai aš tikrai žinojau. Rapolas girtas mėgdavo paburnoti:

— Ką jūs čia tauškiat — Stalinas! Jis ten — Kremliuje, o aš čia. Ne jis — aš Stalinas, — maldavo liežuviu įgėręs.

Todėl pagrindo įvelti jį į pinkles buvo nemažai. Aš jam patariau nesirodyti Vosiliškyje, nes mes dabar buvome jau ne tarnybos draugai. Aš stovėjau aukščiau už stribus. Vienas

ūkininkas 1951 m. vasario ar kovo mėnesį suruošė stambų balių ir sukvietė be galo daug valdžios. Partorgą Siroková, politruką Romančiką, komunistų išnarą Pranaitį, apylinkės pirmininką Lionginą, sekretorių Sabulį, seniūną Ilevičių, mane, o taip pat Rapolą, atstovą iš Maskvos (ypatingų bylų ekspertą antisovietiniams elementams stribų, MGB, NKVD bei partijos eilėse išaiškinti. Jis turėjo Berijos įgaliojimus ir niekam nebuvo pavaldus.) Laipsnį turėjo majoro. Jis buvo gavęs nemažai skundų Rapolo atžvilgiu. Buvo pakviestas ir kunigas, neva pritariantis sovietų valdžiai, pamokslais raginęs žmones mylėti sovietų valdžią. Į Vosiliškį buvo sutrauktos nemažos stribų, MGB ir NKVD pajėgos. Kol prasidėjo tas balius, dalis stribų jau šlitinėjo prisisprogę. Girdė juos visi, kas tik galėjo. Mano širdis nujautė kažką negero, bet į balių nuėjau, pasiėmęs TT markės pistoletą.

Balius buvo šaunus. Aš mažai gėriau, buvau atsargus. Pagalvojau, ar nesusems čia tokių ponų partizanai. Sekiau kiekvieną žmogų, tačiau pamatęs, kad viskas ramu, įnikau ir aš gerti. Daugiausiai pylė Rapolui — nežiūrėjo nei eilės, nei gėrimų rūšies — ir degtinę, ir stiprų naminį alų, ir net spiritą. Prie jo prisėdo dvi jaunos panelės ir pradėjo linksminti ir su juo flirtuoti. Jie kaip tik sėdėjo prieš Maskvos atstovą iš priešingos stalo pusės. Aš įtariau, kad čia kažkas ne taip — turbūt Rapolui šis balius bus paskutinis. Netikėtai vienai iš tų merginų prasisegė chalatas ir aš pastebėjau, kad ji vilki miškinių karinę uniformą. Nepastebimai įleidau ranką į kišenę ir atlaužiau pistoleto saugiklį. Tą patį padarė ir Maskvos atstovas. Rapolas pradėjo su tomis mergomis bučiuotis, o ypač su ta partizane — atrodė, kad tuoj nugrius abu po stalu. Netikėtai tos mergos kažkur dingo. Maskvos atstovas paklausė Rapolo:

— Kokios čia mergos?

— Tai mano meilužės, — atrėžė Rapolas ir garsiai bučiuodamas du pirštus iškėlė nykštį.— Vot babi — liuks.

Pastebėjau, kad maskvietis nepatenkintas.

— Ar tu jas pažįsti? — Dar paklausė Rapolo.

— Kaip savo penkis pirštus! — atkirto maskviečiui.

Nors ir gerai rusiškai atsakė, maskvietis dar kažką pasižymėjo užrašų knygutėje. Prišoko šeimininkė:

— Vyrai, ką jūs čia dabar, tarnyba bus vėliau, o dabar gerkime.

Vos apversdamas liežuvį Rapolas pralemeno:

— Man visur tarnyba, moč. Tik Stalinas Kremliuje tupi, o aš čia.

Maskvietis sukluso, išgirdęs minint Stalino vardą, ir įsikišo rankas į kelnių kišenę.

— Aš Stalinas, aš, aš ne Rapolas, aš Stalinas,— mušėsi kumščiu į krūtinę girtas Rapolas.

Mačiau, kaip pabalo maskviečio lūpos ir pradėjo virpėti jo rankos — vos nulaikė stiklinę, pilną degtinės. Išmaukęs susitvardė, o balius ėjo toliau. Aš pasigėriau, nieko neatsimenu. Maskvietis dingo, o su juo keli apgirtę stribai. Temstant į kambarį įėjo maskvietis ir keletas MGB darbuotojų. Įsakė Rapolui skubiai važiuoti į štabą. Keli MGB darbuotojai jį išsivedė. Paskui kažko ilgai klausinėjo šeimininko.

— Aš jų visai nepažįstu ir nekviečiau,— girdėjau šeimininko balsą.— Tai Rapolas iš kažkur jas atsitempė, jis ir pasakys.

Paskui klausinėjo kitų už stalo, iš kur tos merginos ir kur jos galėtų būti. Tačiau visi lyg susitarę kartojo. „Rapolas — sabaka". Nusikeikė maskvietis ir išmaukė stiklinę degtinės. Nuo tos dienos Rapolo daugiau niekas nematė. Stribams vadovauti atvyko kitas budelis, pavarde Orlovas, vėliau tapęs milicijos įgaliotiniu. Aš nujaučiu, kad Rapolas buvo tyčia suėstas. Tačiau įsikišti į tą reikalą bi-

jojau, nes areštavo Sirakovą, Pranaitį ir partorgą pagal Stalino įsakymą Nr. 1. Tai tiek apie Rapolą.

T. S. (Radviliškio raj. Eitvilių kaimas)

Mes gyvenome labai biednai, augo daug vaikų. Vyras žuvo po traukiniu, tai vargau viena. Visą amžių tikėjau į Dievą, todėl mano gryčioje būdavo ir šventųjų paveikslų. Ieškodamas banditų, Rapolas užsukdavo ir pas mane. Parodydavo automatu į Kristų ir klausdavo:

— Na, motin, kas pirma — Dievas ar Stalinas?

— Stalinas, žinoma, Stalinas! Dievas ten aukštai, o Stalinas čia, apačioje, užtat jis ir pirmas,— atsakydavau.

— Ot boba! Maladiec, boba, jinai už Staliną, ir ką tu jai!

— Kokia aš tau boba! — kartą atrėžiau jam.— Už tave ne vyresnė, ir anūkų neturiu. Pats tu senelis, o ne aš boba!

— Durna boba! — nusikeikė Rapolas ir nusispjovė.— Rusijoj visas moteris ir mergaites bobomis vadina.

Aš pradėjau juoktis — nejaugi taip visos pasenę.

— Durna boba — ten visas taip vadina. Ir jaunas, ir senas.

Keisti žmonės tie rusai, ir ko tik ant margo svieto nebūna. Rapolas prie manęs nagų nekišo, tik sutikęs šaukdavo:

— Nu, boba, kas pirmiau — Stalinas ar Dievas?

Ir kvatodavo su savo stribais iki nukritimo. Bet jis žiaurus buvo — nebėra žodžių kaip ir apsakyti.

Ką jis su Mikuckiu padarė! Kažkas įskundė, kad jis turi ryšį su banditais. Tai atvažiavęs ėmė tardyti. Mato, kad nieko neišgaus, įsiuto. Tuo tarpu Mikuckienė blynus kepė. Nutvėrė iš lovytės mėnesio vaiką, išvystė ir — ant keptuvės. Dieve, Dieve, jos akyse ašaros. Mikuckienė per keletą minučių paliko balta kaip popierius. 27 metų moteris pražilo akimirksniu. O Rapolas jį varto klykiantį, riebaluose kepa. Mikuckas visai nesavas kaltes prisiėmė ir jį vargšą sušaudė. Aš mačiau jo lavoną. Akys išbadytos, pirštai nukapoti, visas juodas. Kaip baisiai jį stribai nukutavojo! O vaikiukas tuoj pat mirė. Sako, jį užmušė kalėjime — ir gerai žalčiui. Kiek jis žmonių kraujo prigėrė!

Redakcijos prierašas. Prieš publikuodami šiuos atsiminimus, ilgai abejojome — ar verta? Ar verta aitrinti žaizdas tų, kurie patyrė visą pokario siaubą? Ar supras ir patikės tuo vėliau atėję?

Vis dėlto nusprendėme, kad tiesa turi būti pasakyta, kokia ji bebūtų ir kokiais žodžiais sakoma. Tik žinodami ją, bent dalinai supratę ir įsigilinę, galėsime toliau gyventi.

16 LIETUVIŲ, PASMERKTŲ LĖTAI MIRČIAI. KAS JIE?

Vladislavas TELKSNYS

Tai — vokiečių nacių aukos, vadinamoji spaudos darbuotojų bei žurnalistų grupė, suimta 1943. 04.29 ir pasmerkta lėtai mirčiai Štuthofo koncentracijos lageryje:

1. Nikodemas ABROMAVIČIUS
2. Vaclovas ALKSNINIS
3. Jonas BALČAITIS
4. Henrikas BLAZAS
5. Vladas ČEKAUSKAS
6. Antanas Vytautas DANIŪNAS
7. Povilas JANELIŪNAS
8. Balys KULYS
9. Simas KVIETKA
10. Petras LUGAS
11. Stasys LUGAS
12. Juozas LUKOŠEVIČIUS
13. Augustinas STANKEVIČIUS
14. Vladislovas TELKSNYS
15. Ksaveras URBANAVIČIUS
16. Pranas ŽUKAS

KELIONĖ Į NEŽINIĄ

Suimtuosius esesininkai sukišo į Kauno gestapo rūmų rūsį (Kęstučio—Donelaičio gatvių kampas — profsąjungų rūmai). Stačiomis „pernakvoję“ rūsio „spintose“, nes jose tilpome tik stovėdami, kitos dienos rytą buvome iš tų „spintų“ išleisti. Žvalgiausi, ieškojau pažįstamų. Žinoma, džiaugiausi, kad jų čia nematau, bet širdyje kilo nerimas: „Koks mūsų spaustuvės ir draugų likimas? Ką jie daro mane suėmus? Ar mano suėmimas nepražudys to, kas taip sunkiai kurta?“

Dabar galėjome susipažinti, paspausti vienas kitam ranką, pasikalbėti, bet tai buvo nelabai linksmas, gal net nelabai nuoširdus ir gana trumpas pasikalbėjimas. Sužinojau, kad tarp mūsų yra du broliai Lugai. Artimiau susipažinome tik Marijampolės gimnazijos klasėje, suvirtę ant suplėkusių šiaudų, nes čia mus išlaikė savaitę. (Matyt, be nurodymų iš Berlyno gestapas nežinojo, kur mūsų grupę įkalinti, kai vokiečių okupuotose valstybėse ir pačioje Vokietijoje buvo daugybė koncentracijos lagerių ir kalėjimų, ar čia pat Lietuvoje sunaikinti.)

Čia, nors gerai vienas kito nepažindami, sužinojome kiekvieno trumpą biografiją, kur pastaruoju metu dirbo, o svarbiausia, nors iš užuominų, supratome, kuo esame kaltinami. Paaiškėjo, jog visus gestapas kaltina už antivokišką veiklą, rezistencinės spaudos (daugiausia „Į laisvę“) platinimą ir rėmimą (popieriumi, finansais, transportu).

Tolimesnis mūsų kelias — etapu per Rytprūsių kalėjimus, kuriuose buvome laikomi po vieną, dvi paras tamsiuose bei tvankiuose rūsiuose ant suplėkusių drėgnų šiaudų su juose prilindusių utėlių, blusų, blakių ir pelių gyvūnija. Kalėjimuose mus maišė su išbadėjusiais, sulysusiais kitataučiais kaliniais, bet mūsų mažai grupelei pavyko išsilaikyti neišskirstytai po kitas kameras. Kiekviename kalėjime vežamų į nežinią vis didėjo. Į Štuthofą patekome ne šešiolika, o apie tris šimtus kalinių.

Nuo pirmųjų valandų pasijutome tarsi sukritę į pragarą. Mus gąsdino badas, katorginis sunkus darbas, patyčios ir fizinės kančios. Su baime žvelgėme į dieną naktį rūkstantį krematoriumo kaminą, pro kurį su dūmais veržėsi anksčiau atvežtų katorgininkų deginamų lavonų dvokas. Klausėme vienas kitą: „Kada ir mes išrūksime?“ Laukdami kažkokio stebuklo, visomis išgalėmis stengėmės išsilaikyti, praleisti dar vieną gyvenimo dieną, nors ji neapsakomai buvo sunki. Saugojomės baisios lazdos, sukom galvą, kur surasti nors trupinėlį bet kokio maisto, kad tik suramintume didelį alkį. Ėjome, dirbome, miegojome, o prieš akis — alkis ir mirtis.

Čia aš nenoriu visa tai, ką Štuthofe išgyvenome, atpasakoti, nes nieko naujo nepasakysiu, ką aprašiau 1990 m. „Minties“ leidyklos išleistoje savo knygoje „Kamino šešėlyje“. Nebent galiu priminti, kad iš mūsų (16 asmenų) grupės pirmąjį lagerio giltinė nukirto nepriklausomos Lietuvos atsargos kapitoną Vladą Čekauską. Jis išrūko pro krematoriumo kaminą. Mums ta pati kančia pasidarė dar sunkesnė. Vis dažniau žvelgėme į krematoriumo kaminą, pro jį besiveržiančius dūmus, kurie priminė liūdną mūsų kančios pabaigą.

Kaip perkūnas iš giedro dangaus po dešimties mėnesių kančių nuskardeno lagerio komendanto pranešimas, kad mūsų grupės žmonės bus paleisti į laisvę. Kas galėjo tuo patikėti? Tai išgirdę iš nuostabos kelias minutes lyg suakmenėję stovėjome, negalėjome ištarti nė žodžio. Tik vėliau iš džiaugsmo apsikabinę ėmėme bučiuotis, juoktis, kvatoti, iškėlę į dangų rankas, klaupėmės, dėkojome Viešpačiui už išgelbėjimą.

Išgirdę aplink stovinčių kalinių juoką ir patyčias, esą visiems taip sakoma, o iš tiesų mus išveš tik į kitą lagerį, sumišome ir pradėjome ta laisve abejoti.

Bet 1944 m. vasario 25 d. mūsų grupė paskutinį kartą išėjo pro Štuthofo koncentracijos lagerio vartus. Vis dėlto mus vežė per Rytprūsių kalėjimus Lietuvos link. Lydėjo aštuoni automatais ginkluoti esesininkai, o varomus iš Karaliaučiaus geležinkelio stoties į kalėjimą antrankiais surakino po du. Tada paleidimo viltis sumažėjo, pasidarė niūru. Ir kai iš Ragainės kalėjimo išbadėję buvome varomi į celiuliozės fabriką dirbti, mūsų laisvės viltis užgeso. Čia ištikusi tragedija mus visai pribloškė: nusilpęs, sergantis plaučių džiova mirė inžinierius Antanas Vytautas Daniūnas. Jis liko Ragainės kalėjimo kapinėse. Netrukus mes atsiradome Kauno kalėjime, iš kurio kovo 15 d. buvome paleisti į laisvę. Deja, ne visi. Mus sukrėtė tai, kad kalėjimo kameroje dėl mums nežinomų priežasčių gestapas pasiliko mūsų draugą Povilą Janeliūną.

Kodėl mus, 13 buvusių Štuthofo koncentracijos lagerio karinių, paleido ir iš anksčiau (1943 m. kovo mėn. 25—26 d.) atvežtų 46 asmenų grupės likusius gyvus 37 žmones, 1943.05.31 d. paskelbė „garbės kaliniais“, mums liko mįslė. Juo labiau, kad pro Štuthofo krematoriumo kaminą išrūko tūkstančiai lietuvių. Kas buvo tie kankiniai? Kodėl jie tapo vokiško nacizmo genocido aukomis?

Juozas Balčaitis

Henrikas Blazas

Vladas Čekauskas

Vytautas Daniūnas

Petras Lugas

Povilas Janeliūnas

Stasys Lugas

Simas Kvietka

Juozas Lukoševičius

Vladislovas Telksnys

Augustinas Stankevičius

Ksaveras Urbonavičius

NIKODEMAS ABROMAVIČIUS

Gimė 1913.05.27.

Vokiečių okupacijos metais dirbo Vilniaus „Statybos“ bendrovės transporto vadovu.

1943 m. balandžio mėn. 29 d. esesininkų buvo suimtas, apkaltintas kaip laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ korektorius bei platintojas ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22903. Paleistas 1944 m. kovo 15 d. Daugiau žinių apie jį neturime.

VACLOVAS ALKSNINIS

Gimė 1902.12.15 Giraitės m., Šventežerio vls., Seinų aps. Karininkas ir visuomenininkas. Budamas Seinų Žiburio gimnazijos mokiniu, 1919.8.24. paspruko iš lenkų užimtų Seinų ir savanoriu prisijungė prie lietuvių kariuomenės dalinio, žygiavusio juos išvaduoti. 1921 m. baigė karo mokyklą, 1926—39 m. Šaulių sąjungos Šakių rinktinės vadas, vėliau, ligi 1944 m., dirbo įvairiose pareigose Vilniuje. 1943 m. vokiečių suimtas ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos stovyklą, iš kurios po pusmečio paleistas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Antrajam pasauliniam karui pasibaigus, buvo Lietuvos tremtinių bendruomenės Miuncheno apylinkės ir apygardos vadovybėj. 1946 m. vienas iš Antibolševikinio tautų bloko (ABN) steigėjų ir jame atstovavo lietuviams. 1949 m. atvykęs į JAV, apsigyveno Niujorke ir iš karto įsijungė į plačią visuomeninę veiklą. VLIK'o ir Nepriklausomybės talkoj atstovavo Lietuvos laisvės kovotojų sąjungai; kurį laiką Amerikos lietuvių legiono Dariaus—Girėno posto vadas, liet. karių veteranų Niujorko skyriaus pirmininkas, Balfo direkcijos ir centro valdybos narys, komiteto Lietuvių dienai pasaulinėj parodoj ruošti narys, LB Niujorko apygardos valdybos narys ir kt. Bendradarbiavo Trimite, Kary, Vienybėj, Dirvoj ir

Kazys Grigalevičius

Juozas Gražys

Povilas Malinauskas

Darbininke. Mirė 1970.01.16 Niujorke.

Prieš suėmimą (1942.04.29) Vaclovas Alksninis buvo Vilniaus apskrities viršininko pavaduotojas. Kaltinamas bendradarbiavimu leidžiant laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“. Kalinio Nr. 22908.

JONAS BALČAITIS

Gimė 1915.02.02. Vokiečių okupacijos metais gyveno Vilniuje, dirbo lietuvių policijos intendantu.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų suimtas, apkaltintas laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ platinimu lietuvių policijoje Vilniuje ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22901. Paleistas 1944 m. kovo 15 d.

Antrosios sovietinės okupacijos metu suimtas ir išvežtas į Sibiro lagerius.

Buvo užsispyręs, labai nepaklusnus, dėl to lageriuose daug kentėjo. Po Stalino mirties grįžo į Lietuvą. 1953 m. atvyko į Kauną. Jam buvo siūloma dirbti prižiūrėtoju, perkeliant Kauno kapines iš Vytauto prospekto į Petrašiūnus. Jis atsisakė. Dirbo statybos darbų brigadininku. Vilijampolėje, Pergalės aikštėje, statant blokinio namo trečią aukštą, pastatas sugriuvo. Laimė, užteko tik atleidimo iš darbo. Gero draugo rekomenduotas, gavo darbo Kaune „Maiste“ taros sandėlio vedėju. Nepadirbęs nė metų, išėjo.

Tolesnis jo likimas nežinomas. Žinoma, kad mirė, bet kada ir kur palaidotas, neaišku.

Žinios Elenos Lukoševičienės, gyv. Kaune, Baršausko g. Nr. 7, bt. 2.

HENRIKAS BLAZAS

Gimė 1904.01.11 Rygoje. Mokslus ėjo Rygoje, Orle, Tomske. Gimnaziją baigė Kaune 1924 m. 1924—1930 m. lankė Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakultetą. 1928 m. įsteigė ir ligi 1930 m. leido ir redagavo dvisavaitinį laikraštį „Studentas“, 1928—1929 m. redagavo satyros žurnalą „Vėpla“, 1929—1933 m. — satyros žurnalą „Vapsva“, 1930—1931 m. — savaitraštį „Diena“. 1933 m. kartu su T. Tilvyčiu pradėjo leisti ir redaguoti savaitraštį „Kuntaplis“. Rašyti laikraščiams pradėjo 1922 m. Bendradarbiavo pažangesnėje ir informacinėje spaudoje, pasirašinėdamas inicialais H., H. B., H. Skifas, E. E-tas, Kanutas, H. Dautartas ir kitais. 1930 m. išvertė E. Valeso „Aristokrato nuotykius“.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų buvo suimtas ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos lagerį. Buvo kaltinamas rašęs politinius straipsnius į laikraštį „Į laisvę“. Kalinio Nr. 22902. Paleistas ir grįžo į Lietuvą

1944 m. kovo pradžioje. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Mirė 1965 m. lapkričio 1 d. Niujorke.

Šaltiniai: Lietuviškoji enciklopedija, t. 3 ir Vytautas Vanagas. Lietuvių rašytojų sąvadas, 1987.

VLADAS ČEKAUSKAS

Gimė 1897.04.21 Marijampolės aps. Paršelių kaime.

1917 m. baigė Veiverių mokytojų seminariją. Porą metų pamokytojavęs, 1919 m. savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę, dalyvavo Nepriklausomybės kovose ir vėliau liko dirbti karininku, kol 1940 m. bolševikų buvo paleistas į atsargą kapitono laipsniu. 1941 m. vasarą buvo paskirtas Policijos departamento ūkio skyriaus viršininku. Už antinacinę rezistenciją buvo gestapo suimtas 1943.04.29 ir išgabentas į Stuthofo koncentracijos stovyklą.

Buvo kaltinamas už laikraščio „Į laisvę" platinimą lietuvių policijoje. Kalinio Nr. 22913.

Buvo vedęs. Gero būdo, draugiškas, linksmas. Pobūviuose kurdavęs humoristinius kupletus, dainuodavęs. Mėgęs piešti. Daug jo gražių peizažų puošė jo ir draugų butų sienas.

Lageryje niekad nemačiau jo supykusio, suirzusio. Daug kartų kalbėjo apgailestaudamas, kad Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė neįsakė Lietuvos kariuomenei priešintis raudoniesiems okupantams, jiems įžengiant į Lietuvą, kad tarp kariuomenės vadų buvo išdavikų (gen. Vitkauskas).

Buvo stambus, atletiškas vyras. Stuthofe badas, kankinimai, mušimas išsekino. Kūną išbėrė votys. Ištino. Pakilo aukšta temperatūra, tačiau, kad ir sunkiai sirgdamas, vis dar ėjo į darbą. Visai nusilpo. Buvo nuvestas į ligoninę ir po poros dienų — 1943.10.27 d. mirė. Kai aš gulėjau ligoninėje, kiti šalia manęs gulėjusieji pasakojo, kad ligoninės lenkai sanitarai, sužinoję, kad jis Nepriklausomos Lietuvos karininkas, užmušė.

Jo kūnas, kaip ir kitų mirusiųjų kalinių, buvo sudegintas krematoriume, o pelenai supilti į pelenų kalną prie krematoriumo. Okupantai nesigėdijo už kelis šimtus markių žmonai pasiųsti atseit jos vyro pelenus. Jo pelenai iš tiesų, kaip ir kitų kankinių, atsidūrė vokiečių ūkininkų dirvoje. Vlado Čekanausko mirtis mūsų grupei buvo didi tragedija ir liūdesys, netekus gero draugo.

ANTANAS VYTAUTAS DANIŪNAS

Gimė 1911 m. kovo 7 d. Lenkijoje, Chodovo dvare (netoli Varšuvos) Juozo Daniūno ir Rozalijos Vaitiekūnaitės šeimoje. Tėvas ten dirbo pieninin-ku. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą tėvai su dviem mažais vaikais grįžo į Lietuvą. Netrukus jie apsigyveno Ukmergės apskrityje, Kavarsko valsčiuje, Plypių kaime, kuriame tėvas buvo paveldėjęs savo tėvo 18 ha žemės ūkį.

Antanas Vytautas Daniūnas šeimoje buvo vyriausias vaikas. Mokėsi Papragių kaimo pradžios mokykloje, paskui Ukmergės gimnazijoje, kurią 1932 m. baigė. 1933 m. įstojo į Kauno karo mokyklos aspirantų skyrių ir jį baigė 1934 m., gaudamas atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį. 1939 m. baigė Vytauto Didžiojo universitetą, įgydamas statybos inžinieriaus specialybę. Kaip buvęs gabus studentas, universiteto vadovybės buvo kalbinamas likti dėstytoju, bet, norėdamas padėti šeimai, jaunesniems broliams ir seserims mokytis, išvyko dirbti į Zarasus. Vėliau, vokiečių okupacijos metais, dirbo Vilniuje, akcinės „Statybos" bendrovės direktoriumi. 1943 m. balandžio 29 d. areštuojamas, kaltinamas už antivokiškos spaudos platinimą, rėmimą pinigais ir popieriumi, kad jos platinimui naudojęs „Statybos" bendrovės sunkvežimius. Kalinio Nr. 22915.

1944 m. vasario 25 d. su grupės draugais etapu grąžinamas į Lietuvą — Kauno kalėjimą. 1944 m. kovo mėn. pirmomis dienomis Ragainės kalėjime mirė. Palaidotas Ragainės kapinėse. Kapas šiuo metu išnykęs.

Antanas Vytautas Daniūnas buvo gabus inžinierius. Žinomas jo projektas „Gelžbetoniniai pastatai karo aerodrome“ (diplominis darbas, apgintas 1939.03.22). Tai administracinio namo planas ir gelžbetoniniai angarai. Taip pat jo suprojektuotas gelžbetoninis tiltas Ukmergėje per Šventąją.

Laisvalaikiu Antanas Vytautas Daniūnas mėgo konstruoti radijo aparatus, savo tėviškėje ir kaimynams įrengė žaibolaidžius. Buvo apsiskaitęs, gero švelnaus būdo, gerbė kitus, svajojo ir praktiškai stengėsi duoti Lietuvai kuo didesnę naudą savo išsilavinimu ir darbu.

Biografiją pateikė jo sesuo Natalija Daniūnaitė, gyv. Vilniuje, Architektų g. Nr. 200—17.

POVILAS JANELIŪNAS

Gimė 1915 m. birželio 15 d. Davongalio kaime, Smilgių valsčiuje, Panevėžio apskrityje, vidutinių ūkininkų penkių sūnų šeimoje. Jis buvo vyriausias sūnus.

Mokėsi Smilgių pradžios mokykloje, vėliau Panevėžio berniukų gimnazijoje, kurią baigė 1936 metais. Gimnazijoje buvo aktyvus skautų organizacijos narys, vyr. skiltininkas. Tais pačiais metais, lapkričio mėnesį, buvo pašauktas atlikti karinės tarnybos į Lietuvos kariuomenę. Tarnavo Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Mindaugo 4 pėstininkų pulke Pajuostėje, netoli Panevėžio.

1937 metais įstojo į pirmojo Lietuvos prezidento Antano Smetonos karo mokyklą, kurią baigė 1940 m. Tragiškų įvykių išvakarėse buvo paskirtas į Vilnių DLK Gedimino 1 pėstininkų pulką būrio vadu, vėliau batalionо vado adjutantu. 1941 m. birželio mėnesio 22 d. karas jį užklupo Pabradės poligone. Pulkas buvo priverstas trauktis į Rusiją, bet Gudijos teritorijoje pabėgo ir grįžo į Lietuvą.

Vokiečių okupacijos metu dirbo kriminalinės policijos vyr. inspektoriumi Vilniuje ir mokėsi Vilniaus universiteto teisės fakultete.

1943 metų vasario mėnesį gestapas Janeliūną areštavo ir kalino Vilniaus gestapo rūsiuose. Iš pradžių jam buvo paskirta mirties bausmė, bet bendradarbių pastangomis jos išvengė. 1943 m. balandžio 29 d. Janeliūnas išvežtas į Kauną ir kitą dieną, prijungtas prie spaudos darbuotojų grupės, išvežamas į Stuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22904. 1944 m. kovo pradžioje su visa grupe parvežamas į Kauno kalėjimą, bet kovo 15 d. su kitais į laisvę nepaleidžiamas, paliekamas kalėjime. „Artėjant raudonajai armijai prie Vilniaus, — pasakojo Povilas savo broliui Justinui,— visus išvarė iš kamerų į kiemą, išrikiavo. Gestapininkas šaukia pavardėmis, riša rankas vielomis, sodina į mašinas... Numečiau dėžutę, kurią turėjau su savimi, dabar jau viskas, bet pasirodo po laiminga žvaigžde gimęs. Gal padėjo mielos mamytės karšta malda ir skausmo ašaros, mane paleido į laisvę“.

1944 m. liepos 20 d. ankstyvą rytą pasitraukė į Vakarus. Ten pateko į perkeltųjų asmenų stovyklą Vakarų Vokietijoje. 1949 m. Anglijoje apsistojo pramoninio rajono Leedsio mieste. Buvo to miesto Didžiosios Britanijos lietuvių draugijos pirmininkas.

Šiek tiek „atšilus klimatui“, Chruščiovo eros pabaigoje, pradėjo susirašinėti su broliais Lietuvoje. Stagnacijos laikotarpiu laiškai nutrūko visam laikui. Prieš metus du asmenys pateikė priešingų žinių, kad jis miręs, bet kada, nežino.

Papasakojo Justinas Janeliūnas, gyv. Panevėžyje, Skaistakalnio g. Nr. 4a.

BALYS KULYS

Gimė 1907.12.14. Gyveno Vilniuje. Vokiečių okupacijos metais buvo verslininkas.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų suimtas, apkaltintas laikraščio „Į laisvę“ platinimu Vilniuje. Išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22911. Paleistas 1944 m. kovo 15 d.

Daugiau žinių apie jį neturime.

SIMAS KVIETKA

Gimė 1882 m. spalio mėn. Musninkų miestelyje, Ukmergės apskrityje.

Kvietkauskų šeima buvo gausi, o žemės — vos keli hektarai. Keturiolikos metų Simas, siekdamas savarankiškumo, išėjo iš gimtojo miestelio ir apsigyveno Vilniuje. Čia dirbo pas ponus pasiuntiniu. Nepatiko jam būti pastumdėliu, ir jis, išvažiavęs į Peterburgą, įsidarbino laivų statykloje. Baigė prie jos esančią amatų mokyklą ir dirbo šaltkalviu.

Kilus 1905 metų revoliucijai, Simas — revoliucionierių gretose. Jai pralaimėjus, vengdamas katorgos, atsidūrė už Atlanto — Amerikoje. Blogiausia, nemokėjo tenykštės kalbos. Dirbo fermoje juodžiausius ir sunkiausius darbus. Pramokęs kalbos, gavo švaresnį darbą — restorane plauti indus. Pagaliau pavyko pereiti į „Linotipų“ fabriką. Būdamas gabus ir darbštus, išmoko linotipų montuotojo ir remontininko specialybės, o vėliau — eilučių liejimo ir rinkimo — tapo linotipininku. Gyvendamas Amerikoje, ilgą ir sunkią tos šalies žmonėms ištarti Kvietkausko pavardę sutrumpino — pasivadino Kvietka.

Sužinojęs apie Lietuvos nepriklausomybės kūrimąsi, su kitais Amerikos lietuviais gelbsti ją sunkiai uždirbtais doleriais, o 1920 metų pradžioje grįžta į Lietuvą ir įstoja į besikuriančią Lietuvos kariuomenę savanoriu. Tais pačiais metais tampa aktyviu pirmus žingsnius žengiančios Šaulių sąjungos nariu.

1920 m. gegužės 31 d. Steigiamojo seimo narys daktaras Kazys Grinius Simui Kvietkai išdavė leidimą įeiti į Steigiamojo seimo posėdžius. Šaulių sąjungos centro valdybos pirmininkas V. Putvinskis 1920 m. spalio 9 d. raštu įgaliojo S. Kvietką kitą dieną (10 d.) nuvykti į Karmėlavą ir pasakyti kalbą, o vietos valdžios tuo raštu buvo prašoma nedaryti kliūčių ir teikti jam visokeriopą pagalbą.

1921 m. lapkričio 15 d. jis priimamas į Šaulių sąjungos Kauno skyrių. Dalyvauja šaulių chore. 1923 m. sausio mėn. Kvietka įsijungia į Klaipėdos išvaduojamąjį sukilimą.

Pasibaigus nepriklausomybės kovoms, Simas apsigyvena Kaune. Dirba „Žaibo“, „Vilties“ ir kitose spaustuvėse linotipininku. Po darbo montuoja ir remontuoja linotipus ir moko jaunuolius linotipininko specialybės. (Stasys ir Petras Lugai ir daugelis kitų Kauno linotipininkų yra buvę jo mokiniai).

1925 m. sausio 15 d. S. Kvietkai buvo įteiktas Klaipėdos sukilimo atminimo medalis ir pažymėjimas, kurį pasirašė Vyr. Mažosios Lietuvos Gelbėjimo Komiteto pirmininkas Martynas Jankus ir sekretorius Jonas Vanagaitis.

1927 m. kovo 5 d. Lietuvos kariuomenės savanorių sąjunga išdavė liudijimą (Nr. 51), kad Simas Kvietka yra Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Kauno skyriaus narys. 1928 m. gegužės 15 d. jis apdovanojamas Lietuvos nepriklausomybės 10 metų jubiliejiniu medaliu (Nr. 21431. Pasirašė krašto apsaugos ministras generolas leitenantas T. Daukantas ir Vyriausiojo štabo viršininkas pulkininkas P. Plechavičius), o birželio 9 d. — kūrėjų savanorių medaliu (Nr. 341).

Vokiečių okupacijos metais S. Kvietka dirbo „Spaudos fondo“ spaustuvėje. 1943 m. balandžio mėn.

29 d. esesininkų areštuotas kaip laikraščio „Į laisvę“ bendradarbis ir leidėjas, kalintas Štuthofo koncentracijos lageryje. Kalinio Nr. 22912.

Antrosios sovietinės okupacijos metais dirbo „Spindulio“ spaustuvėje meistru. Dabar jau sovietinis saugumas S. Kvietką tardė, įtarinėjo esant šnipu, kadangi vokiečiai po metų kalinimo iš lagerio paleido. Laimė, viskas gerai baigėsi.

1957 m. išėjo į pensiją.

1973 m. lapkričio 3 d. mirė. Palaidotas Romainių kapinėse.

Biografines žinias suteikė sūnus Algimantas Kvietka, gyvenantis Kaune, P. Vileišio g. Nr. 14, bt. 1. Jo šeimoje tebesaugomi tėvo pažymėjimai bei apdovanojimai.

PETRAS LUGAS

Gimė 1909.09.27. Dirbo Kaune „Žaibo“ ir kitose spaustuvėse linotipininku.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų suimtas, apkaltintas laikraščio „Į laisvę“ platinimu ir išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22906. Paleistas 1944 m. kovo 15 d.

1978 m. tragiškai žuvo. Palaidotas Romainių kapinėse.

STASYS LUGAS

Gimė 1907.11.25. Dirbo Kauno spaustuvėje „Žaibas“ linotipininku.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų suimtas ir išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22907. Paleistas 1944 m. kovo 15 d.

Antrosios sovietinės okupacijos metais persikėlė į Klaipėdą ir dirbo spaustuvėje „Rytas“ linotipininku. Mirė 1991 m. Klaipėdoje, ten ir palaidotas.

JUOZAS LUKOŠEVIČIUS

Gimė 1908.02.05.

Žinoma, kad nepriklausomos Lietuvos laikais dirbo Vidaus reikalų ministerijoje.

1943 m. balandžio 29 d. buvo suimtas vokiečių saugumo už laikraščio „Į laisvę“ platinimą ir kalinamas iki 1944 m. kovo 15 d. Štuthofo koncentracijos lageryje. Kalinio Nr. 22914.

Antrosios sovietinės okupacijos metu suimtas. 1945 m. išvežtas, kalėjo Vorkutoje, Šangaly lageryje. 1946 m. paleidžiamas. Po 7 mėn. laisvės vėl buvo suimtas ir išvežtas į Burat Mongoliją, Nauški lagerį, ir laikomas iki 1953 metų. Po Stalino mirties paleidžiamas.

Grįžęs dirbo Kauno mėsos kombinate.

Mirė 1986.11.05. Palaidotas Kaune.

Žinios žmonos Elenos Lukoševičienės, gyv. Kaune, Baršausko g. Nr 7, bt. 2.

AUGUSTAS STANKEVIČIUS

Gimė 1914.05.28. Kur gimė ir mokėsi — nežinoma. Jo motina — Marija Katinienė gyveno Širvintų raj., Zibalų kaime. Augustas buvo vienturtis. Žinoma, kad baigęs gimnaziją studijavo literatūrą, žurnalistiką ir Juknevičiaus teatro meno studiją.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų buvo suimtas ir su kitais 16 lietuvių išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22905. 1944 m. kovo 15 d. su visa grupe paleistas. Grįžęs vedė Stasę Šimkutę. Apsigyveno Vilniuje, Klaipėdos g. Nr. 5, bt. 40.

Augustinas susirado buhalterio darbą Verkių tarybiniame ūkyje. Po kelių mėnesių, 1944 m. rudenį, raudonieji okupantai jį suėmė, kaltino 58 str. Per žiemą kalėjo Lukiškių kalėjime.

1945 m. pavasarį A. Stankevičius nuteisiamas 10 metų kalėti lageriuose ir išvežamas į Kemerovo sritį, Barnaulą. Dirba miškų darbus, varginamas bado ir neapsakomo uodų kapojimo. Lageryje išlaikomas visus 10 metų.

Grįžęs iš lagerio, A. Stankevičius dirbo Druskininkuose, „Bangos“ sa-

natorijoje, tiekėju. Važinėjo po kaimus, supirkdamas maistą ir pristatydamas sanatorijai.

Kadangi žmona, jam kalint lageryje, buvo oficialiai su Augustinu išsiskyrusi, jis vedė „Bangos“ buhalterę. Buvusioji žmona buvo išvažiavusi į Jaltą, todėl apie Augustino gyvenimą ir mirtį nieko nežino.

Žinoma, kad vėliau Augustinas Stankevičius persikėlė į Klaipėdą, kur gyveno, dirbo ir mirė. Ten ir palaidotas.

Šių biografinių žinių suteikė Stasė Šimkutė, gyv. Druskininkuose.

VLADISLOVAS TELKSNYS

Gimė 1915 m. birželio 1 d. Utenos apskr. (dabar Molėtų raj.) Alantos valsčiuje, Runionių kaime, gausioje vidutiniokų ūkininkų šeimoje. Tėvas pažangus ūkininkas, leidęs vaikus į mokslą.

1923 m. pradėjo lankyti Alantos pradinę mokyklą. Ketvirtame skyriuje susirgo sunkia liga. Operuojamas Utenos ligoninėje. Keturių skyrių nebaigęs, sėkmingai įstojo į Molėtų progimnazijos pirmą klasę. Čia mokydamasis priklausė ateitininkų ir skautų organizacijoms. Netrukus tautininkai uždraudė ateitininkų organizaciją, ir ji atsidūrė pogrindyje. Baigęs Molėtų progimnaziją, išvyko į Kauną.

Kaune, įvairiais darbais pelnydamasis duoną, V. Telksnys lankė „Pavasario“ suaugusiųjų gimnaziją, o eidamas pro Vytauto Didžiojo universiteto centrinius rūmus, vis galvodavo, kada galės paspausti jų rankeną ir įžengti į šią mokslo šventovę. Deja, deja... gyvenimas ką kita lėmė.

Kaune V. Telksnys įsijungė į aktyvią katakombinę ateitininkų organizacijos veiklą. Dirbo su katalikišku jaunimu — pavasarininkais.

1938 metais baigė dvejų metų sanitarijos puskarininkių mokyklą. Praktiką atliko Kauno karo ligoninėje.

Tais pačiais metais trumpam išvyko pas brolį Steponą į Ukmergės apskrities Kurklių miestelį. Už jaunimo organizavimą į „Pavasario“ katalikišką organizaciją ir kalbas, pasakytas jaunimo susirinkimuose, Ukmergės karo komendantas ištrėmė vieneriems metams iš Ukmergės apskrities. Grįžo į Kauną.

1939 m. V. Telksnys buvo pakviestas dirbti katalikiško žurnalo „Pavasaris“ administratoriumi (redaktorius — kun. A. Lapė). Apsigyveno neseniai pastatytame „Pavasario“ centro valdybos name.

1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, nutraukiama „Pavasario“ organizacijos veikla ir žurnalo „Pavasaris“ leidimas. Namas valdžios konfiskuojamas, V. Telksnys atsidūrė gatvėje. Tų pačių metų spalio mėnesį saugumo pareigūnų buvo suimtas. Iš pradžių jį kaltino antisovietinės organizacijos kūrimu ir pogrindinės spaudos platinimu, vėliau — išgalvotu atentato prieš Dekanozovą rengimu. Buvo kalinamas Kauno saugumo vienutėje, po to — Kauno kalėjime Nr. 1.

1941 m. kilus karui, birželio 23 d. rytą su kitais kameros ir kalėjimo draugais, kurių nespėjo sumalti stalininės girnos, V. Telksnys išėjo į laisvę. Įsidarbino „Žaibo“ spaustuvėje administratoriumi (direktorius Remigijus Valaitis). Įsijungė į priešvokišką veiklą. Čia dirbdamas sandėliuose atrado nurašytą spausdinimo mašiną. Ją perkėlė į kosmetikos parduotuvės „Aroma“ (Laisvės alėja) taros sandėlio rūsį, esantį Vilniaus gatvėje (dabar Nr. 15), kuris priklausė rezistentui Kazimierui Grigalevičiui. Čia buvo spausdinamas laikraštis „Į laisvę“, atsišaukimai.

1942.05.09 vedė Danutę Banionytę.

1943.04.29 gestapas V. Telksnį suėmė. Kaltino laikraščio „į laisvę“ ir kitos rezistencinės spaudos platinimu ir, sudarius 16 žmonių vadinamąją spaudos darbuotojų, žurnalistų, grupę, išvežė į Štuthofo koncent-

racijos lagerį lėtai mirčiai. Kalinio Nr. 22916.

V. Telksnį suėmus, jo draugai nesutriko, spaustuvė dirbo toliau. Kaip atsakas į gestapo terorą, buvo išleista „Pogrindžio kuntaplis“ (3 numeriai) ir „Lietuvos Judas“ (2 numeriai).

1944 m. kovo 15 d. dėl nežinomų mums priežasčių, 13 šios grupės žmonių paleidžia.

Po poros savaičių Povilas Malinauskas vėlų vakarą V. Telksnį nusivedė į nežinomą butą, kur rado laukiančius Vokietijos—Sovietų Sąjungos karo pirmomis dienomis sudarytos Lietuvos vyriausybės keletą aukštų pareigūnų — ministrų, kuriems papasakojo apie Štuthofo koncentracijos lagerio kalinių gyvenimą, suimtųjų kančias: mušimą, badą ir mirtis. Informavo apie „garbės kalinių“ gyvenimą.

Nepraėjus nė dviem savaitėms po to susitikimo, grįžęs iš miesto, V. Telksnys sužinojo, kad du gestapininkai buvo atėję ir jo ieškojo. Vadinasi, naujas suėmimas. Namuose jis nemiegojo. Pastebėta, kad namas sekamas. Draugai patarė bėgti iš Kauno. Gavo pasą Vladislovo LANKAIČIO vardu ir pavarde ir paliko Kauną. Apsigyveno Ukmergėje. Vėliau atvyko ir žmona su dukrele.

Antrosios okupacijos metu, praėjus frontui, V. Telksnys pasirinko savanorišką tremtį: įsidarbino felčeriu Saločių ambulatorijoje, vėliau, mėtydamas pėdas, dirbo Sidabravoje, Šakynoje, Raudėnuose.

1974 m. vieną dieną suskambo telefonas ir, pakėlęs ragelį, iš pašnekovo, pasakiusiojo savo įstaigos pavadinimą, V. Telksnys išgirdo tarsi įsakymą:

— Ryt iš ryto prašom atvykti į Šiaulių saugumą pas tardytoją Paulauską.

Suprato, kad yra išduotas.

Pernakt su Danute Vladislovas narpliojo susimezgusį gyvenimo mazgą, sprendė, ką daryti. Bėgti?.. Kur?.. Dabar bėgimas — tai įrodymas, kad esi kaltas... Kitos dienos ankstų rytą, atsisveikinęs su šeima, išvažiavo. Sėdėjo tardytojo Paulausko kabinete.

— Tamstos gyvenimas nuo įžengimo į Saločius, — tarė jis V. Telksniui,— mums gerai žinomas. Prašau neslepiant smulkiai parašyti savo gyvenimą nuo gimimo iki Saločių. Kur gimėte, augote, mokėtės, dirbote? Kas tėvai, broliai, seserys, kur jie gyvena, dirba, o jei mirę, kur palaidoti, ir kita?.. Štai popierius. Prašau rašyti,— numetė pluoštą popieriaus lapų, nužvelgė, dirstelėjo į grotuotą langą ir išėjo.

V. Telksnys sėdėjo vienas. Ilgai svarstė, kaip pasielgti. Jautė, per nugarą bėga jau ne prakaito lašai, o upelis.

Prisipažino gyvenęs kita pavarde.

Tardytojas perskaitė, kas parašyta. Jo veide nebuvo jokio nustebimo, sakytum, jam viskas yra žinoma. Šio to šaltakraujiškai paklausinėjo. Daug kartų jis išeidinėjo iš kabineto palikdamas V. Telksnį vieną, galbūt su aukštesniais pareigūnais aptarė jo likimą, o Vladislovas sėdėjo ir pyko, kad trečio aukšto langas su storomis grotomis... Laukė sprendimo.

Išgirdo:

— Džiaukitės, kad tamstos nusikaltimai yra amnestuoti... Žinoma, jūsų prisipažinimas bus nuodugniai patikrintas ir, jeigu viską teisingai parašėte, bus padarytos teisingos ir išvados, o dabar galite eiti ir laukti...

Palydėjęs iki pat lauko durų, kitaip būtų neišėjęs, nes kiekviename aukšte prie laiptų stovėjo rūstūs skersaakiai sargybiniai.

Trejus metus tikrino V. Telksnio gyvenimą. Kamantinėjo seseris. V. Telksnys suprato, kad, be jų, apklausė dar daugybę jam nežinomų žmonių.

1977 m. jis gavo pasą Lankaičio pavarde (to pats pageidavo, nes šita pavarde dukros ir jis išgyvenęs 33 metus) ir tardytojo įsakymą: „Išvykti iš Raudėnų“.

Nuo 1977.10.18 V. Telksnys jau Kauno gyventojas. Netrukus (12.09) įsidarbino Jonavos san. epid. stotyje.

1981.04.22 V. Telksnys išėjo iš darbo, nes negalėjo pakęsti san. epid. stoties vedėjos rusės Družininos terorizavimo, gąsdinimo saugumu. Matyt, iš saugumo ji buvo gavusi instrukciją išgyventi jį iš Jonavos san. epid. stoties.

Parašė knygą apie Štuthofo koncentracijos lagerio kančias „Kamino šešėlyje“, kuri buvo išleista 1990 m. Baigė rašyti antrą dalį „33 metai svetima pavarde“. Skaitytojai iš jos sužinos apie savanoriškos tremties 33 metus ir jo rezistencinę kovą. Ji sutrumpinta dabar išspausdinta Šiaulių rajono laikraštyje „Laikas“.

Iš buvusių 16 draugų, išvežtų ir kalintų Štuthofo koncentracijos lageryje, V. Telksnys liko tik vienas. Vieni anksčiau, kiti vėliau, daugelis jų išbraidė Sibiro sniegynus, iškeliavo į amžinybę.

P. S. 1990 m. lapkričio mėn. V. Telksnys kartu su žmona Danute ir likimo draugų Lukoševičiaus žmona Elena ir Urbanavičiaus dukra Elena Žurauskiene aplankė buvusį Štuthofo koncentracijos lagerį — dabar muziejų.

Įspūdis slogus ir baugus. Kiekvienas žingsnis priminė praeitį, kančias. Rodos, visur tebegirdėti keiksmai, riksmai, lazdų pokšėjimas, miršiančiųjų šauksmai. Per kūną eina šiurpas. V. Telksnys su baime žvalgėsi, ar neiššoks iš kurio nors barako blokavas ar kapas ir ar neims pliekti lazda.

V. Telksnys taip aprašė Štuthofą:

Stovėdamas prie dujų kameros ir krematoriumo krosnių, prarijusių tūkstančius gyvybių, jaučiau ore tvyrojant deginamų ir pūvančių lavonų dvoką.

Didžiulis pelenų kalnas dingęs. Tik mažytė tų pilkų pelenų dalelė patekusi po stiklu į muziejaus ilgą, siaurą stendą, taip pat didelės ir mažos kaukolės, smulkūs ir stambūs kaulai, kurių nepajėgė sunaikinti krematoriumo krosnių ugnis ir nespėjo sutrupinti ten dirbančiųjų kalinių geležiniai įnagiai — laužtuvai ar kujai. Kiti pelenai seniai išvežti į aplinkinių ūkininkų dirvas. To pelenų kalno vietoje net žolė nenoriai auga.

Naujasis lageris, kuriame buvome marinami badu, daužomi, gainiojami ir kankinami, su visa barakų „didybe“ — parduotuve, virtuve, pirtimi, dirbtuvėmis, garsiąja Himlerio alėja — išnykęs, ten žaliuoja tamsiai žaliai tanki žolytė.

Muziejus sukoncentruotas senojo lagerio barakuose. Ligoninės barakų likę tik siauručiai pamatėliai. Toje vietoje, kur gulėjau su lenku Juzeku kraujo, išmatų ir gleivių buzoje, nepastebimai sulinko keliai — atsiklaupiau. Per skruostus ėmė riedėti karštos ir sūrios ašaros: „Viešpatie, štai čia Tu man parodei stebuklą, kada mano skeletą, aptrauktą pageltusios odos plėvele ir dvokiantį, kaip Lozorių prikėlei ir išvedei iš mirštančiųjų pastogės pas draugus į valdkoloną. Argi aš tada gulėdamas, kai mano gyvybė geso ir nežinojau net, kiek kartų buvau netekęs sąmonės, galėjau pagalvoti, kad ištruksiu iš čia, ir Tu mane su draugais pervedęs kaip žydus per Mirties jūrą išvesi į laisvę, į Tėvynę Lietuvą, o aš po 46 negandų ir klajonių metų galėsiu atvykti kaip nepriklausomos Lietuvos sūnus“.

Klūpojau, meldžiausi. Prisiminiau čia mirusį lemties draugą Vladą Čekauską, Antaną Vytautą Daniūną ir tūkstančius iš čia neišėjusių nepažįstamų lietuvių, o lūpos šnabždėjo: „Amžinąjį atilsį duok mirusiems, Viešpatie, ir amžinoji šviesa jiems tešviečia. Tegul ilsisi ramybėje“.

Pėdinu nuleidęs galvą pro didybe žėrėjusius komendantūros raudonuosius rūmus, kuriuose tada kaukšėdavo esesininkų batai, negailestingai spardę badmirius klipatas, arba skardeno lyg pakvaišusių kvatojimas ir rustūs keiksmai. Čia būdavo spren-

džiamas kalinių likimas, kuriami jų kankinimo ir žudymo planai.

Rūmai papilkėję, apnešti dulkėmis, net langų stiklai nebe taip žėri kaip tada. Gulbių namelis tuščias, baseine vietoje vandens šiurena rudens vėjo gainiojami pageltę medžių lapai.

Smėlio keliuku trepsiu į kalnelį, kur tada buvome išgrusti iš mažyčių vagonėlių ir tuo pačiu keliuku varomi į šitą mirties miestą. Kairėje komendanto rūmai — irgi nepanašus į anuos didingus rūmus, prie kurių mums net sustoti buvo draudžiama, lazdomis ristute būdavom praginami. Dabar sustojęs žvelgiu į balkonus, apkabinėtus kažkokiais skarmalais, o namas aptriušęs, aptrupėjęs, nebėra gėlynų, vasarą žydėdavusių įvairių spalvų rožėmis, apkarpytų gyvakrumių — viskas praeityje.

Paskutinį kartą žvilgsnis nuslydo į pakalnėje rudens migloje skęstantį buvusį pragarą, apjuostą spygliuotų vielų voratinkliu, kuris, žinoma, dabar nebe toks — vienos eilės ir per jį nebeleidžiama elektros srovė.

Styro aukšti sargybos bokšteliai, tačiau be sargybinių ir kulkosvaidžių, nematau ir į pakalnę šlepsinčių mirtininkų kolonų.

Nežinau, nuo ko per nugarą vilnija šalčio bangelė: ar nuo nervinės įtampos, ar nuo dangumi slenkančių švininių debesų, o gal nuo tarsi girdimo iš pakalnės šauksmo: „Neužmirškite mūsų, čia nukankintųjų!"

Einame tylūs, be žodžių. Kam dabar jie? Žmogui reikia visko: ir džiaugsmo, ir liūdesio, ir pergalių, galbūt ir pralaimėjimų...

Ištrauka iš Arūno Bubnio knygos, išleistos 1991 m. „LIETUVIŲ ANTINACINĖ REZISTENCIJA 1941—1944 m."

„Kad tarp lietuvių saugumo policijos pareigūnų buvo ir savo tautos patriotų, liudija ir šis gestapo informatoriaus pranešimas: „Lietuviško saugumo tarnautojai platina slaptus atsišaukimus. Areštavus ką nors iš lietuvių, visi bėga pas Lietuviško saugumo tarnautojus, kad jie eitų pas vokiečių saugumo viršininkus užtarti. Vokiečių saugumas tegu būna su lietuvišku saugumu atsargus, nes lietuviai dirbdami saugume viską perduoda visuomenei. Pavyzdžiui, platino praeitą savaitę laikraštukus saugumo tarnautojas Pakarna. Dėl grąžintų iš Vokietijos darbo stovyklų negerai, kad jie grįžę viską papasakoja. Pavyzdžiui, šiomis dienomis yra grįžęs katalikų veikėjas Telksnys iš Vokietijos stovyklos ir susitikęs su draugais gavo iš jų daug užuojautų ir šiltų patarimų, iš tos kompanijos kur girdėjo kalbantis su Telksniu vienas asmuo pasakojo nebūtų dalykų. Tat su paleistais atsargiau, nes čia jie tampa propagandos ir kančių dievukais, kurie grįžę iš Vokietijos".

P. S. Nenorėčiau tikėti, kad susitikime buvo gestapo informatorius, greičiausiai plepys, kuris papasakojo informatoriui apie mano pasakojimą apie Štuthofo koncentracijos lagerį. Ši išdavystė ir buvo mano savanoriškos tremties lemtis.

V. T.

KSAVERAS URBANAVIČIUS

Gimė 1896.08.14 Vilkaviškio raj., Babrininkuose. Mokėsi Marijampolės J. Jablonskio (Rygiškių Jono) gimnazijoje. 1916 m. mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Pateko į vokiečių nelaisvę Silezijoje.

Studijavo Kauno Vytauto Didžiojo universitete humanitarinius mokslus.

1923—1926 m. žurnalistas.

1926—1940 m. bendradarbiavo „Ūkininko patarėjuje", „Mūsų rytojuj", „Kuntaplyje", „Lietuvos sparnuose", „Tautos ūkyje".

1939 m. buvo visuomeninės darbo vadybos spaudos referentu.

1940—1941 m. „Liaudies ūkio" redakcijos narys.

Vokiečių okupacijos metais dirbo Kaune, tiekimo ir paskirstymo įstai-

goje. Dalyvavo rezistencinėje spaudoje.

1943 m. balandžio 29 d. esesininkų suimtas Kaune. Kaltintas kaip laikraščio „Į laisvę“ bendradarbis ir platintojas. Išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22910. Paleistas 1944 m. kovo 15 d.

Antrosios sovietinės okupacijos metais dirbo politinės ir grožinės, pedagoginės literatūros leidyklos vertėju ir redaktoriumi. Išvertė A. Cveigo, G. Lesingo, S. Žeromskio, T. Mano ir kitų autorių knygų.

1972 m. kartu su A. Samulioniu, Galnaityte ir V. Bartkumi (B. Sruogos muziejaus bendradarbiais) aplankė buvusį Štuthofo koncentracijos lagerį — dabar muziejų. 1973 m. „Gimtajame krašte“ buvo išspausdintas Jono Dovydaičio interviu su Ksaveru Urbanavičiumi, pavadintas „Mirties stovyklos kortelė“.

Mirė 1973 m. gegužės 13 d. Vilniuje. Palaidotas Kaune, Senavos kapinėse.

Biografiją pateikė dukra Elena Žurauskienė (Urbanavičiūtė), gyv. Vilniuje, Jasinskio g. Nr. 17—5.

PRANAS ŽUKAS

Gimė 1914 m. sausio 29 d. Švenčionių apskr., Žukų kaime.

Mokėsi Švenčionių lietuvių privačioje gimnazijoje. Baigiamuosius egzaminus laikė Vilniuje, Valstybinėje komisijoje, ir už labai geras žinias gavo Nepriklausomos Lietuvos skiriamą premiją — 125 dolerius. 1935 m. įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universitetą, Teisių ir visuomeninių mokslų fakultetą. Prasidėjus 1939 m. karui, baigiant ketvirtą kursą, pradėjo dirbti Lietuvos telegramų agentūroje „Elta“ redaktoriumvertėju, vėliau dienraštyje „Naujoji Lietuva“ politinio skyriaus vedėju.

Kartą jam į rankas pateko slapyvardžiu parašytas straipsnis apie Vilniaus dramos teatro direktorių R. Juknevičių kaip užkietėjusį komunistą, savo veikla teatre skleidžiantį komunizmo bacilas. Buvo aišku, koks likimas ištiks šį žmogų, straipsniui pasirodžius laikraštyje. Pranas samprotavimais pasidalijo su vyr. redaktoriumi Tiškumi, kuris tai išklausė su kreiva šypsena ir nepratarė nei žodžio. Straipsnį Pranas sulaikė — neišvydo dienos šviesos. Režisierius R. Juknevičius buvo nepaliestas.

1943 m. balandžio 29 d. anksti ryte savo bute Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 6a, buvo suimtas. Apkaltintas vadovavęs laikraščio „Nepriklausomoji Lietuva“ leidimu ir išvežtas į Štuthofo koncentracijos lagerį. Kalinio Nr. 22909.

1944 m. kovo mėn. pradžioje grąžintas į Kauno kalėjimą ir 15 d. paleistas į laisvę.

Sunkus, vargingas gyvenimas laukė Prano ir jo šeimos antrosios okupacijos metais. Tardomas Vilniaus saugumo. Reikalaujama eiti į mišką pas partizanus, o po to juos išduoti, nurodyti slėptuves, rėmėjus. Pranas atsakęs: „Geriau į Sibirą. Judas nebūsiu“. Pasipriešinimas įsiutino saugumą, jo nepaliko ramybėje. Dirbantį Vilkaviškio rajkoopsąjungoje žiemos metu išmetė jį su šeima, mažom dukrelėm, iš buto ir iš darbo. Negaudamas kitur darbo, dirbo paprastu darbininku prie tilto statybos.

Po ilgų vargų priėmė dirbti į Kybartų rajkoopsąjungą vyr. buhalteriu, vėliau perkėlė į Kretingą, kur dirbo žvėrininkystės ūkyje vyr. ekonomistu. 1974 m. išėjo į pensiją.

Kretingoje gyvendamas, 1978 m. sausio 5, 7, 10 ir 12 dienomis Kretingos rajoninio laikraščio numeriuose buvo išspausdintas jo straipsnis apie Štuthofo koncentracijos lagerį „Krematoriumo paūksmėje“.

Būdamas pensininku, persikėlė gyventi vėl į Vilnių, kur ir mirė 1990 m. rugsėjo 25 d. Palaidotas Karveliškių kapinėse.

Biografiją suteikė jo žmona Ada Žukienė, gyvenanti Vilniuje, Ukmergės g. Nr. 186—73.

VIENOS KAUNO REZISTENCINĖS SPAUDOS GRUPĖS VEIKLA SOVIETINĖS IR VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS

Vladislovas TELKSNYS

Jau pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvos miestuose spontaniškai kūrėsi antibolševinės grupės.

Reikėjo grumtis, sukilti prieš žiaurias represijas, melagingą propagandą, šmeižtą. Reikėjo stoti į nelygią kovą su pavergėjais, jų pagalbininkais — tais, kurie net nesusimąstę skundė, kišo lietuvius į kalėjimus ir net po velėna. Tos pasipriešinimo grupės turėjo savo spaudą, kuri visuomenę teisingai informavo apie politinę padėtį Lietuvoje ir vandališkus atėjūnų veiksmus prieš dorus žmones.

Miestuose pasirodė ir mūsų, Lietuvos aktyvistų fronto /LAF/, grupės šapirografu bei rotatoriumi spausdinti atsišaukimai ir laikraštis „Laisvoji Lietuva“, demaskuojantys bolševikinius kvislingus, raginantys nepulti į okupantų glėbį, nesižeminti ir neleisti tyčiotis iš to, kas mums šventa.

Mūsų pogrindžio grupei vadovavo Eltoje dirbęs Povilas Malinauskas.

Naktimis nemiegame: savo ir draugų butuose spausdiname atsišaukimus ir platiname Kaune. Juos klijuojame ant sienų, stulpų, paskleidžiame prie parduotuvių, įstaigų, įmonių durų, žmonių susibūrimų vietose, o laikraštį įkišame gyventojams į pašto dėžutes.

Laikraštis „Laisvoji Lietuva“ buvo leidžiamas Povilo Malinausko iniciatyva. Spausdinimo priemones — rašomąją mašinėlę jis „pasiskolino“ iš Užsienio reikalų ministerijos, o rotatorius tik jam žinomu keliu jau buvo jo bute; mašinėlę apirusioje kartono dėžėje, susuktoje į storą popierių, ankstyvą rytą ministerijos užkaboryje įbruko man į rankas ir, pasakęs „Laimingo kelio“, dingo.

Atvilkau ją į artimiausią saugią vietą — Kauno Liaudies namus (Lukšio ir Mapu gatvių kampas, Nr. 31) pas Anelę Mickevičiūtę. Iš čia sutartu laiku ją turėjau pristatyti į Povilo butą. Pastarasis gyveno Muravos kaime, mums priešingame Kauno miesto gale. Jos transportavimui talkino Anelė.

Apsirengę padėvėtais kaimiečių drabužiais, mašinėlę, kuri buvo gana didelė ir sunki (kabinetinė), įkišome į didelį aplopytą maišą ir ankstyvą rytą, užsimetę ant nugaros tarsi didelį kumpį, pakilome Benediktinių gatve į kalną ir Italijos, Telšių gatvėmis, Savanorių prospektu žingsniavome į Muravą. Kelias tolimas. Nešėm pasikeisdami. Abiem per nugaras žliaugė prakaitas — gal daugiau ne dėl sunkaus nešulio, bet iš baimės, kad nepakliūtume į saugumiečių rankas, neįkištume galvų į kilpą ir neprarastume brangaus turto. Kamavo baimė, ar nesame sekami, bijojome nuvesti seklį į Povilo butą.

Povilą radome belaukiantį, šiek tiek sunerimusį, nes pagal sutartą laiką vėlavome. Namas, kuriame jis gyveno, ir butas tiko spausdinimo darbui.

„Laisvąją Lietuvą“ redagavo Pranas Rinkevičius, buvęs „XX amžiaus“ žurnalistas (1941 m. birželio 14 d. išvežtas su šeima. Žuvo miško darbuose, užmuštas virstančio medžio). Matricas „atkalė“ ta pati nešėja Anelė Mickevičiūtė.

Taigi pirmas numeris išvydo pasaulį Povilo Malinausko bute Muravos kaime 500 egz. tiražu, išspausdintas rotatoriumi. „Laisvosios Lietuvos“ išėjo tik vienas numeris, buvo rengiamas ir antras, bet...

Jautėme, kad mums trūksta konspiracinio darbo patirties. Būdami laisvi, nesupratome okupantų atsivežtos Sovietų Sąjungos ištobulintos sekimo sistemos. Nejautėme, kad esame apsupti seklių, išdavikų.

Menu neužmirštamą pirmą susitikimą su NKVD pareigūnais.

Apie dešimtą valandą vakaro žingsniuojame trise: aš, Aloyzas Mickevičius ir Kostas Šipkauskas — mokslo draugai — į Žaliakalnį, kur turime išplatinti ką tik išspausdintus atsišaukimus. Pakilus į kalną, netoli Vilešio aikštės, prie mūsų priėjo trys vyrai ir paklausė, kur yra Višinskio gatvė. Mes susižvalgėm. Gal tas mus ir išdavė. Pasigirdo šaižus švilpuko garsas, lyg iš žemės išaugo du milicininkai, ir mes — jau Žaliakalnio milicijoje.

Stovim įspausti į vieno kabineto kertę. Čia pilna uniformuotų milicininkų ir civiliai apsirengusių, bėgiojančių iš kabineto į kabinetą ir į lauką. Klausome mums dar negirdėtų rusiškų triaukščių keiksmų, pareigūnų tarpusavio barnių, ginčų. Ne juokai — krata neišvengiama, o mūsų kaltės įrodymai — kišenėse ir sukimšti už marškinių svilina krūtinę ir šonus. Išgirdome klestelėjusio ant kėdės balsą:

— Na, golubčiki, už ką pakliuvote? Kur vaikštote nakties metu?

Tylime žado netekę. Staiga griežtas Aloyzo balsas:

— Mes norime jus paklausti, kaip jūs drįstate sulaikyti patruliuojančius gatvėje komjaunuolius. Mes jau buvome besuseką kontras, o jūs mums sutrukdėte.

„Čia dabar? Visada buvęs nekalbus, tylus avinėlis, ėmė šokdinti milicininką“,— pamaniau.

— Molči! Tuoj pamatysime, kokie jūs komjaunuoliai! — sušuko sudribęs prie stalo antras pareigūnas.

— Jei netikite, paskambinkite Antanui Dainorui — Lietuvos Respublikos milicijos valdybos politinio skyriaus vyr. inspektoriui! — nenusileido Aloyzas.

Išgirdę šią pavardę, pareigūnai sukluso. Aloyzas, pastebėjęs jų sutrikimą, pajudėjo, lyg norėdamas eiti prie telefono.

— Leiskite man su juo pakalbėti! Aš noriu jam pranešti, kaip jūs elgiatės su pirmus žingsnius žengiančiais komjaunuoliais!

Vėliau už stalo prisėdęs pareigūnas, jau mandagesniu tonu paklausęs Aloyzo pavardės ir vardo, išėjo iš kabineto.

Kas žino, ar jis skambino Dainorui, bet grįžęs suriko:

— Nešdinkitės po velnių! Koks velnias galėjo žinoti, kad jūs ne kontros!

— Reikia būti visur budriems, draugas pareigūne! — pakančiai taręs, pirma mūsų išspūdino „komjaunuolis“.

Apsidairėme, ar nelydi seklys, ir Savanorių prospektu nutrepsėjome žemyn į Laisvės alėją. Kumšteliu į pašonę Aloyzui.

— Iš kur tau, „komjaunuoli“, kilo tokia ideali mintis, juk mes jau buvome įklimpę?

— Ne visada aš esu „kongišius“ — nusijuokė Aloyzas. (Jį kartais vadinome „kongišium“).

1940 metų spalio pabaigoje, vieną naktį išvertė iš lovos šauksmas:

— Vstavaj! Greit renkis!

Užsitrenkė didingo pastato Laisvės alėjos ir Vytauto prospekto kampe — saugumo rūmų — masyvios medinės lauko durys.

Pusantro mėnesio čia praleidau vienumoje sumuštas, ant plikų cementinių grindų raitydamasis iš skausmo. Paskui į šią kamerą įstūmė prancūzą profesorių Matorė, ir su juo čia iškalėjome dar pusę mėnesio, kol abu mus išvežė į Kauno kalėjimą Nr. 1.

Per tardymą paaiškėjo, kad bene tą pačią naktį buvo suimti mano bendražygiai — Aloyzas Mickevičius, Povilas Malinauskas, Kazys Grigalevičius ir Kostas Šipkauskas. Visi veikėme vienoje grupėje.

Akistatose pamačiau vieną kitą išblyškusį, sulysusį ir iškankintą savo draugą, supratau, kad ir jie kaltinami tais pačiais nusikaltimais.

Kaltino, kad priklausėme slaptai antitarybinei organizacijai, ją įkūrėme, spausdinome atsišaukimus ir juos platinome, siekdami nuversti tarybų valdžią Lietuvoje. Nustėrau išgirdęs dar vieną kaltinimą. Esą aš turėjęs nužudyti iš Maskvos atsiųstą ir Lietuvoje tvarkantį visus politinius reikalus Dekanozovą: „Kvepia tau, Telksny, paraku ir mirtimi, jeigu neprisipažinsi“,— kartojo tardytojai.

Suėmus beveik visą mūsų grupę, laikraščio ir atsišaukimų spausdinimas nutrūko. (Suimtieji draugų neišdavė, todėl Juozui Gražiui, Pranui Rinkevičiui, Anelei Mickevičiūtei represijų pavyko išvengti).

1941 metų birželio 23-ąją, kilus Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karui, išlikę nenukankinti ir nesušaudyti nei Kauno kalėjimo kieme, nei etapu išvaryti Červenėje (Baltarusija), išėjome į laisvę.

Prasidėjo nacių okupacija.

Dar sovietinės okupacijos sąlygomis pogrindyje sudaryta Lietuvos vyriausybė, 1941 m. birželio 22 d. kilus karui, paskelbė Lietuvos nepriklausomybę ir pakvietė žmones sukilti prieš raudonąjį žvėrį, žudantį nekaltus Lietuvos žmones. Bet po šešių savaičių ši vyriausybė, išėjusi į viešumą, kitų okupantų — fašistų vokiečių — buvo paleista. Uždraustas ir jos idėjų, kovos tęsėjas Lietuvos aktyvistų frontas (LAF). Pogrindyje performuotas į Lietuvių frontą (LF), jis skatino tautiečius siekti laisvės ir nepriklausomybės, ragino pasyviam pasipriešinimui, nevykdyti okupantų leidžiamų įsakymų, neprisidėti prie vykdomų akcijų prieš žydus, kartu tai buvo kova ir prieš bolševikinę Sovietų Sąjungą, prieš komunistinį pogrindį. Pagrindiniai priešai — bolševizmas ir nacionalsocializmas.

Okupantai uždraudė ir oficialiai einantį laikraštį „Į laisvę“ (jis ėjo 1941—1942 metais). LF vadovybė nusprendė pratęsti jo leidimą pogrindyje. Pirmas numeris pasirodė 1943 metais sausio 15 d. privačiame bute, labai vargingai išspausdintas, nedideliu tiražu — apie 1200 egz.

Kai kurie antibolševikinės rezistencijos dalyviai įsijungėme į kovą su vokiškais okupantais. Juozui Gražiui ir Povilui Malinauskui atėjus pas mane į „Žaibo“ spaustuvę, kurioje dirbau administratorium, supratau: reikia spausdinimo mašinos.

Gerai paieškojęs nurašyto inventoriaus sandėlyje, suradau tokią, kokia mums tinkamiausia ir neblogos būklės.

Patalpas pogrindžio spaustuvei surado kitas mūsų rezistencinės grupės draugas Kazimieras Grigalevičius, bendražygių pravardžiuojamas Bagočiumi. Mat Laisvės alėjoje jis turėjo didžiulę kosmetikos parduotuvę „Aroma“ ir Vilniaus gatvėje (dabar — 15 nr.) įsigijo neva reikalingą šiai parduotuvei sandėlį. Į mažą jo rūsį po grindimis perkėlėme tą mano surastą mašiną. Kazimieras ant rūsio, kad šios patalpos tikrai panėšėtų į sandėlį, prigriozdino dėžių. Nusileisdavome į šią patalpą iš sandėlio, pakėlę dangtį. Konspiracinei spaustuvei šis rūsys buvo idealus, nes pašaliniai žmonės sandėlyje nesilankydavo.

Išardyti mašiną ir ją perkelti į šį rūsį buvo nelengva, nes dieną naktį gatvėse kaukšėjo patruliuojantys esesininkai ir šniurinėjo gestapo sekliai. O įvesta komendanto valanda, po kurios naktį buvo draudžiama vaikščioti, šį darbą dar labiau sunkino.

Išeitį surado Povilas Malinauskas. Jis mus aprūpino nepaprastais leidimais (Bescheinigung). Tai ne bet koks pažymėjimas, bet su leidimo turėtojo nuotrauka, pavarde ir nurodymu, kad visos valdžios žinybos šio leidimo turėtojui teiktų visokeriopą pagalbą. Rezistentams šis pažymėjimas, ne kartą gelbėjęs iš labai sunkių situacijų, buvo neįkainojama vertybė.

Daug ko trūko, kad mašiną galėtume paleisti į darbą. Bet Povilas Malinauskas žinojo, kur ko ieškoti ir kaip gauti, o svarbiausia — kuo galima pasitikėti.

Sutvarkius spausdinimo mašiną ir apsirūpinus reikiama medžiaga, „Į laisvę“ spausdinimas buvo perkeltas į pogrindyje mūsų įkurtą spaustuvę. Tiražas, kad ir sunkiomis pogrindžio sąlygomis, šoktelėjo iki dešimties tūkstančių egzempliorių. Laikraštis buvo populiarus Lietuvos miestuose, miesteliuose ir kaimuose. Kiek mums buvo žinoma, kai kurie numeriai pasiekė net Berlyną ir Kauno kalėjimą. Jį perspausdindavo kituose Lietuvos miestuose rotatoriumi, šapirografu ir kitomis dauginimo priemonėmis.

„Į laisvę“ leido būrys žmonių: redaktorius (man tuomet buvo žinoma, kad juo buvo Antanas Strabulis), straipsnių autoriai (pagrindinis — LF vadas Juozas Ambrazevičius, A. Maceina ir kt.), platintojai, popieriaus, dažų tiekėjai. Visų katakombinis darbas pilnas pavojų, dirbamas nuolatinėj rizikoj ir įtampoj. Juodžiausią, o gal ir pavojingiausią darbą atlikome dirbantieji rūsio spaustuvėje: Juozas Gražys, Kazimieras Grigalevičius, Povilas Malinauskas ir aš — Vladislovas Telksnys. Kas išsakys, kiek valandų dienomis ir naktimis teko praleisti rūsyje didžiulėje įtampoje atliekant nelengvą spausdinimo darbą.

Spausdinimo darbe dalyvavęs Juozas Gražys rūpinosi, kad mašina dirbtų be sutrikimų, o ryšį su plačiuoju pasauliu palaikė Povilas Malinauskas. Jis pristatydavo iš „laisvės“ paruoštus spausdinimui straipsnius bei kitą medžiagą, išnešdavo dar dažais kvepiančią spaudą ir įteikdavo platintojams (kiek prisimenu, spaudos platinime jam pagelbėjo Bronius Stasiukaitis, P. Gailiūnas).

Ryšius su LF vadovybe, su trumpai veikusios nepriklausomos Lietuvos laikinąja vyriausybe ir kitais pareigūnais palaikė studentas medikas Kazimieras Ambrozaitis.

Iš šio ketverto, dirbusio rūsyje (be Juozo Gražio), visi buvome užsigrūdinę sovietiniame kalėjime.

Pogrindžio spauda, kartu ir šis laikraštis, savo straipsniais ir informacija daug prisidėjo, kad sužlugo lietuvių mobilizacija į kariuomenę, SS legiono formavimas ir kitos nacių formuotės: reicho darbo tarnyba, stojimas į policijos batalioną. Tai okupantus siutino, jie gerai suprato, kad populiariausias pogrindžio laikraštis „Į laisvę“ yra spaustuvinis leidinys.

Tikėdami suduoti mirtiną smūgį pogrindžio spaudai, 1943 m. balandžio mėn. 29 d. hitlerininkai suima 16 Lietuvos žurnalistų, spaudos darbuotojų, platintojų ir išveža į mirties lagerį Štuthofą. Gestapas tikėjo, kad, suėmus šią grupę, pogrindinei spaudai bus sulaužytas „stuburas“, ir ji, tiek kenkusi vokiškai nacių propagandai, žlugs.

Iš laikraščio „Į laisvę“ spaustuvės darbuotojų į tą „tinklą“ patekau ir aš. Likę draugai nesutriko, ir spaustuvė dirbo toliau, o laikraštis „Į laisvę“ išeidavo. Kaip atsakas į gestapo terorą, mūsų spaustuvėje buvo išleistas „Pogrindžio kuntaplis“ — net trys numeriai. Tai humoro laikraštis, išjuokęs nacius, kolaborantus, prisiplakėlius, išdavikus ir seklius. Šioje spaustuvėje taip pat išėjo ir „Lietuvos Judas“ (du numeriai) — čia buvo paskelbtos lietuvių išdavikų pavardės, ir leidinėlis „Vardan tiesos“ (du ar trys numeriai).

Gestapui ir sekliams per visą hitlerininkų okupaciją nepavyko surasti „Į laisvę“ spaustuvės, ji darbavosi iki pat nacių okupacijos pabaigos. Raudonajai armijai užėmus Kauną, jos plėšikaujantys kariai rausėsi po rūsius, sandėlius, parduotuves, ieškodami paslėptų gėralų: degtinės, vyno ir maisto. Jie surado ir mūsų spaustuvę. Mašina greičiausiai pateko į NKVD rankas.

Draugai, dirbę „Į laisvę“ spaustuvės rūsyje, išsisklaidė. Ją redagavę, rašę straipsnius, dirbę spaustuvėje,

nepasitraukusieji į Vakarus, enkavedistų buvo suimti ir nuteisti kalėti Sibiro lageriuose.

Aš, 33 metus gyvendamas kita pavarde, išvengiau gestapo antrojo arešto, kančių, o gal ir kartuvių ir naujo raudonųjų okupantų kalėjimo ir lagerių Sibiro sniegynuose, o gal ir mirties.

Manyčiau, kad žmonės, dirbę sunkų pogrindžio darbą, nusipelno detalesnio pasakojimo — todėl toliau skaitykite jų biografijas.

Juozas GRAŽYS — vyžuoniškis, iš Varniškių km., gimęs 1909 m. gegužės mėn. Šeimoje buvo vyriausias vaikas, augo su dviem broliais ir sesute. Tėvai, nors ir vidutiniokai valstiečiai, stengėsi Juozą leisti į mokslą. Iš pradžių jis lankė kaimo pradžios mokyklą, vėliau Užpaliuose baigė 4 klases. Būdamas aktyvus ir sumanus vaikas, jau antroje klasėje įstojo į moksleivių ateitininkų organizaciją. Pradėjęs lankyti Utenos „Saulės“ gimnazijos penktąją klasę, susirgo. Operuojama koja. Laikinai apraišęs ir nutraukęs mokslą, kiek įstengdamas padėjo tėvams ūkyje, kaimiečiams rašė įvairius pareiškimus, dirbo grietinės nugriebimo punkte, įsitraukė į Pavasarininkų kuopos ir Blaivybės draugijos veiklą.

1932 m. pradžioje atvyko į Kauną, lankė Verslininkų sąjungos dvimetę prekybos mokyklą (baigė jos pirmąją laidą). Čia mokydamasis subūrė ateitininkų kuopą, rašinėjo į savaitraštį „Verslas“, dirbo Lietūkyje praktikantu.

1934—1936 m. J. Gražys — „Darbininko“ redakcijos darbuotojas, kurį laiką jo faktiškasis redaktorius. Oficialus šio laikraščio redaktorius — prof. Pranas Dovydaitis, tačiau faktiškai jį redagavo Antanas Sabaliauskas, Kazys Mockus, Juozas Gražys. 1936 m. pavasarį Lietuvos saugumas, tada persekiojęs katalikiškąją veiklą, panoro jį padaryti savo agentu. Juozas Gražys, atsisakęs teikti jam paslaugas, turėjo iš redakcijos pasitraukti. Tačiau tais pačiais metais saugumas keršydamas jo kambaryje padarė kratą ir, radęs du atsišaukimus, susijusius su 1935 m. ūkininkų streiku, jį suėmė. Atsėdėjęs šešias savaites, už penkių tūkstančių litų užstatą Juozas buvo paleistas, o apeliacinis teismas (pirmoji instancija) jį išteisino.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, J. Gražys prisidėjo prie pogrindinės veiklos, bet, NKVD pareigūnams suėmus rezistencinės grupės draugus (Vladislovą Telksnį, Povilą Malinauską, Kazį Grigalevičių ir kt.), jis pabėgo iš Kauno ir slapstėsi.

Antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu 1944 m. gruodžio 27 d kontržvalgyba J. Gražį suėmė ir po kelias paras laikė įvairiuose civilių asmenų rūsiuose. Po to išvežusi į Kalvariją (Suvalkų), įkišo į ūkininko rūsį, kuriame jis buvo kalinamas su penkiais kaliniais, o tardomas privačiuose butuose. 1945 m. sausio mėn. pabaigoje, kai buvo surinktas tokių „nusikaltėlių“ ešelonas (kiekviename prekiniame vagone dviejų aukštų narai apytikriai po keturiasdešimt devynis žmones), J. Gražys per 10 parų nuvežamas į Kalinino (Tverės) miesto lagerį. Jame išlaikomas ligi 1945 m. rugpjūčio mėn. (kaltinamas, kad vokiečių okupacijos laikais leido laikraštį „Į laisvę“), vėliau buvo perkeltas į miškus. Tenai prie miško pramonės darbų jis išbuvo iki 1946 m. rugpjūčio antros pusės ir, nesudarius bylos, paleistas.

Antrą kartą sovietinis saugumas J. Gražį suėmė 1949 m. birželio 27 d. (su P. Malinausku, K. Grigalevičiumi). Jis buvo kalinamas Kauno ir Vilniaus saugumuose. 1950 m. sausio viduryje, baigus tardymą, J. Gražys perkeliamas į Lukiškių kalėjimą. Tų pačių metų rugsėjo mėnesį ypatingojo pasitarimo sprendimu J. Gražys nubaudžiamas 10 metų kalėti (prie ankstesnių kaltinimų pridedama, kad pažinojo P. Malinauską, K. Grigalevičių ir apie juos nepranešė saugumui) ir to paties mėnesio

23 d. etapu atvežamas į Karagandos *lagerius*.

Daugiausia kalėjo Spasko lageryje. N. Chruščiovo laikais, 1956 m. gegužės mėn., paleistas grįžta į Lietuvą.

1974 m. balandžio 24 d. J. Gražys Kaune buvo vėl suimtas ir tuoj perkeltas į Vilniaus saugumą. Inkriminuojama „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos" 7 pirmųjų numerių gaminimas ir platinimas (LKB kronika pradėjo eiti 1972 m. kovo mėn. 19 d.). Aukščiausiasis teismas J. Gražį nubaudė 3 m. kalėti griežto režimo lageriuose. Netrukus jis buvo išvežtas į Permės 36-ąjį spec. politinių kalinių lagerį.

Atlikęs bausmę, J. Gražys 1977 m. balandžio 24 d. sugrįžo į Kauną. Tačiau pusę metų čia buvo laikomas milicijos priežiūroje (nuo 21 val. privalėjo būti namuose: milicija kartais patikrindavo, vieną kartą per savaitę turėjo registruotis milicijoje ir neišvykti iš miesto). Dabar gyvena Kaune.

Povilas MALINAUSKAS kilęs iš mažažemių valstiečių. Gimė 1910 m. Panevėžio apskrityje, Subačiaus valsčiuje, Girėnų kaime. Be Povilo, šeimoje augo dar vienas brolis ir sesuo. Povilas mokėsi Subačiaus pradinėje mokykloje, vėliau Kauno „Pavasario" (suaugusiųjų) gimnazijoje. 1933—1934 m. dirbo laikraščio „Darbininkas" administracijoje, po to perėjo į Eltą.

Sovietų Sąjungai 1940 m. aneksavus Lietuvą, spalio mėn. pabaigoje P. Malinauskas buvo suimtas ir tik kilus karui (1941 m. birželio 23 d. rytą) išėjo į laisvę.

Žinoma, kad antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu 1945—1948 m. Povilas Malinauskas palaikė ryšį su partizaniniu pogrindžiu ir porą kartų buvo susitikęs su vienu Lietuvos partizanų vadų Juozu Lukša.

1949 m. birželio 27 d. jis vėl suimamas (kartu su K. Grigalevičiumi, J. Gražiu). Kalinamas pagal 1940—1941 m. sudarytą bylą ir be tardymo ypatingojo pasitarimo sprendimu nubaustas kalėti 10 metų.

Kalėjo Karagandos lageriuose. Susirgęs skrandžio vėžiu, 1955 m. buvo perkeltas į Spasko invalidų lagerį. Po operacijos kaip nepagydomas ligonis tais pačiais metais aktiruotas (paleistas į namus).

Lietuvoje buvo operuotas dar kartą, tačiau trumpai pagyvenęs 1957 m. lapkričio mėn. 27 d. mirė. Palaidotas Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

Kazys GRIGALEVIČIUS išvydo pasaulį 1914 m. vasario 26 d. Giniūnų kaime, netoli Prienų. Jo tėvai Jonas ir Ona — vidutiniokai valstiečiai, turėjo 4 sūnus. Kazys buvo jauniausias. Lankė jis Prienų „Žiburio" gimnaziją, tačiau jos nebaigė.

Atlikęs karinę tarnybą, apie 1937 m. K. Grigalevičius atvyksta į Kauną. Advokatui Kaziui Balkūnui rekomendavus, priimamas į „Žaibo" spaustuvę sandėlininku. 1940 m. spalio pabaigoje suimamas. Į laisvę išėjo tik prasidėjus karui.

Antrą kartą sovietinei kariuomenei okupavus Lietuvą, jis 1949 m. birželio 28 d. enkavedistų suimamas. Atrasta 1940—1941 m. sudaryta byla ir beveik be tardymų ypatingojo pasitarimo sprendimu nubaustas 10 metų kalėti. Kazachijos TSR, Džezkazgano lageriuose Stepnoj kasė vario rūdą.

Į tėvynę grįžo 1956 m. gegužės 23 d. pagal TSRS Aukščiausiosios Tarybos nutarimą.

K. Grigalevičius buvo sumanus ir labai darbštus, draugiškas.

1969 m. spalio 1 d. buvo nužudytas. Palaidotas Kaune, Romainių kapinėse.

„GINKLUOTOS KOVOS SĄJUNGOS“ („ZWIĄZEK WALKI ZBROJNEJ“) KAUNO APYGARDĖLĖS SUSIKŪRIMAS IR VEIKLA 1940—1941

ARŪNAS BUBNYS

Prancūzų ir lenkų žvalgyba Lietuvoje 1939—1940 metais

Dar iki Lietuvos Respublikos okupacijos mūsų krašte (ypač Vilniaus srityje) steigėsi slaptos karinės ir politinės lenkų organizacijos, kurios siekė, kad būtų atkurta Lenkijos valstybė su prieškarinėmis sienomis. Tos organizacijos neapsiribojo Lietuvai priklausančia Vilniaus dalimi, bet plėtė savo veiklą visoje Lietuvos teritorijoje ir už jos. Svarbiu lenkų pogrindžio centru tapo ir Lietuvos laikinoji sostinė Kaunas.

Lenkų pogrindis stengėsi užmegzti kontaktus su Lietuvoje esančiais Anglijos ir Prancūzijos žvalgybų atstovais (Lenkijos emigracinė vyriausybė buvo D. Britanijos ir Prancūzijos sąjungininke kare prieš Vokietiją, teikė sąjungininkų žvalgybai žinias apie Lietuvos kariuomenę ir karinius objektus, vyriausybės santykius su Vokietija, Tarybų Sąjunga ir kitomis valstybėmis, Vokietijos agentų veiklą ir t. t.

Su lenkų šnipais ypač energingai bendradarbiavo Prancūzijos žvalgybos rezidentas Lietuvoje atsargos leitenantas Žanas Gabrielius Pišonas (Jean-Gabrielle Pichon). 1939 m. rugsėjo mėn. jis prašė krašto apsaugos ministro K. Musteikio ir kariuomenės vado S. Raštikio leidimo verbuoti Lietuvoje agentus Vokietijai šnipinėti. K. Musteikis ir S. Raštikis sutiko su sąlyga, kad tokia ltn. Ž. G. Pišono veikla neprieštarautų Lietuvos interesams. Ltn. Pišonas ėmė bendradarbiauti su kadriniais lenkų žvalgybos darbuotojais ir lenkų pogrindžio nariais.

1939 m. pabaigoje ties Liudvinavu buvo įsteigtas Andžejaus Janickio vadovaujamas žvalgybos punktas, kuriuo naudojosi su Prancūzijos žvalgyba bendradarbiaujantys lenkų šnipai. 1940 m. sausio pradžioje Vokietijos valdžios reikalavimu Lietuvos valdžia Janickį suėmė kaip pažeidžiantį Lietuvos neutralitetą vykstančiame kare. Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos bendradarbis 1940 m. vasario 19 d. informavo savo įstaigą apie Ž. Pišono veiklą: „Prancūzų pasiuntinybės karo atašė Pišonas varo labai platų šnipinėjimo darbą prieš vokiečius ir rusus. Kiek žinia, jis turi visą virtinę agentų, daugiausia anksčiau dirbusių lenkų žvalgyboje, kurių pagalba ir renka žinias apie Vokietijos ir SSSR kariuomenę, esančią buvusios Lenkijos žemėse“[2].

1940 m. gruodžio 22 d. LTSR Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau NKVD) valstybės saugumo valdyba Pišonui užvedė formuliarinę bylą Nr. 788. Joje aprašoma Pišono asmenybė ir žvalgybinė veikla Lietuvoje 1939—1940 metais. Ž. G. Pišonas gimė 1906 m., 1937—1940 m. ėjo Prancūzijos karo atašė pavaduotojo pareigas Lietuvoje. Gyveno Kaune. Neoficialiai Pišonas atliko Prancūzijos žvalgybos rezidento funkcijas[3]. Tuomet Prancūzijos žvalgybai vadovavo Rygoje rezidavęs karo atašė Pabaltijos valstybėms plk. ltn. Openotas (Hoppenot), o jo pavaduotojas Lietuvoje buvo Pišonas. Šio sekretoriumi ir vertėju iš lenkų kalbos buvo Servanas (Cervant). Kaune Pišoną reguliariai aplankydavo Stokholme rezidiuojantis prancūzų žvalgybos darbuotojas Bulė (Boulle)[4].

Ypač glaudūs buvo Pišono ryšiai su buvusiais Lenkijos valstybės ir lenkų pogrindžio šnipais. Iš pastarųjų pasižymėjo Liudvikas Hrincevičius (Ludwik Hryncewicz).

L. Hrincevičius gimė 1905 m., Lietuvos pilietis, mokėsi lenkų gimnazijoje Kaune. 1927 m. Varšuvoje špionažui Lietuvoje jį užverbavo Lenkijos gen. štabo 2-ojo skyriaus bendradarbis kpt. Stefanas Novačekas. 1929 m. L. Hrincevičius žvalgė karinės reikšmės objektus (tiltus ir kt.) Alytaus apskrityje ir, nuvykęs į Varšuvą, parašė raportą 2-ojo (žvalgybos ir kontržvalgybos) skyriaus darbuotojams. 1931 m. Lietuvos valdžia uždraudė Hrincevičiui išvykti į užsienį. 1932—1935 m. Hrincevičius ryšių su Lenkijos žvalgyba nepalaikė[5]. 1939 m. Vokietijai užpuolus Lenkiją, L. Hrincevičius dirbo „Lietuvos lenkų žemdirbių susivienijime" (Zjednoczenie rolnikow Polakow na Litwie"). Šis susivienijimas kartu su lenkų „Kredito draugija" („Towarzystwo Kreditowe") organizavo pagalbą internuotiems lenkų kariams ir civiliams pabėgėliams.

1939 m. rugsėjo pabaigoje Lenkijos karo atašė Kaune plk. L. Mitkevičius į Lenkijos ambasadą Kaune sukvietė kelis lenkų žvalgybos karininkus ir agentus: Vilniaus ekspozitūros bendradarbį Česlovą Trembščinskį (Czeslaw Trąbszczynski), lenkų banko Kaune direktorių Konstantiną Butlerį (Konstanty Butler), E. Januševskį, L. Hrincevičių ir dar kelis lenkų karininkus. Šiems asmenims L. Mitkevičius iškėlė tokius uždavinius: pasinaudojus Gardino ekspozitūros agentūriniais ryšiais su Rytų Prūsija, atnaujinti žvalgybinę veiklą Rytprūsiuose: įkurti žvalgybos tinklą Suvalkuose, Gardine ir Vilniuje; suorganizuoti lenkų karininkų permetimą į Vakarus; per Prancūzijos karo atašė pavaduotoją Ž. G. Pišoną užmegzti ir palaikyti ryšius su Stokholme veikiančiu lenkų žvalgybos centru[6].

Žvalgų grupės vyresniuoju buvo paskirtas Alfonsas Ježis Jakubianecas (Alfons Jerzy Jakubianiec), kuris turėjo fiktyvius dokumentus Ježio Kuncevičiaus (Jerzy Kuncewicz) pavarde. Jakubianiecas (slap. Kuba) buvo patyręs Gardino ekspozitūros žvalgybos karininkas. Išvykdamas iš Lietuvos 1939 m. spalio pradžioje plk. L. Mitkevičius supažindino Hrincevičių su A. Jakubianiecu. Šis dar iki karo turėjo savo agentūrą Rytprūsiuose, kuri per Vokietijos—Lietuvos pasienyje (Aleksandravo dvare netoli Kalvarijos, Kurberke ir Kretingoje) įsitaisiusius lenkų šnipus perduodavo informaciją į Kauną Hrincevičiui ir Jakubianiecui. Šis lenkų—prancūzų žvalgybos tinklas vykdė karinę žvalgybą ir palaikė ryšius su „Ginkluotos kovos sąjungos" (ZWZ) Vilniaus apygardos vadovybe[7]. A. Jakubianieco grupės nariai susitardavo dėl susitikimų su Pišonu telefonu, o po to susitikdavo privačiame Pišono bute Kalno gatvėje. Čia taip pat buvo perduodama ir paimama ZWZ Vilniaus apygardos korespondencija. Nenorėdamas patekti Pišono priklausomybėn, Jakubianiecas pinigų iš Pišono neimdavo. Jakubianieco grupę finansavo Lenkijos karo atašė Stokholme. Oficialiu gen. M. Noigebauerio raštu iš Prancūzijos A. Jakubianiecas-Kuncevičius buvo paskirtas lenkų žvalgų grupės viršininku prie Prancūzijos karo atašė Kaune, o L. Hriencievičius-Jakubianieco pavaduotoju[8].

1939 m. rugsėjo mėn. Lietuvos sieną perėjo Dūkšto dvarininkas kavalerijos kpt. Tomašas Zanas (Tomasz Zan). Jis atvyko į Kauną ir apsigyveno L. Hrincevičiaus bute (K. Būgos 54-3) Michalo Rimko (Michal Rymko) pavarde. Iš pradžių T. Zanas rengėsi išvykti į Švediją, tikėdamasis patekti į Prancūzijoje kuriamą Lenkijos kariuomenę. Tačiau Lenkijoje karo atašė plk. L. Mitkevičius pasiūlė Zanui karinės žvalgybos

viršininko Pabaltijo kraštams pareigas (stanowicko dyspozycyjnego oficera wywiadu wojskowego na kraje baltyckie). Mitkievičius davė Zanui Ž. G. Pišono adresą Kaune. T. Zanas taip pat susipažino su Prancūzijos žvalgybos viršininku Pabaltijo valstybėse majoru Openotu[9].

T. Zanas glaudžiai bendradarbiavo su L. Hrincevičiumi ir Lietuvos piliečiu aviacijos atsargos leitenantu Andžejumi Januševskiu* (Andrzej Januszewski, slap. Gieniec, Lotnik). Pastarąjį dėl bendradarbiavimo su prancūzų žvalgyba 1939 m. gruodžio mėn. Lietuvos valdžia suėmė, bet po kelių mėnesių paleido. 1941 m. rudenį Januševskis išvyko į Varšuvą ir toliau dirbo lenkų žvalgyboje. Lenkų šnipų grupės archyvas buvo K. Butlerio bute (Kęstučio g. 18)[10].

1939 m. lapkričio 12 d. T. Zanas keleiviniu lėktuvu iš Rygos nuskrido į Stokholmą. Čia jį instruktavo majoras Edvinas Bženčkovskis (Erwin Brzęczkowski). T. Zanui buvo perskaitytas Lenkijos generalinio štabo 2-ojo skyriaus viršininko generolo M. Norvydo-Noigebauerio įsakymas (Norwid-Neugebauer) dėl T. Zano paskyrimo žvalgybos karininku Šiaurės rytinei Lenkijai ir Pabaltijo valstybėms. Šį įsakymą į Kauną atvežė majonas M. Rybikovskis[11]. Tačiau T. Zanui neteko ilgai veikti. 1940 m. sausio viduryje Lietuvos saugumo policija Zaną kaip susijusį su kita politine lenkų byla suėmė ir laikė iš pradžių Lukiškių kalėjime, vėliau Kauno VI forte ir Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Iš ten jis buvo paleistas į laisvę 1940 m. rugpjūčio pradžioje. T. Zanui pavyko nuslėpti savo dalyvavimą lenkų žvalgybos sistemoje ir 1940 m. spalio pradžioje nelegaliai išvykti į Vokietijos okupuotą Lenkijos teritoriją[12].

1939 m. Jakubianieco grupė užmezgė kontaktus su ZWZ Vilniaus apygardos vadovybe. L. Hrincevičiaus liudijimu, 1939 m. pabaigoje tai padarė A. Jakubianiecas. Jis įsipareigojo ZWZ paštą per Pišoną siųsti į Stokholmą, o iš ten gautus laiškus perduoti ZW Z. Hrincevičiaus ryšininkas su ZWZ Vilniuje buvo poručikas Petrusievičius (Petrusewicz), ypatingais atvejais — kun. K. Kucharskis. A. Jakubianieco grupės nariai padėdavo lenkų karjiškiams išvykti į užsienį. Prancūzijos vizas parūpindavo Pišonas. K. Butleris palaikė ryšius su D. Britanijos konsulu Kaune T. H. Prestonu (Thom Hildebrant Preston)[13]. Plk. L. Mitkievičiaus nurodymu tas pačias žinias, kurias Jakubianiecas teikė Pišonui, reikėjo per Anglijos atstovybę Kaune siųsti į Stokholmą Lenkijos karo atašė.

Pišonas kiekvienam Jakubianieco grupės nariui duodavo žvalgybos užduotis. L. Hrincevičius gavo užduotį vykti į Vokietiją stebėti vokiečių kariuomenės pervežimo geležinkeliais į Vakarų frontą, patikslinti aerodromų vietas ir atkurti lenkų žvalgybos tinklą Rytprūsiuose. 1939 m. lapkričio viduryje Hrincevičius legaliai (su Lietuvos pasu ir Vokietijos viza) išvyko į Vokietiją ir ten išbuvo apie dvi savaites. L. Hrincevičius aplankė Klaipėdą, Dancigą, Kiustriną. Klaipėdoje susitarė su Aleksandra Timošenko (slap. Olia), kad ši sukurtų savo agentų tinklą Rytų Prūsijoje. Apie kelionės į Vokietiją rezultatus L. Hrincevičius informavo Pišoną ir parašė raportą į Stokholmą, kurį perdavė Anglijos atstovybėje Kaune dirbusiai E. Sadovskai[14].

L. Hrincevičiui pavyko sukurti savo agentų tinklą Rytprūsiuose. Jam ypač daug padėjo minėtoji A. Timošenko. Su ja L. Hrincevičius susitikinėjo Palangoje. Hrincevičiaus-Timošenkos agentai buvo restorano savininkas Krameris (Kramer), Koinico kaime gyvenusi mokytoja Žuravska,

---

* Kituose šaltiniuose Januševskis vadinamas Eugenijumi Janušausku. /Autoriaus kalba netaisyta — red. past./

gailestingoji seselė Elbinge „panelė Elzė“ ir kt. Iš viso Rytprūsiuose veikė šešiolika L. Hrincevičiaus suorganizuoto tinklo agentų[15]. Ši agentūra šnipinėjo vermachto dalinius Rytprūsiuose, rinko žinias apie karo laivų judėjimą Karaliaučiaus, Pilau ir Klaipėdos uostuose. Vėliau vokiečių abverui (kontržvalgybai) pavyko suimti nemažai šio tinklo agentų.

Lietuvos—Vokietijos pasienyje, Aleksandravo dvaro savininko Ježio Glinskio dvare, gyveno keli lenkų šnipai iš buvusios Gardino ekspozitūros. Iš Rytprūsių gautas žinias jie atveždavo į Kauną Jakubianiecui arba Hrincevičiui. Šiuos agentus instruktuodavo ir finansuodavo Jakubianiecas. Kalvarijos vaistinėje dirbo lenkų majoro našlė, vadinama Myszka (pavardė nežinoma), kuri pabėgėliams iš internuotųjų stovyklų padėdavo pereiti Lietuvos—Vokietijos sieną. 1940 m. vasarą ji persikėlė gyventi į Vilnių. Ėjo kalbos, jog vokiečių okupacijos metais Myszka ėmė bendradarbiauti su gestapu, ir už tai AK jai įvykdė mirties nuosprendį.

1939 m. pabaigoje — 1940 m. pradžioje per Kalvariją kiekvieną savaitę pereidavo sieną po 20—30 asmenų (iš viso šiuo kanalu pasinaudojo apie 500 žmonių). Sovietams okupavus Lietuvą, sienos apsauga buvo smarkiai sustiprinta, ir ją pavyko pereiti tik maždaug penkiolikai asmenų (tarp jų T. Zanui).

Žinios iš Jurbarko ir Kretingos žvalgybos punktų buvo retos ir atsitiktinės, nes ten esantys rezidentai neturėjo savo agentūros Rytprūsiuose. Rytprūsių tinklas veikė iki 1940 m. birželio pabaigos, po to sieną pereiti tapo labai rizikinga, ir ryšiai tarp Rytprūsių ir Lietuvos nutrūko[16].

Žinias apie sovietų karines bazes Pišonui taip pat teikdavo Vilniuje gyvenęs inžinierius Janas Montvilas (Jan Mątwil), kuris, prasidėjus Vokietijos—Sovietų Sąjungos karui, dingo be žinios[17]. Kitas Jakubianieco grupės narys Eugenijus Januševskis (Eugeniusz Januszewski) suorganizavo lenkų karininkų permetimą žvejų kateriais į Švediją. Šis kanalas veikė iki 1939 m. gruodžio pabaigos, ir juo pasinaudojo apie 20 asmenų. 1940 m. sausio pradžioje E. Januševskį suėmė Lietuvos policija[18].

Į Kauną suplaukiančią informaciją apibendrindavo A. Jakubianiecas. Jis ranka surašydavo apie 20 puslapių raportus ir perduodavo juos Pišonui, kad persiųstų į Stokholmą. Iš Stokholmo dažniausiai buvo atsiunčiami pinigai Jakubianieco grupei ir Vilniaus ZWZ. Juos atsiųsdavo Lenkijos karo atašė Stokholme[19].

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, užsienio valstybių atstovybės Lietuvoje buvo uždarytos, ir diplomatinis korpusas išvyko namo. Lenkų žvalgybos ryšiai su Vakarais laikinai nutrūko. A. Jakubianiecas 1940 m. liepos pabaigoje gavo Japonijos pasą ir išvyko dirbti į Japonijos ambasadą Berlyne. Iš tikrųjų jis ir toliau vykdė Lenkijos gen. štabo 2-ojo skyriaus žvalgybininko funkcijas. Šį kartą — pačioje Trečiojo reicho sostinėje. 1941 m. liepos 7 d. gestapas jį suėmė ir įkalino Zaksehauzeno konclageryje. 1945 m. pavasarį, likus vienai dienai iki konclagerio išvadavimo, Jakubianiecas buvo sušaudytas[20]. Maždaug tuo pat metu (1940 m. liepos mėnesį) iš Lietuvos į Prancūziją išvyko ir Ž. G. Pišonas.

1940 m. rugpjūčio 3 d. LTSR NKVD iš agento sl. Liaunas gavo žinių apie L. Hrincevičiaus žvalgybinę veiklą. Šias žinias patvirtino ir Lietuvos gen. štabo 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo Petro Kirlio tardymo metu gauta informacija. 1940 m. rugpjūčio 27 d. agentas sl. Kazimieras (I. Novoveiska-Kostiukovič) pranešė NKVD, jog L. Hrincevičius yra vienas iš lenkų pogrindinės organizacijos vadovų, padedantis lenkų kariškiams nelegaliai pereiti Vokietijos—SSSR sieną. NKVD liaudies komisaro Merkulovo 1940 m. rugsėjo 4 d. nurodymu L. Hrincevičius sutiko

bendradarbiauti su NKVD, jeigu toks bendradarbiavimas bus nukreiptas prieš Vokietiją. Hrincievičius buvo užverbuotas Stanislavskio slapyvardžiu. Jam buvo pavesta užmegzti ryšius su ZWZ Vilniaus apygardos vadovybe. 1940 m. rugsėjo 27 d. L. Hrincievičius buvo nuvažiavęs į Vilnių ten susitikti su savo bičiuliu Edmundu Kolontajumi, kuris jį supažindino su lenkų karininku Juliku (pavardė nežinoma). Pastarasis pažadėjo suvesti L. Hrincievičių su lenkų pogrindžio vadovais[21]. Spalio 4 d. minėtasis Julikas Vilniuje suvedė L. Hrincievičių su vienu iš ZWZ organizacijos vadų (pagal aprašymą tai greičiausiai buvo A. Kšižanovskis-„Veselovskis". — Aut. past.) Nepažįstamasis asmuo pasakė žinąs apie L. Hrincievičiaus žvalgybinę veiklą, bet įspėjo jį, kad šis pakeistų savo išvaizdą ir pereitų į nelegalią būklę. L. Hrincievičius paprašė laiko pagalvoti[22].

Jau 1940 m. spalio mėn. ZWZ Vilniaus apygardos vadovybė ėmė įtarti L. Hrincievičių ir K. Buterį bendradarbiavimu su NKVD. Kai L. Hrincievičių-Stanislavskį išvežė į Maskvą, pas jį buvo užėjęs Z. Jentys, kuris L. Hrincievičiaus žmonai pasakė, jog Vilniaus organizacija žino apie L. Hrincievičiaus ir K. Butlerio užverbavimą. Tą patį L. Hrincievičiui lapkričio 2 d. pasakė ir S. Mikuličius[23].

Lapkričio 18 d. L. Hrincievičius savo bute susitiko su Z. Jenčiu ir S. Mikuličium. Z. Jentys pasakė Hrincievičiui, jog Kauno organizacija tapo savarankiška, o jis paskirtas organizacijos (Kauno apygardėlės) komendantu. Z. Jentys, be to, pridūrė, jog jis pasitiki L. Hrincievičium, bet dėl gandų apie bendradarbiavimą su NKVD Hrincievičius kurį laiką nuo organizacijos turi būti izoliuotas[24].

1940 m. gruodžio 16 d. L. Hrincievičius papasakojo A. Kšižanovskiui apie savo ryšius su NKVD ir gautas užduotis. Dėl to L. Hrincievičių kitą dieną NKVD suėmė[25]. Iki karo pradžios jis buvo Kauno kalėjime, o prasidėjus karui iš kalėjimo pabėgo. Vokiečių okupacijos metais L. Hrincievičius gyveno Kaune ir dirbo „Kovos" tabako fabrike. 1945 m. pradžioje repatriavo į Lenkiją, dirbo Valžbycho porceliano fabrike. 1949 m. spalio mėn. LLR saugumas L. Hrincievičių vėl buvo suėmęs ir kelis mėnesius tardė dėl buvusios žvalgybinės veiklos. Tolesnis L. Hrincievičiaus likimas autoriui nežinomas.

1940 m. vasario 22 d. Lietuvos saugumo policija suėmė lenkų pogrindžio šnipą Adamą Turelį-Turovskį. Pagal agentūrines žinias, A. Turelis-Turovskis rinko informaciją apie geležinkelio transportą tarp SSSR ir Vokietijos bei rengė Vilniaus geležinkelio kasos apiplėšimą. Iš pradžių buvo nuspręsta A. Turelį išsiųsti į priverčiamojo darbo stovyklą, tačiau Turelis sutiko bendradarbiauti su Lietuvos saugumu ir teikti informaciją apie ZWZ. Išorinio sekimo būdu buvo nustatyta, kad jis susitikinėjo su lenkų šnipais Piotru Komaru ir Feliksu Selmanovičium. Dar prieš karą A. Turelis dirbo Lenkijos Gardino žvalgybos skyriuje.

Lietuvos saugumo policija P. Komarą ir F. Selmanovičių 1940 m. balandžio 23 d. suėmė. Tardymo metu P. Komaras papasakojo apie savo ryšius su Prancūzijos žvalgyba ir lenkų pogrindžio organizacija, apie SSSR šnipinėjimą. Pagal Komaro parodymus 1939 m. spalio—gruodžio mėnesiais buvo organizuojamas platus lenku šnipų tinklas Vilniuje, Švenčionyse, Lydoje, Gardine, Breste, Baranovičiuose, Molodečne. Su F. Selmanovičium P. Komaras buvo pasidaliję žvalgybos sferas pagal Vilniaus—Minsko geležinkelio liniją. P. Komaras pasirinko teritoriją, esančią į šiaurę nuo Vilniaus—Molodečno geležinkelio atkarpos, o F. Selmonovi-

čius — į pietus nuo šios linijos[26]. P. Komaras palaikė ryšius su lenkų žvalgybos karininkais Mariušu Burchartu, Č. Trembščinskiu ir Pišonu.

Šnipinėti P. Komaras pradėjo, kai 1939 m. spalio 9 d. pabėgo iš Kulautuvos internuotųjų stovyklos. Iš pradžių P. Komarui vadovavo Č. Trembščinskis, kuris 1939 m. gruodžio mėn. išvyko į Prancūziją, o paskui M. Burchartas. F. Selmonovičius prisipažino, jog į špionažą 1939 m. lapkričio mėn. jį įtraukė P. Komaras. Jo nurodymu, F. Selmonovičius slapta buvo nuvykęs į SSSR rinkti žinių apie Raudonosios armijos dalinius ir verbuoti žvalgybai naujų žmonių. P. Komaras taip pat supažindino F. Selmanovičių su Ž. G. Pišonu. Pastarasis už informaciją F. Selmonovičiui duodavo pinigų. Naujosios Vilnios gyventojas J. Paškevičius suvedė F. Selmanovičių su Raudonosios armijos karininku G. Butajevu. Apie tai F. Selmanovičius pranešė Ž. G. Pišonui. Pišono nurodymu 1940 m. vasario mėnesį F. Selmanovičius du kartus susitiko su G. Butajevu. F. Selmanovičiui rūpėjo sužinoti raudonarmiečių nuotaikas ir nuomonę apie Vokietijos—SSSR karo galimybes[27].

1940 m. vasario mėnesį Kaune M. Burchartas supažindino P. Komarą su A. Jakubianiecu — sl. Kuba ir D. Britanijos atstovybėje dirbančiu Sikorskiu. Pastarasis prašė Komaro žinių apie SSSR. Su A. Tureliu-Turovskiu P. Komaras susipažino 1940 m. vasario pradžioje. Netrukus Turelis buvo suimtas, bet kovo mėnesį paleistas į laisvę. Tuomet P. Komaras užverbavo Turelį špionažui prieš SSSR. Iš Turelio P. Komaras gavo žinių apie vokiečių agentą pastorių Lopę, be to, keletą adresų Gardine ir Lydoje, kur galėtų apsistoti į SSSR siunčiami žvalgai. Šie adresai buvo perduoti į SSSR 1940 m. balandžio mėnesį siunčiamiems šnipams — Šileikai, Michailevičiui ir Narkievičiui.

P. Komaro viršininkas M. Burchartas 1940 m. kovo mėnesį išvažiavo į Prancūziją, bet P. Komaras, F. Selmanovičius ir A. Turelis-Turovskis tęsė savo darbą, Turelis, be to, slapta palaikė ryšius su ZWZ organizacija. Lietuvos saugumas nutarė su lenkų šnipų grupe nesiceremoninti ir 1940 m. balandžio 23 d. P. Komarą suėmė. Tuomet A. Turelis pranešė Pišonui apie P. Komaro areštą. Vėliau buvo suimti ir Selmanovičius su Tureliu.

Pišono pastangomis gegužės 18 d. jie buvo paleisti. Sovietų Sąjungai pradėjus kaltinti Lietuvą išgalvotomis provokacijomis prieš Raudonosios armijos bazes, Valstybės saugumo departamento direktoriaus nurodymu 1940 m. gegužės 31 d. Komaras ir Turelis vėl buvo suimti ir po trijų dienų išsiųsti į Kauną. Birželio 5 d. buvo pradėta P. Komaro ir A. Turelio byla: jie buvo kaltinami špionažu Prancūzijos naudai. Taip pat suimti I. Paškievičius ir G. Butajevo meilužė Antonina Bratkauskaitė, o birželio 7 d. — ir F. Selmanovičius. 1940 m. birželio 8 d. formaliai buvo užvesta byla ir Ž. G. Pišonui. Liepos 6 d. prokuroro nurodymu byla buvo perduota teismui[29]. P. Komaro tardymą 1940 m. liepos 4 d. perėmė SSSR NKVD valstybės saugumo valdyba, ir jis buvo išvežtas į Maskvą[18].

SSSR šnipinėjime aktyviai dalyvavo ir Edvardas Michaliakas (Edward Michalak), buvęs Lenkijos 6-ojo pėstininkų pulko raitosios žvalgybos būrio vadas. Lenkijai pralaimėjus karą, E. Michaliakas iš Lvovo atvyko į Vilnių pas tėvus ir apsigyveno Miroslavo Vadeckio pavarde. Netrukus pradėjo ieškoti ryšių su lenkų pogrindžiu. 1939 m. gruodžio mėn. buvęs 6-ojo pėstininkų pulko podporučikas Andžejus Zelinskis užverbavo Michaliaką į „Vyriausybės komisariato“ („Komisariat Rządu“) organizaciją ir supažindino su jos vadovais — A. Petkevičium, J. Visockiu, Z. Gurskiu ir F. Janukovičium[31]. 1940 m. sausio pradžioje Lietuvos sau-

gumo policija suėmė daug „Vyriausybės komisariato“ narių. Tuomet E. Michaliakas buvo paskirtas organizacijos apsaugos skyriaus viršininku. Organizacija ėmė atsigauti tik 1940 m. kovo mėnesį, kai jai ėmė vadovauti iš internuotųjų stovyklos į Vilnių sugrįžęs plk. A. Obtulovičius. 1940 m. balandžio pabaigoje—gegužės pradžioje E. Michaliakas susipažino su buvusiu Lenkijos žvalgybos karininku Adamu Tureliu-Turovskiu, kuris pasiūlė E. Michaliakui rinkti žinias apie Raudonosios armijos bazes Lietuvoje. A. Turovskį domino Kirtimų aerodromas. A. Turelis-Turovskis atskleidė Michaliakui savo ryšius su Anglijos atstovybėje Kaune dirbančia Sadovska ir kažkokiu Hardu (spėjama, jog tai Piotro Komaro slapyvardis. — Aut. past.). Jiems A. Turelis perduodavo surinktas žvalgybos žinias. E. Michaliakas Vilniuje gyveno pas geležinkelietį Janą Kožcnevskį (Sniego g. 7—9), kuris papasakojo jam apie važiuojančius per Vilnių i Vokietiją SSSR traukinius. Apie Raudonąją armiją surinktas žinias Michaliakas perduodavo A. Turovskiui. Po to, kai 1940 m. birželio pradžioje Lietuvos saugumas suėmė A. Turelį, E. Michaliakas nuvyko į Kauną ir ten susipažino su L. Hrincevičium[32].

Pasak L. Hrincevičiaus, su agentu sl. Mireku-Ediku (E. Michaliaku.— Aut. past.) jis susipažinęs Anglijos atstovybės Kaune lenkų skyriuje (Laisvės al. 4). Juos supažindinęs A. Jakubianiecas. Buvo nutarta susitikinėti Hrincevičiaus bute (K. Būgos g. 54—3)[33]. Anglijos atstovybėje Kaune Michaliakas žinias perdavė Hardui. Pastarasis jokių užduočių Michaliakui nedavė, bet liepė ir toliau palaikyti ryšį su A. Tureliu-Turovskiu. Netrukus lietuvių saugumo policija Hardą (P. Komarą?) ir Turovskį suėmė.

L. Hrincevičiaus prašomas E. Michaliakas 1940 m. rugsėjo 15 d.— spalio 1 dienomis keliavo po Vakarų Baltarusiją. Jis aplankė Lydą, Baranovičius, Slonimą, Gardiną, Balstogę, Augustavą, Hainuvką. E. Michaliakas norėjo surasti 1940 m. birželio mėnesį į Baltarusiją išvykusį plk. A. Obtulovičių, kuris Baltarusijoje ketino suorganizuoti ZWZ struktūras. Nesuradęs Obtulovičiaus, E. Michaliakas sugrįžo į Vilnių. Po to nuvyko į Kauną pas L. Hrincevičių ir parašė 24 puslapių raportą apie kelionę į Baltarusiją. Vieną raporto egzempliorių atidavė L. Hrincevičiui, kitą pasiliko sau. Sugrįžusį į Vilnių Michaliaką A. Obtulovičiaus adjutantas kavalerijos kpt. Jaroslavskis supažindino su majoru A. Kšižanovskiu-sl. Veselovskiu. Antrąjį raporto egzempliorių E. Michaliakas atidavė Veselovskiui. 1940 m. spalio 24 d. NKVD E. Michaliaką suėmė ir uždarė į Lukiškių kalėjimą[34].

L. Hrincevičiaus teigimu, su E. Michaliaku-Mireku jis buvo susitikęs keturis kartus. 1940 m. liepos pabaigoje E. Michaliakas buvo atvykęs į Kauną pas Hrincevičių ir atvežė žinių apie kursuojantį pro Vilniaus geležinkelio stotį krovininį transportą. Šias žinias Hrincevičius per Sadovską pasiuntė į Stokholmą, o E. Michaliakui-Mirekui sumokėjo 50 litų. Prieš E. Michaliako išvykimą į Baltarusiją L. Hrincevičius davė jam maždaug 500 litų (litais, doleriais ir červoncais). E. Michaliakui sugrįžus iš Baltarusijos, 1940 m. spalio pradžioje L. Hrincevičius paskutinį kartą kalbėjosi su E. Michaliaku S. Mikuličiaus bute Kaune[35].

Sovietų okupacijos išvakarėse Lietuvos saugumo policija smarkiai suardė SSRS žvalgiusį lenkų šnipų tinklą. Tokį ryžtingą Lietuvos valdžios elgesį paskatino Sovietų Sąjungos vyriausybės kaltinimai Lietuvos vyriausybei dėl provokacijų prieš Raudonosios armijos bazės organizavimo. Iš tikrųjų tokias „provokacijas“ organizavo ne Lietuvos valdžia, bet prancūzų—anglų—lenkų žvalgyba. Lietuvos vyriausybės padėtis bu-

vo itin kebli. Iš vienos pusės ją kaltino Vokietija ir SSRS, iš kitos — Anglija ir Prancūzija. Nors prasidėjusiame kare Lietuva laikėsi neutraliai, tačiau faktiškai jos teritorija tapo intensyvios užsienio valstybių žvalgybos veiklos zona.

ZWZ Kauno apygardėlės susikūrimas ir veikla pirmosios sovietų okupacijos metais

Svarbiausias ZWZ Kauno apygardėlės organizatorius ir pirmasis jos komendantas buvo poručikas (kapitonas) Zbignevas Jentys (Zbigniew Jentys). Kai Lenkija pralaimėjo Vokietijai, Z. Jentys su grupe lenkų karių buvo internuotas ir apgyvendintas Kulautuvos ir Kalvarijų stovyklose, o vėliau — Kauno VI forte. Čia jis išbuvo iki 1940 m. birželio 18 d. Stovyklos režimas buvo gana liberalus: buvo galima nebaudžiamai išeiti į miestą, palaikyti ryšius su vietos gyventojais. VI forte taip pat sėdėjo pulkininkas Janušas Galadykas (Janusz Franciszek Galadyk), buvęs ZWZ Vilniaus apygardos komendantas, kurį einanti per Lietuvos sieną sulaikė Lietuvos pasieniečiai ir pasodino į VI fortą[36]. 1940 m. gegužės mėnesį Z. Jentys nuvežė Galadyko korespondenciją ZWZ Vilniaus apygardos komendantui pplk. N. Sulikui[37]. Tuomet užsimezgė Z. Jenčio ryšiai su Vilniaus apygardos vadovybe.

1940 m. gegužės pradžioje Z. Jentys, plk. Krogulskis (Krogólski), V. Pšezdeckio pavaduotojas Šafranovskis, kpt. Vozniakas ir pplk. Pavlinas įkalbinėjo gen. V. Pšezdeckį užmegzti ryšius su lenkų pogrindžio organizacija bendram darbui Lenkijos labui. Gen. Pšezdeckis sutiko ir tarpininkavimui pasiūlė lenkų banko Kaune direktorių K. Butlerį. Šis Z. Jenčiui ir Krogulskiui davė Vladislavo Kaminskio adresą Vilniuje. 1940 m. gegužės viduryje Jentys ir Krogulskis, nuvykę į Vilnių pas V. Kaminskį, jo bute susitiko ir ZWZ Vilniaus apygardos vadovybe — komendantu N. Suliku, štabo viršininku majoru A. Kšižanovskiu (slap. Andrzej Weslowski) ir propagandos bei spaudos skyriaus viršininku V. Kaminskiu. Be to, Jentys ir Krogulskis šiame pasitarime buvo supažindinti su neoficialiu Lenkijos emigracinės vyriausybės atstovu Lietuvoje grafu Michalu Tiškevičiumi ir kunigu Kazimiežu Kucharskiu. K. Kucharskis pritarė internuotų karių bendradarbiavimui su lenkų pogrindžiu, o M. Tiškevičius tam reikalui davė 800 litų[38].

Raudonajai armijai okupavus Lietuvą, Z. Jentys į Kauno VI fortą negrįžo ir liko gyventi Vilniuje. 1940 m. birželio pabaigoje Jentys įstojo į ZWZ, o N. Suliko buvo paskirtas Z. Centnerovskio pavaduotoju. Pplk. Z. Centnerovskį N. Sulikas buvo pasiuntęs į Kauną sukurti Vilniaus apygardos filialą Kaune. 1940 m. birželio pabaigoje Z. Jentys, nuvykęs į Kauną, pradėjo verbuoti į organizaciją lojalius Lenkijai asmenis[39].

Po kelių dienų į Kauną atvyko A. Kšižanovskis-Veselovskis ir K. Butlerio bute surengė pasitarimą dėl narių verbavimo, be to, pažadėjo į Kauną atsiųsti lenkų pogrindžio spaudos. 1940 m. liepos pradžioje Z. Centnerovskis, nenorėdamas pakliūti į internuotųjų stovyklą, išvyko į Vilnių; ten buvo paskirtas ZWZ Vilniaus apygardos žvalgybos viršininku.

Kauno organizacijos kūrimui ėmė vadovauti Z. Jentys. Jis į organizaciją užverbavo Tadeušą Kognovicką, vairuotojus Mečislavą Turkievičių ir Tichonovičių, buvusius lenkų karius Pochmurną (Franciseką Madonskį?) ir Vrublevskį, statybos biuro tarnautoją N. Adamovičių[40]. 1940 m.

liepos pabaigoje Jentys nuvyko į Vilnių raportuoti N. Sulikui ir A. Kšižanovskiui apie verbavimo eigą. Šie pritarė Jenčio darbui ir paskyrė jį Kauno organizacijos vadu[41].

Apie rugpjūčio 5 d. A. Kšižanovskis-Veselovskis iškvietė Jentį į Vilnių, liepė iš A. Kucharskio paimti dvi vėliavas ir nuvežti jas į Kauną J. Jakubianiecui-Kuncevičiui, kad šis išsiųstų jas į Angliją. Jentys paėmė vėliavas iš Kucharskio: vieną — Lenkijos 77-ojo pėstininkų pulko (Gardino), kitą — Vilniuje pagamintą, skirtą lenkų lakūnams Anglijoje. Sugrįžęs į Kauną, vėliavas perdavė J. Jakubianiecui[42]. Iš Kšižanovskio-Veselovskio Jentys tuomet sužinojo apie ZWZ ryšius su Japonijos diplomatiniais kurjeriais ir lenkų politiniais bei kariniais centrais Vakaruose.

Apie 1940 m. rugpjūčio 15 d. A. Kšižanovskis atvyko susitikti su J. Jakubianiecu (slap. Kuncewicz, Kuba) ir Jenčiu[43]. Jentys tuo metu gyveno organizacijos nario Stefano Ciechanovičiaus motinos bute (Betygalos g. 3—3). A. Kšižanovskis susitarė su Jakubianiecu, jog šis iš Berlyno į Maskvą per Kauną vykstantiems japonų diplomatiniams kurjeriams perduos lenkų žvalgybos Stokholme (ten dirbo lenkų žvalgybos Vokietijai viršininkas majoras M. Ribikovskis) korespondeciją. Ryšius su japonų kurjeriais Kaune turėjo palaikyti Liudvikas Hrincevičius.

Po to, kai 1940 m. vasarą sovietų valdžia uždarė užsienio šalių atstovybes Lietuvoje, lenkų žvalgybos ryšiai su Vakarais laikinai nutrūko. Šiuo metu didelę paramą lenkų šnipams suteikė Japonijos konsulas Kaune Čijūnė Sugichara (Chiune Sugichara). Dar iki Sugicharos išvykimo A. Jakubianiecas susitarė dėl lenkų žvalgų ir japonų diplomatinių kurjerių bendradarbiavimo. Sugichara paimdavo lenkų žvalgybos pranešimus ir per Japonijos ambasadą Berlyne diplomatiniu paštu išsiųsdavo į Stokholmą. Japonijos ir Lenkijos žvalgybos glaudžiai bendradarbiavo Trečiojo reicho teritorijoje dar iki karo; bendradarbiavimas tęsėsi ir karo metu. Japonijos žvalgybos Europoje viršininkas generolas Makoto Onodera buvo Anglijos ir Prancūzijos šalininkas ir neprieštaravo Č. Sugicharos bendradarbiavimui su lenkų bei jų sąjungininkų žvalgybomis. 1940 m. rugpjūčio pradžioje Sugichara iš Kauno išvyko į Prahą dirbti Japonijos generaliniu konsulu. Kartu su juo išvažiavo A. Jakubianieco grupės narys Stanislavas Daškevičius (Stanislaw Daszkiewicz, slap. Herman)[44].

Per japonų kurjerius buvo gauti trys paketai Vilniaus ZWZ. Du paketus paėmė L. Hrincevičius, o trečią S. Mikuličius[45].

1940 m. spalio mėn. pab.—lapkričio pradžioje S. Mikuličius ir V. Chšenščevskis iš japonų kurjerio paėmė dar vieną paketą. Tai buvo paskutinis kontaktas su japonų diplomatiniais kurjeriais, po to ZWZ ryšiai su Vakarais nutrūko. Gautą paketą Chšenščevskis perdavė Z. Jenčiui, o šis jį nuvežė į Vilnių Veselovskiui. Pasak Z. Jenčio, tame pakete buvo tik iš Stokholmo Jakubianiecui atsiųstos instrukcijos[46].

Apie japonų diplomatinių kurjerių atvykimą į Kauną A. Jakubianiecas pranešdavo L. Hrincevičiui iš Berlyno atviruku su užšifruotu tekstu. L. Hrincevičius kurjerius sutikdavo geležinkelio stoties perone arba vagone. Paštą, gaunamą „Lús“ vardu (mažybinis Liudviko vardas), Hrincevičius pasilikdavo sau.

1940 m. rugsėjo pabaigoje L. Hrincevičius prisipažino Z. Jenčiui, jog buvo iškviestas į NKVD dėl ryšių su Pišonu. Dėl to jis daugiau negalėsiąs susitikinėti su japonų kurjeriais. L. Hrincevičiaus funkcijas perėmė S. Mikuličius-Radeckis. Rugpjūčio mėnesį Mikuličius iš japonų diplomatinių kurjerių paėmė du vokus. Ant vieno voko lenkiškai buvo užra-

šyta „Vilnius“, ant kito — „Liusiui“. Antrame voke buvo A. Jakubianieco laiškas Hrincievičiui, 475 JAV doleriai bei 100 červoncų. Neatplėštą pirmąjį laišką („Vilnius“) Z. Jentys perdavė Veselovskiui. Laiške „Liusiui“ Jakubianiecas pranešė, kad pašto iš Stokholmo dar nėra gavęs. 300 dolerių buvo skirta ZWZ Vilniaus organizacijai, o 175 — L. Hrincevičiui[47].

Z. Jenčio žiniomis, Vilniaus apygardos vadovybė laišką į Berlyną A. Jakubianiecui-Kubai pasiuntė tik vieną kartą (1940 m. spalio mėn.). Antras paketas buvo paruoštas 1940 m. lapkričio mėnesį, bet japonų kurjeriams nebuvo įteiktas ir Veselovskio nurodymu sudegintas[48].

1940 m. vasaros pabaigoje ar rudenį daugiausia Z. Jenčio pastangomis Kauno organizacijos veikla sparčiai plėtėsi. Rugpjūčio mėn. Jentys užverbavo buvusį laikraščio „Dzien Polski“ leidėją Juzefą Majevskį (Jozef Majewski, slap. Literat) ir siuvėją Liudviką Meirūną. 1940 m. rugsėjo pradžioje A. Kšižanovskis liepė Jenčiui pasirinkti žmogų, kuris galėtų jį pavaduoti arešto atveju. Tam tikslui Jentys užverbavo stiklo pramonės inžinierių Zigfridą Gotovtą (Zigfryg Gorowt-Zakrzewski). Lapkričio pradžioje Z. Gotovtas persikėlė dirbti į Vilnių, ir jo ryšiai su Jenčiu nutrūko. 1940 m. spalio mėnesį Jentys užverbavo spaustuvės darbuotoją Juzefovičių, į organizacijos veiklą įtraukė Michalą Pogožerskį-Nagrodskį.

T. Kognovickas užverbavo Vincentą Chšenščevskį (Wincenty Chrząsczewski), kuris gyveno netikra Janušo Markovskio pavarde, ir Kauno autobusų bazės tarnautoją Andžejų Budzinskį. V. Chšenščevskis užverbavo Kauno politechnikumo studentą Eriką Budzinskį (Eryk Budzynski, slap. Brankard) bei atvykusį iš Varšuvos tuberkuliozės gydytoją Stanislavą Majų (gyveno Kaune, Donelaičio g. 22—4)[49].

1940 m. lapkričio pabaigoje Jentys išvyko į Vilnių, savo pavaduotoju palikęs V. Chšenščevskį. Jentys pranešė N. Sulikui ir A. Kšižanovskiui, jog Kaune į organizaciją užverbuota apie 90 žmonių. Vilniaus apygardos vadovybė nusprendė įteisinti Kauno organizaciją. N. Sulikas galutinai patvirtino Z. Jentį Kauno apygardėlės (podokręg) komendantu. Vilniuje Jentys išbuvo iki 1940 m. gruodžio 15 d. A. Kšižanovskis davė Z. Jenčiui fiktyvų pasą Mykolo Baginskio pavarde ir įsakė pervesti per sieną iš Varšuvos atvykusią ZWZ kurjerę. Šią užduotį 1940 m. sausio mėnesį įvykdė V. Chšenščevskis[50].

1941 m. sausio pradžioje buvo surengta Kauno apygardėlės struktūra, parinkti kandidatai vadovaujančioms pareigoms. Apie 1941 m. sausio 5 d. Z. Jentys išvyko į Vilnių. ZWZ Vilniaus apygardos vadovybė (N. Sulikas ir A. Kšižanovskis) patvirtino tokią Kauno apygardėlės struktūrą.

Apygardos komendantas Z. Jentys (slap. Habdank). Jis turėjo du pavaduotojus: pavaduotoją kariniams reikalams — V. Chšenščevskį-Kruk ir pavaduotoją civiliniams (politiniams) reikalams — S. Majų-Dziadzio. Komendanto pavaduotojai turėjo savo padėjėjus. S. Majaus padėjėju buvo Tadeušas Kognovickas-Zloty. Lenkijos istorikas L. Tomaševskis knygoje „Kronika Wilenska“ mini T. Kognovicką ėjus organizacinio skyriaus viršininko pareigas. V. Chšenščevskio padėjėju esą buvęs kažkoks lenkų atsargos karininkas Scėgė-Mantoifelis. Pagal L. Tomaševskį, Kauno apygardėlės vidaus ryšiui vadovavę Stanislavas Mikuličius ir Erikas Budzinskis; intendantas — Juzefas Majevskis; propagandos ir spaudos skyriaus viršininkas — buvęs Kauno lenkų laikraščio „Chata Rodzinna“ redaktorius Zigmuntas Ugianskis (Zygmunt Ugianski-Redaktor).

Kauno miesto karinis komendantas — buvęs Pasienio apsaugos korpuso poručikas Kazimiežas Vendzicha (Kazimierz Wędzicha-Grzegorz, Jakub). Z. Jentys 1941 m. gegužės 20 d. parodymuose NKGB teigė, jog komendanto pavaduotojas civiliniams reikalams turėjo ryšių grupę. V. Chšenščevskiui priklausė du žmonės geležinkelių žvalgymui — E. Budzinskis ir Tadeušas Ganko. Jie turėjo aiškintis, kokius krovinius Sovietų Sąjunga gabena į Vokietiją. Buvo planuojama V. Chšenščevskio žinioje sukurti karinį štabą, o provincijoje prie kiekvieno rajono (komendantūros) vado paskirti viršininką karo reikalams, kontroliuojantį vietinių karinių dalinių sudėtį. Provincijoje buvo ketinama įsteigti keturias organizacijas: Vandžiogalos valsčiuje, Marijampolėje, Ukmergėje ir Šiauliuose[52].

L. Tomaševskis rašė, jog Kauno apygardėlė buvo padalyta į tris rajonus (obwod): Kauno, Kėdainių ir Šiaulių. Kauno rajono komendantas buvo M. Turkievičius-Szofer, Kėdainių — F. Madonskis-Pochmurny, Šiaulių — Teodoras Nagurskis-Michal (buvęs Vilniaus miesto viceprezidentas)[53].

Pagal kitus šaltinius, Šiaulių organizacijai vadovavo komendantas Michalas Pogožerskis, pavaduotojas buvo Janas Doliva, o iždininkas — Riomeris. Šiaulių rajono organizacijoje buvo 20 narių[54].

Vandžiogalos valsčiaus organizacijai vadovavo Pochmurny (F. Madonskis?), pavaduotojas buvo Vrublevskis. Organizacijai priklausė apie 400 narių. Faktiškai veikė tik Vandžiogalos (Kėdainių) ir Šiaulių rajonai. Jų struktūra atitiko Kauno apygardėlės vadovybės struktūrą. 1941 m pavasarį Kauno apygardėlėje iš viso buvo apie 120 užverbuotų narių[55].

LTSR NKGB kontržvalgybos skyriaus viršininko Černoniebovo 1941 m. kovo 28 d. specpranešime SSSR NKGB antrosios valdybos viršininkui Fedotovui rašoma, jog Kauno apygardėlės vadovybė dar įsteigė savo filialą Ukmergėje. Jo komendantu paskirtas Michalas Nagrudskis. Ukmergės organizacijoje esą 20 narių. Buvo planuojama įsteigti skyrių ir Marijampolėje, bet nespėta.

Apygardėlės skyriai provincijoje buvo steigiami trejukių ir penkiukių principu[56]. Ryšį su Vilniaus apygardos vadovybe palaikė Z. Jentys ir V. Chšenščevskis. Į Kauną taip pat atvykdavo A. Kšižanovskio kurjerės Hanka ir Liusia[57]. Kai organizaciją pradėjo persekioti NKVD, Z. Jentys persikėlė gyventi į ryšininkės Zofijos Chmieliauskaitės tėvo namus Muravoje, o V. Chšenščevskis 1941 m. sausio mėnesį apsigyveno Marijampolėje Vincento Tšaskos pavarde[58].

Pagal V. Chšenščevskio parodymus NKGB, jo (apygardėlės karinio skyriaus viršininko) žinioje buvo įsteigtas štabas. Jo nariais iš pradžių buvo gydytojas Stanislavas Majus, vėliau paskirtas civilinio skyriaus viršininku, T. Kognovickas, perėjęs dirbti į civilinį skyrių, atsargos poručikas Halzentoifelmanas, gyvenęs Dorošievičiaus pavarde. Ketvirtu štabo nariu buvo kažkoks iš Lenkijos atbėgęs puskarininkis Juzefas Rorekas (slap. — Nr. 230). V. Chšenščevskis pavedė M. Turkievičiui suvienyti visas Kaune esančias užuomazgines kuopeles (zawiązki), bet ši užduotis nebuvo įvykdyta, nes 1941 m. sausio 10 d. M. Turkievičių suėmė NKVD. Jo funkcijas perėmė minėtasis puskarininkis Juzefas Rorekas[59].

V. Chšenščevskio liudijimu, provincijoje veikė šios Kauno apygardėlės komendantūros: a) Nr. (Vandžiogalos), apėmusi Kauno ir Kėdainių apskritis. Komendantas buvo Pochmurny (F. Madonskis?. — Aut. past.), kuris iki atvykimo į Lietuvą tarnavo ulonų pulke Suvalkuose. Pochmurny gyveno Babtuose (Kauno apskr.). Vandžiogalos organizacijoje esą buvę

55 nariai ir 20 prijaučiančių; b) Komendantūrai Nr. 4 (Šiaulių) vadovavo komendantas Nagurskis, slap. Znicz, gyvenęs netolimame kaime. Šioje komendantūroje buvo apie 60—70 narių; c) komendantūra Nr. 2 planuota įsteigti Alytaus apskrityje, bet nespėta; d) komendantūra Nr. 3 turėjo apimti Panevėžio ir Ukmergės apskritis, jos komendantu buvo paskirtas Halzentoifelmanas-Dorošievičius. Šios komendantūros veikla nežinoma. Komendantūros, kaip ir Kauno apygardėlės vadovybė, buvo padalyta į karinį ir civilinį skyrius[60].

V. Chšenščevskis su A. Kšižanovskiu susitikę keturis kartus. Pirmą kartą (1940 m. gruodžio mėn.) A. Kšižanovskis-Veselovskis perdavė Z. Jenčiui ir V. Chšenščevskiui 500 rublių ir nustatė mėnesinį atlyginimą organizacijos nariams (vadams?) — 200 rublių. Organizacijos iždininko pareigas ėjo civilinio skyriaus viršininkas S. Majus. 1941 m. sausio pradžioje A. Kšižanovskis perdavė Kauno organizacijai 600—700 rublių. Paskutinį kartą V. Chšenščevskis susitiko su Veselovskiu 1941 m. kovo 3 d. Jis raportavo Veselovskiui apie Kauno apygardėlės veiklą ir svarstė piniginius reikalus. Be to Veselovskis patvirtino V. Chšenščevskio parengtą Kauno apygardėlės karinio skyriaus struktūros projektą. Kauno apygardėlė ginklų slėptuvių neturėjo, ginkluoti tebuvo kai kurie organizacijos nariai[61].

Pagal agentūrinę ir Lietuvos valstybės saugumo policijos archyvinę medžiagą NKVD dar 1940 m. rudenį aptiko ZWZ Kauno apygardėlės pėdsakus. 1940 m rugsėjo 17 d. NKVD suėmė L. Hrincevičių, K. Butlerį ir S. Kikuličių. Pirmieji du buvo užverbuoti, ir NKVD nesėkmingai bandė juos panaudoti Vilniaus apygardos vadovybei išaiškinti. Antrą kartą L. Hrincevičius ir S. Mikuličius buvo suimti 1940 m. gruodžio 17 d., o prasidėjus Vokietijos—SSSR karui, abu iš Kauno kalėjimo pabėgo[62]. K. Butleriui taip pat pavyko ištrūkti iš NKVD replių. Pasinaudojęs tuo, kad NKVD jį išleido užmegzti ryšių su ZWZ Vilniaus apygardos vadovybe, 1941 m. sausio mėnesį nelegaliai perėjo SSSR—Vokietijos sieną. Karo metu dirbo fabrike Berlyne, Vienoje, o po karo apsigyveno Londone[63].

1941 m. kovo mėnesį NKVD—NKGB ZWZ Kauno apygardėlei smogė triuškinantį smūgį — buvo suimta beveik visa vadovybė komendantas Z. Jentys (kovo 24 d.), abu pavaduotojai — S. Majus (kovo 28 d.) ir V. Chšenščevskis-Markovskis (kovo 29 d.), civilinio skyriaus viršininko pavaduotojas T. Kognovickas (kovo 25 d.), Povilas Šimkauskas (kovo 23 d.), apygardėlės žvalgybos grupės vadas Teodoras Grušeckas (kovo 30 d.), Jonas Zaleskis (balandžio 30 d.). 1941 m. sausio 2 d. NKVD suėmė Eligijų Bočkovską, o sausio 14 d. Kauno rajono komendantą Mečislovą Turkevičių.

Tardymo metu Teodoras Grušeckas prisipažino buvęs Kauno apygardėlės nariu, o jo butas naudojamas konspiraciniams organizacijos narių susirinkimams. 1940 m. rudenį T. Grušecką užverbavo ir priesaiką priėmė T. Kognovickas. T. Grušecko bute taip pat buvo slepiamos iš Vilniaus gaunamos „Polska w walce“ siuntos. T. Gručeckas (slap. Nr. 220) į organizaciją užverbavo gimnazistą Franeką Olševskį (Nr. 221), autoremonto dirbtuvių darbininkus Česlovą Cegadovičių (Nr. 225) ir Chmelevskį (Nr. 223). Visi jie sudarė žvalgybos grupę, kuriai vadovavo kažkoks Erikas.

Žvalgybos grupė niekada nebuvo susirinkusi visa. 1941 m. kovo mėnesį du kartus buvo susirinkę trys grupės nariai žvalgybos metodams

aptarti. Erikas liepė T. Grušeckui sekti K. Butlerio bute (Kęstučio g. 18) gyvenantį Liucijaną Raubą, įtariamą bendradarbiavimu su NKVD. Be to, Grušeckui buvo pavesta sekti Hrincevičienę, tačiau dėl laiko stokos šios užduoties Grušeckas nevykdė[65]. T. Grušecko liudijimu, organizacija taip pat naudojosi konspiraciniais butais, esančiais šalia Rotušės aikštės, netoli Jėzuitų gimnazijos ir T. Kognovicko namo (Donelaičio g. 22) kieme stovinčiu nameliu, kurio šeimininkas — Skladkovskis[66].

Prasidėjus Vokietijos—SSSR karui, T. Grušeckas iš Kauno kalėjimo pabėgo. Vokiečių okupacijos metais T. Gručeckas gyveno ir dirbo Kaune. 1942 m. rugsėjo mėnesį vokiečių saugumo policija jį suėmė, kaltindama dalyvavimu lenkų pogrindyje, ir keturis mėnesius kalino Kauno kalėjime, o po to dar išlaikė 6 mėnesius Pravieniškių priverčiamojo darbo stovykloje. Sugrįžus sovietams, T. Grušeckas dirbo Kauno statybos treste ir jokioje pogrindžio veikloje nedalyvavo, tačiau 1947 m. sausio mėnesį sovietų saugumas T. Grušecką vėl suėmė, o 1947 m. balandžio 4 d. NKVD Karinis tribunolas nuteisė septyneriems metams priverčiamojo darbo stovyklos ir pilietinių teisių atėmimu trejiems metams. 1990 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas T. Grušecką reabilitavo[67].

Gydytoją Stanislavą Majų, gyvenusį Kaune, Donelaičio g. 22—4, į lenkų pogrindžio organizaciją 1940 m. rugsėjo mėn. užverbavo iš Varšuvos pabėgęs pažįstamas prekybos laivyno mechanikas Sverko. 1940 m. lapkričio mėn. Sverko iš Lietuvos išvyko gyventi į JAV. Iš pradžių S. Majus ėjo Kauno apygardėlės įždininko, o nuo 1941 m. kovo mėnesio — komendanto pavaduotojo ir civilinio skyriaus viršininko pareigas.

Šio skyriaus struktūroje bandyta įsteigti agitacijos, ryšių ir ūkio poskyrius, bet dėl Majaus arešto jie nebuvo sukomplektuoti. Svarbiausios civilinio skyriaus veiklos kryptys buvo verbuoti naujus narius, agituoti ir propaguoti, platinti slaptą spaudą, telkti lėšas. Ryšių poskyriui, pasak S. Majaus, vadovavo Andžejus Pšeškoda (nežinoma, ar tai tikra pavardė, ar slapyvardis). Jo žinioje buvo 10 asmenų ryšininkų grupė.

S. Majus „atsiminė“ Kaune gyvenančių ryšininkių Liusios, Karysios ir Grubos bei Vilniuje gyvenančių Zosios slapyvardžius. Ūkio skyriaus nespėta įsteigti, dėlto S. Majus pasiliko iždininko pareigas. S. Majaus teigimu, civilinio skyriaus viršininku iš pradžių buvęs Janas Geištoras, kuris 1941 m. vasario mėn. išvyko gyventi į Vilnių. Ryšius su Vilniaus apygardos vadovybe asmeniškai palaikė Z. Jentys, V. Chšenščevskis ir T. Kognovickas, su provincija jie buvo palaikomi per specialius kurjerius, kuriems vadovavo V. Chšenščevskis-Markovskis[68].

Joną Zaleskį, gyvenusį Kaune, Trakų g. 37a-5, į organizaciją 1940 m. spalio mėn. užverbavo T. Kognovickas. Pastarasis davė Zaleskiui užduotį ieškoti naujų žmonių pogrindžio veiklai ir atgabenti iš Vilniaus „Polska w walce“ siuntas. 1940 m. spalio mėnesį J. Zaleskis užverbavo Zbignevą Daniševskį ir perdavė jį T. Kognovicko žinion[69].

Povilą Šimkauską, gyvenusį Vandžiogalos valsčiaus Žegaičių kaime, į pogrindžio organizaciją užverbavo tame pat kaime gyvenęs lenkų karo pabėgėlis Stanislavas Bobrovskis. Tai įvyko 1940 m. lapkričio mėnesį. Po to F. Šimkauskas į organizaciją užverbavo savo kaimo gyventojus Marianą Želnių, Stanislavą Narkevičių ir Juzefą Filipovičių. S. Bobrovskis įspėjo P. Šimkauską, jog jo arešto atveju Šimkauskui reikėsią palaikyti ryšius su Vilniumi. Tam tikslui S. Bobrovskis 1941 m. sausio mėn. supažindino Šimkauską su dviem ZWZ nariais — Žbiku ir Skočeku. Vyres-

nysis buvo Žbikas. Jis instruktavo Šimkauską dėl spaudos platinimo ir naujų narių verbavimo, žadėjo parūpinti ginklų. S. Bobrovskis tuomet pasakė Žbikui, kad jo žinioje yra 25 žmonės, ir paėmė iš Žbiko 100 egzempliorių laikraščių „szechpolska“ ir „Polska w Walce“. Iš S. Bobrovskio Šimkauskas tris kartus gavo išplatinti po 20 egzempliorių laikraštėlių, kuriuos pardavė Želniui, Narkevičiui ir Filipovičiui[70].

P. Šimkauską NKGB suėmė 1941 m. kovo 23 d. Dėl kilusio karo P. Šimkausko, S. Majaus, J. Zaleskio byla nebuvo užbaigta, ir tolesnis suimtųjų likimas nežinomas. 1989 m. balandžio 24 d. Lietuvos TSR Generalinė prokuratūra, remdamasi SSSR AT Prezidiumo 1989 m. sausio 16 d. įsaku „Dėl papildomų priemonių atstatant teisingumą ketvirtojo bei penktojo dešimtmečių ir šeštojo dešimtmečio pradžioje vykusių represijų aukų atžvilgiu“, P. Šimkauską, S. Majų ir J. Zaleskį reabilitavo[71].

Tadeušą Kognovicką, gyvenusį Kaune, Donelaičio g. 22, 1940 m. spalio mėn. užverbavo K. Butleris, lenkų kredito draugijos Kaune direktorius. Nuo 1938 metų K. Butleris buvo Lenkijos generalinio štabo 2-ojo skyriaus rezidentas Kaune, aktyviai veikė ir J. Jakubianieco žvalgybos grupėje 1939—1940 metais[72]. Iš pradžių T. Kognovickas buvo ryšininkas tarp Butlerio ir ZWZ Vilniaus apygardos vadovybės, paskui ėjo Kauno apygardėlės civilinio skyriaus viršininko S. Majaus pavaduotojo pareigas. T. Kognovickas užverbavo savo bendramokslius T. Grušecką, K. Šmitą (1941 m. vasario pabaigoje išvažiavo į Vokietiją), S. Bučkovskį, J. Zdanavičiūtę[73]. T. Kognovicką NKGB suėmė 1941 m. kovo 23 d. Prasidėjus karui, T. Kognovickas su grupe Kauno kalėjimo Nr. 1 kalinių buvo vežamas į SSSR gilumą, bet, priartėjus vokiečių kariuomenei, SSSR vidaus reikalų liaudies komisaro L. Berijos nurodymu kartu su kitais kaliniais buvo sušaudytas netoli Polocko srities Bigosovo kaimo[74].

1941 m. pavasarį NKGB suėmė kelias dešimtis ZWZ Kauno apygardėlės narių, ir šios organizacijos veikla praktiškai buvo paralyžuota. ZWZ-AK Kauno apygardėlės struktūros buvo atkurtos tik įpusėjus vokiečių okupacijai, 1942—1943 metais.

ISNASOS

[1] K. Dulksnio 1940 m. rugpjūčio 7 d. tardymo protokolas // Lietuvos valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas (toliau — LVVOA). F. 3377. Ap. 55. B. 40. L. 76.

[2] Buvęs Lietuvos TSR Valstybės saugumo komiteto archyvas (toliau — VSKA). Formuliarinė byla (toliau — F. B.). Archyvinis Nr. 2561. D. 2. L. 1.

[3] Ten pat. D. 1. L. 1—2.

[4] Ten pat. D. 2. L. 77.

[5] L. Hrincevičiaus 1949 m. spalio 18 d. tardymo protokolas // VSKA. Formuliarinė byla (F. B.). Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 119—122.

[6] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 15 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 2. L. 141—141a.

[7] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 14 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 122.

[8] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 19 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 194.

[9] Wiśniewski W. Ostatni z rodu: Rozmowy z Tomaszem Zanem. Warszaw—Paryż. Editions Spotkania. 1989. S. 117—118.

[10] Ten pat. S. 120.

[11] Ten pat.

[12] Ten pat. S. 130—132.

[13] L. Hrincevičiaus 1949 m. spalio 19 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 124.

[14] L. Hrincevičiaus 1949 m. spalio 19 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 124.

[15] Pažyma apie L. Hrincevičiaus bylą // VSKA. F. B. Nr. 2561. L. 79—80; Wiśniewski W. Ostatni z rodu: ... S. 119.

[16] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 15 ir 18 dienų tardymo protokolai // VSKA. F. B. Arch. 17. Ten pat. L. 175.

[17] Ten pat. L. 175.

[18] Ten pat. L. 178.

[19] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 21 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 2. L. 213—215.

[20] Tomaszewski L. Kronika Wilenska... S. 82.

[21] LTSR NKVD Valstybės saugumo valdybos 3-io skyriaus viršininko Švarcmano pranešimas SSSR Vyriausiosios saugumo valdybos 2-o skyriaus viršininkui draugui Fedotovui // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 3—5.

[22] Ten pat. L. 6.

[23] LTSR NKVD specialus pranešimas SSSR NKVD liaudies komisarui Merkulovui // Ten pat. L. 75.

[24] Agento Stanislavskio pranešimas LTSR NKVD 3-iam skyriui // Ten pat. L. 93—94.

[25] J. Petraševskio 1941 m. vasario 1 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 10; LTSR NKGB 2-o skyr. virš. Černoniebovo 1941 m. kovo 28 d. pranešimas SSSR NKGB komisarui Merkulovui // Ten pat. L. 74.

[26] P. Komaro bylos santrauka // VSKA. F. B. Arch. Nr. 2561. L. 53—54; Lietuvos valstybinis archyvas (LVA). F. R. — 756. Ap. 6. B. 57 L. 128.

[27] VSKA. F. B. Arch. Nr. 2561. L. 54—55.

[28] P. Komaro 1940 m. lapkričio 22 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 2561. L. 61—63.

[29] Ten pat. L. 56.

[30] LVA. F. B. — 756. Ap. 6. B. 57. L. 128a.

[31] Agento 3-B 1941 m. vasario 6 d. pranešimas NKVD // VSKA. Agentūrinė byla (toliau — Ag. B.). Arch. Nr. 3498. L. 281.

[32] E. Michaliako 1941 m. vasario 10 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 307, 310, 311, 312.

[33] L. Hrincevičiaus 1941 m. vasario 16 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 300.

[34] Agento 3-B 1941 m. vasario 6 d. pranešimas NKVD // Ten pat. L. 305—305a.
[35] L. Hrincevičiaus 1941 m. vasario 16 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 301—302.
[36] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas // VSKA. Baudžiamoji byla (toliau B. B.). Arch. Nr. 43762. L. 144.
[37] Ten pat. L.
[38] Ten pat. L. 146—149.
[39] Ten pat. L. 150—151.
[40] Ten pat. L. 152—153.
[41] Ten pat. L. 154.
[42] Ten pat. L. 155.
[43] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 9 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 104.
[44] Tomaszewski L. Kronika Wilenska... S. 80, 82.
[45] L. Hrincevičiaus 1941 m. sausio 7 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. T. 1. L. 64, 65.
[46] V. Chšenščevskio 1941 m. kovo 27 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 155—156.
[47] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 9 d. tardymo protokolas // VSKA. B. B. Arch. Nr. 43762/3. L. 110—112.
[48] Ten pat. L. 114.
[49] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 156.
[50] Ten pat. L. 157.
[51] Tomaszewski L. Kronika Wilenska... S. 97.
[54] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 20 d. tardymo protokolas // VSKA. B. A. Arch. Nr. 43762/3. L. 158—159.
[53] Tomaszewski L. Kronika Wilenska... S. 97.
[54] Z. Jenčio 1941 m. gegužės 20 d. tardymo pdotokolas // VSKA. B. B. Arch. Nr. 43762/3. L. 161.
[55] Ten pat. L. 165.
[56] SSSR NKGB 2-os valdybos viršininkui 3-io rango valstybės saugumo komisarui Fedotovui. Specpranešimas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1925. T. 1. L. 88.
[57] Z. Jenčio 1941 m. kovo 26 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 136.
[58] Ten pat. L. 137.
[59] V. Chšenščevskio 1941 m. kovo 27 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 147—148.
[60] Ten pat. L. 150—151.
[61] Ten pat. L. 158—162.
[62] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 18 ir 20 dienų tardymo protokolai // Ten pat. T. 2. L. 175, 309.
[63] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 12 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 99.
[64] Pažyma apie grupinę baudžiamąją bylą Nr. 2184 // LVA. FR-759. Ap. 1. B. 14. L. 5—8; Nutarimas dėl arešto pratęsimo kaltinamiesiems byloje Nr. 2184 // VSKA. B. B. Arch. Nr. 13602/3. L. 3—7.
[65] T. Grušecko 1941 m. kovo 31 d. tardymo protokolas // VSKA B. B. Arch. Nr. 7175/3. L. 24—26; T. Grušecko 1941 m. sausio 29 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 40
[86] T. Grušecko 1941 m. kovo 31 d. tardymo protokolas // VSKA. B. B. Arch. Nr.7175/3. L. 27, 28.
[67] Ten pat. L. 46, 47, 100; VSKA. B. B. Arch. Nr. 13602/3. L. 27, 37, 79a
[68] S. Majaus 1941 m. balandžio 2 d. tardymo protokolas // VSKA. B. B. Arch. Nr. 7175/3. L. 56—59.
[69] J. Zaleskio 1941 m. balandžio 30 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 67—68.
[70] P. Simkausko 1941 m. kovo 29 d. tardymo protokolas // Ten pat. L. 54—55.
[71] Nenumeruotas vokas su dokumentais // VSKA. B. B. Arch. Nr. 13602/3.
[72] L. Hrincevičiaus 1949 m. lapkričio 12 d. tardymo protokolas // VSKA. F. B. Arch. Nr. 1025. L. 99.
[73] T. Kognovicko 1941 m. balandžio 2 d. tardymo protokolas // VSKA. B. B. Arch. Nr. 7175/3. L. 61—62.
[74] Pažyma apie T. Kognovicką. Vokas su dokumentais // Ten pat.

KGB VEIKLOS METODAI POKARIO METAIS

Išeidamas į partizaninį gyvenimą, kiekvienas Lietuvos patriotas sprendė klausimą: ar užteks jėgų, pakliuvus gyvam į NKVD rankas, atlaikyti kankinimus ir nieko neišduoti? Suvokdami ribotas žmogaus galimybes, prisimindami okupantų sadizmą 1941 metais ir nenorėdami eiti per kančios bei pažeminimų pragarus, daugelis laisvės kovotojų lemiamą akimirką patys nutraukdavo gyvybės siūlą, pasirinkdami mirtį.

Represinės struktūros ėmėsi priemonių, įgalinančių suimti gyvus partizanus. Buvo pradėtos taikyti įvairios „specpriemonės" — migdomieji preparatai, kuriuos įmaišydavo į maisto produktus ar alkoholį agentai. Per karines operacijas operatyvininkai įmesdavo į bunkerį tam tikrą granatą. Tačiau suimtus gyvus partizanus buvo ne taip jau paprasta prašnekinti. Tad maždaug apie 1950 metus buvo sugalvotas naujas, rafinuotai klastingas, metodas, MGB terminologijoje pavadintas „operatyvine kombinacija". Tuo metu kameros agentų galimybės buvo gerokai sumažėjusios, nes dažnas suimtasis buvo apie juos girdėjęs. Tad iš palūžusių partizanų pradėta kurti smogikų „specgrupės", kurios vaikščiojo po kaimus partizanų uniforma ir vykdė įvairias MGB užduotis.

„Operatyvinė kombinacija" buvo savotiška inscenizacija, kurios metu, tardomajam neįtariant, iš jo būdavo išgaunamos reikalingos žinios. Suimtąjį naktį veždavo į kitą vietovę; pakeliui mašiną užpuldavo „partizanai" ir tardomąjį išvaduodavo. Nusivedę į bunkerį, jį ilgai tardydavo, kaltindami išdavyste. Norėdamas įrodyti savo nekaltumą, suimtasis turėdavo parašyti plačią autobiografiją, kurioje privalėjo aprašyti savo rezistencinę veiklą. Sitaip MGB atskleisdavo suimtojo ryšius, sužinodavo susitikimo vietas, bunkerių dislokaciją ir pan., ko negalėdavo išgauti žiauriausiais kankinimais. Kai visi duomenys būdavo surašyti, vėl inscenizuodavo susidūrimą su MGB. Enkavedistai „nukaudavo" partizanus, suimtasis su visais popieriais atsidurdavo MGB rankose ir nebegalėjo atsisakyti savo parodymų. Taigi prieš savo valią žmogus išduodavo žinias apie partizaninį judėjimą.

Tokio pobūdžio operatyvinės priemonės ypač buvo taikomos tiems asmenims, kuriuos įtardavo turint ryšių su partizanų vadovybe. Štai 1951 m. antrajame pusmetyje vien Klaipėdos srityje ši „operatyvinė kombinacija" buvo atlikta 8 kartus. Joje dalyvavo „specgrupės" smogikai, vadovaujami operatyvinio darbuotojo. Smogikai, anksčiau buvęs partizanai, gerai žinojo partizaninę aplinką, tvarką, įpročius, ekipiravimą bei elgesį, todėl be didesnių įtarimų galėjo vaidinti tikrų partizanų vaidmenį. Tiesa, kartais jie išsiduodavo, ir provokacija nepavykdavo. Kaip pasakoja sėkmingai atsilaikiusi prieš šią šėtonišką klastą buvusi partizanų ryšininkė A. Valeikienė, ją „išvadavę" „partizanai", eidami mišku, pa-

sišvietė žibintuvėliu ir keletą kartų nusikeikė, o tai buvo nebūdinga partizanams ir sukėlė jos nepasitikėjimą. O šiaip jau viskas būdavo gerai surežisuota: paruoštas svečiams senas partizanų bunkeris ir šiam tikslui įrengtas naujas, „ryšininkė" mergina atnešdavo iš kaimo valgyti, pasala būdavo surengta tariamai kitai mašinai, vežančiai atlyginimus, ir t. t.

Tik kai partizaninis judėjimas beveik buvo palaužtas ir tokie mašinų užpuldinėjimai tapo nerealūs, o gandai apie šią klastą iš kalėjimų ir lagerių pasiekė Lietuvą, KGB liovėsi praktikavusi tokius operatyvinius „žaidimus".

Pateikiame dokumentų ištraukas iš KGB archyvo literinės bylos (F3. B. 46/31. T. 5) — priemonių planą, surašytą areštuotajam J. Bertuliui iš Mosėdžio valsčiaus, taip pat dokumentus apie tokio plano įvykdymą 1951 metais suimtai I. Sarpaliūtei. Jaunos mergaitės nuoširdus gyvenimo atpasakojimas, kurį išgavo MGB šioje „operatyvinėje kombinacijoje", dar kartą parodo, kokia praraja skyrė Lietuvos patriotus ir „žmones be Dievo" — rafinuotos niekšybės vykdytojus.

„SG" kombinacijos planas Klaipėdos sr. MGB v-bai „apdorojant" areštuotąjį J. P. Bertulį.

Iš agentūrinių ir oficialių duomenų matyti, kad Jonas Bertulis nuo 1949 m. palaiko aktyvų ryšį su banditais, užverbuotas kaip jų ryšininkas slapyvardžiu Šiupelė /.../ Bertulio nusikalstamai veiklai demaskuoti ir per jį banditų slapstymosi vietoms nustatyti, ryšininkams ir rėmėjams išaiškinti būtina įvykdyti specpriemonę, „apdorojant" Bertulį Klaipėdos sr. specgrupėje, persirengusioje banditais. Tam būtina:

1. 1951 m. lapkričio 17 d. į Plungės raj. Vainaičių mišką nusiųsti „SG" ir paruošti Bertulio „apdorojimą" 22-rai valandai į Skuodo MGB skyr. objektui priimti nusiųsti leit. Žukovą, smogikus Šaltinį ir Vėtrą.

2. Išsiųsti Bertulį aktyviai apklausai į Vilnių. 2-rai val. pristatyti Bertulį į Vainaičių mišką, kur iš anksto jau paruošta 5 smogikų — Plieno, Žaibo, Viesulo, Liūto ir Smūgio — pasala. Jie tariamai laukia plytų fabriko mašinos, kuria turi važiuoti kasininkas su pinigais.

3. Apšaudydama mašiną, grupė inscenizuoja sargybos žuvimą, paima Bertulį, trumpai apklausia ir nusiveda į seną, negyvenamą bunkerį išsiaiškinti ir pristatyti vadui. Smogikas Plienas nueina pakviesti vado ir po 1—2 val. grįžta su leit. Mezianovu, kurį pristato kaip vadą. Leit. Mezianovas atlieka tardymą, kurio metu išsiaiškinama Sakalo ir Artojėlio banditų grupių slaptymosi vietą, aktyvius ryšininkus ir rėmėjus, paties Bertulio veiklą, Sakalo ir Artojėlio įvykdytus teroristinius aktus.

4. Po tardymo, tariamai kol bus patikrinti jo duomenys, Bertulis vedamas į nuolatinį bunkerį. Tuo metu smogikai Smūgis ir Žaibas gautus duomenis nedelsiant pristato į bazę leit. Žukovui, praneša vyresnybei ir juos realizuoja.

5. Varnaičių miške sutartoje vietoje kareiviai („SG" smogikai) užpuola grupę, suima Bertulį, inscenizuoja, kad nušovė vieną smogiką, turėjusį Bertulio tardymo dokumentus."

Toks pat scenarijus buvo pritaikytas ir I. Sarpaliūtei, tik dėl laiko stokos nebuvo surašytas išankstinis planas.

Toliau pateikiame porą raportų apie šios operacijos įvykdymą ir I. Sarpaliūtės, patikėjusios, kad ją išvadavo partizanai, tardymo metu parašytą gyvenimo aprašymą.

„Klaipėdos apskr. 2N v-bos 3 skyr. viršininko pavaduotojui leit. Mezianovui. Raportas

Pranešu, kad man, kaip sargybos vyresniajam, buvo pavesta nuvežti iš Tauragės į Klaipėdą banditę Ireną Sarpaliūtę, gyvenančią nelegaliai. 1951.07.18 24 val. aš su 3 žmonių sargyba išvažiavom automašina į kelionę. Pakelyje Rietavas—Plungė pagal susitarimą 3 val 30 min. mašiną užpuolė „banditai", sargyba buvo „nukauta", ir banditė Sarpaliūtė paimta gyva.

Kelyje sargyba netaikė Sarpaliūtei fizinio poveikio priemonių. Apie tai ir pranešu — 2 N v-bos 3 skyr. operigaliotinis jaun. Leit. Slapšinskas, 1951.07.20"

Smogiko Plieno raportas tam pat adresatui

„/.../ Lygiai 4 val. į sutartą vietą atvažiavo mašina, ir į ją buvo pradėta šaudyti. Iš mašinos pradėjo šokinėti Sarpaliutę saugoję kareiviai. Sargyba buvo „nušauta", išskyrus vieną karininką, kuris pabėgo. Kai „banditai" įšoko į mašiną, joje rado stovinčią moterį, kuri šaukė, kad ji areštuota. Ją „banditai" tuoj sučiupo, nuo „užmuštų" kareivių numovė batus, paėmė ginklus, apieškojo mašiną ir areštuotąją nusivedė į mišką. Aš priėjau ir paklausiau: kur pinigai, kuriuos vežėte į Klaipėdą? Ji atsakė, kad yra areštuota ir jokių pinigų nežino, kad mums pasitaikė ne ta mašina. /.../ ją areštavo ketvirtadienį, nes yra banditė, o kadangi Tauragėje nieko neprisipažino, tai ją vežė tardymui į Klaipėdą. Tada aš ją paklausiau, ką ji pažįsta iš partizanų ir ką galėjo išduoti. Ji paaiškino, kad galėjo išduoti Žalgirį ir bunkerį, kuriame gyveno jos draugai, bet ji to nepadarė, nes yra tikra partizanė, pasakė savo slapyvardį „Rūta" ir priklausomybę Rambyno būriui /.../ Po to nutarėme ją vesti pas vadą ir ten nutarti, ką su ja daryti. /.../ aš grįžau su vadu, ir ją nuvedėme į bunkerį, kad išaiškintume jos antisovietinę veiklą. /.../ tuo mano užduotis baigėsi. Plienas, 1951.07.22."

Bunkeryje I. Sarpaliūtė parašė smulkią savo autobiografiją, kurią pateikiame kone ištisai (kalba netaisyta).

Mano gyvenimo aprašymas

Aš, Sarpaliūtė Irena, d. Albino, gimusi 1931.06.06 Vilkaviškio apskr. ir valsč., Didž. Būdežerių km., ūkininko šeimoje. /.../ Vilkavišky lankiau gimnaziją iki 1947 m., kol išvažiavome į Šilutę. Ten ėjau į gimnaziją iki 5-tos klasės, kurią jau baigiau Šilutėje. /.../ vienam tėvui sunku buvo dvi leisti mokytis. Todėl ir aš turėjau eiti dirbti. Norėjau labai mokytis, todėl gailėjausi, kad tik 5 klases tegalėsiu baigti. Šilutėj yra vakarinė gimnazija, todėl aš pasiryžau ir dirbti, ir mokytis. Dirbau Šilutės mieste vaistinėje nuo 1947. 09.01 ir lankiau vakarinę gimnaziją. Taip tęsėsi iki 1950 m. kovo mėn. 1 d. Gyvendama Šilutės mieste, turėjau ryšį su partizanais: Laisvė, Žalgiris, Vytėnas. Jiems padėjau tuo, kad visuomet, kada tik būdavo reikalavimas, pristatydavau vaistus. Ryšys su partizanais užsimezgė taip: turėjau pažįstamą mergaitę (mokytoją prad. mok.) Aldoną Urbytę, jos tėviškė Silalės valsč. Tauragės apskr. Ji mokytojavo

Švėkšnos valsč., Tauragės apskr., Gailaičių pradž. mok. ir ten turėjo ryšį su jau minėtais trimis partizanais. Mudvi buvome geros draugės /.../ Ji žinojo, kad mano tėvo brolis kalėjime už ryšį su partizanais, kad tėvo sesuo ištremta į Sibirą iš pirmųjų bolševikmečio metų, aš pati, kaip ir visa šeima, eidavau į bažnyčią, vertė rašytis į komjaunimą — nesirašiau /.../ Todėl ji kaip apie gerą draugę visada kalbėdavo partizanams. O dar dirbau vaistinėje, tai partizanai nusprendė padaryti su manimi susitikimą. /.../ Į susitikimą išvykau 1949.06.18 d, buvo šeštadienis. Nuvykau į Gailaičių mokyklą. Ten, kada sutemo, atvyko trys partizanai: Laisvė, Žalgiris, Vytėnas. /.../ Pasikalbėjus su partizanais, jie davė man slapyvardę Rūta. Po to, pagal sąlygų galimumą, ir iš jų, ir iš mano pusės vis susitikdavau su jais ir pristatydavau reikalaujamų vaistų, tvarstomos medžiagos, rašomos medžiagos.

1950.02.18 šeštadienį Vasario 16 proga turėjau susitikti su partizanais. /.../ Iš stoties parsivežti atvyko vienas kaimietis berniukas. Nuvažiavusi į vietą, sužinojau, kad yra 1950.02.15 žuvę keturi partizanai. Apie Žalgirio žuvimą vis dar buvo abejonių. Ir iš tikrųjų buvo žuvę partizanai Laisvė, Vytėnas, Lietuvaitė ir dar vienas naujai pas juos pristojęs, kurio nepažinojau. /.../ Norėjau pamatyti žuvusiuosius, todėl, kadangi laiko turėjau, su viena pažįstama mokytoja, kuri gyvena į Veiviržėnų pusę, ėjom paskutinį kartą pamatyti žuvusiuosius pažįstamus partizanus. Bet nepamatėm /.../ sužinojom, kad žuvusieji partizanai yra išvežti. /.../ Vakare grįžau į Gailaičius tiesesniu keliu iš Veiviržėnų per Veiviržos upę, o tada jau laužė lytis, ir upė kilo į viršų, bet rizikavom ir per lytis, kurios dar tebestovėjo jau suskilę, perėjom upę. /.../

Kaip tik tuo laiku pradėjo baigiančius gimnaziją versti rašytis į komjaunimą, prieš ką buvau tvirtai nusistačiusi. Ir mano tėvas sakydavo:

— Vaikai, aš kaip stoviu sutinku važiuoti į Sibirą, tik nepasiduokite bolševikams, nesirašykit į komjaunimą!

Apie įsirašymą visai nė negalvojau. Taigi sutikau geriau mesti nebaigtą gimnaziją negu įsirašyti į komjaunimą. Kadangi klasėje buvau viena iš stipriųjų lietuvių kalboje, tai reikėdavo rašyti ką nors į sieninius laikraščius. Į sieninį laikraštį neparašiau nė vieno straipsnio, nes vis sakydavau, kad neturiu laiko, nes dirbti ir mokytis sunku, o dar čia pašalinis dalykas. Tada buvo nepatenkintas laikraščio redaktorius bendraklasis Budrys Vladas, buvo komjaunuolis, ir lietuvių kalbos mokytojas Nausėda Vladas, nes buvo komunistas. Bet man buvo vis tiek. Bet vieną kartą prispyrė parašyti ką nors apie Leniną komjaunimo tarpe. Parašiau, beveik viską išrašydama iš knygos, tik pakeitus žodžius, sakinius. To neįdėjo, nes sakė, kad per prievartą parašiusi. Tada nerašiau niekad, nes sakiau, kad aš niekaip neįtinku: nerašau — praeities šešėlių ieškotojas, priešas tarybų valdžiai, rašau — per prievartą. Klasės draugai spręsdavo, kad aš vis tiek turiu ką nors bendra su partizanais, nes draugų komjaunuolių neturėjom, o buvo visi padorūs žmonės lietuviai. Būdavau užsidariusi daugiausia ir nemėgdavau kompanijos, kur būdavo maišyti su bolševikais.

Ir dar kartą, būdama septintoje klasėje, rusų k. egzamino metu, susibariau su komjaunuoliu Servu Juozu. Buvo gegužės mėn. Bažnyčioje būdavo giedama gegužės mėn. litanija. /.../ Komjaunuolis Serva Juozas kreipėsi į mane, atsimenu ir žodžius:

— Kaip tau ne gėda, esant apsišvietusiai mergaitei jau septintoj klasėj, ir dar eiti į bažnyčią.

Kas liesdavo reikalą prieš religiją, niekada netylėdavau, nes tvirti įsitikinimai. Tada atsakiau šiam komjaunuoliui, dar klasės draugės liepė tylėti:

— Man yra garbė, ir aš džiaugiuosi, kad, būdama septintoje klasėje, einu į bažnyčią, ir, nors ją šiandien aplink susidariusi aplinka šmeižia, bet jos neatsisakau ir tikiu į Dievą.

/.../ Dar man tebesant gimnazijoje, buvo susirinkimas, ir tada partija viešai pareiškė, kad aš esu liaudies priešas, ir kad tokių elementų tarybinėje mokykloje nereikia. /.../ Norėdama išnykti nuo vietinių komunistų akių ir nenorėdama rašytis į komjaunimą, išvažiavau gyventi į Klaipėdos miestą /.../

Buvo 1950 m. birželio 10 d. Aš buvau užkviesta į partizano Žalgirio vardadienį. Atvykau. Partizanas Žalgiris specialiai parėjo į šį kraštą, o buvo išėjęs toliau, norėdamas susitikti su manimi /.../ Vardadienyje buvo keli iš kaimo vyrai, vienas nuo armijos pabėgęs, mano sesuo, dar viena mergytė, kurios brolis žuvo 1948.03 mėn. ties Pagramančiu, Tauragės apskr. — buvo partizanas, slapyvarde Vanagas, ir dar turėjo ateiti Džiugas. Dar buvo part. Kudirkos žmona, kuri gyveno pas vieną draugę mokykloje. Ši mano draugė turėjo Telšiuose pažįstamą gimnazijos mokytoją D., kuris buvo kaip tik tada atvažiavęs pas jos tėvus į Šilutę. Ji buvo lengvai pakalbanti mergaitė ir pasisakė D., kur ji vyks iš Šilutės ir kas ten bus. Ji juo pasitikėjo. O mat buvęs MGB slaptas bendradarbis. Jam to ir tereikėjo. Jis prašėsi, kad ir jį vežtųsi į kaimą, nes norįs pamatyti šio krašto partizanus. /.../ D. prieš išvažiuojant į Gailaičius pranešė Šilutės MGB, kad yra toks dalykas. /.../ Ir jei mes nebūtume suskubę išeiti iš mokyklos į mišką, kur partizanai buvo sustoję, būtų bolševikai radę. Mano draugė ir D. į mišką išeiti nebegalėjo, nes į mokyklą atėjo bolševikai. /.../ Mes miške neturėjome lempos, ir part. Žalgiris išsiuntė vieną berniuką į mokyklą. Tas išėjo su kitu, Antanu /.../ Pastebėjo ginkluotus vaikštant po kiemą ir pasitraukęs pabėgo ir atėjo pas mus į mišką. Jis nepažino, ar ten buvo bolševikai, ar ne. O be to, tą naktį turėjo pas part. Žalgirį ateiti part. Verpeto vyrai. Taigi abejojo. Bet tas antras berniukas negrįžo. Tada mes supratom, kad čia jau yra bolševikai. /.../ Partizanai ėjo pas kitą žmogų, kaimyną su mokykla, ir jį išsiuntė ištirti reikalą į mokyklą. Negrįžo nei tas, nes bolševikai neišleido nei vieno, kadangi jau jie žinojo, kas čia yra, ir, matyt, laukė, kada pareis patys partizanai. /.../

Apie pietus berniukas, kuris buvo pasiųstas atnešti šviesą, grįžo iš mokyklos /.../ D. vis tiek veržėsi į mišką. Tada draugė paprašė kaimyną /.../ kad jis nuvestų D. į mišką. Tas klausė kaipo gerbiamos mokytojos ir atvedė.

Tada part. Žalgiriui kilo mintis, dėl ko jis taip norėjo ateiti čia. Pradėjo jį saikdinti. D. laikysena buvo baiminga ir vis ieškojo progos pabėgti, kada part. Žalgiris pradėjo kalbėti apie likvidavimą. Bet part.

Žalgiris jo nelikvidavo, nes sakė, kad esą visokių žmonių, ir taip greitai spręsti žmogaus likimą, surištą su gyvybės klausimu, negali. /.../ Vakare part. Žalgiris D. paleido.

Dar truputį vėliau, kartą dirbdama Klaipėdos vaistinėje, pastebėjau ateinant civiliškai apsirengusį rusą, kuris į mane labai žiūrėjo. /.../ Jie prie lango išstovėjo apie dvi valandas ir vis sekė mane. Man puolė mintis, kad gal jau čia kas nors ypatingo. Vakare parėjau į namus, ir apie vienuoliktą valandą įėjo tie patys du bolševikai. Buvo koridoriaus durys užrakintos, tai kol namiškiai įleido, partizano Žalgirio sesuo, kuri pas mane buvo, spėjo įšokti į sklepą, esantį virtuvėje, nes mes buvom taip susitarę, nes sprendėm, kad jie smulkios kratos nedarys, o dar sklepo durelės buvo nedidelės, ir per jas ėjo patiestas takas. Taigi durelių nebuvo nė žymės. Tada, vakare, bolševikai pasiteiravo apie mane, paprašė parodyti pasą ir išėjo. /.../ Rytojaus dieną per pietus į vaistinę vėl įėjo vienas iš šių dviejų bolševikų, paprašė vaistų ir išėjo. Aš vėl supratau, kad ir šiandien jie mane seka. O dar tebebuvo neišvažiavusi partizano Žalgirio sesuo /.../ Taigi aš norėjau greitai eiti į namus ir pažiūrėti, kas ten dedasi. /.../ Aš išėjau į gatvę. Kitoj gatvėj stovėjo šie du bolševikai ir žiūrėjo į vaistinę. Man išėjus, jie apsimetė, kad manęs nemato. /.../ Užeinu į krautuvę ir galvoju, jei sulaikytų kartais ir klaustų, kur ėjau, tai sakyčiau, kad į krautuvę ko nors. Ir tikrai, man beeinant iš krautuvės, priešais susitikau vyr. leitenantą Smirnovą. Jis sustabdė mane ir paklausė pavardės. /.../ Tada jis pasakė, kad esąs iš MGB ir kad dabar aš turiu eiti su juo. Netrukus priėjo ir vyr. leitenantas Bubnovas. Jie sakė, kad čia yra toks reikalas, ir jei tiesą pasakysiu, tai paleis greitai. /.../ Tada pasiėmė mane ir nusivedė į viešbutį „Baltija“ ir ten trečiame aukšte tardė. Papasakojo, kuo esu kaltinama, ir spyrė prisipažinti. Bet neprisipažinau. Išbuvau ten nuo šeštadienio pietų iki sekmadienio pavakarės. /.../ Grasė kalėjimu ir sakė, kad jau sekmadienio vakare bus vėlu prisipažinti. /.../ Sekmadienio pavakary išvedė į saugumą. Ir ten tardė toliau. O aš, kada juodu tie patys du bolševikai kalbėjosi, girdėjau, kad esu viena, ir jie galvoja mane užverbuoti, nes aš gyvenu miestą ir, kai dirbsiu, niekas nesupras. Kad dirbti turėsiu per savo draugę, nes ji man viską papasakoja, ir jos neims tol, kol aš iš jos gausiu žinių. Tada aš sugalvojau prisipažinti, būti užverbuota, nes norėjau išeiti iš kalėjimo. Tada pasisakiau, kad turėjau ryšį su partizanais, kad šešis kartus iš viso buvau susitikusi ir kiek vaistų atvežus; pasakiau tik menką dalį. /.../tėvai apie mano ryšį nieko nežino. Kada kurie žmonės kartais būdavo, jų nepažįstu, pavardžių nežinau (nes kiti susitikimai, ne tik partizano Žalgirio vardadienis, jiems buvo smulkiai atpasakoti). Kad su partizanais surišo draugė. Dėl šio surišimo pagalvojau taip: mane užverbuos, paleis, ir aš turėsiu dirbti per draugę, o jos neims tol, kol iš jos bus darbui medžiagos. Taigi bus laiko pasakyti jai, kad yra išduota ir kad toks dalykas, o po to ją vis tiek areštuos ir nežinia, ką ji pasakys. Taigi po mano paleidimo ji suspės pasitraukti. O kokie žmonės buvo per tą vardadienį, pasakiau, kad nepažinojau ir pavardžių nežinau. Klausė apie partizano Kudirkos žmoną, kas ji tokia, jos pavardę. Aš atsakiau, kad aš ją tada pirmą kartą per vardines

mačiau. Tada surašė prisipažinimo aktą, reikėjo pasirašyti, ir užverbavo, duodami Ritos slapyvardę. Pirmadienio rytą paleido. Šeštadienį turėjau vykti vykdyti uždavinį: susirasti draugę, paklausti, kur yra partizanas Žalgiris, pasakyti, kad noriu susitikti, o paskui susitarti su partizanu Žalgiriu kitą susitikimą, paruošti balių, o pinigus duos MGB, ir kad baliuje būtinai būtų dar partizanai Pušis ir Verpetas (tardymo metu užsigyniau, kad šių dviejų nepažįstu, o iš tikrųjų pažinojau tik part. Pušį). Per visą šią savaitę uždraudė iš Klaipėdos išvažiuoti ir kam nors pasisakyti, kad buvau sulaikyta. Tą patį pirmadienį, kada paleido, atvažiavo tėvai, nes šeimininkai davė telegramą, kad yra svarbus reikalas. Tą pačią dieną tėvai grįžo atgal, ir iki šiol nesu dar susitikusi. Atsisveikinant motina verkė:

— Vaikeli, neišduok žmonių! Nebijok mirties. Geriau aš tave matau negyvą gatvėj, negu sužinau, kad tu esi laisva ir išdavikė!

Bet apie tai nebuvo abejonės. Aš pasiryžusi.

Rytojaus dieną persirengiau kitais rūbais, galvą apsirišau skara, kad nebūtų matyti plaukai, ir, gavus ant plento mašiną, išvažiavau į Silutę pas draugės tėvus, jog jai praneštų apie įvykį, nes ji tada buvo išvykusi pas kitą savo seserį. Pas tėvus nenuėjau, nes nenorėjau naujų ašarų atsisveikinant, o pasiunčiau su laiškučiu mergaitę, kuri drauge buvo vardadienyje. Vienam laiške pamokiau seserį, ką turės sakyti bolševikams, kada ją paims. O apie paėmimą nebuvo abejonės, nes aš pasitrauksiu. Kitam laiške klausiau tėvo, kaip jam atrodo, ar ims jį į kalėjimą ar seserį už mane, ar ne. /.../ Bet tėvas parašė laišką ir liepė žiūrėti savęs ir, jei yra galimybė, tvarkytis pagal sąlygas gyvenimą. Tą naktį nakvojau pas draugės motiną ir anksti ryte išvažiavau atgal į Klaipėdą. Šio mano nelegalaus išvažiavimo nepastebėjo, nes po jo buvau nuėjus dar kartą: pamokė iš naujo, kaip reikės atlikti uždavinys /.../

Tada šeštadienį išvažiavau tiesiog į kaimą /.../ nuėjau pas partizaną Žalgirį, jis tada buvo su partizanu Klajūnu ir part. Uranu, papasakojau viską smulkmeniškai apie užverbavimą, apie uždavinį. Ir pasakiau, kad į Gailaičius neitų, nes esu bolševikams pasakiusi, kad jie ten gyvena. /.../ pasakiau, kad dabar noriu pasitraukti ir su bolševikais jokių ryšių neturėti. Žalgiris pasakė:

— Kaip greitai galėtum pakibti, jei visi žmonės būtų bolševikai!

Part. Žalgiris pasakė, kad gal dar kurį laiką gyvenčiau ir nesitraukčiau. Bet aš pasakiau, kad juk yra išduoti ir kiti, o jei tuos paimtų, tai nežinia, ką jie apie mane pasakys. O jei ką daugiau pasakys, tai mano prisipažinimas netiks, ir vėl iš naujo paims. Tada jis sutiko, ir sekančią dieną su jo seserimi išėjau į jo gimtą kraštą: Girininkų km. Kvėdarnos valsč. Tauragės apskr. /.../ Partizanas Žalgiris pareidavo aplankyti /.../ Antrą kartą parėjo spalio pabaigoj /.../ Šį kartą kalbėjome dėl gyvenimo žiemos metu. Kaip tik tada buvo pasitraukęs part. Žalgirio pusbrolis. Dar namuose buvo likusi žmona, kuri irgi tikėjo, kad teks pasitraukti. Žalgiris liepė pasidaryti miške bunkerį ir gyventi. Gyventi pareis ir jo tėvas, maistą duos jis pats. Taip ir pataria. Taigi visą žiemą gyvenau miške, bet vietoj part. Žalgirio tėvo gyveno jo pusbrolio žmona, kuri irgi gavo pasitraukti. Žiemą sužinojau, kad partizanas Žalgiris žuvo.

Su ten vaikščiojančiais partizanais susitikdavau. Nesusitikau tik žiemos metu. Ten vadovavo Rambynas, o su savimi turėjo šiuos vyrus: Rūstaną, Dagilį, Kantą, Jovarį, Žvainį, Ramutį /.../

Atėjus pavasariui, kada neliko sniego, vėl pradėjau susitikti su vyrais. Dažniau pareidavo ir part. Pušis — tėvūnijos vadas /.../

Nuo gegužės 22 d. palikome žieminį bunkerį ir išsikasėme žemėje kitą. Dabar vėl parėjo gyventi part. Žalgirio tėvas. Tame bunkery išgyvenau iki š. m. liepos 19 d., t. y. ketvirtadienio. Kaip tik iš vakaro buvo išėję vyrai, su jais ir part. Pušis ir Vilkas, ir žadėjo grįžti maždaug už savaitės /.../ turėjo susitikimą su part. Karveliu, kuris yra pas part. Paramą. Mes laukėme svečių grįžtant, taigi norėjom susitvarkyti švariau bunkerį, nes jau buvo viskas apjuodę, ir... ir rūbai. Taigi mudvi su part. Žalgirio pusbrolio žmona, vardu Sofija, š. m. 07.19 nunešėm į kaimą išplauti rūbus, baltinius buvo įdavę ir vyrai. Miške skalbti patys negalim, nes aplinkui labai sunku su vandeniu. Sugrįžę nuo to žmogaus, ėjom į Girininkų km., nes ta ponia turėjo ten siuvamą suknelę, o aš norėjau, kad man užsiųtų ant suknelės kišenes, nes medžiagos dar buvo likę, ir parašyti mamai laišką /.../

Kol priėjom iki namų, sėdėjau netolimuose krūmuose ir žiūrėjau, ar namuose nėra svetimų /.../ Paskui nuėjau į kambarį. Tai kalbėjomės, aš rinkausi knygų parsinešti, ir staiga ta mergina sušuko:

— Stribiteliai!

/.../ per antras duris išėjom laukan. Galvojom, kad stribiteliai, kurių buvo trys: Savickis, Lėkis ir kito pavardės tikrai neatsimenu, rodos, Pocius, nepajus, ir mes išbėgsim. Taigi tyliai slinkom pro trobos galą į kitą pusę pažiūrėti, ar neliko lauke, nes iš karto nematėm, kiek jų yra. Ir jei ten būtų buvę kas nors iš namiškių, tai gal jie būtų pagalvoję, kad tie bildėjo. Bet dabar nerado nieko, o pamatė bėgant. Mudvi abi bėgom iš abiejų tvoros pusių. Tada stribitelis Savickis ėmė šaukti, kad stotume, o kai nestojom, pradėjo šaudyti. Išgirdę šūvius, kiti du išbėgo laukan ir taip pat ėmė gintis mudvi. Aš bėgdama numečiau švarką ir bėgau tik su suknele. Prieš mane spyglių tvora, kad gyvuliai neitų į daržą. Aš lindau per tą tvorą, bet truputį užkliuvau. Ir nors aš akies mirksniu iš ten išsiliuosavau, bet tas stribiteliams buvo į naudą, o dar labiau, kad tik per kelis žingsnius jie vijosi. Įbėgom į krūmus. Ten buvo akmuo. Aš truputį suklupau, bet tas menkniekis. Vėl bėgu. O šūviai per kojas. Stribiteliai bėga už šonų, tai ugnis prieš akis. Matyt, kaip tyška žemė aukštyn nuo smingančių kulkų. Jau visai prie kojų. Galvoju, kad paimtų, tai kad tik vieną, nes lengviau bus tardyti. O jeigu klius kulkų, tai kad užmuštų negyvai, bet nesužeistų. Jei mirti, tai iš karto mirti! Girdžiu, šaukia:

— Stok! O jei ne, tai su štyku perdursiu!

Ir aš pati jaučiau, kad visai už nugaros bėga. O tuo tarpu ta ponia bėgo pirma manęs. Bet galvoju: durk, mirti vieną kartą reikės! Ir, kai į žemę žiūrėjau, pamačiau iau čia pat stribitelių. Ka darysi? Vis tiek jau paima gyvą ir nešauna. Ir vis žiūriu, kur ta ponia. Galvoju: ją ginsis keli. Aš dar mėginau bėgti, tai visi puolė ant manęs ir tos ponios nesivijo. O ji įbėgo į kitus krūmus ir dingo juose. Sugriebęs stribitelis Savickis už rankos, vis kra-

tė ir mušė prie žemės, ir klausė, ko bėgau. Atsakiau:

— Kad patiko!

Nes neturėjau ką sakyti. O širdy džiaugiausi, kad pabėgo ta ponia.

Tada parsivedė atgal į tuos namus, pasiėmiau numestą švarką. Ten klausinėjo namiškių, kas aš esu. Jie atsakė, kad nežino. Stribiteliai pradėjo šaukti, kad meluoja, ir liepė šeimininkei rengtis. Aš pasakiau:

— Taip, tikrai: šie žmonės nepažįsta nei manęs, nei tos moters, kuri pabėgo. Mes užėjom atsigerti.

Paskui išsivarė mane ir šeimininkę. Dar pasiėmę tos šeimininkės vyro brolį, nes dieną kiti stribiteliai buvo ten prisigėrę, ir vienas paskendo, įkrisdamas į šulinį, nes rentinys labai žemas buvo. To vyriškio, pas kurį stribiteliai prisigėrė, namiškiai šaukė, rėkė, kad išveda iš namų, neleidę net pavalgyti, nes jis tik ką buvo parėjęs pjovęs šieną. Žmona bėgo paskui ir vis šaukė:

— Pasigailėkit!

Baisu. Visuos namuos vaikų verksmas, žmona. Tada vienas iš stribitelių sugrąžino žmoną atgal į kambarį ir suriko, kad nekeltų kaime skandalo.

Tos dienos pavakary, dar saulutei nenusileidus, parėjom į Judrėnus, iš paėmimo vietos apie 3 km kelio. Ten išlaikė iki antros dienos ryto. Tiems dviem žmonėms leido atsigulti ant narų, o mane pasodino ant žemės ir neleido užmigti. Vis sakė:

— Gana tau su banditais vienoj lovoj gulėti. Jau atsimiegojai bunkery.

Vakare leido visus lauk, nes naktį neleidžia. Vis galvojau: jei būtų proga — bėgčiau. Ryto metą, paėmę kolchozo arklius, išvežė į Kvėdarną. Pakely susitikom dar tris stribitelius, kurie ėjo pasitikti mūsų. Girdėjau vadinant pavardėm ir gerai atsimenu: senyvas vyras, jau gerokai augęs — Beržinis, antras — Barkauskas ir trečias, atrodo, 19—20 metų, matyt, labai įsivaizduojąs galingas — Eglinskis. Dar esant Judrėnuose, radus progą, kada stribiteliai buvo nusisukę, o ten jie paišė visokius paveikslus nepadorių minčių ir vis juokėsi, sušnabždėjau tai moteriai, iš kurios namų išbėgau, kad laikytųsi ir neprisipažintų, o dėl manęs tegul nebijo, nes aš ant to stoviu, ir tegul užmuša, bet neišduosiu. Parvežė į Kvėdarną. Ten nuvedė pas viršininką /.../ o tą moterį paliko dežuruoti jo kambary. Girėjau, kaip ant jos šaukė ir vis sakė, kad pasakytų, kas aš esu. Bet ji gynėsi ir neprisipažino. Aš bijojau, kad tik ji neišsigąstų ir neprisipažintų. Kad mane pasakys, kas esu, nebijau, nes vis tiek turiu pasisakyti, bet tada jai bus blogai. Vėliau nutilo, ir negirdėjau nieko.

Man rankas visą laiką liepė laikyti užpakaly ir sėdėti ant žemės. Paskui liepė atsistoti ir pasakoti. Pradėjau pasakoti iš pradžių apie savo tokį gyvenimą. Papasakojau pirmą paėmimą taip, kaip buvau prisipažinusi praeitais metais Klaipėdoj. Pasakiau taip: kad tą dieną, kai turėjau vykdyti uždavinį, laukdama mašinos ant kryžkelės, sutikau nepažįstamą moterį /.../ Ją vadino Ona, ji turėjo trumpą ginklą. /.../ Tada ši moteris pasakiusi, kad buvusi Klaipėdoje /.../ buvo įtarimas dėl išdavystės. Tada part. Žalgiris ėmęs mane griežtai su visu smarkumu klausti, kad prisipažinčiau, jog buvau areštuota. Sakęs, kad nušaus. Tada pabūgau mirties ir prisipažinau. Prisipažinau, kad buvau užverbuota, bet uždavinio dar negavusi. Tada part. Žalgiris pasakęs,

kad toki žmonės vis tiek yra nepatikimi /.../ Šauti neturėjęs teisės pagal įstatymą, kad ir buvau užverbuota, nes dar nebuvau nieko padariusi. Bet jis matęs, kad galįs iš manęs padaryti savo žmogų ir todėl nutaręs mokyti. Šiai moteriai liepė mane vestis, o man prisakė, kad jos turiu klausyti. Bėgti kad nemėginčiau /.../ Iš pradžių kartais dar galvojusi bėgti ir geriau sėdėti kalėjime negu čia, miške, bet po trijų mėnesių, kada jau manęs taip nesaugojo, bėgti negalvojau, nes jau praėjo daug laiko, ir saugumas klaus, kur aš iki tol buvau. /.../ Taip visą laiką ir vaikščiojom. /.../

Tada man pasakė, kad aš netiesą kalbu, kad tai yra pasaka, kad jie ne maži vaikai esą. Išėjo viršininkas ir atsivedė vieną aukštą /.../ rusą, kuris sakėsi esąs Klaipėdos MGB viršininkas Dusia. /.../ Ir šis pasakė tiesiog, kad aš melagė, kad pabėgau iš Klaipėdos prižadėjusi dirbti, kad prisidėjusi prie „banditų“. Aš gyniausi. Visą laiką šaukė, kad pasakyčiau tiesą ir greitai vesčiau į bunkerį pas „banditus“, nes jei užtruksim ilgiau, tai banditai bus jau išėję, o aš savo kaltės tarybų valdžiai nebūsiu atpirkusi ir man nedovanos: duos 25 metus kalėjimo. Aš kalbėjau savo. Tada šis, kuris pasakė, kas aš esu, išėjo, kirsdamas per kaklą, bet per švarką, tai visai nejutau nė trupučio, su medine lazdele, kurią nešiojosi. Likę enkavedistai liepė vis sakyti tiesą. Bet aš kalbėjau savo:

— Nežinau „banditų“. Nemačiau jų jau visi metai ir nieko jums apie juos nepasakysiu. Tik galiu parodyti, kur aš pati visus metus gyvenau. /.../

Paskui atėjo 13 kareivių iš garnizono rusų /.../ Iš Judrėnų ėjom į tas vietas, kur sakiau gyvenusi. /.../ Ėjau visai pro šoną kaimo trobesių, kad matytų žmonės. Kur mes eidavom takais per mišką, nevedžiau, nes ką gali žinoti: jei yra pareję kur nors dienavoję ar eina vyrai — kas tada? Aš turėjau būti apsivilkusi su iš „palatkos“, matyt, pasiūtu paltu /.../ Kada įėjau į pievas, į krūmus, liepė eiti tyliai, šaukė ant manęs, kad aš garsiai kalbu ir su tuo „palatkiniu“ paltu užkliudau eglutę ir užmindama laužau šakas /.../ Tos visos vietos sukosi ten pat aplink. Dar klausė, kur daugiau miegodavau. Dabar pasakiau, kad jei norit, tai galiu parodyti: po ta egle, po ta...

— Nereikia,— pasakė.

Į Šilalę parvežę, tuoj nuveda pas viršininką, visą laiką paėmę už rankos, ir ten vėl liepia pasakyti tiesą. Šaukia, rėkia, kad sumelavau, tik kareivius varginu. Tyliu. /.../

— Kada gerai gausi į padus, tada viską pasakysi,— šaukia.

Sakau:

— Aš viską pasakiau.

/.../ Tada uždarė į sklepą. Išbuvau iki antros dienos priešpiečių /.../ Parvežė į Tauragę /..../ uždaro į kamerą. Kameroj tikrai švaru, sėdi viena moteris. Užregistravo kalėjime, davė pietų kruopų lėkštę. Vėl pašaukia į tardomąjį. Kito nieko nenoriu, tik kantrybės. Ten vėl klausinėja, šaukia, gąsdina su 25 metais, kad tėvus į Sibirą išveš. Nieko nepasakau. Tada pasako:

Vakare 10 val. vėl ateisi, bet su tavim kitaip pakalbėsim; pasiguldys du kareiviai ant žemės, ir gausi diržų.

Nusiėmė diržą ir rodo. Galvoju.

— Duok! Pažiūrėsiu, ar labai skaudės.

Bet nedavė, tik už plaukų padraskė, ir tiek. Vėl į kamerą. /.../ Pakalbu poterius atsiklaupus, nors bu-

vo ir dar viena moteris, ir atsigulu. Iš miego prižadina ir liepia pasiimti viską, ką turiu. Aš juk nieko neturiu. Apsirengiu, pasakau tai moteriai „labanakt“ ir išeinu. Nueinu jau į kitą tardomąjį. Ten vėl tą patį:

— Kur banditai — pasakyk! (...)

Galvojau, kad iki ryto tardys. Bet pasikvietė rusą, kuris turėjo vieną žvaigždutę, įsakė paruošti mašiną, paimti kareivių, paguldyti į mašiną, su „palatke“ apsukti galvą ir vežti į Klaipėdą.

— Su ta svoločium „banditka“ nesusikalbam. Tegul jie žinosi.

Dar padavė mėlyną didelį voką ir tam rusui įsakė paduoti Klaipėdos MGB viršininkui, būtinai tik viršininkui.

Kodėl mane taip visur vežioja, niekaip negalėjau suprasti. Tik visą laiką galvojau, kad esu basa, o kada dar tėvai sužinos ir kada pristatys. Dar paskui kol sutvarkė mašiną, rėkė, šaukė ir vis sakė, kad ne šiandien, tai ryt, ne ryt — poryt pasakysianti bunkerį. Paskui dar paėmė už rankų ir išvedė į gatvę, kur stovėjo mašina. Ten įlipom, greitai apsuko galvą su „palatka“, atsigulėm, ir išvažiavom. Mačiau iš karto tiek, kad į mašiną įlipo du. Norėjo, kad būtų daugiau, bet tas, su viena žvaigždute, pasakė, kad dabar garnizone nėra daugiau laisvų žmonių. Visą kelią išgulėjau ant kairio šono, ir vis žiūrėjo galvą, ar kartais nematau pro kur nors.

Ir staiga — šūviai. Nudžiugau: jei klius, klius, o gal ne. Pajutau, kad iš mašinos lipa. Mačiau: vienas tuoj pat atsistojęs krito ir išsitiesė vietoj, dar sujudėjo ranka kairioji ir koja, galvojau, kad keliasi, ir aš įlindau į kampą, kad jis man nepadarytų nieko, bet tai buvo paskutinis judesys. O antras, mačiau, iššoko. Paskui vis tiek šūviai, ir ėmiau šaukti, kad areštuota, nes iš gyvų mašinoj ant viršaus buvau tik viena. Tada sušuko kažkas:

— Rankas aukštyn!

Iškėliau. Ir širdy galvojau: Stebuklas! Stebuklas! Daugiau nieko!

Aš apie tai tik svajojau visą laiką, o dabar — tikrenybė. Iš bolševikų rankų ištrūkau.

1951.07.22

I. Sarpaliūtė-Rūta

Toliau įdėtas tariamų „partizanų“ surengto tardymo protokolas. Klausimai tokie: papasakokit, ką Jūs esate išdavę saugumui tardymo metu ir ko neišdavėte, nors ir žinojote; papasakokit apie savo nuopelnus tėvynės Lietuvos labui. Ką pažįstate iš gerų žmonių gydytojų, kunigų ir kitos inteligentijos tarpo, ką Jums partizanai pasitikėjo, ką turite papildyti savo parodymuose savo ištikimumo partizanams įrodymui; ko pageidaujate iš mūsų ryšium su Jūsų išlaisvinimu ir ką galvojate toliau veikti, koks Jūsų krašto partizanų apsiginklavimo stovis; kokios Jūsų būrio partizanų veikimo ribos.

Mergaitė nuoširdžiai atsakė į pateiktus klausimus. Galima tik įsivaizduoti, ką ji jautė, kai vėl atsidūrė MGB rankose! Tačiau toliau laikėsi savo sukurtos versijos: liepos 23 d. parašo trumpą pasiaiškinimą, kuriame pakartoja, kaip ėjo į kaimą atsigerti ir atsitiktinai buvo sulaikyta.

„1951.07.21 d. naktį į 22 d. saugumo organai mane vežė iš Tauragės į Klaipėdą. Kely mašiną užpuolė banditai. Mane paėmė gyvą. Jie tarp savęs kalbėjosi, kad mašina ne ta, kad jie laukė pašto mašinos su pinigais. Man užrišo akis ir vedėsi į mišką. Jų buvo 3. Paskui dar vienas atėjo. Mane norėjo nušauti, nes jokių dokumentų nerado ir sakė, kad aš esu šnipė. O tuo labiau kad rado laišką iš saugumo organų, kur minimas užverbavimas. Jie vakare ėję pas savo vyresnįjį spręsti, ką su manimi daryti. Čia užrišo akis ir vedė. Dar turiu ir nosinius, su kuriais akys buvo užrištos. Vėl papuoliau saugumo organams."

Iš šio paaiškinimo matyti, kad I. Sarpaliūtė iš karto nesuprato su ja įvykdytos „kombinacijos". Prasidėjo tardymas, o 1951 m. gruodžio mėnesį ji buvo nuteista 25 metams griežto režimo lagerių ir 5 metams teisių atėmimo. 1955 m. komisija bausmę sumažino iki 7 metų, o pritaikius „užskaitas", išbuvusi lageryje 5 metus ir 9 mėnesius, ji buvo paleista.

Tai tik viena istorija iš daugelio, rodanti, kad MGB niekada nesiskaitė su priemonėmis, siekdama savo tikslų.

Parengė Nijolė GAŠKAITĖ

Autoriaus prierašas. Pirmas šaltinis, kuriame minima „operatyvinė kombinacija", yra 1946 m. byla (F. 3. B. 7/3. L. 203.), kurioje pateikiama „orientuotė" visiems Lietuvos SSR NKVD-KGB operatyvinių sektorių viršininkams SSSR NKVD kovos su banditizmu valdyba rekomenduoja darbe taikyti Ukrainos NKVD naudojamus „kovos su nacionalistiniu pogrindžiu" metodus, davusius teigiamą efektą. Čia pat minima operatyvinė kombinacija, įvykdyta 1945 m. gruodžio mėn. Ternopolio sr. OUN (Ukrainos nacionalistų organizacija) žvalgas, sugautas operatyvinių darbuotojų, persirengusių partizanais, įrodinėdamas savo nekaltumą, išpasakojo visas paslaptis. Pagal jo parodymus suimta 15 ir 5 nušauti partizanai.

Lietuvoje šia patirtimi pradėta naudotis 1946—47 m. Išlikusioje byloje (F. 3. B. 31/2.) aprašomos panašios „operatyvinės kombinacijos" taikytos iššifruojant Dainavos apygardos štabus 1947 m. rudenį.

LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO PIRMOSIOS DIENOS 1945-ųjų METŲ PAVASARIS

Nuo pirmos dienos, rusų parėjimo negalėjau namuose laisvai gyventi, nes kiekvieną dieną laukiau arešto, bet dar šiaip taip delsiau iki 1945 m. balandžio 15 d. Balandžio pirmomis dienomis parvažiavau iš ligoninės, dar labai silpnas, negalėjau greitai pavaikščioti, leidau kelias dienas namuose, laukiau sveikatos pasitaisymo. Kiek pastiprėjau, sulaukiau — atėjo Žemaitis, Alantas, Senelis ir Jurginas, klausinėjo, kaip mano sveikata? Sakau, kiek geresne. Jiems pasakiau, kad jau diena po dienos trauksiuos iš namų, sakiau jiems, kad nenoriu pūti kalėjime arba Rusijoje anglių kasykloje pabaigti amžių.

Atėjo apie 12 balandžio, apsidienavojo mažame miškely, nes tenai buvo slėptuvė padaryta nakčiai pernakvoti, naktys dar buvo šaltos. Balandžio 15 dieną ir aš išėjau į partizanų kelią. Senelis man sako: visą amžių atminsi tą datą balandžio 15 dieną. Apsigyvenome ilgesnį laikotarpį ..... pasidarėme naują slėptuvę. Slėptuvė gerai pavyko, nes gerai maskavosi. Gavau prancūzišką karabiną, diržą ir šovinyną turėjau savo. Po kelių dienų išėjo link Žemaičio pusės, aš pasilikau vienas, nes dideliai kelionei neturėjau sveikatos po ligos. Po kelių dienų sugrįžo, parsivedė dar vieną naujoką /Žebenkštį/ — buvome jau 6 vyrai. Pradėjome ieškoti daugiau ryšių. Susirišome su Nonių ir Krivaičių, parėjo ir jie pas mus gyventi, susidarėme 8 vyrai. Senelis pasakojo, kad dabar galėtumėm išsilaužti per frontą vienu ruožu — užtenka jėgos.

Išėjome ieškoti ginklų po žmones. Gavome 2 NG kulkosvaidžius ir vokiškų šovinių nemažai. Išvalėme, pabandėme — veikia gerai. Vieną paėmė Žemaitis nešioti.

Sugrįžę į savo bazes sutarėme rinktis būrio vadą, nes ginkluotų vyrų būrys be vado negali būti. Nes iš mūsų 8 vyrų buvo trys puskarininkiai, 2 būtinos tarnybos ir 1 liktinis puskarininkis, buvo ištarnavęs 2 metų liktiniu. Sutarėme rinkti iš trijų, slaptu balsavimo būdu. Krivaitis padarė balsus, paliko įšrinktas Jurginas, būtinos tarnybos puskarininkis. Nuo to pradėjome vadovautis išrinkto vado įsakymais. Tuo pačiu laiku sutarėme rinktis slaptavardžius. Pavardėmis ar vardais vadintis nepatogu. Jurginas sako: rinkitės slapyvardžius, užrašysiu rytoj sargybai pagal slapyvardžius. Senelis buvo iš mūsų tarpo didžiausias juokdarys, vaidindavo visokias roles: seno, jauno ir panelės. Pradėjome sakyti, kad gali būti Senelis, nuo to jis nebeišsisuko, sutiko būti Senelis, nes jam labai prigijo, kitaip jo ir nevadindavome, kaip tiktai Seneliu. Jis sako, aš jums padėsiu išsirinkti, pažiūrėsiu, kaip atrodote, pažiūrėjo į vieną, pažiūrėjo į kitą, priėjęs vienam sako: būk Žebenkštis, tau labai tiks, nes tavo akys baltos. Visiems juoko daug, bet Senelis sako: geras slapyvardis, taip ir užrašė Žebenkštim. Mes nebelaukėme, kol uždės, kokią sugalvojome užsirašėme iš medžių vardų, iš vandenų, iš visokių pasaulio kraštų, taip buvo baigtos rinktis slapyvardės. Senelis sako, tos slapyvardės prikibs, kad ir į laisvę išeisite, tų slapyvardžių nenusimesite, priėjęs prie Žebenkščio sako, kad ir į laisvę išeisime, aš tavęs kitaip nevadinsiu, kaip tiktai Žebenkštimi. O laisvę skaitėme neužilgo — 2 ar 3 mėnesiai ir būsime laisvi — vylėmės grei-

ta laisve. Mano slapyvardė visai neprigijo, nes manęs kitaip nevadino, kaip tiktai vardu.

Susidarėme nemažas būrys vyrų, su maistu buvo sunkumai, nes žmonių mažai težinojo, tiktai vieni namiškiai — maitinomės iš namų gautais produktais. Aš buvau paskirtas virėju, reikėjo virti ir maistą dalinti, visiems normomis.

Išvykome į žygį, susitikti su Pavandeniškiais, jų neradome, paskyrė ryšį atvykti link mūsų bazių. Po savaitės atvyko 6 vyrai pas mus. Susidarėme 18 vyrų, kiek pagyvenę išvykome į žygį, pakeliui sutikome dar 4 vyrus, susidarėme 22 partizanai. Per tokį būrį buvo jau gerų ginklų, kas tai per visus turėjome 4 kulkosvaidžius.

Darėme žygį link Kražių. Išsirikiavome 2 skyriais, perėjome vieno miestelio kampą, nes tenai buvo stribokų — pajuto, kad priėjome tiek daug, išbėgo į didesnį miestą. Žygiai buvo nemaži, tai mūsų avalynės kai kurių nusidėvėjo visai, reikėjo rūpintis avalynės. Nuėjome pas ūkininką, buvome visi nepažįstami, bet ūkininkas patikėjo, kad esame partizanai, davė užvalgyti, įdėjo dar ir neštis, paprašėme kokio nors gyvulio odos, sako, vyrai, turiu jaučio odą, jei reikia — neškitės visą. Paėmėme pusę jaučio odos naginėms pasidaryti, padėkoję parsivilkome už uodegos į mišką. Dieną Žemaitis paraukė nagines kuriems reikėjo, nes jam išeidavo labai geros, geresnės kaip batai. Apsirūpinome avalyne ir pradėjome žygį toliau. Žmonės pradėjo kalbėti apie siautimus rusų, pasakoja, kad siautimai vyksta po miškus ir kaimus. Bet mūsų laimė buvo nebloga — kur užeidavome dienavojimui — tai vakar siausta. Nutardavome, kad čia nebesiaus, galime ramiai dienavoti. Tai mūsų žygiai buvo vis laimingi. Pareiname link savo bazių, taip pat jau persiaustos vietovės — čia ir laimė nebloga. Kad būtume neišvykę į žygį, būtume susidūrę su burleškomis.

Po kelių dienų prisiuntė ryšį Žarėnai, per Krivaičio namiškius. Paskirta data susitikimui ir parolės atsiliepimui. Nuėjome 4 Jurginas, Krivaitis, Atlantas ir aš. Sutartoje vietoje jau belaukią mūsų, pagal sutartas paroles susikalbėjome. Jų belaukią taip pat 4 vyrai. Pradėjome bučiuotis susitikę kaip broliai, bet nesame nei vienas pažįstamas, sujaudina visą kūną tokia energija, kad esame ir nepažįstami, vistiek jaučiamės kaip broliai. Tai visą broliškumą sudaro bendra kova prieš komunizmą, skaitomės kai broliai artimesni. Besisveikinant išgirdau, o Liudvikas pažįstamas tai partizanas ir tu. Traideniui buvo Jurginas pažįstamas iš vokiečių laikų, tarnavę kartu policijoje Žarėnuose.

Pradėjome kalbėtis, kas naujo, kokia padėtis pas jų, jie atsako: gyvena gerai. Tuojau Traidenis pasiulo vykti su jais kartu padienavoti, susipažinti su jų likusiais vyrais. Mes sutikome, pradėjome žygį, po kelių valandų pasiekėme jų bazę, tenai mus pasitiko dar aštuoni vyrai su šauksmais: o, svečių, svečių — su džiaugsmu šaukė, kitas tuoj užsuko patefono muziką, priėmė su maršu, labai smagus pirmas toksai susitikimas.

Perdienavoję vykome atgal link savo bazių. Miške pabandėme ginklus. Parėję pasakojome, ką sutikome, kaip atrodė partizanai.

Po trijų dienų atvyko pas mu. Traidenis su trijais vyrais apžiūrėti, kaip mes gyvename. Traidenis sako, labai rizikuojate, tokiame mažame miškely tiek daug vyrų. Patarė keltis į didesnį mišką.

Tada Žemaitis ir Senelis atsiskyrė su 6 vyrais ir išėjo link savo pusės apsigyventi. Mes dar likome 12 vyrų, mes išsikėlėme į didesnį mišką, kartu su Traideniu pastovyklauti. Traidenis man atrodė istoriškas partizanas, stambus vyras, nebejaunas, labai sragios kalbos. Nuo vieno žvilgsnio komunistas susting-

davo, bet ir patirties turėjo partizaniškame gyvenime. Pasakojo, kaip reikia elgtis su komunistais, kaip reikia laikytis kautynėse, nes jau buvo turėjęs ne vienas kautynes su burliokais ir laimingai išėjęs iš kautynių su visais savo vyrais. Visi jie atrodė karingi, bet gerai ir kariavo.

Kiek pastovyklavę sužinojome, kad veš sviestą, sutarėme palaukti ir paimti. Laukėme po keturis pamainomis. Matome, atvažiuoja padvada žmonių prisėdusi, matyti ir dėžės baltuoja su sviestu, sutarėme stabdyti. Sustabdome, įsakome visiems lipti iš vežimo iškeltomis rankomis, vienas pasiliko prie ..... vyras, Liekarsta, ištiesęs pusautomatį, pareikalavo kelti rankas. Tuo momentu jis, keldamas rankas, paleido iš pistoleto du šūvius ir norėjo bėgti, bet Liekarsta 2 automato šūviais pataikė niekšui ir krito toj pačioj vietoj, išmesdamas pistoletą iš rankų. Kišenes patikrinę, radome dokumentus — buvęs Telšių apskričio karo stalo viršininkas, nemažas šiška. Su sviestu nusivylėme. Vietoj sviesto radome tiktai dvi dėžes varškės — varškė nevalgoma, labai rūgšti. Traidenis sako: pasiruoškime keltis iš čia, nes bus siautimas, toksai šiška nušautas, krės tuos miškus. Vakaro sulaukę, turėjome savo arklį, susikrovėme viską į vežimą ir pradėjome žygį į kitus miškus. Buvome partizanų, rodos, 29 vyrai, po nakties žygio aprinkome stovyklai poziciją, sustojome. Didelė grupė — reikėjo daug ir maisto, tai užtikome maisto vienai dienai. Mane paskyrė vadas važiuoti į kaimą pasirūpinti su maistu, išvažiavome 5 vyrai. Nuvažiavome prie komunisto, nušovėme kiaulę ir avį gyvą parsivežėme. Parvažiuodami užėjome pas patikimą žmogų pasiteirauti naujienų. Sako, vyrai, saugokitės — labai daug rusų. Parvažiavę papasakojom vyrams, ką žmonės kalba. Daktaras sako, man atrodo, kad mums teks pasigrumti su burleškomis, kad visur yra rusų. Pagyvenome tris dienas persikėlę, o ketvirtą dieną užpuolė burleškos.

Sargyboje stovėdavo po du prie stovyklos ir pamišky buvo išsiųsti 2 slapukai. Tikėjome, kad nejuntant neužklups burliokai. Tuo tarpu išėjo vyrai į pamiškę pas ūkininką pasiteirauti naujienų ir nei vieniems nepapuolė susitikti burliokų, jautėmės labai saugiai. Pusryčius pavalgę šnekučiavom, nes buvo atėję luokiškių 6 vyrai. Išgirdome kartu garsą „pavojus“ ir šūvius. Prasidėjo papliūpa šūvių, nes burliokai buvo prislinkę labai arti, 100 puolė mūsų stovyklą, o tūkstantis siautė mišką.

Mūsų buvo dar pirmos kautynės, sąmyšis pasidarė stovykloje, nuo parako dūmų nebematėme vienas kito, burliokų šaukimas buvo žvėriškas. Matome, kad atsilaikyti neįmanoma, pradėjome trauktis. Mes pasitraukėme 15 vyrų grupė, laimingai pavyko persimesti į kitą mišką, nebesutikome daugiau burleškų. Ant ryto sužinojome, kad mūsiškiai žuvo 2 vyrai, pagal rūbus, kaip pasakojo žmonės, spėjome, kad žarėniškiai. Klausomės, ar nėra gyva paimta mūsų Kurapka, apie mūsiškius daugiau nieko nepasakoja. Sako, o burliokų parvežė 4 nušautus, iš jų vienas leitenantas, ir sužeisti.

Tiek palikome patenkinti, kad burliokai daugiau nukentėjo, daug nuostolių apturėjo gyvoji jėga. Sužeistų iš mūsų nebuvo nei vieno.

1945 metų Laisvės kovos sąjūdžio pirmos dienos. Pasiunčiu aprašymą dėl archyvo.

Beirutas
/gauta 1952.02.08, Nr. 29/

Red. pastaba. Bagdonas Kazys, Petro — Gluosnis, Rugelis, Beirutas (Žemaičių apygardos, Šatrijos rinktinės partizanas), g. 1921 m. Kulių Daubos kaime, Varnių valsč. Žuvo 1952 m. lapkričio 4 d. Šie prisiminimai rasti Šatrijos rinktinės štabo archyve 1992 m. vasarą Telšių rajone.

KOMENTARAS „KOVŲ PRISIMINIMAMS“

Trečiojo—ketvirtojo „Laisvės kovų archyvo“ numerio literatūriniame puslapyje buvo publikuota LLKS leidyklos „Prie Rymančio Rūpintojėlio“ knygelė „Kovų prisiminimai“. Joje rašoma apie Dominyko Kraujelio-Liūtauro, Nemuno Šturmo būrio, veikusio Padubysio, Tytuvėnų, Kelmės vls., kovotojus ir kautynes. Kartu su D. Kraujeliu nuo pat pirmųjų kovos dienų buvo žmona Eleonora Kraujelienė-Audra. Ryšininkės ir Kraujelių giminaitės Albinos Augustytės-Aušros dėka išliko E. Kraujelienės laiškai, rašyti jai į Sverdlovsko sr., Ivdellagą 1947 m.

Kai kurie vieno iš laiškų faktai gali būti siejami su aprašytaisiais „Kovų prisiminimuose“.

E. Kraujelienė, pasakodama apie rugsėjo 24 d., turi mintyje „brolio Feliaus“, t. y. Dominyko Kraujelio būrio, 1946 m. rugsėjo 24 d. kautynes Gečaičių k., Kelmės vls. Šiame susirėmime partizanai patyrė nemažų nuostolių: žuvo apie 11 žmonių: pats D. Kraujelis buvo sužeistas. Laiške E. Kraujelienė-Audra, minėdama medžius išvardija žuvusius partizanus: Ąžuolą-Morkų Bajorą, Liepą — jo brolį Antaną Bajorą, Putiną-Savicką, Lazdyną-Vaclovą Domeiką, kurį paėmė sužeistą ir nužudė Raseinių kalėjime.

1947 m. rugpjūčio 3 d. Kraujelį sužeidė. Apie tai žmona rašo: „Felius šiemet, rugpjūčio 3 d., bekuldamas buvo persidūręs šake vidurius“.

Pagal artimųjų ir ryšininkų prisiminimus Kraujeliai žuvo kartu 1948 m. vasasio 16—17 d. apsupti Degučių k., Kelmės vls.

Taigi pateikiame skaitytojams E. Kraujelienės laiško pilną tekstą.

1947.IX.28 d.

Brangioji Albinute!!!

Labas, brangioji! Kaip gyveni Tu? Aš tai labai gerai savo brangioje Tėviškėje, tik kiekvieną minutę prisimename Tave ir mūsų abiejų numintus takus.

Štai jau sulaukėme rugsėjo, o ir diena, kuri mums primena labai daug ką, kas buvo prieš metus ir dvejus. Labai Tavęs pasiilgom. Norėtumėm susitikt, bet skaudi gyvenimo ranka išskyrė mumis, išrovė kaip baltą gėlę iš mūsų tarpo, tiesa, daug ką išskyrė. Tebetarnaujame miškų urėdijoj. Pernai, rugsėjo 24, bekleimodamas medžius, persikirto kojos pirštą. Daugiau viskas tvarkoje, tik mūsų tėviškėje dabar kitas vaizdas. Tai tėvas iškirto visus medžius, tai Ąžuolą ir Liepą, po kurio buvo supynė, Putinų krūmą ir Lazdynus, kuriuose mes dar mažytės žaidėme dabar visus iškapojo — liko tuščia ir riogsanti sodyba ir Tavęs nėra, todėl kiekviena minutė primena, kada mano tėviškėje skambėdavo dainos. „Aš nebeateisiu pievų takeliu“. Gal būt ir tu prisimeni, kada sakydavo „tik nieko kito šiam pasauly taip nemylėsiu, kaip tave.“

Aš dabar atostogauju. Felius šiemet rugpjūčio 3 bekuldamas buvo persidūręs su šake per vidurius, bet dabar jau sveikas ir vėl tarnauja. „...Klajosiu Tėviškės laukuose...“

Sudiev, lik sveika ... Jeigu susitiksi, linkėjimai savo mamytei, Irenai, Vitalijai.

Tavo draugė Eleonora

Atmink — Gyvenimas žmogaus — tai rožė žalioji,
Čia žydi žaliuoja — čia dalgis nuskynė.

„Audra“

Parengė Aurelija MALINAUSKAITĖ

TURINYS

DOKUMENTAI, FAKTAI, KOMENTARAI

D. Kuodytė. Lietuvos Žalioji rinktinė 3
Dokumentų rinkinys 7
Visvaldas. LLKS Žaliosios rinktinės istorija 1944—1951 31
A. Malinauskaitė. Vytauto Didžiojo rinktinė 54
D. Kuodytė. KGB ir centrinės vadovybės kūrimosi pradinis etapas 57
Dokumentų rinkinys 60

ATSIMINIMAI, LIUDIJIMAI, SVARSTYMAI

V. Vyšniūnas-Aušrelė. Atsakinga užduotis 84
V. Pabikauskas. Raudonoji šmėkla 94

ANTINACINĖ REZISTENCIJA

V. Telksnys. 16 lietuvių, pasmerktų lėtai mirčiai. Kas jie? 107
V. Telksnys. Vienos Kauno rezistencinės spaudos grupės veikla sovietų ir vokiečių okupacijos metais 123
A. Bubnys. „Ginkluotos Kovos Sąjungos" Kauno apgardėlės sukūrimas ir veikla 1940—1941 129

IŠ SOVIETINIŲ ARCHYVŲ

N. Gaškaitė. KGB veiklos metodai pokario metais 145

[illegible]SLAPIS

[illegible] pavasaris 157
[illegible]ns" 160

Klaipėdos miesto savivaldybės VB

000153736

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

Eina šešis kartus per metus

Redakcija: Dalia KUODYTĖ (vyr. redaktorė), Rima GUDAITYTĖ, Valdemaras MACIUKEVIČIUS, Birutė OKSAITĖ, Regimantas ŽILYS

SL 176. 10 sp. l. Tir. 5000 egz. Užsakymas 934. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Laisvės al. 39, 3000 Kaunas. Valstybinė „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas. Sutartinė kaina